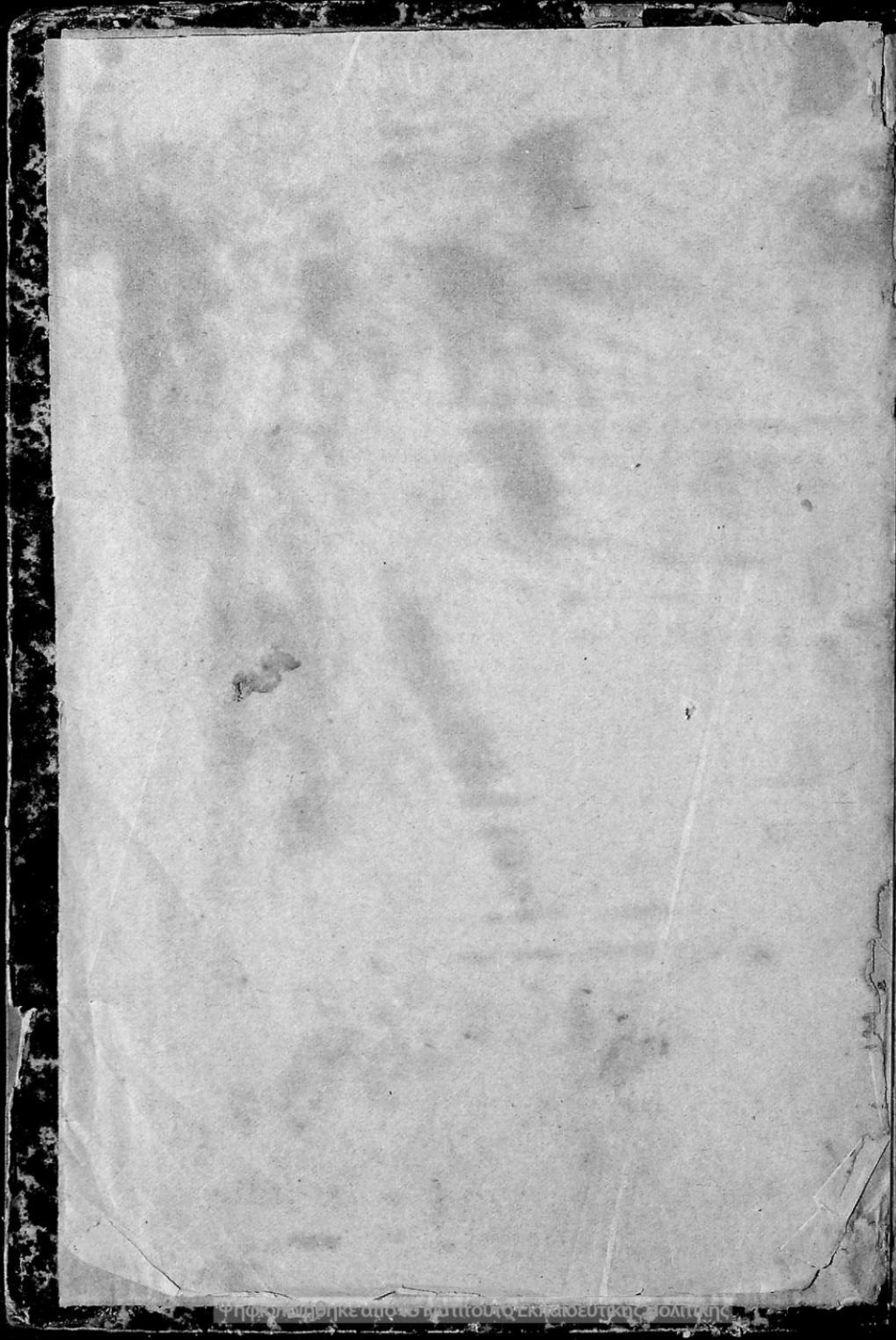

18179

Γραμματεία της Επιτροπής για την ανάπτυξη της Ελληνικής Κοινωνίας

ΟΔΗΓΟΣ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ

ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝ ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΤΟΥ Β' ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΤΟΥΣ

ΥΠΟ

ΜΙΑΤΙΑΔΟΥ Ι. ΒΡΑΤΣΑΝΟΥ

Δ. Φ. και πρώην Διευθυντοῦ τοῦ Διδασκαλείου Αθηνῶν

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Β' ΤΕΥΧΟΥΣ

Τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον τῆς β' τάξεως.
— Ἡ πραγματογραφία. — Ἡ ἀριθμητική.
— Ἡ ἀνάγνωσις καὶ γραφή. — Ἡ καλλι-
γραφία καὶ παράρτημα περὶ τοῦ δημοτι-
κοῦ σχολείου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ
14 ΟΔΟΣ ΝΙΚΗΣ 14 — 63 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ 63

1887

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ συγγραφέως εἶναι
κλεψύτυπον καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

K. I. Ράσσας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐν τῷ θεωρητικῷ καὶ πρακτικῷ τούτῳ ὁδηγῷ τοῦ β' σχολικοῦ ἔτους περιελάθομεν τὰ σπουδαιότατα τῶν μαθημάτων τῆς β' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ ἥτοι

1) περὶ διδασκαλίας τῶν μύθων καὶ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου τῆς β' τάξεως, τοῦ Ῥοβινσῶνος, ἢ Ἀποστόλη τοῦ θαλασσινοῦ, ὡς ἡμεῖς ἐπὶ τὸ ἐλληνικάτερον διασκευάσαντες μετωνομάσαμεν, προσθέντες ἐν πλάτει τὰς γνώμας τῶν Ἐρβαρτιανῶν καὶ ἄλλων σπουδαιοτάτων παιδαγωγῶν, συμβουλευόντων τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου τούτου ὡς ἀνωργώσματος τῶν μαθητῶν τῆς β' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἰκανὰς δὲ καὶ ὑποδειγματικὰς διδασκαλίας παρενεβάλομεν πρὸς ὁδήγιαν τῶν διδασκάλων.

2) περὶ πραγματογραφίας τῆς β' τάξεως.

3) περὶ ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς.

4) περὶ τῆς ἀριθμητικῆς καὶ

5) περὶ τῆς καλλιγραφίας.

Εἰς πάντα δὲ τὰ μαθήματα ταῦτα ἔχομεν ἐπισυνάψει πλειστας ὑποδειγματικὰς διδασκαλίας.

Ἐν παραρτήματι δὲ ἔχομεν πόλλα ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα ἐπισυνάψει, ἐρανισθέντες αὐτὰ ἐκ τοῦ γενικοῦ μέρους τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τοῦ εἰδικοῦ μέρους τῆς διδακτικῆς διαφόρων γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν συγγραμμάτων. Οὕτω ἔχομεν διαλάβει 1) Περὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὡς καθιδρύματος ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας· περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ· περὶ τῆς σχέσεως τοῦ σχολείου πρὸς τὸν οἶκον· περὶ διευθύνσεως αὐτοῦ· περὶ τοῦ κτιρίου καὶ τῆς διασκευῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου· περὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ· περὶ κατασκευῆς καὶ τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ· περὶ τῶν χωρισμάτων τοῦ σχολείου καὶ τῆς αἰθούσης τῶν παραδόσεων· περὶ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ σχήματος αὐτῆς· περὶ τοῦ φωτισμοῦ τῆς αἰθούσης· περὶ τοῦ ἀέρος ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἀνανεώσεως αὐτοῦ· περὶ τῶν αἰτίων τῆς διαφθορᾶς τοῦ ἀέρος· περὶ ἀερισμοῦ

τῶν παραδόσεων· περὶ θερμάνσεως αὐτῶν· περὶ τῶν μαθητικῶν βάθρων καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτῶν· περὶ τῆς καθέδρας τοῦ διδασκάλου καὶ ἄλλων πολλῶν, ἅτινα πρέπει καλῶς νὰ γνωρίζῃ ὁ νεομεθοδικὸς διδάσκαλος καὶ δύνηται νὰ ἐκφράζῃ τὴν γνώμην του, ὅπου δεῖ, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Ως ἐπίμετρον δὲ προσέθεμεν σπουδαίον κεφάλαιον, ἐκ τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς αὐτὸ παραλαβόντες, περὶ τῶν σχολικῶν ἀσθενειῶν.

Τοιαῦτα καλὰ καὶ χρήσιμα περιλαμβάνουσαν καὶ τὴν βιβλον ταύτην παραδίδομεν τοῖς φίλοις δημοδιασκάλοις, οἷς πολλὰς ὀφείλομεν χάριστας, ὅτι προθύμως χρῶνται τοῖς ἡμετέροις βιβλίοις, ἢ ἐφιλοπονήσαμεν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Πιστεύομεν δὲ ὅτι σὺν Θεῷ ἀρωγῷ λίαν προσεχῶς θὰ δυνηθῶμεν καὶ τὸν γ' τόμον τῶν μαθημάτων τοῦ γ' σχολικοῦ ἔτους νὰ δημοσιεύσωμεν ὑπὸ τὸ κάλλιστον τῶν ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἐλβετίᾳ συστημάτων τῆς σχολῆς τοῦ Ἐρβάρτου.

Ἐν τούτοις ἀσπαζόμενος ὑμᾶς, φίλοι συνάδελφοι, εὔχομαι ὑγείαν καὶ προκοπὴν εἰς τὸ παιδευτικὸν ὑμῶν ἔργον ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς σπουδαζούσης ἐλληνικῆς νεότητος.

Ἐγράψον ἐν λοιποῖς Αἰδηψοῦ τὸν Λύγουστον τοῦ 1887.

Ο φίλος ὑμῶν

Μ. ΒΡΑΤΣΑΝΟΣ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ

ΟΔΗΓΟΣ

ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

"Ετος σχολειὸν δεύτερον.

ΜΕΡΟΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ ἀναγνώσεως.

» Διατί συλλογὴ μύθων προσήκει ώς ἀνάγνωσις ἐν τῇ Α'. τάξει τοῦ δημοτικοῦ Σχολείου; »

'Ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει διελάχθομεν περὶ τοῦ ιστορικοῦ κύκλου, ὅτιοι περὶ τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῶν προσηκόντων ἐκάστη τάξει τετρατάκου δημοτικοῦ σχολείου.¹

Κατὰ τὸ μεθοδολογικὸν σύστημα τῆς Ἐρεφτιανῆς σχολῆς ώς ὅλη διδακτικὴ καὶ ἀναγνωστικὴ ἐν τῇ Α' τάξει ὅρίζονται οἱ μῦθοι τοῦ Γρίμμ. Οἱ μῦθοι καὶ ὑπ' ἄλλων καὶ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προγόνων ἐνομίσθησαν καταλληλότατοι πρὸς μόρφωσιν τῶν παιδῶν, ὅτε διεγείροντες τὴν προσοχὴν καὶ κινοῦντες τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν. Πρὸς εὐχερεστέραν ὅμως κατάλληψιν τῆς γνώμης ταύτης, ἀνάγκη νὰ προταχθῶσιν ὅλιγα τινά, τὰ ὅποια, ώς λύοντα ἐπιστημονικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο, δύνανται νὰ πείσωσι πάντα, ἀντίθετον ἢ διάφορον γνώμην ἔχοντα, περὶ τῆς προσαρμοζούσης τῇ φύσει τῶν παιδῶν τῆς Α' τάξεως διδασκαλίας τῶν μύθων. Μετὰ δὲ τὴν προεισαγωγὴν ταύτην θέλομεν εὐθὺς διαλάβει περὶ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου τῆς Β'. τάξεως.

(1) Τόμ. Α'. σελ. 203 § 6. 3. καὶ σελ. 204, § 8.

Ίνα ή ιστορική υλη ἀφομοιωθῇ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδός, πρέπει αὕτη νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων αὐτοῦ, νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰς ὄρμὰς καὶ κλίσεις τῆς ἡλικίας του καὶ νὰ βαίνῃ παραλλήλως τῇ ἡθικῇ καὶ θρησκευτικῇ αὐτοῦ μορφώσει.¹ Πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος τοῦ παιδός παρατηρεῖται τοιαύτη τις ὄμοιότης καὶ ἀναλογία, οἷα καὶ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος. Παρέχομεν εἰς τὸ παιδίον γάλα, διότι τοιαύτης τροφῆς ἐπιδεκτικὸς εἶναι ὁ στόμαχος αὐτοῦ, καὶ αὐτὸ μόνον δύναται εὐκόλως νὰ πεφθῇ, ἀφομοιωθῇ καὶ στερεοποιηθῇ ἐν τῷ ὄργανισμῷ αὐτοῦ. Χυλώδεις καὶ στερεαὶ τροφαὶ εἰς στόμαχον νηπίου ἐπιφέρουσι δυσπεψίας, συμφορήσεις ἐγκεφαλικὰς καὶ γενικήν, οὔτως εἴπειν, διατάραξιν τῆς φυσικῆς αὐτοῦ καταστάσεως.

Καθὼς λοιπὸν τὸ σῶμα, ἵνα φθίσῃ εἰς βαθύρδυν στερεότητος, ἀνάγκη νὰ προσλάβῃ ἐν ἀρχῇ εὐπέπτους τροφάς, οὔτω καὶ τὸ πνεῦμα τοιαύτην ιστορικὴν υλην πρέπει νὰ δεχθῇ, ἥτις νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς διαφόρους καταστάσεις τοῦ πνεύματικοῦ, οὔτως εἰπεῖν, βίου, αἰτινες ἐπικρατοῦσιν ἐν ταῖς διαφόροις ἡλικίαις τοῦ ἀνθρώπου. "Οπως ἔκάστη ἡλικίᾳ ἴδιον σύστημα τροφῶν ἴδιαζει πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ συντήρησιν τοῦ σώματος, οὔτω καὶ προσήκουσσα τῷ πνεύματι ιστορικὴ υλη κατὰ τὰς διαφόρους πνεύματικὰς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεις δύναται νὰ ἐνισχύσῃ καὶ διαμορφώσῃ τὸν νοῦν. Ἡ φαντασία εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἥτις τὰ μάλιστα ἴδιαζει εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Διὰ τῆς φαντασίας ὁ παῖς ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων τῆς περικυκλούσης αὐτὸν φύσεως καὶ καθόλου τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐπὶ τοῦ φανταστικοῦ λοιπὸν τῆς ψυχῆς ἐν τῇ πρώτῃ παιδικῇ ἡλικίᾳ ἀνάγκη νὰ ἐποικοδομήσῃ ὁ παιδαγωγὸς καὶ δι' αὐτοῦ γὰρ ἐπιζητήσῃ νὰ ἀναπτύξῃ καὶ διαμορφώσῃ τὸ παιδικὸν πνεῦμα.

Εἶναι δὲ ἡ φαντασία μία τῶν σπουδαιοτάτων καταστάσεων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος: ἀνευ ταύτης δὲν δύναται, ως εἴπομεν, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ ἀντιληφθῇ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τοιερισχύει δὲ ἡ ψυχικὴ αὐτὴ κατάστασις ἐν τῷ ἀνθρώπωπῳ κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν, διότι δι' αὐτῆς μάλιστα οὐδὲ δυνηθῇ νὰ συναθροίσῃ ἐκ τε τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου τὸ ἀναγκαῖον υλικὸν πρὸς σχηματισμὸν ἔγνοιαν, δι' ὣς ἀναπτύσσεται καὶ μορφοῦται τοῦ χρόνου προϊόντος ὁ πνεύματικὸς αὐτοῦ βίος. Διὰ τῆς φαντασίας ἀπεικονίζομεν καὶ ἀναπαρίσταμεν

(1) Πρᾶλ. Παιδαγ. σχολεῖου 1883, φυλ. B. σ. 72.

ἐν τῷ νῷ τὰ ὅσα ὑπέπεσαν εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν· οὕτω γίνεται ἡμῖν τὸ δι' αὐτῆς προσκτηθὲν ὑλικὸν ἡ βάσις πάσης περαιτέρω πνευματικῆς μορφώσεως.

Τοιαύτη λοιπὸν ἴστορικὴ ὥλη, θρεπτικὴ τοῦ φανταστικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, πρέπει νὰ διδαχθῇ εἰς τὰ παιδία τῆς πρώτης τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Πρέπει δημως πρότερον νὰ εὔρεθῇ ἡ τοιαύτη ὥλη, εἴτα δὲ νὰ συστηματοποιηθῇ, κατατασσομένη κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀτομικῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδός εἰς βαθμίδας καὶ ἐνότητας παιδαγωγούσης διδασκαλίας. “Τὴν ἀτάκτως ἔρριμμένη φέρει σύγχυσιν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ παιδός καὶ δυσχεράνει τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν αὐτοῦ.

Άλλα ποῦ δύναται νὰ εὔρεθῇ τοιαύτη ὥλη, σκοποῦσα τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν τῆς πρώτης ἡλικίας; Ἡ τοιαύτη ὥλη πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις κοινωνίαις καὶ μεταξὺ ἔκεινων τῶν ἔθνων, τὰ ὅποια διηγήθιον πάσας τὰς ἡλικίας τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν βίου. Τὸ ἀτόμον εἶναι αὐτὸ τὸ ἔθνος ἐν μικρογραφίᾳ· αἱ πνευματικαὶ καταστάσεις τοῦ ἔθνους τοῦ διελθόντος πάντα τὰ στάδια τοῦ πνευματικοῦ βίου ἀναλογοῦσι πρὸς τὰς καταστάσεις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας μέχρι τῆς καθεστηκίας, ἀπὸ τῆς νηπιώδους αὐτοῦ καταστάσεως μέχρι τῆς ἀνδρικῆς, ἀπὸ τῆς ἀσυντάκτου καὶ ἀμορφώτου συνειδήσεως μέχρι τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀκμῆς.

«Καὶ ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τῶν λαῶν δύνανται νὰ καταδειχθῶσι διάφοροι περίοδοι, ἐν αἷς ἔκαστος λαὸς ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἔκτὸς κόσμου κατ' ἵδιον τρόπον τὴν βοηθείαν τῶν ἄλητον ἀποκτηθεισῶν παραστάσεων. Ἔκαστον ἔθνος ἔχει ἐπίσης τὴν νηπιακήν, τὴν νεανικήν, τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν αὐτοῦ καὶ μεταβαίνει κατὰ μικρὸν ἐπίσης ἀπὸ τῆς φαντασιώδους κατ' ἀρχὰς ἀντιλήψεως τοῦ κόσμου, τῆς μυθικῆς, εἰς τὴν νοητικήν, τὴν ἐπιστημονικήν. Ἐργον λοιπὸν τῆς μεθοδικῆς διδασκαλίας εἶναι νὰ εῦρῃ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἔθνων ἴστορικὰς ὥλας, ἐν αἷς γίνεται βαθμιαία προόδος ἀπὸ φαντασιώδῶν προϊόντων εἰς ἀπλᾶ καὶ διαφανῆ ἔργα νοητικῆς ἀναπτύξεως, καὶ πάλιν ἀπὸ τούτων εἰς πολυπλοκώτερα πορίσματα, νὰ χρησιμοποιήσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς τὰ πνευματικὰ τῶν ἔθνων ἔργα, ἐν οἷς ἀπετυπώθησαν αὐταὶ αἱ διάφοροι βαθμοὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν βίου, νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὰ ὡς τὰ ἐπιτηδειότατα παιδευτικὰ μέσα διὰ τὰς ἀντιστοίχους βαθμοὺς τῆς παιδικῆς ἀναπτύξεως. Προσφέρουσα ἡ διδασκαλία εἰς τὸν μαθητὴν τοιαύτας ἴστορικὰς ὥλας, δι' ἧς ἔχει οὗτος φυσικὴν προδιάθεσιν, οὐ μόνον

δύναται νὰ ἐπιδράσῃ εὐεργετικῶς εἰς τὴν ἑκάστοτε παροῦσαν πνευματικὴν κατάστασιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ οὐδεμίαν βίᾳν ἐπιφέρει εἰς τὴν φυσικὴν του ἀνάπτυξιν· διότι παρακολουθοῦσα τὴν ἴστορικὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων καταστάσεων τοῦ πολιτισμοῦ, αἱ ὁποῖαι ἔνεκα· τῆς ἐν αὐταῖς ἐξ ἀνάγκης ἐγκειμένης παιδικότητος καὶ στενότητος τοῦ ὄριζοντος ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ, ἡθικοῦ, πολιτικοῦ καὶ τεχνικοῦ ἐδάφους εἰναι ἀπλούστεραι, καὶ προσαίνουσα εἰς τὰς μεταγενεστέρας, καὶ πολυπλοκωτέρας, ἀκολουθεῖ τὴν ὄρθην μέθοδον, μεταδίδουσα εἰς τὸν μαθητὴν ὅλην ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐπίσης κατ' ὅλιγον αὐξανομένην ἀφομοιωτικὴν ἴκανότητα αὐτοῦ καὶ ὑποστηρίζουσα οὕτω καταλλήλως τὴν κατὰ φύσιν ἀνάπτυξιν.»¹

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ πνευματικὴ παιδεύσις τοῦ παιδὸς πρέπει νὰ γίνηται συμφώνως πρὸς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ κατάστασιν, ἡτις πᾶλιν ἀναλογεῖ πρὸς τὰς ποικίλας φύσεις τῆς ἀνθρωπότητος, φέρε ἵδωμεν 1) ὁποία τις εἰναι ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ παιδικῇ αὐτῆς καταστάσει καὶ 2) ὁποῖος τις ὁ παῖς κατὰ τὴν πενταετή ἡ ἔξαετη αὐτοῦ ἡλικίαν, ὅπε πρῶτην μεταβαίνει εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. Ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ἡ φύσις εἰναι κυρία τοῦ ἀνθρώπου, ζῇ ὁ ἀνθρωπὸς ἐν αὐτῇ καὶ δι' αὐτῆς καὶ οὐδένα ἄλλον ἀναγνωρίζει τῆς φύσεως ὑπέρτερον· ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, οἱ ἀστέρες ἐλκύουσι τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν ἔκπληξιν· τὰ δένδρα, οἱ ποταμοί, ἡ θάλασσα φαίνονται αὐτῷ ως ὄντα ὑπερφυσικά· κλίνει τὸ γόνυ ἀπέναντι τῆς φυσικῆς λαμπρότητος καὶ μεγαλοπρεπείας καὶ τρέμει ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως· οἱ σεισμοί, αἱ θύελλαι, αἱ καταιγίδες, ἡ τρικυμία, ἡ βροντή, ἡ ἀστραπή, ὁ κεραυνός, αἱ ἡφαιστειώδεις ἐκρήξεις καὶ τάλλα πάντα εἰναι εἰς αὐτὸν ἰδιαι δυνάμεις, τὰς ὁποίας φοβεῖται καὶ λατρεύει· πάντα τέλος τὰ τῆς φύσεως, ὅσα ὠφελοῦσιν αὐτὸν ἡ βλάπτουσιν, ἡ φαντασία ζωοποιεῖ καὶ θεοποιεῖ· ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ παιδικῇ αὐτῆς ἡλικίᾳ εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν δίδει ὑπαρξίαν καὶ πιστεύει τὰ παραβολώτερα καὶ τὰ ἀπιστότερα. Μὴ διδαχθεῖτα ἔτι εἰς τὸ σχολεῖον τῆς πείρας, στερεῖται τῆς δυνάμεως τοῦ κρίνειν καὶ παραδίδεται ἀνευ λογισμοῦ καὶ σκέψεως εἰς φαντασιώδη καὶ ἀνύπαρκτον κόσμον. Ὁ λαὸς ἐν τῇ νηπιώδει αὐτοῦ καταστάσει ψυχολογικῶς ἔξεταζόμενος κατέχει τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας ὑπερτέραν πάσης ἄλλης δυνάμεως. Διὰ τοῦτο πιστεύει εἰς τοὺς

(1) Αὔτοῦς ὡς ἀνωτέρω σ. 72.

μύθους καὶ πλάττει διὰ τῆς φαντασίας ἀνθρωπόμορφα τέρατα, Κύκλωπας, Ἐκατόγχειρας, Γίγαντας, Σατύρους, Κενταύρους καὶ τὰ τερατωδέστερα τῆς ἔξημμενης αὐτοῦ φαντασίας ἀποκυήματα. Ὁ κατὰ φύσιν ἀνθρωπὸς ἐν πᾶσι τοῖς ἀψύχοις ἀντικείμενοις, τοῖς οὐδεμίᾳν ἴδιαν ἔχουσι κίνησιν καὶ αἰσθησιν, καὶ οἵτις ἴδιαζουσα κατάστασις εἶναι ἡ ἀδράνεια, ἀκινησία καὶ στασιμότης, ἐν πᾶσι, λέγω, τούτοις, ὑπονοεῖ οὗτος καὶ φαντάζεται ζωήν, δύναμιν, κίνησιν καὶ ἐνέργειαν. Οὕτω ἐν τῇ καταγρίδι βλέπων τὰ νέφη συμπυκνούμενα καὶ διωκόμενα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, φαντάζεται πόλεμον αὐτῶν· αἱ βρονταὶ εἶναι ὁ ποδοβολητὸς μυρίας ἵππου διωκούστης τροχαδὴν τὰς τῶν ἀντιπάλων στρατίας, εἰς φυγὴν τρεπομένας, αἱ δὲ ἀστραπαὶ, τὸ πύρινα βέλη τὰ κατὰ τῶν ἔχθρῶν βαλλόμενα.

Καὶ ὁ παῖς, ὁ τὸν βηλὸν τοῦ σχολείου πρῶτον ἥδη ὑπερβαίνων, πολλὴν ἔχει ὄμοιότητα πρὸς τὴν παιδικὴν τῆς ἀνθρωπότητος ἡλικίαν. Ἡ πνευματικὴ τοῦ παιδός κατάστασις δεσπόζεται ὑπὸ τῆς φαντασίας. «Ἐν αὐτῷ ἐπικρατεῖ, λέγει ὁ Rein, ἡ περίοδος τῆς ἀφομοιώσεως, καθ’ ἧν ὁ παῖς συναναστρέφεται πρὸς τὰ ἄψυχα πράγματα τοῦ ἔκτος χόσμου, ώσει ἡσαν ἔμψυχα, διαλέγεται πρὸς τὰ ἔμψυχα, ώς εἰ εἴχον τὰς αὐτὰς ἰδέας, τὰ αὐτὰ συναισθήματα, τὰς αὐτὰς ὄρεξεις, οἵας καὶ αὐτός, ώς εἰ ἡσαν ὅμοια αὐτῷ, ώς εἰ εἴχον ἀπάστας τὰς ἀνθρωπίνους ἴδιότητας. Εἶναι ἡ μυθικὴ περίοδος τοῦ παιδός, ἡ ἐποχή, καθ’ ἧν πρωσποποιεῖ αὐτην τὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα τῆς φύσεως.»

Διὰ τοῦτο πολλὰς βλέπομεν παραδοξολογίας ἐν τοῖς λόγοις καὶ ταῖς πράξεσι τοῦ παιδός. Ὁμιλεῖ πρὸς τὰς πλαγγόνας αὐτοῦ καὶ προσπαθεῖ ἀνθρώπινον εἶδος νὰ δώσῃ εἰς τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα. Ἡ γαλῆ, ὁ κύων καὶ τὰ ἄλλα κατοικίδια ζῶα, θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ παιδός ώς ὄντα ἔχοντα καὶ λόγον καὶ αἰσθησιν. Συνδιαλέγεται μετ’ αὐτῶν καὶ συμπεριφέρεται πρὸς αὐτά, ώς πρὸς ὅμοιους ἔαυτῷ, ἀγαπᾷ δὲ καὶ ἀσμενίζεται μετ’ αὐτῶν, ώς καὶ μετὰ τῶν συνομηλίκων αὐτῷ παιδῶν. Ἐὰν αἰσθάνεται ἔαυτὸν εὐτυχῆ, προσπαθεῖ νὰ φανερώσῃ τὴν χαράν του εἰς πάντα τὰ πέριξ ἔαυτοῦ ἀντικείμενα, καὶ φαντάζεται ὅτι καὶ τὰ ἄψυχα ὄντα προσμειδιῶσιν αὐτῷ καὶ μετέχουσι τῆς ἀγαλλιάσεως, ἥτις κατέχει τὴν ψυχήν του. Ἐὰν δὲ πάλιν λυπεῖται, φαντάζεται πάντα τὰ περὶ αὐτὸν κατηγῆ, συμπάσχοντα καὶ συμπενθοῦντα αὐτῷ. Τίς οὐκ εἰδε πολλάκις παιδία πλήττοντα τὴν τράπεζαν, διότι ἔτυχε νὰ προσκρούσῃ ἐπ’ αὐτῆς; Ὁ οὐρανὸς εἶναι μαῦρος, ὁ ἥλιος σκοτεινάζει, ἡ φύσις λυπεῖται, ὅταν ἡ καρδία τοῦ παιδός εἶναι βαρύθυμος.

‘Η περίοδος αὕτη τοῦ παιδός εἶναι ἡ λεγομένη μυθική· ὁ παῖς ἀντιλαμβάνεται τοῦ κόσμου, οὐχὶ ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτοῦ καταστάσει, ἀλλὰ παρηλλαγμένως, ώς ἡ φαντασία αὐτοῦ τὸν παριστῆ. «Αὕτη δὲ ἡ φαντασιώδης ἀντίληψις τοῦ κόσμου, ἡ μυθική, ώς ὠνομάσθη αὕτη, εἶναι ἀναγκαῖα οὐ μόνον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ παιδός, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἔθνη τὰ διερχόμενα τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν εὑρίσκεται αὕτη ἡ μυθικὴ περίοδος. Αὕτη ἡ μυθοπλαστικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι ἀναγκαῖα εἰς αὐτό, εἶναι ἡ φυσικῶς ἀναγκαῖα ἀφομοιώσις τοῦ ἐκτὸς κόσμου, τὴν ὅποιαν ἔκτελει τὸ οὔπω ἀνεπτυγμένον πνεῦμα οὐχὶ διὰ ποιητικῆς αὐθικιερείας, ἀλλ’ ἐνεκα ψυχολογικῆς ἀνάγκης ἐπὶ τῶν ἀντιλήψεων τῶν αἰσθητηρίων διὰ τῶν ἥδη ἐν αὐτῷ υπαρχόντων ἀφομοιωτικῶν παραστάσεων. Τὸ τὴν ἀφομοιώσιν ὄριζον εἶναι ἐνταῦθα ἡ παράστασις τῆς οἰκείας ψυχῆς. “Οπως αὕτη εἶναι ἡ αἰτία τῶν κινήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, οὕτω ἀποδίδεται εἰς πᾶν τὸ ἐν τῇ φύσει κινούμενον ἀνθρωπίνη ψυχὴ μετὰ τῶν νοημάτων καὶ θυμικῶν κινήσεων αὐτῆς.”¹

‘Ἄφοῦ λοιπὸν τοιαύτη ἡ παιδικὴ κατάστασις παντὸς λαοῦ, ὁμοίᾳ δὲ καὶ ἡ τοῦ παιδός, τοῦ μήπω τὸν βηλὸν τοῦ σχολείου πατήσαντος, ψυχολογικῶς ἔξεταζομένου, ἔπειτα ὅτι καταλληλοτάτη πνευματικὴ τροφὴ εἶναι συλλογὴ τῶν μυθολογικῶν αὐτοῦ προϊόντων, ἵτοι τὰ παραμύθια. Τὰ παραμύθια περιέχουσιν ὑλικὸν σύμφωνον πρὸς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ παιδός, δυνάμενον εὐκόλως γὰρ ἀφομοιωθῆ πρὸς τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας οὗτος κέκτηται. ‘Τὰ παραμύθια δεικνύουσι τὴν παιδικὴν ἀφομοιώσιν ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ τόλμῃ. ‘Ο τόπος καὶ ὁ χρόνος δὲν σημαίνουσι δι’ αὐτὴν τίποτε· μετεωρίζεται δὲ εἰς τὰς αἱθερίους χώρας μετὰ τῆς αὐτῆς εὔκολίας, μεθ’ ἣς κινεῖται ἐπὶ τῆς γῆς. ‘Η μυθικὴ ἀντίληψις τοῦ κόσμου, ἥτις ἔκδηλοῦται ἐν αὐτοῖς, εἰς ἡμᾶς μόνον φαίνεται ως ποιητική, εἰς τὸν παιδία ὅμως καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ μορφὴ τῆς ἀληθείας. Τὰ παραμύθια περιέχουσιν ἐν ἀπλῇ καὶ ἀφελεῖ μορφῇ τὰς παραστάσεις καὶ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα πληροῦσι τὴν παιδικὴν καρδίαν ἐν ταύτῃ τῇ ἡλικίᾳ, ἐνδιατρίβουσιν ἐν σφαιράρχῃ ὅλως παιδικῇ, ἐν τοῖς ἀπλουστάταις κοινωνικαῖς σχέσεσιν, ἐν τοῖς σπουδαιοτάτοις κύκλοις ἀνθρωπίνης ἐνέργειας. Οἱ ἥρωες τῶν παραμυθίων σκέπτονται καὶ ὄμιλοι—

(1) Αὐτό. σ. 74.

σιν ὡς παιδία καί, ἐπειδὴ τὰ ἐν αὐτοῖς ἔκτιθέμενα γεγονότα ἥκιστα συνδέονται πρὸς ὀρισμένον τόπον καὶ χρόνον, εἶναι καταληπτὰ ἀνευ γεωγραφικῶν, ιστορικῶν καὶ ἄλλων προεισαγωγικῶν γνώσεων. Καὶ ὑπὸ ἡθικὴν δὲ ὅψιν εἶναι κατάλληλα τὰ παραμύθια διὰ τοὺς παιδας. Οὐδαμοῦ παρουσιάζονται αἱ ἡθικαὶ σχέσεις ἀπλούστεραι· καὶ σαφέστεραι, ἢ ἐν τοῖς παραμύθιοις, ἀπηλλαγμέναι τῆς ὄχληρότητος ψυχρῶν ἡθολογιῶν βιαίως ἐπιβαλλομένων, οὐδαμοῦ εἶναι τοσοῦτον προσιτοὶ εἰς τοὺς παιδας οἱ ἡρωες ἐν τοῖς συναισθήμασι· καὶ ταῖς βουλήσεσιν αὐτῶν, ὅσον ἐνταῦθα. Ὡστε δὲν καθίσταται δύσκολος εἰς τὸν παιδα ἡ κρίσις περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, δικαίου καὶ ἀδίκου. Συγκεφαλαιοῦντες λοιπὸν λέγομεν, ὅτι πολυχριθμοὶ καὶ ἴσχυραι ἀφομοιωτικαὶ παραστάσεις ἔλκουσι τοὺς παιδας εἰς τὸ παραμύθιον, διότι ἵσταται ἐπὶ τῆς αὐτῆς βαθμίδος τῆς ἀναπτύξεως, εἰς ἣν ὁφείλουσι ταῦτα τὴν γένεσιν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο τὰ παραμύθια πρέπει νὰ εἶναι αἱ πρῶται διηγήσεις, τὰς ὁποίας προσφέρει ἡ διδασκαλία εἰς τοὺς παιδας. Εἶναι διηγήσεις ἀληθῶς παιδικαί, δηλαδὴ ἀπλαῖ καὶ συγγρόνως φαντασιώδεις, μάλιστα δὲ παρουσιάζουσι μορφὰς καὶ σχέσεις ἀπλᾶς προκαλούσας τὴν ἡθικὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ ἀποδοκιμασίαν, κρύπτουσιν ἐν αὐτοῖς ἡθικὰς ἐγνοίας, αἴτινες προσβιβάζουσιν ὑπὲρ τὴν σφαῖραν τοῦ φανταστικοῦ. Εἶναι ἀληθές, ὅτι κατ' ὅλιγον μεταβάλλεται ὁ κόσμος τῶν παραμυθίων ἐν τῷ παιδὶ εἰς ποιητικὸν προϊὸν πλησίον ἄλλων πραγματικῶν ἀληθειῶν, διότι δὲν δύναται νὰ ἐγκαταμείνῃ ὁ παῖς ἐν τῇ μυθικῇ ἀντιλήψει τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἀνάγκη κατ' ὅλιγον νὰ μεταβῇ εἰς τὴν νοητικήν, ἀνάγκη νὰ ἔλθῃ εἰς βῆξιν πρὸς τὴν πρώτην καὶ νὰ προσθῇ εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς δευτέρας. Ἄλλα τὸ κέρδος, τὸ ὄποιον μένει ἐκ τούτου, ὅτι ἔζησεν ὁ παῖς ἐν τούτῳ τῷ οἰκείῳ αὐτοῦ κόσμῳ, τῷ κόσμῳ τῶν παραμυθίων, εἶναι τὸ ποιητικὸν πνεῦμα, τὸ δεκτικὸν ἐνθουσιασμοῦ ἰδανικὸν φρόνημα, τὸ ὄποιον εἶναι παραμύθια καὶ ἔξυψωσις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἐν αἷς ἐκδιωγθεὶς ὁ παῖς ἐκ τοῦ παραδείσου αὐτοῦ θὰ τρώγῃ τὸν ἄρτον τῆς γνώσεως ἐν ἰδρῶτι τοῦ προσώπου..»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς ὑλῆς καὶ τοῦ εἰδούς τῶν παραμυθίων.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων σαφῶς ἀπεδείχθη, διατί ὡς πρῶτον ἀνάγνωσμα καὶ ὡς πρώτη ὑλη διδασκαλίας εἰς τοὺς ἔξαετεῖς παιδας

παιδίας πρέπει νὰ εἶναι συλλογὴ μύθων. 'Οποῖοι δέ τινες πρέπει νὰ εἶναι οἱ μῦθοι οὗτοι; Οἰαδήποτε συλλογὴ μύθων δὲν ἐπαρκεῖ εἰς τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τοῦ παιδός. 'Η διδασκαλία τῶν μύθων, ως καὶ πᾶσα διδασκαλία, πρέπει νὰ εἶναι καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς (ὕλη), καὶ κατὰ τὸ εἶδος, παιδαγωγοῦσα διδασκαλία. « "Οτι ἀφορᾶ εἰς τὴν ὑλὴν τῆς διδασκαλίας, αὕτη φυσικῶς πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε τοιαύτη, ὥστε νὰ εἶναι κατάλληλος διὰ τὴν ἔκαστοτε προκειμένην βαθμῖδα τῆς μορφώσεως καὶ ίκανὴ νὰ διεγείρῃ οἰονδήποτε ἐνδιαφέρον ἐν τῷ παιδίῳ. 'Επειδὴ ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον προσκολλᾶται πρὸ πάντων εἰς τὰ πράγματα, ἡττοῦ δὲ εἰς μορφὰς καὶ σημεῖα, διὰ τοῦτο ἀνάγκη ἐν τῇ παιδαγωγούσῃ διδασκαλίᾳ ἡ ἐνασχόλησις μὲ πράγματα νὰ εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα.»¹ 'Αλλὰ ἵνα αὕτη ἡ τοιαύτη, ἀπαιτεῖται νὰ γίνηται κατ' ἔκλογήν, νὰ περιέχῃ καὶ ἀρμόζουσαν σύνδεσιν τῆς διδασκομένης ὑλῆς, ωσαύτως σκόπιμον διάταξιν καὶ ἐπεξεργασίαν (μέθοδον) καὶ τέλος κατάλληλον τρόπον τῆς προσφορᾶς ἡ μεταδόσεως ταύτης (μορφὴ τῆς διδασκαλίας ἐν στεγωτέρῃ σημασίᾳ).

'Ἐν τῷ Α'. τεύχει διετάξαμεν τὴν ὑλὴν ταύτην τῶν παραμυθίων τοῦ Γρίμου κατὰ τοιοῦτόν τινα μεθοδικὸν τρόπον. Πρῶτον καταγράφεται ὁ μῦθος τετμημένος εἰς μέρη. 'Η διαιρεσίς δ' αὕτη δὲν γίνεται κατὰ τύχην καὶ αὐθαρέτως, ἀλλὰ διατηρεῖται ἀλληλουχία καὶ σύνδεσις μεταξὺ τῶν μερῶν, ωσεὶ τὰ μέρη ταῦτα ἀπετέλουν πάλιν ἐν τι ὅλον. 'Η κατατομὴ τοῦ μύθου εἰς μέρη διευκολύνει καὶ διδάσκαλον καὶ μαθητὰς εἰς τὴν διήγησιν. 'Ο παῖς δὲν εἶναι ἀκόμη ίκανὸς νὰ διατηρήσῃ ἀκριβῆ συνέχειαν τοῦ ὅλου, οὐδὲ δύναται νὰ ἐνθυμῆται πάσας τὰς λεπτομερείας. Διὰ τούτου ὅμως τοῦ τρόπου διευκολύνεται πολὺ εἰς τὴν φυσικὴν κατάταξιν τῆς ὑλῆς καὶ δύναται νὰ μεταβαίνῃ ἐκ τοῦ ἐνὸς μέρους εἰς τὸ ἄλλο, χωρὶς νὰ υποπίπτῃ εἰς χάσματα.

Μετὰ ταῦτα ἔπειται ἡ διδασκαλία τοῦ παραμυθίου. Εἶναι δὲ καὶ αὕτη παιδαγωγικῶς κατατεταγμένη καὶ ἐπεξεργασμένη κατὰ τὰ εἰδολογικὰ στάδια, περὶ ὃν ἔχομεν διαλόγους ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ πρώτῳ τεύχει σελ. α' — κδ'. « 'Η παιδαγωγοῦσα διδασκαλία κατατέμνει τὰς ὄμάδας τῶν παραστάσεων, ἵς μέλλει νὰ παράσχῃ, εἰς μικρότερα ὅλα (μεθοδικαὶ ἐνότητες) καὶ ἐπεξεργάζεται ταῦτα κατὰ βάθος, καθόσον ἐνεργεῖ ὥστε νὰ καταληφθῇ τὸ νέον κατὰ τοὺς γόρους τῆς ἀντιλήψεως καὶ προσλήψεως καὶ τὸ

(1) Γουσταύου Φραντζίχ, τὸ παιδαγωγικὸν σχολεῖον· μεταφρ. Δ. Ι. Ὀλυμπίου σ. 53.

έγκατατάσσει εἰς τὸ παλαιόν, (τὰς ἡδη κεκτημένας παραστάσεις) (συν-
άρθρωσις καὶ ἐπεξεργασία τῆς διδαχτέας ὅλης). » (Ἀντόθ. σελ. 51, γ).

Ἐκάστη δὲ πάλιν μεθοδικὴ ἑνότης περιέχει πολλὰς βαθμῖδας. Διὰ
τῶν βαθμίδων τούτων ὁ διδάσκαλος ἔρευν φέτος τὸν ἡδη ὑπάρχοντα κύκλον
τῶν παραστάσεων, ἀναλύει, διορθοῖ, τακτοποιεῖ, ἐναρμόζει ἐν αὐτῷ τὸ
νέον εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον καὶ οὕτω τροποποιεῖ τὰς παλαιὰς παραστά-
σεις. Ἐάν π. χ. θέλω νὰ δώσω εἰς τοὺς πατίδας τὴν παράστασιν τοῦ
λύκου, πρέπει νὰ ἀνακαλέσω εἰς τὴν συνεδήσιν αὐτῶν τὴν ἡδη γνω-
στὴν παράστασιν τοῦ λυκός, ταύτην δὲ νὰ ἐπεξεργασθῇ οὕτως, ὥστε
νὰ σχηματίζηται ἐξ αὐτῆς ἡ παράστασις λύκος. Ἡ παράστασις θά-
λασσα δύναται νὰ γίνη προσιτή εἰς τὸν παιδία μόνον, ἐάν οὗτος ἀνα-
πολῇ τὴν παράστασιν γνωστῆς τινος φυσικῆς λίμνης, ἢ ἐκτάσεως κατα-
κλυζομένης ὑπὸ βροχῆς· διὰ τούτου τροποποιεῖ ὁ παῖς τὴν παράστασιν
τῆς λίμνης, ἢν κέκτηται ἐν τῇ συνεδήσει αὐτοῦ.

Εἰς ἑνότητας λοιπὸν καὶ βαθμῖδας συμφώνως πρὸς τὰ εἰδολογικὰ
στάδια πρέπει νὰ κατατέμνῃ τις τὸν μῦθον καὶ νὰ ἐπεξεργάζηται αὐτὸν
ἐν δυσὶ ἢ καὶ πλείστοις μαθήμασι. Δὲν εἶναι ὅμως ἀνάγκη πᾶσαν τὴν
πραγματικὴν καὶ ἡθικὴν ὅλην τοῦ μύθου διεξοδικῶς νὰ πραγματευώ-
μεθα, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκείνην τὴν ὅλην, ἵτις εὐκόλως ἀφομοιοῦται
πρὸς τὸν κύκλον τῶν γνωστῶν παραστάσεων τοῦ παιδός· πρέπει δ' ὧ-
σαύτως νὰ προτιμᾶται ἐκείνην μᾶλιστα ἡ ὅλη, ἵτις προσφέρει ποικιλίαν
ἐνέχουσαν διαφόρου ὅλης ἀντικείμενα, διότι ἐκ τοιαύτης ὅλης δύναται ὁ
παῖς νὰ παράγῃ ἐννοίας καὶ ἐπεκτείνῃ τὰς γνώσεις του.

« Ἐάν ἡ ὅλη τῆς διδασκαλίας, (λέγει ὁ Φραϊλιχ σ. 64 Δ), διατάσ-
σηται καὶ διατκευάζηται κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, οἱ δὲ παιδεῖς λαμβά-
νωσι σαφεῖς, ἴσχυράς, μονίμους, μερικὰς παραστάσεις καὶ ἀκριβεῖς ἐν-
νοίας, γεννάται τότε χαρὰ εἰς τὸ μανθάνειν καὶ ζῆλος, καὶ ἐπομένως
ζωηρὸν καὶ διαρκές ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ἀντικείμενα, ἢ δὲ διδασκαλία
παράγει ως θεμέλιον τοῦ ἡθικοῦ τε καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος τὸν
πλοῦτον τοῦ πνεύματος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

« Διατί προετιμήθησαν τὰ παραμύθια τοῦ Γρίμου ως ἀνάγνωσμα
καὶ διδασκαλία τῆς Α'. τάξεως τοῦ σχολείου; »

Αφοῦ λοιπὸν οἱ μῦθοι, ως ἀπεδείχθη, πρέπει νὰ εἶναι τὸ πρῶτον

ἀνάγνωσμα τῆς πρώτης ἡλικίας, τοιαύτη δὲ νὰ εἶναι ἡ διασκευὴ αὐτῶν καὶ ὅλην καὶ εἶδος, ἔπειται, ὅτι σφάλλονται σπουδαῖως οἱ φρονοῦντες, ὅτι ἐξ ἴστορικῆς καθαρῶς ὅλης, πανταχόθεν συνειλεγμένης πρέπει νὰ ἀποτελῶνται τὰ πρώτα ἀναγνώσματα. Ἐνταῦθα δύναται δικαίως νὰ ἐρωτήσῃ τις, διατί ἀφοῦ πάντα τὰ ἔθνη καὶ δὴ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔχουσιν ἄφθονον μυθικὴν ὅλην, ἡμεῖς προετιμήσαμεν τὴν γερμανικὴν συλλογὴν τῶν παραμυθίων τοῦ Γρίμου, καὶ οὐχὶ τὰ Ἑλληνικά, τὰ ὅποια ζῶσιν εἰς τὴν μνήμην τοῦ λαοῦ; Εἰς ταῦτα ἀπαντῶμεν διὰ βραχέων, ὅτι δὲν εὑρομεν τοιαύτην συλλογὴν παραμυθίων παρ' ἡμῖν κατάλληλον εἰς παιδας, καὶ δύσκολον ἦτο νὰ γένηται προχείρως τοιαύτη. Ἡ συλλογὴ ἑλληνικῶν παραμυθίων εἶναι ἔργον οὐχὶ τυχαίον, ἀπαιτεῖ δὲ πολλὴν προσοχὴν καὶ εἰδικότητα περὶ τὰ τοιαῦτα, ἵνα γένηται δυνατὸν νὰ ἐκκαθαρισθῇ πᾶν τὸ ὄθνειον καὶ ξενικόν, καὶ διατηρηθῇ τὸ γυήσιον ἑλληνικόν. Καὶ τφόντι τὰ ἔθνικὰ ἥμδην παραμύθια γέμουσι ξενισμῶν, εἶναι δὲ πολλὰ ἀνατολικῆς καταγγωγῆς· ἄλλα δὲ πάλιν ἔχουσι διατηρήσει βαθύτατα τὰ ἔγχη τῆς φραγκικῆς καὶ σλαβικῆς κατακτήσεως· διὰ τοῦτο πολλὰ εὑρίσκονται τὰ ὅμοια καὶ κοινὰ ἐν τοῖς φραγκικοῖς καὶ ἑλληνικοῖς παραμυθίοις. Περιέχουσι δὲ τὰ πλείστα τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνατολικῆς ἡδύπαθείας καὶ τρυφλότητος, ἡ δὲ ὑπερφυσικὴ αὐτῶν ἐξεικόνισις εἶναι ἀνάρμοστος ως ἀνάγνωσμα εἰς τοὺς παιδας. Πρὸς δὲ τούτοις δὲν περιέχουσιν ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τῆς πραγματικῆς ὅλης, τὰ ὅποια συμφωνοῦντα πρὸς τὸ γενικὸν παραστατικὸν τῶν παιδῶν, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ως ἀφετηρία διδασκαλίας πατριδογραφικῆς ἢ πραγματογραφικῆς. Διὰ τοῦτο προετιμήσαμεν τὰ παραμύθια τοῦ Γρίμου· διότι ἐν αὐτοῖς ἐξιστορεῖται ὁ οἰκιακὸς βίος, ως αὐτὸν γνώσκει ὁ παῖς, ὑπάρχει ὑλικὸν πραγματογραφικὸν μὴ ὑπερβαῖνον τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ κατάληψιν, ὑπάρχει σχέσις τις καὶ ἀλληλουχία τῶν παρισταμένων καὶ ἀναφίνεται καθαρότατα ὁ ἡθικὸς σκοπὸς αὐτῶν, ὅστις, ως καρπὸς τῆς ὅλης ἴστορικῆς διδασκαλίας καὶ ως ἐφαρμογὴ ἐν τῷ βίῳ, πρέπει νὰ ἐξέχῃ καὶ λάμψη ως λύχνος κείμενος ἐν τῇ σκοτίᾳ τῆς ὄδοις, ὁδηγῶν τὸν διαβάτην εἰς τὸ στάδιον τοῦ βίου. Τὸ δὲ πάγτων κυριώτατον, ὅτι παιδαγωγοὶ σοφοὶ τοὺς μύθους τούτους κατέταξαν συμφώνως πρὸς τὰ εἰδολογικὰ στάδια καὶ ἀνέπτυξαν μεθοδικῶς τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν· τοῦτο δὲ εἶναι οὐ μικρὸν κέρδος ἡμῖν, οἵτινες νηπιάζομεν ἔτι εἰς τὰ τῆς παιδαγωγίας καὶ ἐν οἷς δὲν ωρίμασεν ἡ γνῶσις τῆς νεωτέρας μεθοδολογίας. "Ἐχουσι δὲ τὰ παραμύθια ταῦτα συγκεντρωτικὴν δύναμιν· τοῦτο

δε λέγοντες νοοῦμεν, ὅτι δύναται νὰ γίνηται δι' αὐτῶν συγκέντρωσις τῆς διδασκαλίας, ἥτοι ἡ διδασκαλία τοῦ φρονήματος συμπληροῦται, στηρίζεται καὶ ὑποθαστάζεται ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τῆς γεωγραφίας, τῆς φυσιογνωσίας, τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῶν ἄλλων πρακτικῶν μαθημάτων. Ἐν τοῖς παραμυθίοις γίνεται λόγος οὐ μόνον περὶ γνωστῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἡ λογιστικὴ βαίνει παραλλήλως μὴ ὑπερβαίνουσα τὸν μέχρι τοῦ δέκα ἀριθμόν, εἰς ὃν ἀφικνεῖται ἡ διδασκαλία τῆς ἀριθμητικῆς ἐν τῇ πρώτῃ τάξει τοῦ σχολείου. Οὕτω λοιπὸν ἐν αὐτοῖς συνδέονται τὰ ιστορικὰ μαθήματα καὶ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ φρονήματος καὶ συνενοῦνται αἱ ποικίλαι γνώσεις εἰς ἐνότητα ἐν τῇ συνεδήσει τοῦ τροφίμου.¹

Οἱ ἀνωτέρω λόγοι δικαιολογοῦσι πληρέστατα, διατὶ προετιμήσαμεν τὴν συλλογὴν τῶν παραμυθίων τοῦ Γρίμου ἡμεῖς, οἵτινες ἐν ὅλῳ ἡμῶν τῷ βίῳ ὑπεστηρίξαμεν, ὅτι ἡ παιδευσις ἡμῶν πρέπει νὰ εἴναι ἔθνική, ἥτοι νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῶν ἡθῶν, ἔθιμων, τῶν παραδόσεων καὶ τῆς ιστορίας τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ἑλλάδος. Οἱ σοφοὶ κρινόντων:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν παραμυθίων γνώμη τῆς σχολῆς τοῦ Ἐρθράρου.

Εἰ καὶ ίκανῶς ἥδη διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἀπεδείχθη ἡ ἀξία τῆς διδασκαλίας τῶν μύθων, δὲν νομίζομεν ὅμως ἄπο σκοποῦ νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὴν γνώμην τοῦ Λίνδνερ, ἀριστούμενοι αὐτὴν ἐκ τῆς παιδαγωγικῆς αὐτοῦ ἔγκυκλοπαιδείας:² διὰ τῆς παραθέσεως δὲ καὶ τῆς γνώμης ταύτης ἔξαντλεῖται πλέον καὶ τὸ παιδαγωγικὸν τοῦτο ζήτημα.

«Διήγησις ἐν γένει εἴναι ἡ διὰ λέξεων προσφορὰ σειρᾶς τινος συμβάντων ἐνότητα καὶ συνάφειαν ἔχουσης. Ἡ ἀκριβεστέρα ἀναζωγράφησις τῶν περιγραφομένων συμβάντων ἀφίεται εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ ἀκροστοῦ καὶ ἐκτελεῖται ὑπὸ τούτου δι' ἀμέσου ἢ ἐμμέσου ἐποπτείας. Ἐὰν τὰ προσφερόμενα συμβάντα προσάγωνται τῇ ἀμέσῳ ἐποπτείᾳ, ἡ διήγησις ὑψοῦται εἰς δρᾶμα. Ἡδη ἐκ τούτων τῶν παρατηρήσεων ἔξχυγεται, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διηγήσεως παρίσταται ὡς σύνθετόν τι ἔργον τοῦ διηγουμένου καὶ τοῦ ἀκροωμένου· ὁ μὲν χορηγεῖ τρόπον τινὰ τὸ κείμε-

(1) Ἡδε πλατύτερον περὶ τούτου Ὁδηγὸν (ἔτος σχολικὸν πρῶτον) σελ. 50—61.

(2) Erzählung für Kinder. Märchen σελ. 240—243.

νον, οὗτος δὲ τὰς εἰκονογραφίας εἰς τοῦτο· ὁ μὲν πρῶτος συντίθησι τὸ δρᾶμα, ὁ δὲ ἔτερος μεριμνᾷ περὶ τῆς παραστάσεως αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ θεάτρου τῆς συνειδήσεως. Ἀλλὰ κείμενον καὶ εἰκονογραφίαι πρέπει νὰ εὐαρ-
μοστῶσι ἀλλήλοις· ή διήγησις πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνος τῇ πνευματικῇ
καταστάσει, ἵτοι τῇ βαθμίδι τῆς τοῦ ἀκροωμένου ἀναπτύξεως, ιδίως
δὲ δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ μείζονα ἔργασίαν τῆς ἢ δύναται νὰ
έκτελέσῃ.

Μία τῶν ἔξοχωτάτων ἔργασιῶν τῆς σχολῆς τοῦ Ἐρθρότου εἶναι ὅτι
κατέδειξεν ἐπιστημονικῶς τὴν μεγάλην παιδαγωγικὴν σπουδαιότητα τῆς
γνησίας παιδικῆς διηγήσεως καὶ ὑπεδούλωσεν αὐτὴν ἐν πάσῃ σοφιρό-
τητι εἰς τὴν ἀγωγήν. Προηρθάνοντο μὲν ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν φι-
λοκανθρωπιστῶν τὴν σπουδαιότητα ἐκείνην μᾶλλον ἢ ἡττον, ώς ἀποδει-
κνύει τὸ πλῆθος τῶν παιδικῶν διηγημάτων τῶν νεωτέρων καὶ νεωτάτων
χρόνων· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἔγνωριζον τὰς ψυχολογικὰς συνθήκας τῆς παι-
δαγωγικῆς αὐτῶν ἐνεργείας, δὲν ἔλειπον αἱ ἀποπλανήσεις. Αὕται συν-
ισταντο κυρίως ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν τοῖς παιδικοῖς τούτοις διηγήμασι πρώ-
τον μὲν κατά τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν τόνον περιέπιπτον εἰς τὸ
παιδαριώδες καὶ ληρώδες, δεύτερον δὲ ὅτι δὲν ἀπέφευγον τὴν ἡθικευ-
μένην διδασκαλίαν καὶ κατέπνιγον τὸν χαρακτῆρα τῆς διηγήσεως δι'
ἀφρομένων ἔξηγήσεων. Εἰς τούτους τοὺς κατασκευαστὰς παιδικῶν συγ-
γραμμάτων ἐπιφωνεῖ νουθετῶν ὁ Ἐρθρότος ταῦτε· « Παραστήσατε τοῖς
παισὶ τὸ κακόν, σαφῶς, πλὴν οὐχὶ ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐπιμυμίας· αὐτοὶ
θὰ εῦρωσιν ὅ, τι εἶναι κακόν. Ἐὰν διακόπτητε τὴν διήγησιν δι' ἡθικῶν
σκέψεων, θὰ εῦρωσιν, ὅτι διηγεῖσθε ἀνιαρῶς. Ἐὰν ἐκθέτητε μόνον ἀγαθά,
θὰ αἰσθανθῶσιν, ὅτι εἶναι μονότονος, καὶ τὸ ἀπλοῦν θέλγητρον τῆς ποικι-
λίας θὰ καταστήσῃ αὐτοῖς τὸ κακόν ἀποδεκτόν. Μέμνησθε τοῦ συναι-
σθήματος, σπερ καταλαμβάνει ὑμᾶς ἐπὶ λίγην ἡθικῶν δραμάτων! —
Ἀλλὰ παρέχητε αὐτοῖς ἐνδιαφέρουσαν διήγησιν, πλουσίαν συμβάντων,
σχέσεων, χαρακτήρων· ἃς μὴ ὑπάρχῃ ἐν αὐτῇ ἢ τάσις τοῦ ἀναγράψαι
τὸ χείριστον ἢ τὸ ἄριστον· μόνον ἐλαφρά τις, ἵτι ἡμιυπνωτικούσα ἡθικὴ
δεξιότης ἡς μεριμνᾷ, ἵνα τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πράξεως ἥπη ἀπὸ τοῦ κα-
κοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν, τὸ ἐπιεικές, τὸ δίκαιον. Θέλετε ἵδη πῶς ἡ προσοχὴ
τῶν παιδῶν ρίζοῦται ἐν αὐτῇ, πῶς ἡ ποικιλία τῆς ὑλῆς ἔξεγειρει τὴν
κρίσιν, πῶς τὸ θέλγητρον τῆς ποικιλίας τελευτᾷ εἰς τὴν αὔρεσιν τοῦ
κρείττονος.»

Πρὸς τούτοις κατείχοντο πρότερον ὑπὸ τῆς πλάγης, ὅτι θέατρον καὶ

περιεχόμενον τῶν παιδικῶν διηγημάτων πρέπει νὰ λαμβάνωνται ἐκ τῶν ἀμέσως περιστοιχούντων τῶν παιδία πραγμάτων καὶ τοῦ καθ' ἑκάστου βίου. Οὐ "Ἐρβαρτος κατέστρεψε τὴν πλάνην διὰ μιᾶς μόνης τολμηρᾶς ἔγχειρήσεως, ὑποδείξας ὅτι ἐν διηγήσει δὲν πρέπει τόσον πολὺ νὰ φερώμεθα εἰς τὸν παιδία, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἀνυψώμεν αὐτὸν πρὸς ἔσωτούς, καὶ ὅτι ἡ Ὀδύσσεια τοῦ Ὄμηρου εἰς παιδίας ὀκταετεῖς δὲρ εἶναι κακὸν ἀράγρωσμα. Η διήγησις ὄφειλε ν' ἀφαρπάσῃ τὸν παιδία ἐκ τῆς ἐλεινότητος καὶ χυδαιότητος τοῦ κοινοῦ βίου καὶ νὰ προσαγάγῃ ἐνώπιον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὴν εἰκόνα ἀνδρικοῦ μεγαλείου. Διότι, λέγει ὁ Ἐρβαρτος, «ὅλον τὸ βλέμμα τοῦ· εὗ πεφυκότος παιδίδας διευθύνεται ἐπέκεινα αὐτοῦ· καὶ ὅταν εἴναι ὀκταετής, ὁ ὥριζων αὐτοῦ ἔκτείνεται πέραν τῶν παιδικῶν ἴστοριῶν. Παραστήσατε λοιπὸν τοιούτους ἄνδρας, ὃν εἰς θὰ ἐπεθύμει νὰ εἴναι ὁ παῖς. Τούτους βεβαίως δὲν εὑρίσκεται πλησίον· διότι εἰς τὸ ἀνδρικὸν ἴδαινικὸν τοῦ παιδίδας οὐδὲν τῶν ὑπὸ τὴν ἐπιδρασιν τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ ἐκβλαστόντων ἀνταποκρίνεται. Οὐδ' ἐν τῇ ὑμετέρᾳ φαντασίᾳ τὸ εὑρίσκετε, διότι αὕτη εἴναι πλήρης παιδαγωγικῶν πόθων καὶ πλήρης τῆς πείρας, τῶν γνώσεων καὶ τῶν φροντίδων ὑμῶν. "Ενα μόνον τόπον γινώσκω, ὅπου ἡδύνατο νὰ ζητηθῇ ἡ περιγραφεῖσα διήγησις — τὴν ἔγκριτον παιδικὴν ηλικίαν τῷρ 'E.I.Iήγρων. Καὶ εὑρίσκω ἐν πρώτοις τὴν Ὀδύσσειαν.

"Ἐκ ταύτης τῆς μεγαλείως διατεθειμένης καὶ τὸν παιδία ὑπεράνω ἔσωτοῦ καὶ τῆς πλησιεστάτης τῶν πολλῶν κακῶν μεστῆς πραγματικότητος, ἀνυψώστης διηγήσεως, προσδοκᾷ ὁ Ἐρβαρτος μεγάλην παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν καὶ παρέχει ἡμῖν νὰ στοχασθῶμεν, «ὅτι τότε μόνον ἔχει τις ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ τὴν ἀγωγήν, ὅταν γινώσκῃ νὰ εἰσάγῃ εἰς τὴν νεαρὰν ψυχὴν σύστημα νοημάτων μέγα καὶ οὐ τὰ μέρη ἐνδομυχώτατα πρὸς ἄλληλα εἴναι συνδεδεμένα, ὅπερ ἔχει τὴν δύναμιν τῶν μὲν δυσμενῶν ἐντυπώσεων τοῦ πέριξ κόσμου νὰ ἐπικρατῇ, τὰς δὲ εὐμενεῖς νὰ διαλύῃ ἐν ἔσωτῷ καὶ νὰ συνδέῃ μεθ' ἔσωτοῦ.»

"Αλλ' ἵνα ἡ παιδικὴ διήγησις κατορθώσῃ τὸ μέγα τοῦτο παιδαγωγικὸν ἀποτέλεσμα, πρέπει νὰ ἔχῃ τινὰς ἰδιότητας. Πρέπει πρὸ πάντων νὰ εἴναι ἀληθῶς παιδική, τ. ἐ. ἀπλῆ καὶ συγχρόνως πλήρης φαντασίας. «Διότι ὕσπερ ἡ γνησία ποίησις, οὕτω καὶ ἡ γνησία παιδικὴ ἴστορία κείται ἐπέκεινα τῆς πραγματικότητος ἐν τῇ χώρᾳ τῆς φαντασίας, «ὅτε ὅρμα εἰς τὸ ἀρετῆδες μηδὲν καὶ σταθερὰν κατοικίαν». Η γνησία παιδικὴ ἴστορία γινώσκει ἐν ὅλῃ τῇ ἀπλότητι αὐτῆς νὰ γίνηται κυρία τῆς τοῦ

παιδὸς φαντασίας ἐν πράξεις καὶ φρονήμασι καὶ νὰ ἀναπτερώνῃ αὐτήν.» Όφειλει πρὸς τούτους νὰ εἶναι ἡθοποὺς κατὰ τὴν δε τὴν ἔννοιαν, ὅτι δηλ. ἐπιδεικνύει μορφὰς καὶ σχέσεις, αἰτίες, ἀπλαῖς καὶ πλήρεις ζωῆς, προκαλοῦσι τὴν ηθικὴν κρίσιν, ἐπιδοκιμάζουσιν ἢ ἀποδοκιμάζουσι· δὲν ὄφειλει δὲ κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἡθολογῇ, ἀλλὰ νὰ λαλῇ μᾶλλον εἰς τὴν καρδίαν τοῦ παιδός. «Γενικαὶ θεωρίαι καὶ διδασκαλίαι· ἐν γένει δὲν εἶναι ἐπιτήδειαι νὰ μορφώσωσιν ἐν τῇ μικρῷ νεότητι τὴν αἰσθησιν τοῦ ἡθικοῦ. Διότι ἀποτείνονται πρὸς τὸν νοῦν καὶ τὴν βούλησιν τοῦ τροφίμου καὶ προϋποθέτουσιν, ὅτι νῦν πρέπει νὰ θεμελιωθῇ. Η ἡθικὴ μόρφωσις πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ μᾶλλον τοῦτο, δηλ. νὰ διεγείρῃ ἐν τῷ τροφίμῳ τὴν κρίσιν περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, δικαίου καὶ ἀδίκου, καὶ ὅσφι πλείσμενες εὐκαιρίαι παρέχονται εἰς τὸ ἑκφέρειν τοιαύτας κρίσεις μετ' ἀκριβείας καὶ θερμότητος, τόσῳ μᾶλλον πλουτίζεται ἡ ἡθικὴ γεῦσις, ἥτις ὄφειλει ἐν τῷ μᾶλλοντι νὰ ὄρισῃ τὴν βούλησιν» (Willmann).

'Αλλ' ἡ γνησία παιδικὴ διήγησις ὄφειλει οὐ μόνον νὰ ἔξεγειρῃ τὸ ἡθικὸν συναίσθημα, ἀλλὰ καὶ θετικῶς τὰ διδάσκη, τ. ἐ. ὄφειλει νὰ προσφέρῃ τῷ διδασκαλῷ ίκανὰς ἀφορμάς, ὅπως συνάπτῃ ἐκ ταύτης ὠφελίμους διδασκαλίας περὶ τῶν σχέσεων τοῦ πραγματικοῦ βίου. Διότι «ἄν καὶ πρέπει νὰ ἀναζητῶμεν τὸν παιδία ἐν τῷ φαντασιώδει αὐτοῦ κόσμῳ, πρέπει ὅμως νὰ προσαχθῇ εἰς τὴν πραγματικότητα· ἀν καὶ εἶναι νὰ μεταναστεύσωμεν μετὰ τοῦ παιδός ἐκ τῶν πολυπλόκων σχέσεων τοῦ νῦν πολιτισμοῦ εἰς τοὺς χρόνους ἀπλῶν μεγάλων μορφῶν τῆς ζωῆς, ἡ γνῶσις ὅμως τῶν σημερινῶν σχέσεων εἶναι τὸ τέρμα, εἰς ὃ ὄφειλει νὰ ὀδηγηθῇ. Διὰ τοῦτο παιδικὴ διήγησις, ἔχουσα πάντα τὰλλα πλεονεκτήματα, θὰ ἦτο ἐλλιπής, ἐὰν δὲν παρείχει σημεῖα ἐπαφῆς πρὸς διδάχματα περὶ τῆς πραγματικῆς μορφώσεως τοῦ βίου, ὡς καὶ πέρι τῆς φύσεως» (Willmann).

Η γνησία παιδικὴ διήγησις ὄφειλει πρὸς τούτους νὰ ἔχῃ μόριμον, ἔγκριτον ἀξέλαρ, ὅπως παιδαγωγός τε καὶ παιδαγωγούμενος δεῖ ἐκ νέου δι' αὐτῆς διεγείρωνται, ὁσάκις ἐπανέρχονται εἰς αὐτήν· καὶ ὄφειλουσι νὰ ἐπανέργωνται εἰς αὐτὴν πολλάκις, διότι ἐν αὐτῇ δὲν πρόκειται περὶ παροδικῆς τινος ἐντυπώσεως, ἀλλὰ περὶ διαρκοῦς συμβολῆς εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν «συστήματος νοημάτων, οὐ τὰ μέρη ἐνδορυχώτατα πρὸς πρὸς ἄλληλα συνδέονται, καὶ ἐφ' οὐ ἡ διδασκαλία νὰ δύναται νὰ βασίζηται». Ἔγκριτος ὅμως ὄφειλει νὰ εἶναι ἡ διήγησις καὶ διότι ὁ κύκλος τῶν νοημάτων, εἰς ὃν εἰσάγει ἡμᾶς, ὄφειλει νὰ εἶναι τοιοῦτος, ὃν ἔχο-

μεν κοινὸν μετὰ τῶν ἀρίστων καὶ μάλιστα πεπαιδευμένων τοῦ ἡμετέρου γένους, ὅστις λοιπὸν καὶ ὑπ' ἄλλων λίσαν ἔκτιμπται. Δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο τέλος ἡ γνησία παιδικὴ διήγησις ὁφείλει νὰ ἐμφανίζηται οὐχὶ ὡς ἀπόσπασμα, ὡς ἀνέκδοτον ἢ ὡς βραχεῖα κοινοποίησις, ἀλλ' ὡς μέργα ἐγιαῖον ὅλον, σπως δύναται τις διαρκῶς νὰ ἐνασχολήται εἰς αὐτήν.

Πάσας ταύτας τὰς ἴδιότητας (ἴσως ἔξαιρουμένης τῆς τελευταίας) ἔχουσι τὰ παραμύθια τοῦ λαοῦ καὶ διὰ τοῦτο συνιστῶνται ὑπὸ τῆς σχολῆς τοῦ Ἐρβάρτου θερμότατα ὡς τὸ πρώτιστον ἀνάγνωσμα τῶν παιδῶν. Τὰ παραμύθια τοῦ Γρίμου ἔξαιρέτως εἶναι πλήρη παιδικῆς ἀφελείας, συγχρόνως δὲ καὶ πλήρη φαντασίας. Τὸ θελγητρον, ὅπερ τὸ παραμύθιον ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν παιδῶν, συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἀνοίγει ἐνώπιον αὐτῆς νέον κόσμον, ὅστις ἔχει μὲν πολλὰ τὰ κοινὰ μετὰ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸν παιδία πραγματικοῦ κόσμου, ἐν τούτοις παριστά ἴδιότροπόν τι, ὑπεράνω ἐκείνου ὑψούμενον βασίλειον ἐλευθέρως κινουμένης φυντασίας. Ό σκοπὸς τῆς ἡθικῆς μηρφώσεως εἶναι αὐτῷ ἀλλότριος, ἀρκεῖται παντελῶς ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ κινήσει τῶν παραστάσεων, δὲν καταλήγει σπως ὁ συγγενής αὐτῷ μῆθος εἰς ἡθικόν τη συμπέρασμα· καὶ ὅμως ἐνεργεῖ ἡθικῶς διὰ τοῦ ἔξοχως ὑψηλοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὰ δρῶντα πρόσωπα, ἀτινα προσάγει, καὶ διὰ τοῦ τελείου φωτισμοῦ, ὃν παρέχει. «Τὸ παραμύθιον εἰσάγει εἰς ἴδιανικόν τι βασίλειον τῶν ἀπλουστάτων ἡθικῶν σχέσεων· οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ διακρίνονται αὐτηρῶς· τὸ κακὸν ἐπικρατεῖ ἐπὶ τινα χρόνον, ἡ τελικὴ νίκη μένει εἰς τὸ ἀγαθόν. Καὶ πόσον ζωηρὰ γεννᾶται ἐν τῷ παραμύθιῳ ἡ κρίσις περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, δικαίου καὶ ἀδίκου!» Ό φόβος μὴ αἱ πονηραὶ μητριαὶ κ.τ.λ. αἱ ἐν τῷ παραμύθιῳ πολλάκις ἀπαντῶσαι, διεγείρουσι τοῦ παιδός τὴν ἀπέχθειαν, εἰναι μάταιος· διότι τούνχντίον ἐκ τῆς ἀντιθέσεως μανθάνει νὰ ἔκτιμφε ἔτι μᾶλλον τὴν μητρικὴν στοργὴν τὴν ἀπονεμομένην αὐτῷ. Ἐπίσης μάταιος εἶναι ὁ φόβος, ὅτι διὰ τοῦ κόσμου τῶν παραμυθίων εἰσχέται εἰς τὸ βασίλειον τοῦ φεύδους, καὶ οὕτω δελεᾶζεται ὑπ' αὐτοῦ, διότι ἡ ἔνστασις αὕτη δύναται νὰ γίνῃ κατὰ πάσης ποιήσεως ἢ τέχνης. Ἀπάτη ἡτις δὲν ἐμφανίζεται παντάπασιν ὡς χυδαία πραγματικότης, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτόχρημα διακρίνεται ταύτης, καὶ ἡτις οὐδὲν ἄλλο προτίθεται ἢ νὰ ἐξαψώσῃ τὸν ἄνθρωπον, δὲν δύναται νὰ ταύτισθῇ τῷ ψεύδει.

Τὸ παραμύθιον προσέτι δίδει τὸν ὀδηγοῦντα μίτον εἰς π.λῆθος πραγματικῶν διδαγμάτων, ἐν φασὶ σχέσεις τοῦ πραγματικοῦ βίου συναρμο-

λογοῦνται μετ' αὐτοῦ ὡς λίθοι οἰκοδομῆς, φυτά, ζῷα, πρόσωπα τῆς πραγματικότητος ἐμφανίζονται ἐν αὐτῷ. Διὰ τοῦτο τὸ παραμύθιον εἶναι διὰ τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν ἡ καταλληλοτάτη συγκεντρωτική ὑλὴ καὶ παριστά ἐν γένει τὴν πρώτην βαθμίδα τῆς ἐπὶ διηγημάτων βασιζομένης παιδαγωγούσης διδασκαλίας.

Ἐν μόνον στοιχεῖον καθιστά τὸ παραμύθιον ἀλλότριον τοῦ πραγματικοῦ βίου καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῆς διδασκαλίας, ἡ ἐλλειψίς γεωγραφικῆς τιος βάσεως· ἡ διδασκαλία τῆς γεωγραφίας καὶ ἐπομένως καὶ τῆς ἱστορίας δὲν δύναται νὰ συναρθῇ μετ' αὐτοῦ, διότι εἶναι ἄκμοιρον παντὸς χρονικοῦ καὶ τοπικοῦ προσδιορισμοῦ. Τὸ βασιλειον αὐτοῦ εἶναι τὸ οὐδαμοῦ. ¹ Οθεν γεννάται λίστα ἐνώρως ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ προσεγγίζωμεν διὰ παραδοχῆς γεωγραφικῶν προσδιορισμῶν εἰς τὰ διηγήματα τῶν παιδῶν πρὸς τὸ ἔδαφος τῆς πραγματικότητος, διὰ τῆς κτήσεως τουούτου ἐδάφους εὑρίσκομεν συγχρόνως εὐπρόσδεκτον ἀφορμὴν νὰ προσάγωμεν καὶ νὰ ἔξετάζωμεν τὰ ἐπ' αὐτοῦ ἔξαπλούμενα φαινόμενα καὶ σχέσεις τῆς κοινωνίας, εἰ καὶ οὐχὶ ἀκόμη μετὰ τῆς καταπονούσης πιστῆς περιγραφῆς τῆς ἱστορικῆς ἀληθοῦς ἐκθέσεως, ἀλλὰ πάντοτε ἀκόμη ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ σκιαγραφίᾳ τοῦ παραμυθίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

«Τί ἐφρόνουν οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες καὶ 'Ρωμαῖοι περὶ μύθων;»

Ἐάν ὁ Αἰσώπος «ἡτο πραγματικὸν καὶ ἀληθῶς ὑπάρξαν πρόσωπον, καὶ οὐχὶ ἴδεα παραστατικὴ τάξεως τινος ἀνθρώπων, ἡ ποιητικὸς τις χαρακτὴρ ἐκπροσωπῶν τοὺς παρεπομένους τοῖς ἥρωσιν, οἷοι πάντως ὑπῆρξαν ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν ἐπτὰ τῆς Ἑλλάδος σοφῶν», ¹ περὶ τούτων παντάπασι δὲν θέλομεν διαιλάθειν, διότι τὸ ζήτημα εἶναι καθαρῶς φιλολογικὸν καὶ διαφεύγει τὴν ἀρμοδιότητα ἡμῶν. Ἡμεῖς ἐνταῦθα λαμβάνομεν ὑπὸ ὅψει τὸ ἀληθὲς καὶ παρὰ πολλῶν ὄμολογούμενον, ὅτι ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς ἀναφέρονται μύθοι τοῦ Αἰσώπου, διδασκόμενοι ἐξ ἀκοῆς καὶ οὐχὶ ἐκ βιβλίου, ὡς ὁ Ἀριστοφάνης λέγει περὶ τοῦ Φιλοκλέωνος. Πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ λογογράφων μνημονεύουσι τοῦ Αἰσώπου καὶ τινας τῶν μύθων αὐτοῦ ἀναγράφουσι καὶ φαίνεται ὅτι ἡγάπων αὐτοὺς οἱ "Ελληνες καὶ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι. Πι-

(1) ¹Ιδ. συλλογὴν βίων Πανταζῆ σ. 46.

θανάτατον μάλιστα εἶναι ὅτι, ἀφοῦ περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου, ὑπῆρχε συλλογή τις αὐτῶν πρὸς χρῆσιν τῶν νέων, δι' ὃν οὕτοι προύτρέποντο εἰς ἀρετὴν¹. Ἡ τοιαύτη δὲ παιδευσις τῶν παιδῶν, ἡτοι ἡ διὰ νουθεσιῶν καὶ ὑποθηκῶν διακανόνισις τῆς βουλήσεως, ἥτο ἐν χρήσει ὑπὸ τῶν παιδαγωγῶν καὶ κατ' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἡρωίκους χρόνους. Ἡ γνωμολογία τῶν ἑπτὰ σοφῶν διδωσι ἡμῖν τύπον· τινὰ τῆς διδασκαλίας, ἥτις ἐπηγγέλλοντο οἱ ἀρχαῖοι. Ἐλληνες παιδαγωγοί. Εὑρίσκομεν λοιπὸν ἐν ἀρχαῖς ἐποχῇ ἔθνικήν τινα παιδαγωγικήν, συνισταμένην ἐκ πρακτικῶν διδασκαλιῶν, παροιμιῶν, παρανέσεων καὶ ὑποθηκῶν, ἥτις ἐν ποιητικῷ μάλιστα λόγῳ διέδιδεν ἡθικὴν παιδευσιν καὶ ἐνίσχυε τὴν συγείδησιν τῶν παιδῶν εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἡ τοιαύτη δὲ παιδαγωγία ἀνεπτύχθη ὑστερον καὶ διεμορφώθη καὶ ἐσχηματίσθη παιδαγωγικόν τι σύστημα ἔθνικῆς παιδεύσεως. Ἔξαρετον δὲ θεσμον κατεῖχον οἱ μῦθοι καὶ μάλιστα οἱ τοῦ Αἰσώπου, οἵτινες ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις δι' εὐκόλου καὶ ἀπλοῦ σχηματισθέντες ποιητικοῦ λόγου, παρεῖχον στερεούς τύπους καὶ χαρακτῆρας καὶ ἡσαν κατάλληλοι διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν εἰς τὰ τοῦ βίου, νὰ ἐπιδρῶσιν ἡθικῶς ἐπὶ τοῦ παιδικοῦ πνεύματος. Διττὸς δὲ ἐνήργουν οἱ μῦθοι καὶ αἱ ποιητικαὶ γνῶμαι ἐπὶ τὴν διαιμόρφωσιν τῆς βουλήσεως, πρῶτον διὰ τῆς παροχῆς γνώσεων ἀναφερομένων εἰς τὰ ἔργα τοῦ βίου καὶ δεύτερον διότι διὰ τερπνοῦ καὶ ψυχαγωγικοῦ τρόπου ἔκινουν τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδῶν.

Συλλογὴ δὲ τοιαύτη κατ' ἔκλογὴν μύθων φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε διαδεδομένη χάριν τῶν παιδῶν.² Ὁτι δὲ καὶ τοιαύτη τις συλλογὴ ἔχρησίμευεν ὡς παιδικὸν ἀνάγνωσμά, τοῦτο πολλαχόθεν μαρτυρεῖται.³ Αἱ συλλογαὶ δὲ αὗται τῶν μύθων φαίνεται ὅτι πρειόντος τοῦ χρόνου ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ διεδόθησαν εἰς τὸν λαόν. Κατὰ τοιούτων βέβαια μυθικῶν ἀναγνωσμάτων, ἔνευ λογισμοῦ καὶ φιλοσοφίας συλλεγομένων καὶ διαιδιορμένων, δρυμέως καὶ αὐστηρῶς ἀντεπεξῆλθεν ὁ Πλάτων, ὡς βλαπτόντων διὰ τῆς ἀχαλινότου φαντασίας τὴν ψυχὴν τῶν παιδῶν. "Ε-

(1) «Μῦθος δὲ τῶν μυρμήκων καὶ τῶν τεττίγων, προτρέπων τοὺς νέους εἰς πόνους» Ἀφόδ. Prog. C. 1.

(2) Πρελ. Grashberger «ἡ σωματικὴ ἀγωγὴ» Τομ. I σ. 227. (γραῶν 30λος, τιτθῶν μῦθοι) καὶ Nachweis παρὰ Bernhardy, "Ἐλλην. γραμματ. I, 66, f.

(3) Πλούταρχ. πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν I. σ. 34 «Οὐ γάρ μόνον τὰ Αἰσώπεια μυθέρια καὶ τὰς ποιητικὰς ὑποθέσεις καὶ τὸν "Ἀβαριν τὸν Ἡρακλείδου, καὶ τὸν Λύκωνα τὸν Ἀρίστωνος διερχόμενοι, ἀλλὰ καὶ τὰ πέρι τῶν ψυχῶν δόγματα μεμηγμένα μυθολογίᾳ μεῖ" ἡδονῆς ἐνθύμουσισται.»

πταισεν ὅμως ὁ μέγας ἀνὴρ ἀποφανθεὶς κατὰ τοῦ Ὄμηρου ως παιδικοῦ ἀναγνώσματος καὶ κατὰ τῆς μυθολογίας αὐτῆς τοῦ Αἰσχύλου. « Ἡ ποίησις, λέγει ὁ Πλούταρχος, τοὺς λόγους ἐκ φιλοσοφίας ἀναλαμβάνουσα μιγνυμένους πρὸς τὸ μυθῶδες, ἐλαφρὰν καὶ προσφιλὴ παρέχει τοῖς νέοις τὴν μάθησιν. » Οθεν οὐ φευκτέον ἔστι τὰ ποιήματα τοῖς φιλοσοφεῖν μέλλουσιν, ἀλλ' ἐν ποιήμασι προφιλοσοφητέον· ἐθιζομένους ἐν τῷ τέρποντι τὸ χρήσιμον ζητεῖν καὶ ἀγκαπᾶν. . . . »¹ Ἀλλ' ὁ Πλάτων ἐφοβεῖτο, μὴ διὰ τῶν τοιούτων μυθῶδων ἀναγνωσμάτων καταπιέζηται ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδός ἡ φυσικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου καὶ ἐμποδίζωνται τὰ σπέρματα τῆς ἐλευθέρας ἀνελιξεως καὶ μορφώσεως τοῦ παιδικοῦ πνεύματος.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Αἰσωποῦ ἐφέροντο πλεῖστοι μῦθοι, ὃν οὐκ ὀλίγοι γελοῖσι καὶ ἀνόντοι. Ἰσως δὲ καὶ οἱ ὕθλοι τῶν γραιῶν καὶ τῶν τιτᾶνος οἱ μῦθοι ἀπεδίδοντο πρὸς ἐπισημοποίησιν εἰς τὸν Αἰσωπον, ως τὸν μάλιστα δημώδη πάγτων τῶν τοῦ αὐτοῦ εἴδους συγγραφέων. Κατὰ τῶν τοιούτων δὲ μύθων, ἡνεκδότων καὶ ἀστείων ἐξεφράσθη ὁ Πλάτων, θέλων νὰ διαφυλάξῃ ὡς οἶνον τε ἀγνοτέραν τὴν ψυχὴν τῶν παιδών. « Εὔπλαστον καὶ ὑγρὸν ἡ νεότης, καὶ ταῖς τούτων ψυχαῖς ἀπαλαῖς ἔτι τὰ μαθήματα ἐντήκεται· πᾶν δὲ τὸ σκληρὸν χαλεπῶς μαλάττεται. Καθάπερ γάρ σφραγίδες τοῖς ἀπαλαῖς ἐναπομάττονται κηροίς· οὕτως αἱ μαθήσεις ταῖς τῶν ἔτι παιδίων ψυχαῖς ἐναποτυπούνται. Καὶ μοι δοκεῖ Πλάτων ὁ δαιμόνιος ἐμμελῶς παροινεῖν ταῖς τίτθαις, μὴ τοὺς τυχόντας μύθους τοῖς παιδίοις λέγειν, ἵνα μὴ τὰς τούτων ψυχὰς ἐξ ἀρχῆς ἀνοίας καὶ διαφθορᾶς ἀναπίμπλασθαι συμβαίνει. »²

Πλὴν ὅμως τῶν γελοίων μύθων, εἰς τὸν Αἰσωπον καὶ τούτων ἀναφερομένων, ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι σεμνότεροι καὶ παιδαγωγικὸν ἀληθιῶς ἐγέχοντες σκοπόν, ὃν καὶ ὁ Πλάτων συνίστησι ἐν τῇ ἴδαινη ἀυτοῦ πολιτείᾳ. Τοὺς τοιούτους δὲ μύθους καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης δὲν ἀπηξίωσε νὰ μεταποιήσῃ ἐκ πεζοῦ εἰς ἐμμετρὸν λόγον, θέλων βεβαίως ἐν ταῖς ὑστάταις τοῦ βίου του στιγμαῖς νὰ καταλίπῃ εἰς τοὺς παιδεῖς πρὸς ἀπομνημόνευσιν καὶ μελέτην ψυχαγωγικὰ καὶ σωτήρια ποιητικὰ ἔργα.³ Τὸ

(1) Αἰτόθ. I. σ. 35.

(2) Περὶ παιδὸς ἀγωγῆς V. σ. 7.

(3) Δεῖγμα τῶν τοιούτων μύθων διεφύλαξε Διογένης ὁ Λαέρτιος ἐν βίῳ Σωκράτους τόδε.

Αἰσωπός ποτ' ἔλεξε Κορίνθιον ἀστυνέμουσι || μὴ κρίνειν ἀρετὴν λαοδίκειαν σοφίην.

παράδειγμα δὲ τοῦ Σωκράτους ἐμιμήθη ὑστερον καὶ Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, στιχοποιήσας τοὺς εἰς πεζὸν λόγον φερομένους μύθους τοὺς Αἰσώπου καὶ συλλέξας αὐτοὺς εἰς βιβλίον. 'Ο μόνος δὲ Ἑλλην στιχουργὸς τῶν Αἰσωπείων μύθων εἶναι ὁ Βαθρίας· τὴν δὲ μετάφρασιν ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἀντοκράτορος ἐν Τρώμῃ ἐφιλοπόνησεν ὁ Δοσίθεος, καὶ μετὰ ἔνα αἰῶνα ὁ Τιτιανός. 'Ο Κοιντυλιανὸς δὲ συνίστησι τοὺς Αἰσωπείους μύθους, ἀλλὰ θέλει ἵνα αἱ τροφοὶ διηγῶνται αὐτοὺς εἰς τοὺς παῖδας διὰ καθαρευούσης γλώσσης.¹

'Ἐκ τῶν ἡνω ἐπαρχῶς πειθόμεθα, ὅτι καὶ οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ Τρωμαῖοι εἴχον ώς παιδικὸν ἐνάγγωσμα τοὺς μύθους καὶ μάλιστα τοὺς Αἰσωπείους καὶ ὅτι συνίστων αὐτοὺς πρὸς μόρφωσιν καὶ ὕθμισιν τοῦ ἥθους τῶν παῖδων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου ἐν τῇ 6'. τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τάξει.

'Ως βιβλίον ἀναγνωστικὸν τῆς 6'. τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἶναι ὁ Ροθινσών, ἡ ὅπως ἡμεῖς μετεποιήσαμεν αὐτὸν χάριν τῶν ἐλληνοπαιδῶν μὲν ἥθη καὶ ἔθιμα ἐλληνικά, Ἀποστόλης ὁ Θαλασσινός.² Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ βιβλίου τούτου σαφῆ ἔννοιαν παρέχει ὁ Ρουσσώ ἐν τῷ Αἰμιλίῳ του³, οὐ τὴν γνώμην ἀντὶ πάσης ἄλλης εἰσαγωγῆς παρατίθεμεν ὥδε.

« Μισῶ, λέγει οὗτος, μισῶ τὰ βιβλία, διότι περιέχουσι πράγματα, τὰ ὅποια δὲν γινώσκομεν. Λέγουσιν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἔγραφον ἐπὶ τῶν

(1) Περὶ τούτων ἔδει ἐκτάσει W. S. Teuffel Geschichte der Romischen Literatur σ. 42—43 καὶ Grasberger der Münische Unterricht σ. 294—299 Würzburg 1875.

(2) Ἀποστόλης δ Θαλασσινὸς ἡ νέος Ροθινσών προσηρμοσμένος εἰς τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τὴν Ιστορίαν καὶ γεωγραφίαν τῆς Ἑλλάδος πρὸς χρήσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων ὑπὸ M. Bratzeckou, ἔκδοσις ἔκτη ἐν Ἀθηναῖς παρὰ τῷ ἔκδότῃ Σ. K. Blaest 1886.

(3) J.-J. Rousseau, Emile on de l'éducation τόμ. II βιβλ. τρίτον σ. 93—97.

στυλῶν τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἐρμοῦ σοφὰς γνώμας, θέλοντες νὰ διασώσωσιν αὐτὰς ἐκ τῆς λήθης τῶν αἰώνων. Ἐὰν ἐνεπύωνεν αὐτὰς ἐν τῷ νῷ τῶν ἀνθρώπων, θὰ ἐσώζοντο διὰ τῆς παραδόσεως ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Τὰ πνεύματα τὰ καλῶς μορφωθέντα, εἶναι τὰ μνημεῖα, ἐφ' ὃν ἐγχαράκτησανται ἀσφαλέστατα αἱ ἀνθρώπιναι γνώσεις.

«Δὲν ἦθελεν εἶναι τρόπος νὰ ἐπισυνάψῃ τις τόσα διδάγματα ἐγκατεσπαρμένα ἐν τοσούτοις βιβλίοις, νὰ συνενθέσῃ αὐτὰ ὑπὸ μίαν κοινὴν ὑπόθεσιν εὐκόλως φαινομένην, εὔπαρακολούθητον μετ' ἐνδιαφέροντος καὶ δυναμένην νὰ παραγάγῃ πνευματικὰς διεγέρσεις εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν; Ἐάν τις δυνηθῇ νὰ εὕρῃ κατάστασίν τινα, ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ φυσικαὶ χρεῖαι τοῦ ἀνθρώπου δεικνύονται διὰ τρόπου αἰσθητοῦ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ παιδός, ὅπου τὰ μέσα τῆς πληρώσεως τῶν ἀναγκῶν τούτων ἀναπτύσσονται βαθυηδὸν μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας, φιλόσοφος πλήρης ζῆλου ἐπιχειρεῖ τούτο. Μάτην ἐπιλαμβάνεσαι τοῦ ἔργου τούτου. Ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι εὐρημένη καὶ καταγεγραμμένη καὶ πολὺ ἀληθέστερον καὶ ἀπλούστερον, ἢ ἐὰν ἦθελε νὰ περιγράψῃ αὐτήν· πρέπει διὰ ζωηροῖς καὶ ἀφελοῦς περιγραφῆς τῆς καταστάσεως ταύτης νὰ δώσῃ εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ παιδός τὰς πρώτας ἀσκήσεις. Ἐπειδὴ ἔχομεν ἀνάγκην ἀπόλυτον βιβλίων, ὑπάρχει ἔν, ὅπερ κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην εἶναι ἡ ἐπιτυχεστάτη πραγματεία περὶ τῆς κατὰ φύσιν ἀγωγῆς. Τοῦτο τὸ βιβλίον θὰ ἀναγνώσῃ ὁ ἐμὸς Αἰμιλίος πρῶτον, ἐπὶ μακρὸν θ' ἀποτελῇ τοῦτο ὅλην αὐτὴν τὴν βιβλιοθήκην, καὶ θὰ κατέχῃ ἐσαεὶ σπουδαίαν θέσιν ἐν αὐτῇ. Θὰ εἶναι τὸ κείμενον, εἰς τὸ ὅποιον ἥπασαι αἱ φυσιογνωστικαὶ ὄμιλοι αἱ ἡμῶν θὰ χρησιμεύσωσιν ἐν ταῖς ἡμετέραις προσδοῖς ἀναλόγως τοῦ βαθυοῦ τῆς γνώσεως ἡμῶν ὡς βάσανος· καὶ ἐν ὅσῳ ἡ καλλαισθησία ἡμῶν δὲν εἶναι διεφθαρμένη, ἡ ἀνάγνωσις αὐτοῦ θὰ τέρπη ἡμᾶς πάντοτε. Καὶ ποιὸν εἶναι τοῦτο τὸ θαυμάσιον βιβλίον; Εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ὁ Πλίνιος, εἶναι ὁ Βυζαντίος; Οὐχί, εἶναι ὁ Ροθίνσων Κρυσσός»⁽¹⁾.

«Ο Ροθίνσων Κρυσσός, προθιάνει λέγων ὁ Ρουσσώ, ἐν τῇ νήσῳ αὐτοῦ, ἐστερημένος τῆς βούθείας τῶν ὄμοίων του καὶ τῶν ἐργαλείων πάσης τέχνης, ἐπαρκῶν ὅμως πρὸς βούθείαν του καὶ συντήρησίν του καὶ περιποιῶν ἑαυτῷ καὶ εἰδός τι εὐμαρίειας, εἶναι ἀντικείμενον ἐνδιαφέροντος πᾶσαν τὴν ἡλικίαν, καὶ δύναται παντοδαπῶς νὰ καταστῇ εὐχάριστος

(1) Emile ou de l'education τόμ. II βιβλ. γ' σ. 94--98.

εἰς τὰ παιδία. Οὕτω λοιπὸν χρησιμοποιῶ τὴν ἔρημον νῆσον, ἵτις κατ' ἀρχὰς μοὶ ἐχρησίμευεν ὡς μέσον συγκρίσεως.

« Ή κατάστασις αὕτη, ὁμολογῶ, ὅτι δὲν εἶναι ἡ τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, ἐπομένως καὶ ἡ τοῦ Αἰμιλίου δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀληθῶς τοιαύτη, ἀλλ᾽ ὅμως ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης πρέπει νὰ ἐκτιμήσωμεν πάσας τὰς ἄλλας. Τὸ ἀσφαλέστατον μέσον τοῦ νὰ ἔξυψωθῇ τις ὑπερόνια τῶν προλήψεων καὶ νὰ κατατάξῃ τὰς κοίτεις του ἐπὶ τῶν ἀληθῶν σχέσεων τῶν πραγμάτων, εἶναι νὰ τεθῇ εἰς τὴν θέσιν ἀνθρώπου ἀπομεμονωμένου καὶ νὰ κρίνῃ περὶ παντὸς πράγματος, καθὼς ὁ ἀνθρωπὸς οὗτος ὁφείλει νὰ κρίνῃ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν περὶ τούτου ὡς πρὸς τὴν ιδίαν αὐτοῦ ὀφέλειαν.

« Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο, ἀπηλλαγμένον πάσης τερθρείας, ἀρχόμενον ἐκ τοῦ παρὰ τῇ νήσῳ ναυαγίου τοῦ Ροθινσώνος, καὶ ληγὸν εἰς τὴν ἀφίξιν τοῦ πλοίου, τὸ ὄποιον τὸν ἔξαγει ἐκεῖθεν, θὰ εἶναι ἐξ ἀπαντος ἡ τέρψις καὶ ἡ παιδεύσις τοῦ Αἰμιλίου κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην. Θέλω, ἵνα ἡ κεφαλὴ περιστρέψηται περὶ τοῦτο, ἐνασχοληθῆται δὲ ἀδιακόπως περὶ τῆς ἐπαύλεως του, τῶν αἰγῶν του, τῶν φυτειῶν του· νὰ μανθάνῃ λεπτομερῶς, οὐχὶ ἐν τοῖς βιβλίοις, ἀλλ᾽ ἐν τοῖς πράγμασι, πᾶν δὲ τι πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἐν παρομοίᾳ περιστάσει· νὰ σκέπτηται ὅτι αὐτὸς οὗτος εἶναι Ροθινσών· νὰ βλέπῃ ἑαυτὸν ἐνδεδυμένον μὲ δέρματα, φέροντα μέγαν πῖλον, μεγάλην μάχαιραν, πᾶσαν τὴν ἀλλόκοτον ἐνδυμασίαν τῆς εἰκόνος του, μὲ τὸ δῆθιν ἀλεξιθρόχιόν του, οὐτίνος οὐκ ἔχει χρείαν. Θέλω νὰ ἀνησυχῇ περὶ τῶν ληπτέων μέτρων, ὅταν στερηθῇ τούτου ἡ ἐκείνου· νὰ ἔξεταξῇ τὴν διαγωγὴν τοῦ ἥρωός του· νὰ ζητῇ, ἀν παρέλειφέ τι, καὶ ἂν δὲν εἴχε νὰ πράξῃώς πρὸς τοῦτο ἄλλο τι κάλλιον· νὰ σημειώῃ προσεκτικῶς τὰ σφάλματά του καὶ νὰ ἐπωφεληθῆται ἐξ αὐτῶν, ἵνα μὴ καὶ πάλιν πίπτῃ εἰς τὸ αὐτὸν ἐν παρομοίᾳ περιστάσει· διότι μὴ ἀμφιθάλλητε ποσῶς, ὅτι δὲν σκοπεῖ νὰ μεταθῇ ἐκεῖσε, ἵνα ίδρυσῃ ὁμοίαν κατοικίαν· τὸ μυθιστόρημα τοῦτο εἶναι ἡ νεφελοκοκυγία τῆς εὔτυχοῦς παιδικῆς ἡλικίας, καθ' ἣν οὐδὲμίαν ἄλλην γνώσκει τις εὔτυχίαν, εἰμὴ τὴν ἐν τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ἐλευθερίας. Όποιον καταφύγιον ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ταύτης τῆς μανίας δι' ἔνα νέον ικανόν, δοτις δὲν ἔγνωριτεν ὅτι συνετέλεσε νὰ γεννηθῇ αὕτη, ἵνα τὴν χρησιμοποιήσῃ! Τὸ παιδίον στενοχωρηθὲν νὰ ίδρυσῃ ἀποθήκην διὰ τὴν νῆσόν του, θὰ ἔχῃ μεγαλειτέραν ἐπιθυμίαν νὰ μάθῃ, ἢ ὅσην ὁ διδάσκαλος, ἵνα διδάξῃ. Θὰ θελήσῃ νὰ μάθῃ πᾶν δὲ τι εἶναι ὡφέλιμον, καὶ δὲν θὰ θελήσῃ νὰ μάθῃ ἄλλο τι, ἢ τοῦτο· δὲν

Θὰ ἔχητε πλέον ἀνάγκην νὰ τὸ ὄδηγῆτε, μόνον θὰ εἶναι χρεία νὰ τὸ συνέχητε. Τέλος, ἀς σπεύσωμεν νὰ τοποθετήσωμεν ἐπὶ ταύτης τῆς νήσου, ἀφοῦ περιορίζῃ ἑκεῖ τὴν εὐδαιμονίαν του, διότι ἡ ἡμέρα πλησιάζει ὅπου, ἐὰν θέλη νὰ ζῇ ἑκεῖ ἀκόμη, δὲν θὰ θελήσῃ πλέον νὰ ζῇ μόνον.

« Η ἔξασκησις τῶν φυσικῶν τεχνῶν, εἰς τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἀρκῆται εἰς μόνος ἀνθρώπος, ὄδηγει πρὸς τὴν ἀναζήτησιν τῶν τεχνῶν τῆς βιομηχανίας, καὶ αἱ ὁποῖαι ἔχουσι χρείαν τῆς συνδρομῆς πλειόνων χειρῶν. Αἱ πρῶται δύνανται νὰ ἀσκηθῶσι καὶ δι’ ἀνθρώπων κατὰ μόνας ζώντων, δι’ ἀγρίων, ἀλλ’ αἱ δεύτεραι δὲν δύνανται νὰ γεννηθῶσιν, εἰμὴ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τὴν ὁποίαν καθιστῶσιν ἀνάγκασιν. Ἐφ’ ὅσον τις δὲν γνωρίζει, εἰμὴ τὴν φυσικὴν ἀνάγκην, ἔκαστος ἀνθρώπος ἐπαρκεῖ εἰς ἕαυτόν· ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ περιττοῦ καθίστησι ἀπαραίτητον τὴν διανομὴν καὶ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας· διότι, ἀν καὶ εἰς ἀνθρώπος ἐργαζόμενος μόνος δὲν κερδίζῃ, εἰμὴ τὴν τροφὴν ἐνὸς ἀνθρώπου, ἔκατὸν ἀνθρώποι, ἐργαζόμενοι ἐκ συμφώνου, θὰ κερδίσωσι τὰ πρὸς διατροφὴν διακοσίων ἀνθρώπων. Ἄμα λοιπὸν μέρος ἀνθρώπων ἀναπαύεται, πρέπει ἡ συνδρομὴ τῶν ἐργαζομένων χειρῶν νὰ ἀναπληροῖ τὴν ἀργίαν τῶν οὐδὲν πραττόντων.

« Η μεγίστη ύμῶν φροντὶς πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀπομακρύνειν ἀπὸ τοῦ μαθητοῦ πάσας τὰς γνώσεις τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, αἵτινες δὲν εἶναι καταληπταὶ εἰς αὐτόν· ἀλλ’ ὅταν ὁ σύγδεσμος τῶν γνώσεων βιάζῃ ύμᾶς νὰ δείξητε εἰς αὐτὸν τὴν ἀμοιβαίαν ἔξαρτησιν τῶν ἀνθρώπων, ἀντὶ νὰ δείξητε εἰς αὐτὸν τὴν ἡθικὴν πλευρὰν ταύτης, στρέψατε κατὰ πρῶτον πᾶσαν ύμῶν τὴν προσοχὴν περὶ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰς μηχανικὰς τέχνας, αἵτινες καθιστῶσι τοὺς ἀνθρώπους ὡφελίμους πρὸς ἀλλήλους. Ἐπισκεπτόμενος μετὰ σοῦ τὰ ἐργοστάσια ἀλληλοδιαδόχως, ἀς μὴ βλέπῃ μόνον τὰς ἐργασίας, ἀλλ’ ἀς λαμβάνῃ καὶ μέρος εἰς αὐτάς, διστε νὰ ἔξερχηται ἐκ τούτων, γινώσκων τελείως τὴν αἵτίαν τῶν πραττομένων, ἢ ἐκείνων τούλαχιστον, τὰ ὁποῖα ἔχει παρατηρήσει. Διὰ τοῦτο ἐργάζεσθε σεῖς αὐτοί, καὶ δίδετε αὐτῷ πάντοτε τὸ παράδειγμα· ἵνα τὸν καταστήσοτε κύριον, ἐστὲ πάντοτε μαθητευόμενος· καὶ ἔχετε τὴν γνώμην, ὅτι μιᾶς ὥρας ἐργασία θὰ τὸν διδάξῃ πλειώ πράγματα, ἢ ἐὰν ἡθέλετε τῷ ἀναπτύσσει αὐτὰ ὀλόκληρον ἡμέραν.

« Ύπάρχει δημοσία ἔκτιμησις προσκεκολλημένη εἰς τὰς διαφόρους τέχνας κατὰ λόγον ἀντίστροφον τῆς ύλικῆς αὐτῶν ὡφελείας. Η ἐκτί-

μησις αὕτη ὑπολογίζεται κατ' εὐθείαν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ὡφελείας αὐτῶν, καὶ τοῦτο πρέπει νὰ είναι. Αἱ ὡφελιμώταται τῶν τεχνῶν εἰναι ἐκεῖναι, αἵτινες παρέχουσι τὸ μικρότερον κέρδος, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἔργων ἀναλογεῖ εἰς τὴν χρείαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἡ ἀναγκαῖα ἐργασία εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους μένει ἐκ βίᾳς εἰς τιμήν, ἢν δύνατοι ὁ πτωχὸς νὰ πληρώνῃ. Ἀπ' ἐναντίας αὐτοὶ οἱ σπουδαῖοι, οὓς ὄνομάζουσιν οὐχὶ τεχνίτας, ἀλλὰ καλλιτέχνας, ἔργαζόμενοι κυρίως διὰ τοὺς ἀργὸντας καὶ τοὺς πλουσίους, ὅριζουσι τιμὴν κατὰ βούλησιν εἰς τὰ παιγνιά των· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀξία τῶν ματαίων τούτων ἔργων ἐναιδανικὴ καὶ αὐθαίρετος, αὐτὴ ἡ τιμὴ αὐτῶν ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀξίας ταύτης, καὶ ἐκτιμῶσιν αὐτὰ ἀναλόγως ἐκείνου, τὸ ὅποιον στοιχίζουσιν. Ὁ πλούσιος διακρίνεται οὐχὶ ἐκ τῆς χρήσεως τῶν ἀναγκαίων εἰς τὸν βίον πραγμάτων, ἀλλ' ἐκ τῆς προσκτήσεως ἐκείνων, τὰ ὅποια ὁ πτωχὸς δεν-δύναται νὰ πληρώσῃ.¹

«Τι θὰ ἀπογίνωσιν οἱ μαθηταὶ ὑμῶν, ἐὰν ἀφήσητε αὐτοὺς νὰ οἰκειοποιηθῶσι τὴν ἀνόντον ταύτην πρόληψιν, ἐὰν ὑμεῖς αὐτοὶ παραδέχεσθε αὐτήν, ἐὰν π. χ. βλέπωσιν ὑμᾶς, νὰ εἰσέρχησθε κατὰ προτίμησιν εἰς τὸ ἔργοστάσιον τοῦ ἀδαμαντοπώλου, ἢ εἰς τὸ τοῦ σιδηρουργοῦ; Ποίαν κρίσιν θὰ ἔξενέγκωσι περὶ τῆς ἀληθοῦς ἀξίας, τῶν τεχνῶν καὶ τῆς πραγματικῆς τιμῆς τῶν πραγμάτων, ὅταν θὰ βλέπωσι πανταχοῦ τὴν τιμὴν τῆς φαντασίας ἀντίθετον πρὸς τὴν τιμὴν τὴν ἔξαγορμένην ἐκ τῆς ὑλικῆς χρησιμότητος, καὶ ὅτι ὅσον περισσότερον τὸ πρᾶγμα στοιχίζει, τόσον ὀλιγωτέραν ἀξίαν ἔχει; Ἀφ' ἡς στιγμῆς ἀφήσετε νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν κεφαλὴν τῶν παιδῶν τοιαῦται ἰδέαι, ἀπὸ ταύτης ἀφήσατε τὸ ἐπίλοιπον τῆς ἀγωγῆς των ὑμῶν ἀκόντων, θὰ ἀνατραφῶσιν οὗτοι, ώς ὅλος ὁ κόσμος: ἔχετε χάσει δέκα τέσσαρα ἔτη φροντιδών.»

Τοιαύτη ἡ γνώμη τοῦ Ἐρυζών, περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐρεβινσῶνος, ἔχουσα διὰ τοῦτο πλείονα ἀξίαν, διότι ὁ ἀνήρ ἔχει ψέξει ἀπαν τὸ παιδευτικὸν σύστημα τοῦ καροῦ του, καὶ ιδανικὴν ἡθέλησε νὰ ιδρύσῃ ἀγωγήν, ἀπορρίπτων ὡς ἄχρηστον καὶ βλαβερὸν πᾶσαν παιδαγωγικὴν ἐργασίαν, ἐφ' ἡς στηρίζομένη ἡ ἀνθρωπότης ἔφθασεν εἰς τὸν παρόντα βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ της.

(1) Petron., κεφ. 100 ἔκδ. Burmann. «Nolo habere bona, nisi quibus populus inviderit».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

‘Ερβαρτιαναὶ γνῶμαι περὶ ‘Ροθινσῶνος.

Καὶ ἡ σχολὴ τοῦ ‘Ερβάρτου ως δευτέραν βαθμῖδα τῆς διηγηματικῆς διδασκαλίας, ἦτοι ως βιβλίον ἀναγνωστικὸν τῆς 6' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἀναγνωρίζει τὸν ‘Ροθινσῶνα. Ἐν τῷ ἀναγνώσματι τούτῳ ἀνευρίσκουσιν οἱ ‘Ερβαρτιανοὶ πάντα τὰ στοιχεῖα φυσικῆς τινος παιδεύσεως, συμφώνου πρὸς τὰς παραστάσεις καὶ τὴν κλίσιν τῶν παιδῶν. Ιδοὺ πᾶς περὶ τούτου ἐκφράζεται ὁ Λινδνερ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ αὐτοῦ ἔγκυκλοπαιδείᾳ.

«Οὕτως εὑρέθη ἡ δευτέρα, ἡ τοῦ ‘Ροθινσῶνος βαθμὶς τῆς διηγηματικῆς διδασκαλίας. Τοῦ Δεφοὲ αἱ «περιπέτειαι τοῦ ‘Ροθινσῶνος Κρυσοὲ» πρὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως αἰώνος ἐκδοθεῖσαι, εἶναι ἐκτὸς τῆς ‘Αγίας Γραφῆς, τὸ μάλιστα πάντων διαδεδόμενον βιβλίον, ἔγκριτον τῆς νεολαίας ἀνάγνωσμα ἐν τῇ ἐξοχωτάτῃ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως· διότι εἴναι κατήχησις τῆς πρώτης οἰκονομολογικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας περιβεβλημένη τὴν ἐπιτυχεστάτην μορφήν· ἐκτυλίσσεται ἐν αὐτῇ, ως λέγει ὁ καθηγητὴς Hettner, «μία εἰκὼν πρὸ τῶν ὄφθαλμῶν ἡμῶν, τόσον μεγάλη καὶ τεραστία, ώστε συνορῶμεν ἐναργῶς ἔτι ἀπαξ τὴν βαθμιαίαν καὶ φυσικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.» Οἱ ἥρωες ἔχει σάρκα καὶ αἷμα, ἐμφανίζεται ἐνώπιον ἡμῶν ἐν πλήρει ἀληθείᾳ· δεικνύεται ἐν ταῖς στιγμαῖς τῆς τε ἀδυναμίας καὶ τοῦ μεγαλείου, πᾶς ἐκ κούφονου παιδὸς γίνεται ἀθεος νεανίας,¹ πᾶς φθάνει εἰς τὴν γνῶσιν καὶ ποσάκις πάλιν προσκόπτει, πρὶν γίνη τοῦτο, ὅπερ παρέχει αὐτῷ τὴν ἡμικήν καὶ θρησκευτικὴν σπουδαιότητα διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς τοῦ χαρακτῆρος μορφώσεως.» Οἱ λόγοι οὗτοι οἱ ἐκ τοῦ προλόγου τῆς ἐξαιρέτου καὶ πρὸς σκοποὺς παιδαγωγικούς διεσκευασμένης ἐκδόσεως τοῦ ‘Ροθινσῶνος ὑπὸ Grähner ἐν Λειψίᾳ (14 ἔκδ. 1881) εἴναι πληρέστατα δεδικαιολογημένος. Διὰ τοῦτο οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ‘Ερβαρτείου σχολῆς, ἐξαιρέτως ὁ Ziller, δὲν διστάζουσι νὰ συστήσωσι τὸν ‘Ροθινσῶνα οὐ μόνον ως κατ' οἰκον ἀνάγνωσμα, ἀλλὰ καὶ ως σχολικὴν διδασκαλίαν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς συγκεντρωτικῆς ὕλης. Οἱ ‘Ροθινσῶν τοῦ Grähner διακρίνεται τοῦ

(1) Οἱ λόγοι πάντοτε ἐνταῦθα περὶ τοῦ ‘Ροθινσῶνος τοῦ Δεφοὲ, οὓς ὁ δὲ περὶ αὐτοῦ τούτου, ως ἡμεῖς ἐπὶ τὸ ἐλληνικότερον καὶ χριστιανικότερον διεσκευάσαμεν, περὶ οὐ κατωτέρῳ ἐπτάσσει θέλομεν διαπραγματευθῆ.

πρώτου Ροβινσώνος τοῦ Δεφοὲ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐπὶ τῆς ἑρήμου νῆσου του οὐ μόνον ἄνευ βοηθείας ἄλλων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ἄνευ τῶν ἐργαλείων ἔκεινων ἐμφανίζεται, ἀτινα εἶναι τὰ ἔξαγόμενα μακροχρονίων καὶ πολυπλόκων ἐκπολιτιστικῶν ἐνεργειῶν, ὡστε ίστάμεθα ἐν τῇ ἀφετηρίᾳ πάσης ἐξημερώσεως, ἐν τῇ καθαρῷ φυσικῇ καταστάσει. Πολύπληγμέστατα εἶναι τὰ διδάγματα, τὰ ὄποια οἰκοθεν συνάπτονται εἰς τὴν χαριεστάτην ταύτην ίστορίαν. Τὸ πανταχοῦ καὶ οὐδαμοῦ τοῦ παραμυθίου ὑποχωρεῖ εἰς τοὺς πρώτους γεωγραφικοὺς προσδιορισμούς. Αἱ ἥπειροι τοῦ κόσμου, αἱ κυριώταται χῶραι τῆς Εὐρώπης ἐμφανίζονται· πρὸς τούτοις ὅλοκληρος σειρὰ γεωγραφικῶν ἐποπτειῶν, ὡς νῆσος, ἀκτή, κόλπος, ποταμός, λόφος, βουνόν, θάλασσα κ.τ.λ. Ζωηρὰ ἐμφανίζονται· η διάκρισις τῶν κλιμάτων, ὁ 'Ροβινσὼν φοβεῖται τὸν χειμῶνα καὶ λαμβάνει κατ' αὐτοῦ προφυλακτικὰ μέτρα, ἀλλ' ὁ φόβος αὐτοῦ εἶναι μάταιος, εἰς τὴν νῆσον αὐτοῦ δὲν ἔρχεται χειμών. Πρὸς διδασκαλίαν περὶ ἀνθρωπίνων ἀσχολιῶν προσφέρεται δαψιλέστατα εὐκαιρία, ὁ 'Ροβινσὼν ἐμφανίζεται ως κυνηγός, ἀλιεύς, κτηνοτρόφος, τέκτων, κεραμεύς, μάγευρος κ.τ.λ. Ο οἰκογενειακὸς βίος μετὰ τῶν ποικίλων αὐτοῦ σχέσεων βεβαίως δὲν εὑρίσκει χώραν ἐν τῷ 'Ροβινσώνι, ὅπως ἀμέσως προσαγθῇ· ἀλλ' ὁ πόθος αὐτοῦ ἐνεργεῖ πολὺ ζωηρότερον.

« Η ἐπιτυχία τοῦ βιβλίου τούτου ἦν κατὰ τὰς περιγραφὰς τοῦ Heitner θαυμαστή· « Εὐθὺς τὸ πρώτον ἐκδοθὲν κατεβροχθίσθη αὐτό-χρημα ὑπὸ γερόντων καὶ νέων, ὑψηλῶν καὶ ταπεινῶν. . . . Μετεφράσθη σχεδὸν εἰς πάσας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου, ἐν ταῖς ἑρήμοις τοῦ Bataanybay ἀνεγινώσκετο μετὰ τῆς αὐτῆς ήδονῆς, ως ἐν τῷ ὄχλῳ τοῦ Λονδίνου καὶ τῶν Παρισίων καὶ τῆς Πετρουπόλεως· ὑπὸ τὸ ὄνομα «ὁ μαργαρίτης τοῦ 'Ωκεανοῦ» κατέστη τὸ προσφίλες βιβλίον τῶν 'Αράβων». Καὶ ἐν τῇ 'Ερθρατείφ σχολῆ ἐώρτασε τὸ βιβλίον τοῦτο ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν τὴν παιδαγωγικὴν αὐτοῦ ἀνάστασιν»¹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

« Διατί μετὰ τὰ παραμύθια ὁ 'Ροβινσών; »

« Μετὰ τὰ παραμύθια ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσῃ τὸ ἔτερον προϊὸν τῆς

(1) Encyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde σελ. 243—244 ἐν τῷ ζεύγρῳ. • Erzählung für Kinder. Märchen. Robinson.

παιδικῆς ἡλικίας τῶν λαῶν, ἡ ἐπικὴ ποίησις, οὐχὶ ἡ τεχνική, ἀλλ' ἡ γνησία ποίησις τοῦ λαοῦ, ἐν τῇ διατηροῦνται αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις. Ἡ ποίησις αὕτη ἐπίσης ἀληθῆς ἴστορία διὰ τοὺς λαούς, ὡς καὶ διὰ τοὺς παιδεῖς, ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ παραμυθίου εἰς τὴν ἴστορίαν, ἀπὸ τῆς μυθικῆς ἀντιλήψεως τοῦ κόσμου εἰς τὴν νοητικήν, διότι κινεῖται μᾶλλον ἐπὶ τῆς γῆς καὶ στρέφεται μᾶλλον πρὸς ἀνθρωπίνας μορφὰς καὶ πράξεις, διότι καταλείπουσα τὴν ἀχαλίνωτον περιπλάνησιν ἐν τῇ φύσει προσάπτει τὰς διηγήσεις αὐτῆς εἰς ώρισμένα πρόσωπα καὶ τόπους καὶ οὐχὶ σπανίως περιλαμβάνει ἐν αὐταῖς ἴστορικὰ γεγονότα. Ἀλλὰ πρὶν ἡ προθῆ ἡ διδασκαλία εἰς τὴν ἐπικήν ποίησιν, ἀνάγκη νὰ κρούσῃ ἵσχυρότερον διὰ τινος καταλλήλου διηγήσεως ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδὸς χορδήν, ἥτις ἀρχίζει ἦδη νὰ πάλληται ἐν αὐτῇ καὶ ἥτις ὄφειλει νὰ ἡγηθῇ δι' ὅλου τοῦ βίου, νὰ ἐνισχύσῃ δηλαδὴ τὴν ὄρμὴν πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τὴν καθυπόταξιν αὐτῆς εἰς τοὺς οἰκείους σκοπούς. Ἡ διήγησις αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ ως προπαιδεία μάλιστα μὲν διὰ τὴν φυσιογνωσίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἡθικὴν καὶ θρησκευτικὴν διδασκαλίαν ἀντίστοιχος πρὸς τὴν βαθμιδὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδός. Τοιαύτη διήγησις εἶναι ἡ τοῦ 'Ροβίνσωνος. Ἐνῷ δηλαδὴ ὁ παῖς ἐν τῇ βαθμιδὶ, καθ' ἣν τὰ παραμύθια εἶναι συγγενῆ πρὸς αὐτόν, θεωρεῖ πάντα τὰ ἔξωτερικὰ πράγματα ως ὅμοια ἑαυτῷ καὶ μορφώνει διὰ τοῦτο τὴν πραγματικότητα κατὰ τὰς φαντασίας καὶ εὐχάς αὐτοῦ, ἔρχεται μετ' ὀλίγον ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἡ αὔξανομένη γνῶσις τοῦ πραγματικοῦ δὲν ἐπιτρέπει πλέον ταύτην τὴν αὐθαίρετον μεταχείρισιν, ἔρχεται ὁ χρόνος, καθ' ὃν ὁ ἔκτὸς κόσμος ἀντιτάσσεται εἰς τὸν παιδία εἴτε ἐξ ἀντικειμένου, τὸ ὄποιον εἶναι ἀνεξάρτητον τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν εὐχῶν αὐτοῦ. Καὶ ὅμως δὲν παραιτεῖται τὸ ἐγώ τὸ πᾶν μορφούσης δυνάμεως, ἀλλὰ τροποποιεῖ μόνον αὐτήν, κατανοοῦν κατ' ὀλίγον, ὅτι ἵνα ἀρχῇ καὶ κρατῇ τῶν ἔξωτερικῶν πραγμάτων ἀνάγκη νὰ ῥυθμίζοται πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν γεννᾶται ἡ ζωηρὰ ἀνάγκη τῆς γνῶσεως τῆς φύσεως καὶ ἡ ὄρμὴ τοῦ καθυποτάξαι αὐτὴν διὰ ταύτης τῆς γνῶσεως εἰς τοὺς οἰκείους σκοπούς. Αὕτη ἡ μεταβολὴ ἐπέργεται ἐν τῇ ἀναπτύξει ἐκάστου παιδός, ἐν γένει δὲ ἀριστα προσαρμόζεται εἰς ταύτην τὴν φάσιν τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ ἡ διήγησις τοῦ 'Ροβίνσωνος καὶ προσάγει δὲ τάνακάπαλιν τὴν πραγματικὴν ἐμφάνισιν ταύτης τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου, ἥτις ὅμως βεβαίως δὲν θὰ περιορισθῇ ἐν τῇ δευτέρᾳ τάξει τοῦ σχολείου, ἀλλὰ θὰ διαρκῇ

καθ' ὅλον τὸν βίον ὡς ὄρμὴ πρὸς καθυπόσταξιν τῆς φύσεως διὰ τῆς γνώσεως αὐτῆς, ἐν δὲ τῷ σχολείῳ θὰ τραφῇ ἰδίᾳ διὰ τῆς φυσιογνωστικῆς διδασκαλίας. Ἐκτὸς τούτου ἀνελίσσουσα ἡ διάγησις αὔτη πρὸ τῶν ὁφθαλμῶν τοῦ μαθητοῦ τοὺς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προϊστορικοὺς χρόνους τῆς δι' ἀγώνων ἀποκτήσεως τῶν ἀπλουστάτων μέσων τῆς πληρώσεως τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ παριστῶσα ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ποθίνισμανος ἐπὶ τῆς ἑρήμου νήσου αὐτοῦ οἵονει τὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις ἐνδεῶς πεπροικισμένη καὶ ἐκτεθειμένη ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τῇ πορείᾳ τῶν χρόνων καταρρίθωσε διὰ τοῦ ἐφευρετικοῦ αὐτῆς πνεύματος καὶ διὰ μυρίων ἀγώνων καὶ μόχθων νὰ μεταβάλῃ τὴν ἔνδειαν καὶ στέρησιν εἰς εὐμάρειαν, οὐ μόνον συνενοῖ ἐν μιᾷ ἐστίᾳ ὑπὸ μορφὴν καταληπτὴν εἰς τὸν παιδία ταύτην τὴν γιγαντιαίαν πρόσοδον, ἀλλ' ἀποτελεῖ καὶ τὸ κατάλληλον προοίμιον πάσης ἴστορίας».¹

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ φρονήματος.

(Der Gesinnungs-Unterricht).

I. Ἡ ἐκλογὴ τῆς ὅλης.

Ἡ πατροπαράδοτος μέθοδος ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ὕρισε διὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος, ὡς καὶ διὰ τὸ πρῶτον σευρὰν ἴστοριῶν ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ὡς ὅλην θρησκευτικῆς διδασκαλίας. Ὁριστικῶς ἀπεφάνθημεν κατὰ τοῦ προώρου τῆς τοιαύτης διδασκαλίας ἐν τῇ συγγραφῇ ήμῶν, τὸ πρῶτον σχολικὸν ἔτος, καταγράψκυντες τοὺς λόγους, οἵτινες ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν τὴν διδασκαλίαν τῶν διηγήσεων ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς ἀπὸ τοῦ τρίτου μόλις σχολικοῦ ἔτους. Ἰνα δὲ τοῦτο ἐνεργηθῆ δραστηριώτερον, προετάξαμεν προπαρασκευαστικήν τινα διδασκαλίαν, ἥση ὡς ὅλη κατὰ τὸ πρῶτον σχολικὸν ἔτος ὑφίσταται ἐν τῇ ἐκλογῇ μύθων τοῦ Γρίμμ, οἵτινες συμβιβαζόμενοι μᾶλλον πρὸς τὸν παιδικὸν διαγονητικὸν κύκλον, δύνανται νὰ γίνωσι κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην αἱ καταλληλότεραι πηγαὶ πρὸς ἐζέγερσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τῆς ἡθικῆς κρίσεως. Οὕτοι ἀποτελεῦσι τὸ κέντρον τῆς ὅλης διδασκαλίας ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει οὕτως, ὥστε ἐντεῦθεν

(1) Παιδαγωγ. σχολεῖον ἔτος Α'. σελ. 76—77.

νὰ πηγάζωσι τὰ ποικιλότατα νήματα πρὸς τὴν φυσικὴν ἴστορίαν, τὴν ἀριθμητικήν, τὴν πρώτην ἀνάγγωσιν καὶ γραφήν. Ἡ ἐνότης τῆς διδασκαλίας, ἡ ἐνότης τοῦ διατκεπτικοῦ κύκλου γίνεται τοιουτοτρόπως τελείω· ἐκ τῶν μύθων ἐκφύονται πάντες οἱ συλλογισμοί, καὶ πρὸς τοὺς μύθους πάλιν οὗτοι πάντες ἐπιστρέφουσι· τὸ δὲ διαφέρον ἐν τούτοις συγκεντροῦται.

‘Οποίαν σπουδαιότητα ἔχει ἡ μέθοδος αὕτη πρὸς τὴν ἀγωγήν, ἐκεῖνος μόνον δύναται νὰ ἐκτιμήσῃ, ὅστις εἴναι καθ’ ὄλοκληρον πεπεισμένος καὶ συναισθίνεται τὴν δραστηριότητα τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας. Αὕτη δὲ ἡ διδασκαλία συμπίπτει μὲ τὴν διδακτικὴν ὥλην τοῦ φρονήματος, ἡτις ἀποτελοῦσσα τὸ κέντρον τοῦ ὅλου διαφέροντος, ἀπασχολεῖ τὸν μαθητὴν πληρέστατα καὶ παροτρύνει αὐτὸν εἰς σκέψεις ἡθικοῦρησκευτικὰς ἐν τῷ κύκλῳ ἐκείνῳ, ὅστις εἴναι ἀνάλογος τῆς καταστάσεώς του. Ἡμεῖς λοιπόν, οἵτινες σπουδαίως θέλομεν νὰ ἐνσχοληθῶμεν μὲ τὴν παιδαγωγούσαν διδασκαλίαν, ἐσμὲν ἡναγκασμένοι καὶ διὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος νὰ ἀνεύρωμεν συγκεντρωτικὴν τινὰ ὥλην φρονήματος, ἡτις ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν τοῦ παιδός.

‘Ο καθηγητὴς Ziller εὑρίσκει τὴν ὥλην ταύτην ἐν τῷ ‘Ροθίνσῶνι. Αἱ παιδαγωγικαὶ σκέψεις, αἱ ὁδηγήσασαι αὐτὸν εἰς τοῦτο, συνταυτίζονται κατὰ τὰς γενικωτάτας προτυπώσεις μὲ τὰς τοῦ ‘Ἐρβέρτου. Οὗτος ἔθηκε τὰς βάσεις τῆς διδασκαλίας τῶν πολιτικοῖστορικῶν βαθμίδων ώς κέντρον τῆς προθανινούσης παιδαγωγικῆς διδασκαλίας, καὶ διὰ τὴν γυμνασιακὴν παιδεύσιν, καθ’ ὅσον οὔτος ἀρχεται τῆς πολιτικοῖστορικῆς ἀλληλοδιαδοχῆς μὲ τὴν ‘Οδύσσειαν τοῦ ‘Ομάρου. Εἰς τὴν παιδαγωγικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν ἔκειτο ἡ σειρὰ αὕτη πλησιέστερον ἐκείνης, ἡτις πρέπει νὰ ὄρισθῇ διὰ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. ‘Αλλὰ κυρίως βασίζονται ἀμφότεραι αἱ σειραὶ ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν. ‘Αρφότεραι ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ σημεῖα τῆς θρησκευτικῆς ἐπαφῆς, ώς καὶ τὰ ἡθικὰ στοιχεῖα, εἰς συνεχῆ σειρὰν κλασικῶν διηγήσεων, τῶν ὅποιων ἡ οἰκοδομία προσφέρεται διὰ τῆς πολιτικοῖστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

‘Ἐν τῇ συγγραφῇ «αἰσθητικὴ παράστασις τοῦ κόσμου πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς» εὑρίσκομεν τὴν παρόρμησιν πρὸς ὄρισμὸν τῆς παιδαγωγούσης διηγηματικῆς ὥλης. Πεποιθώς, ὅτι ἡ περὶ Θεοῦ ἴδεα ὄφειλει νὰ θεμελιωθῇ ώς ἡ ὑψίστη μεταξὺ τῶν πρωτίστων ἴδεῶν, ἐκ τῶν

όποιών ἔξαρτάται ἡ ἀτομικότης τοῦ καθισταμένου ἀνθρώπου, ὑπὸδεικνύει ὁ Ἐρβαρτος τὸν κίνδυνον, ὅτι κατὰ τὴν διαρκῆ προσήλωσιν τοῦ πνεύματος εἰς τοῦτο μόνον τὸ σημεῖον, τὸ ὄποιον, ώς τὸ ὑψιστὸν ἥδη ὅν, δὲν δύναται περαιτέρω νὰ ὑψωθῇ, φόβος εἶναι μὴ ἡ ἴδεα αὕτη παραμορφωθῇ εἰς κοινὴν πεζολογίαν καὶ ψυχρότητα. «Σχεδὸν ὄφελει τις, λέγει οὐτος, νὰ τηρῇ οὐχὶ τοσοῦτον ἐγρηγοροῦσαν τὴν ἴδεαν ταύτην, ἵνα εὕρῃ αὐτήν ποτε ἀδιάφθορον, ὅπότε ὁ ἀγνθρωπὸς ἔχει ἀνάγκην αὐτῆς ἐν ταῖς θυέλλαις τοῦ βίου του». 'Αλλ' ὑπάρχει μέσον, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ μόνον, ἵνα τις τὴν ἴδεαν ταύτην βραδέως τρέφη, ἐνισχύῃ, ἀναπτύσσῃ καὶ ἔξασφαλίζῃ αὐτῇ μίαν συνεχῶς αὐξάνουσαν λατρείαν, καὶ τοῦτο εἶναι νὰ ὄριζῃ τις αὐτὴν διαρκῶς δι' ἀντιθέσεως.

Ἡ διδασκαλία ἔχει δύο κεχωρισμένας μέν, ἀλλὰ πάντοτε συγχρόνως προσβαίνουσας σειράς, ὅπως κάτωθεν ὁδηγήσωσιν ἡμᾶς εἰς ἐκεῖνο τὸ ὑψιστὸν καὶ στερεὸν σημεῖον, καὶ τέλος ἀμφοτέρας συνδέσωσιν εἰς τοῦτο. Δυνάμεθα δὲ τὰς σειρὰς ταύτας νὰ διακρίνωμεν διὰ τῶν λέξεων γράσις καὶ ἐνδιαφέρον. Ἡ σειρὰ τῆς γνώσεως ἔρχεται φυσικῶς ἐκ τῶν ἀσκήσεων πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ πρώτην ἐπεξεργασίαν τῶν παραστάσεων καὶ τῶν πλησιεστάτων ἐμπειριῶν, συντόμως δ' εἴπεται ἐκ τοῦ ἀλφαριθμοῦ τῶν αἰσθήσεων. Δυσκολώτερον δ' ἔτι θῆλεν εἶναι νὰ ὑποδείξωμεν τὸ ἀρχικὸν σημεῖον τῆς σειρᾶς διὰ τὸ προσβαίνον ἐνδιαφέρον καὶ τὸ ἐνδηλωθὲν νὰ δικαιολογήσωμεν. Ἡ ἀκριβέστερα παρατήρησις ἀνακαλύπτει ταχέως, ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν δύναται νὰ κείται ἐν τῇ παρούσῃ πραγματικότητι. Ὁ παραστατικὸς κύκλος τῶν παλιδῶν εἶναι λίαν στενὸς καὶ λίαν ταχέως διατρέχεται, ὁ δὲ τῶν ἡλικιωμένων εἶναι παρὰ πεπολιτισμένους ἀνθρώπους λίαν ὑψηλὸς καὶ λίαν διὰ σχέσεων ὠρισμένος· τὰς σχέσεις δὲ ταύτας δὲν πρέπει τις νὰ καταστήσῃ, καὶ ἀν δύναται, εὐνοητὰς εἰς τὸν παιδα.¹

*Ἀν ὁδηγήσωμεν λοιπὸν αὐτὸν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πολιτισμοῦ, ἐσμὲν βέβαιοι, ὅτι παρουσιάζομεν εἰς τὸν παιδα συμβάντα καὶ πρόσωπα, ἀτινα δύναται ἐντελῶς νὰ κατανήσῃ, καὶ ἔκειθεν νὰ ὑψωθῇ εἰς ἀπειρούς καὶ ποικίλας σκέψεις περὶ ἀνθρωπότητος καὶ κοινωνίας καὶ τῆς ἔξαρτήσεως ἀμφοτέρων τούτων ἐξ ἀνωτέρας τινὸς δυνάμεως. Τὴν ἐν νεαρῷ ἡλικίᾳ θρησκευτικὴν διδασκαλίαν πιέζει καθόλου ἡ δυσκο-

(1) *Idem Herbart, Γενικὴ παιδαγωγική βιβλ. II. κεφ. III. Herbart, Bericht an Herrn v. Steiger. IV.

λία, ὅτι ὁ παῖς δὲν δύναται ἀναλόγως τοῦ περιωρισμένου κύκλου τῶν αἰσθήσεων καὶ γνώσεών του νὰ μεταβῇ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἴδεας, αἵτινες συγκινοῦσι τὸν ἀναπτυχθέντα. "Οταν δημος πλησιάσῃ οὗτος εἰς τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν, εἰς τὰ συγκινητικά καὶ ἔργα αὐτῆς, ὅταν οἱ συνδυασμοὶ τῶν αὐξανομένων γνώσεων ταχύτερον πάντοτε πολλαπλασιάζωνται, τότε δύναται καὶ ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία νὰ ἐπιταχυνθῇ. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ πρέπει νὰ βαίνῃ λίαν βραδέως καὶ νὰ συμβιβάζηται μὲ τὴν ἀτομικότητα τοῦ παιδός, ὅπως αὕτη προϊόντος τοῦ χρόνου πλάτεται, τότε οὗτος γίνεται ικανὸς νὰ ἔντείνῃ τὸ ἔαυτοῦ ἐνδιαφέρον πέραν τῶν πέριξ, τὰ ὅποια κείνται πλησιέστατα αὐτῷ. Μόνον βαθμηδὸν δύνανται τὰ στοιχεῖα τῆς πρακτικῆς περὶ Θεοῦ ἴδεας νὰ ἀποκτήσωσι σαφήνειαν καὶ ἀξίαν, ἐνῷ ἐκ τῆς γνώσεως ἡ ἔννοια τῆς φύσεως παρουσιάζεται ἐν αὐξανούσῃ εὐκρινείᾳ. Ἐν τῇ τετάρτῃ ἐκθέσει πρὸς τὸν Steiger ὁ Ἐρβαρτος ἐκφράζεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, τονίζων μόνον περισσότερον τὴν μόρφωσιν τῆς ἡθικῆς κρίσεως οὕτως, ὥστε ἡ ὅλη διδασκαλία τοῦ παιδίου πρέπει εἰς δύο παράλληλα νήματα νὰ συνάπτηται, τὸ ἐν μὲν πρὸς τὸν νοῦν, τὸ δὲ ἄλλο πρὸς τὴν αἰσθησιν καὶ φρντασίαν. Ο νοῦς ἀναπτύσσεται διὰ μεγάλων κόπων, ἡ δὲ καρδία μορφοῦται μάλιστα διὰ βαθμιαίων περιπλοκήσεων εἰς παντοδαπὰ συναισθήματα καὶ διὰ ἡθικῆς διδασκαλίας· πρέπει δὲ ἡ ἡθικὴ διδασκαλία νὰ είναι κατ' ἀρχὰς σύμφωνος πρὸς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, βραδύτερον δέ, ἐφ' ὅσον προβαίνει ἡ ἡλικία, ὅριστικωτέρα· πρέπει δὲ αὕτη νὰ μὴ βαρύνῃ τὸν νοῦν, ἀλλὰ νὰ γίνηται συναίσθημα καὶ ἐνδιαφέρον ἀκατάπαυστον, ἐπειδὴ τὸ ἡθικὸν συναίσθημα ἀπαιτεῖ ἀδιακόπως τροφὴν καὶ μάλιστα καλλιτέραν πάντοτε τροφήν, παριστανομένην εἰς μεγάλην συνεχῆ σειρὰν παντοδαπῶν ἐνδιαφερουσῶν εἰκόνων, αἵτινες διὰ τῶν σκέψεων, ἃς αὔται προκαλοῦσι, διὰ τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ μορφῆς, ἃς ἐπισύρουσι, παροτρύνουσι τὸ νεανικὸν πνεῦμα νὰ σχηματίσῃ καὶ στερεώσῃ μόνον του ἀρχᾶς, καὶ οὕτω νὰ προετοιμασθῇ πρὸς τὴν μέλλουσαν συστηματικὴν διδασκαλίαν τῆς ἡθικῆς, ἥτις πρόκειται τὰς ἀρχὰς ταύτας νὰ καθορίσῃ καὶ στερεώτερον νὰ ὅρισῃ. Καὶ ἵνα εὑρωμεν τὴν ὄδον ταύτην τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτήρος, τί ἄλλο δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, ἢ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰ ἵχνη ταῦτα τῆς ἡθικῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους;

Πρῶτος ὁ Ziller ὠρίσε τὴν σειρὰν τῆς διηγηματικῆς ὑλῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὴν διδακτικὴν πραγματείαν

αὐτῶν. Πρῶτος αὐτὸς ἔθηκε τὰ ωρισμένα σημεῖα τούτων. ‘Η ἀπόδειξις αὐτοῦ εἶναι οὐσιωδώς ή ἔξης’ «Τὸ κοινὸν κέντρον πάσης διδασκαλίας πρέπει νὰ μορφωθῇ διὰ τοῦ ἡθικοῦ θρησκευτικοῦ σκοποῦ. Μὴ ὑπάρχοντος τοιούτου κέντρου τῆς βαρύτητος, διαλύεται ή διδασκαλία εἰς πλήθη γνώσεων, εἰς ἄθροισμα δεξιοτήτων καὶ συνηθειῶν, αἵτινες ἀτελῶς πρὸς ἀλλήλας συναρμόζονται.. Έλλείπει οὕτω καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν ὡς καὶ εἰς τὸν μαθητὴν συγκεντρωσις. Οὐδέποτε ὅμως δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ἡθικοῦ θρησκευτικοῦ σκοπός, τὸν ὃποῖον ή διδασκαλία ἐπιδιώκει. Εἶναι δὲ τοῦτο μόνον δυνατὸν νὰ κατορθωθῇ, ὅταν διὰ πᾶσαν διδασκτικὴν βαθμὶδα, διὰ πᾶσαν σχολικὴν τάξιν, ὅρισθῇ ἐν σύνολον ἰδεῶν, μία ὑλὴ φρονήματος - ως πυρὴν συγκεντρωτικός, περὶ τὸν ὃποῖον τοποθετοῦνται τὰ λοιπὰ μαθήματα, καὶ ἐκ τοῦ ὃποίου πρὸς ἀπαντα τὰ μέρη ἐξέρχονται συνδετικὰ νήματα, δι’ ᾧ τὰ διάφορα μέρη τοῦ κύκλου τῶν παιδικῶν ἰδεῶν ἀδιακόπως συνδέονται καὶ συντηροῦνται. Τοιουτορόπως παύει ή διδασκαλία νὰ εἴναι χαλαρὸν σύμπλεγμα μαθημάτων τινῶν. Αὐτὶ τῶν παικιλῶν διδασκτικῶν σχεδίων, ἀτινα ἐμποδίζουσιν ἀναγκαῖως τὴν εὔχρινειαν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, παρουσιάζεται τρόπος, δι’ οὐ τὸ συγχρόνως πραγματεύομενον ἀντικείμενον τῶν διαφόρων μαθημάτων ταχτοποιεῖται καὶ ἐκτελεῖται οὕτω, ὥστε νὰ διατηρῆται καὶ ἀναγγωρίζεται πάντοτε αὐστηρῶς μεταξὺ αὐτῶν ἐσωτερικής συγάφειας καὶ ἀμοιβαία σχέσεις.

‘Η δὲ ἐκλογὴ καὶ η πρόοδος τοῦ συγκεντρωτικοῦ σημείου πρέπει νὰ καταρτισθῇ οὕτως, ὥστε ὅτε μὲν ν’ ἀνταποκρίνηται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν περαιτέρω ἐκπαιδεύσιν τοῦ παιδικοῦ πνεύματος καὶ ἰδίως τῶν ἀντιληπτικῶν βαθμίδων, αἵτινες ἐν αὐτῷ κατὰ ψυχολογικοὺς νόμους συνεχίζονται, ὅτε δὲ ν’ ἀντιπροσωπεύσωσι τὴν πρόοδον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου, ἀνταποκρινομένην μάλιστα ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καθόσον αὕτη εἶναι γνωστὴ ἡμῖν διὰ κλασικῶν καὶ εἰς τὴν νεολαίαν προσιτῶν παραστάσεων, ἐν πάσαις αὐτῆς τοῖς κυρίαις περιόδοις, ταῖς ἀποδεδειγμένως σπουδαίαις διὰ τὴν ἡμετέραν παροῦσαν βαθμὶδα τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐσαν λοιπὸν συνδέσῃ τις ταύτας τὰς δύο παιδαγωγικὰς ἐπόψεις μετ’ ἄλλων ὑφισταμένων ἥδη, ἔπειται ἐκ τούτου, ὅτι διὰ τὸ πρῶτον σχολικὸν ἔτος ὁφείλει νὰ εἴναι κέντρον ὁ ἐπικὸς μῦθος, διὰ δὲ τὸ δεύτερον ἡ διήγησίς τοῦ Ροθστόνος. Τὸ φαντασιῶδες πρόσωπον τοῦ Ροθστόνος μᾶς ἀναμιμνήσκει τὴν προϊστορικὴν ἐκείνην ἐποχήν, ὅπου ὁ

ἄνθρωπος, τὸ πρώτον μετὰ κόπου ἀγωνίζομενος καὶ κατ' ἀρχὰς μὴ ὑποθίσθεούμενος ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς ἐνώσεως, ἀνυψώθη ὑπεράνω τῆς φύσεως, ἵνα κυριαρχῇ αὐτῆς καὶ ἐπωφελήται πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ· μᾶς ἀναμιμήσκει τὴν ἐποχὴν ἔκεινην, καθ' ἥν μετὰ τῶν μεγίστων κόπων ἔξετελούντο τὰ ἀπλούστατα καὶ ἀναγκαιότατα πειράματα καὶ εὑρήματα, τῶν ὁποίων ἡ σπουδαιότης διὰ τῆς συνηθείας ἀσφαλοῦς χρήσεως, τόσον εὐκόλως ζοφοῦται, καὶ ἄλλων τῆς ὁποίας δὲν θὰ ἐγίνετο δυνατὸν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ προσηλώσῃ ἡσυχον βλέμμα εἰς τὰς κοινωνικὰς ἴδεας, ὡν ἡ πραγματοποίησις εἶναι αὐτῷ ὑποχρεωτικὴ διὰ τὴν ιστορικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ἐπιτευχθέντος ἀπαξ τοῦ ἀποπτικοῦ τούτου σημείου, δύναται τότε ὁ μαθητὴς χρονολογικῶς νὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ιστορίας τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῆς παρούσης ἐποχῆς. Πρόκειται νὰ διέλθῃ ἀπαντα τὰ ἐν τῇ ἀναπτυξεῖ τοῦ ἀνθρώπινου γένους ἔξοχα συμβάντα, ἀτινα κατὰ τοὺς γενικοὺς χαρακτηρισμοὺς ἀνταποκρίνονται συγχρόνως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μαθητοῦ, καθόσον περιέγραψεν αὐτὰ κλασικὸς ποιητὴς ἡ ιστοριογράφος. Εἰς πᾶν κύριον συμβάν πρέπει νὰ κατασταθῇ ζωηρὰ ἡ πεποιθησις, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης δὲν δύναται νὰ σταματήσῃ. Πρόκειται νὰ παραδώσωμεν εἰς τὸν μαθητὴν τὸ ὄλικὸν κέρδος τῆς γενικῆς ἀνθρώπινου μορφώσεως ἀπὸ τῶν πρώτων ιστορικῶν αὐτῆς βλαστῶν. Πρόκειται πρὸ πάντων νὰ ἔξοικειώσωμεν αὐτὸν μὲ ὅλην τὴν πληθὺν τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπινου φρονήματος, ἐν πάσαις παικιλίαις αὐτῆς καὶ τροποποιήσεσιν, καὶ νὰ τὸν καταστήσωμεν, ὅπως δι' ἀπόσας τὰς περιπτώσεις τοῦ βίου, ἐν ταῖς ὁποίαις βοηθείᾳ τῆς φυντασίας του δύναται νὰ τοποθετηθῇ, ἡ ἴδια αὐτοῦ κρίσις ἀποφαίνηται, πῶς πρέπει ἡ πᾶσα αὐτοῦ ἴδιανικὴ προσωπικότης νὰ εἴναι σύμφωνος πρὸς τὰς ἡθικὰς ἡ θησαυρευτικὰς ἴδεας. Πρόκειται ωσαύτως νὰ ἔξοπλίσωμεν αὐτὸν ὅσον τὸ δυνατὸν διὰ τῶν θεωρητικῶν γνώσεων τῶν φυσικῶν ὄρων τῆς ἡθικῆς ἐνεργείας. Τοιαύτη διδασκαλία εἶναι ἀναγκαία εἰς πάντα μαθητήν. “Ινα λοιπὸν δυνηθῶν τοιαύτην διδασκαλίαν νὰ πραγματώσωμεν, πρέπει νὰ θέσωμεν εἰς τὸ κέντρον τοῦ δευτέρου σχολικοῦ ἔτους τὸ διήγημα τοῦ Ροθίνσωνος.¹

‘Ο Ρουσσώ ἀναπτύσσει τὰς περὶ Ροθίνσωνος ἴδεας του διὰ μακρῶν καὶ πειστικῶν λόγων. “Οπως, καθόλου εἰπεῖν, ὁ Λίμνιος τοῦ

(1) Τὴν γνῶμην τοῦ Ροθίνσου κατεχωρίσαμεν ἀνωτέρω ἐν πλάτει.

‘Ρουσσώ, οὗτω καὶ τὸ ἐγκώμιον τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Defoe ἔθερμανε τὰς καρδίας τῶν ἀπανταχοῦ Γερμανῶν καὶ προύκάλεσε τὸν αὐτὸν ἐνθουσιασμόν, ἐνῷ ἐν τοῖς γαλλικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις διῆλθε σχεδὸν ἀπαρατήρητον.

Ἐν τῷ φιλανθρωπινῷ τοῦ Dessau τὰ ἕργα ταῦτα ἐπέδρασαν μεγάλως ἐπὶ τοῦ Basedow, τοῦ Wolke καὶ Κάμπε· ὁ τελευταῖος οὗτος μετέφρασε τὸν Αἰμύλιον καὶ ἐπεξειργάσθη τὸν ‘Ροβινσῶνα χάριν τῆς γερμανικῆς νεολαίας. Ἐπεδίωξε δὲ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ βιβλίου διαφόρους σκοπούς· 1) ἡθέλησε νὰ τέρψῃ· 2) ἡθέλησεν εἰς τὸ νῆμα τῆς διηγήσεως νὰ ἐπισυνάψῃ τόσας στοιχειώδεις γνώσεις παντὸς εἰδούς, ὅσαι ἦτο δυνατὸν νὰ συναρθῶσι, καὶ μάλιστα ἐκείνας τὰς γνώσεις ἀντικειμένων ἐκ τοῦ οἰκιακοῦ βίου, τῆς φύσεως καὶ τῶν ἐκτεταμένων κύκλων τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνου ἐνεργείας, ἀνευ τῶν ὁποίων ἀπαντα τὰ ἄλλα εἴδη τῆς διδασκαλίας ὁμοιάζουσι πρὸς οἰκοδόμημα στερούμενον ἵσχυρῶν βάσεων· 3) ἡθέλησε νὰ συμπεριλάβῃ σύχι ἀσημάντους προκαταρκτικὰς γνώσεις ἐκ τῆς φυσικῆς ιστορίας· 4) ὅπερ ἦτο καὶ ὁ κυριώτατος αὐτοῦ σκοπός, νὰ ἐκθέσῃ τὰς περιπτετείας καὶ τὰ συμβάντα οὕτω πως, ὥστε νὰ προέλθωσιν ἐξ αὐτῶν ἀναγκαῖως εὔκαιριαι πρὸς ἡθικὰς παρατηρήσεις ἀναλόγους πρὸς τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τῶν παιδίων, καὶ πλεισται ἀφορμαὶ πρὸς εὔσεβη, θεοσεβῆ καὶ ἐνάρετα συναισθήματα. Ἡδη ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ἐκδόσεως ἡδύνατο ὁ συγγραφεὺς νὰ καυχηθῇ, ὅτι τὸ σύγγραμμά του τοῦτο ἀπὸ τῶν Γαδείρων μέχρι τῆς Μόσχας καὶ τῆς Κωνσταντινούπολεως μετεφράσθη εἰς ἀπάσας τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ῥώσικήν, τὴν νεοελληνικὴν¹ καὶ τὴν ἀρχαίαν βοεμικήν. Μέχρι τοῦ 1876 ἐδημοσιεύθη ἡ ἐνενηκοστὴ δευτέρα κατὰ νόμον ἔκδοσις. Ἡ ἐπιτυχία αὕτη ὀφείλεται βεβαίως οὐχὶ εἰς τὰς μωρολογίας, ἃς ἐγκατέμιζεν ὁ ἀγαθὸς Κάμπε εἰς τὸ πραγματικὸν διήγημα, χωρὶς δῆμας νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, διότι δὲν θὰ ὑπῆρξε παιδίον, τὸ ὄποιον νὰ μὴ παρέδραμεν αὐτὰς τὰς διδασκαλίας τοῦ Κάμπε· τούναντίον μάλιστα ὑπερίσχυσε καὶ ἐνταῦθα

(1) Καθόσον ἡμεῖς γινώσκομεν πλήρης μετάφρασις τοῦ ‘Ροβινσῶνος τοῦ Κάμπε εἶναι ἡ τοῦ Ἀλεξάνδρου P. ‘Ραγκαβῆ ὑπὸ τόνδε τὸν τίτλον. «Ο νέος ‘Ροβινσῶν διήγημα διὰ παιδία ὑπὸ Ιωακείμ Ἐρίκου Κάμπε, μεταφρασθὲν ὑπὸ A. P. P. κατὰ τὴν τριακοστὴν ἐννάτην ἔκδοσιν. Ἐκδίδεται δαπάνη K. Ἀντωνίδου. Ἐν Ἀθηναῖς ἐκ τοῦ τυπογραφείου K. Ἀντωνίδου κατὰ τὴν ὁδὸν Ἐρμοῦ ἀνω τῆς Καπνικαρέας ἀριθ. 214. ἔτ. 1851.»

ἡ ἀκαταδάμαστος ζωτικότης, ἡ ὄρμητική, καὶ ἐλκυστικὴ δύναμις τοῦ πρώτου Ροθινσῶνος, «Τίς δὲν ἐνθυμεῖται μετ' ἔγκαρδίου ἐγθουσιασμοῦ, γράφει ὁ Hettner¹, ἐκείνων τῶν ἡμερῶν καὶ ώρῶν, καθ' ἃς ἡ εἰς τὰ παραμύθια ἀρεσκομένη παιδική του ψυχὴ δὲν ἤκουε κατὰ πρῶτον τὴν ιστορίαν καὶ τὰ παράδοξα παθήματα τοῦ Ροθινσῶνος; Καταλαμβάνει ἡμᾶς ἐν τῇ ἀναμνήσει ταύτη ἀκουσίως ἐν μέρει πάλιν ὁ νεανικὸς ἡμῶν βίος. Ἀναφαίνεται ἡμῖν πάλιν τὸ συναίσθημα ἐκεῖνο, περὶ οὗ ὁ ποιητὴς λέγει:

»'Απὸ τῆς νεανικῆς μου ἡλικίας περιθομέει εἰς τὰ ὕπα μου ἔσμά τι. "Ω! πόσον ἀπέχει ἡ ἐποχὴ αὕτη, εἰς τὴν ὥποιαν ἔξω ποτέ! . . ."²

'Αναμφιθόλως ὁ ἡμέτερος Ροθινσῶν εἶναι βιβλίον κλασικόν. Εἶναι δὲ οὐ μόνον τὸ κλασικὸν βιβλίον τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἀλλὰ καὶ μία τῶν ὀλίγων ποιήσεων, αἵτινες ἐπενεργοῦσιν ἐξ Ἰσού· μαγευτικῶς τόσον ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν προγενεστέρων, ἡμερῶν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, εἶναι βεβαίως κοσμικὸν βιβλίον τῶν βιβλίων καὶ πιθανῶς μετὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν τὸ μᾶλλον διαδεδομένον καὶ γνωστὸν προϊόν τῆς ὀλης παγκοσμίου φιλολογίας. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ἔχῃ τὸν ἴδιον αὐτοῦ λόγον. Ἡμεῖς δὲ ζητοῦμεν τὴν ἀδιάφθαρταν ζωτικότητα τοῦ βιβλίου οὐ μόνον ἐν τῷ ψυχαγωγικῷ, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐν τῷ συμβολικῷ αὐτοῦ. Δὲν δύναται δὲ νὰ τεθῇ ζήτημα περὶ τούτου. Εἰς τὰ παθήματα τοῦ Ροθινσῶνος ὑπολανθάνει βαθυτέρα συμβολικὴ σημασία. Ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐρήμου νήσου εἶναι ὑπό τινα ἔννοιαν ὁ βίος τῆς ἀνθρωπότητος, ἡτις οἰονεὶ μὲ φειδωλίαν μέσων προικισθεῖσα καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἐκτεθεῖσα, δι' ἐφευρετικοῦ πνεύματος ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ιστορίας τὴν ἀθλίαν αὐτῆς κατάστασιν, ἐν ἣ εὑρίσκει ἔσωτήν ἐν τῇ ἔξεγειρομένῃ συναισθήσει, δι' ἀπείρου κόπου κατορθοῖ νὰ καταστήσῃ ὑποφερτῶς εὐάρεστον³.

Τὴν αὐτὴν δὲ γνώμην, ἡκολούθησεν ὁ Hettner ἐν τῷ ᾧνω μνημονευθέντι τῆς μεταφράσεως τοῦ Ροθινσῶνος προοιμίῳ. Ἄφοῦ ἔξεθηκε

(1) Hettner, ιστορία τῆς φιλολογίας τοῦ 18 αἰῶνος I σ. 281—305. Braunschweig 1856.

(2) Aus der Ingendzeit, aus der Ingeuzeit
Klingt ein Lied mir immerdar
O wie liegt so weit, o wie liegt so weit,
Was mein einst war!

(3) "Id. Altmüller" πρόλογος ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ροθινσῶνος. Hildburghausen 1869.

τὴν περὶ τῆς μορφῆς τῆς διηγήσεως γνώμην του, τὰ περὶ τῆς ὅλως ἀσυνήθους λεπτότητος καὶ τῆς φυσικῆς ἀληθείας τοῦ ψυχολογικοῦ χαρακτηρισμοῦ, περὶ τῆς ἀξιοθαύμαστου τέχνης καὶ ἐπέθηκεν εἰς τὴν διήγησιν τὴν σφραγίδα τῆς ἀληθείας, ἔξακολουθεῖ λέγων: «Καὶ τώρα πλέον ὁ λόγος περὶ τῆς ὥλης! — Μεμονωμένη ἔρημος νῆσος, ἐπ’ αὐτῆς δὲ μόνος, πτωχός, ναυαγήσας ναύτης! Δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ τις, ὅτι ᾧτο δυνατὸν νὰ πλεχθῇ ἐκ τοιαύτης εὔτελοῦς ὥλης, στερουμένης πνευματικῆς σπουδαιότητος, ἐνδιαφέρουσά τις πρᾶξις. Ἄλλ’ ὅμως τὰ πάντα ἀποκτῶσιν ἐνταῦθα, ὡς διὰ μαγικῆς τυνος ράβδου, ζώὴν καὶ κίνησιν. Ἡ στενοχωρία τῆς καθημερινῆς ἀνάγκης ὁδηγεῖ τὸν ἡμέτερον Ροθινσῶνα εἰς πολλὰς ἐφευρέσεις. Τὸ συναίσθημα τῆς ἀπομονώσεως καὶ ἡ χαρὰ καὶ εὐγνωμοσύνη του, ὅταν ἀπροσδόκητόν τι συμβεβηκός αὐτὴν τὴν ἐγκατάλειψίν του μετριάζει ἢ ἐλαττώνει, ἐγείρουσιν εἰς τὴν ἔρημον αὐτοῦ ψυχὴν τὰς τρυφερὰς συγκινήσεις θρησκευτικῆς περὶ Θεοῦ πεποιθήσεως. Ἡ προσέλευσις τοῦ πιστοῦ του συντρόφου Παρασκευᾶ¹ καὶ ἀκολούθως τῶν ἄλλων ναυτῶν, οἵτινες προσῆλθον ἐκ τῶν ἀγγλικῶν καὶ ἵσπανικῶν πλοιών, καὶ ἡ τούτοις συναπτομένη ἀνάγκη τοῦ διανοεῖσθαι νέας πηγὰς ὁρισμοῦ, καὶ διὰ νόμων καὶ τιμωριῶν ἀπάσας τὰς ἕριδας καὶ διαταράξεις τῆς μικρᾶς κοινότητος νὰ κολάζῃ καὶ νὰ καθιστᾷ αὐτὰς ἀβλαβεῖς, ἀναπλάττουσι τὴν πρώτην ἀρχήν, ἀνάπτυξιν καὶ ὑπαρξιν τῆς πολιτείας καὶ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Βλέπομεν πῶς ὁ ἀνθρωπὸς ἐξ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης βαθμηδὸν ἐκ τῆς πρώτης ὀγροίκου φυσικῆς καταστάσεως προσέρχεται εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ τὸν πολιτισμόν.

(1) Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Κάμπε² κατὰ δὲ τὴν παρ’ ἡμῶν ἐπεξεργασθεῖσαν πάντα τὰ πολιτειακά ζητήματα παρελέπθησαν ἔνεκα τῶν δὲ τῶν ἐν τῷ προοικίῳ ἐκτιθεμένων λόγων. «Παρέστησε δὲ τὸν Ἀποστόλην ἐργαζόμενον μόνον, ἀνευ συνδρομῆς καὶ βοηθείας ἀλλου, ην προσπορίζη ἐσαυτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ νήσῳ τὰ μέσα τοῦ ζῆν, ἐφαρμόζων διασε ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τῇ πατρίδι προσεκτήσατο γνῶσεις, καὶ ἐξήρτησα τὰ πάντα σχεδὸν ἐκ τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων αὐτοῦ, διότι θεώρησα τοῦτο σύμφυον πρὸς τὴν ἡρωικὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος, ητίς ἀποδίδει τὴν τέλεσιν μεγάλων ἔργων εἰς τὰς ίδιας τοῦ ἀτεμοῦ δυνάμεις μᾶλλον, ἢ εἰς τὴν συνεργασίαν πᾶλον ἐπὶ τὸ αὐτὸ δυνατόν. Οἱ Ἡρακλῆς, δὲ Θησεὺς καὶ οἱ ἀλλοὶ ήρωες, τὰ σπουδαιότατα αὐτῶν ἔργα ἐτέλεσαν μόνοι, ὃ δὲ Ὁδοστάσις μόνος ἐν τῇ νήσῳ τῆς Καλυψοῦς ναυπηγεῖ, ὑπὸ τῆς σκέψεως καὶ πειρας ὀδηγούμενος, τὴν σχεδίαν του. «Οταν μεγάλαι πράξεις ἐπιτελέσνται ὑπὸ πολλῶν, στεροῦνται κατὰ μέγα μέρος τῆς ἀξίας αὐτῶν καὶ δὲν διεγέρουσι πολὺ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον. Οἱ παῖς χατέρει εἰς τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν καὶ θαυμαστόν, τὰ δύοτα εὑρίσκει ἐν ἐνὶ πρὸ πάντων ἀνθρώπῳ. Γνῶσεις δὲ περὶ συστάσεως τῶν πρώτων κοινωνιῶν δὲν ἀρμόζουσιν εἰς παιδία δευτέρας τάξεως δημοτικοῦ σχολείου, οἷς ὥρισται ἡ ἀνάγνωσις τοῦ τοιούτου βιθλίου.»

Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἔκτυλίσσεται ἐνώπιον μας εἰκὼν τόσον μεγάλη καὶ ἐκπληκτική, ὡστε εὐχριῶδες διαβλέπομεν ἐνταῦθα ἐπανειλημμένως τὴν βαθμιαίαν καὶ φυσικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Οὐ Ποθινσῶν εἶναι, εἰ ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ εἴπωμεν, εἰδός τι φιλοσοφίας τῆς ιστορίας. Καὶ ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην εἶναι δεινότης τις λίαν ἀξιοθαύμαστος τοῦ ἔξοχως ποιητικοῦ τούτου ἔργου ἡμῶν, ὅτι ἡ ἀτομικότης τοῦ Ποθινσῶν δὲν διακρίνεται δι' οὐδεμιᾶς ἔξοχου εἰδικότητος, ἢ δι' ἴδιαιτέρας ἔξοχου ικανότητος, ὅτι ὁ Ποθινσών, φέρ' εἰπεῖν, εἶναι ἀνθρωπὸς ὅλως συνήθης. "Ο., τι οὔτος ὁ Ποθινσών διανοεῖται καὶ αισθάνεται, ὅ, τι ἐφευρίσκει, καταρτίζει, ἐνεργεῖ καὶ πράττει, πᾶς ἄλλος ἀνθρωπὸς ἐν τῇ θέσει του ἥθελε διανοθῆ, αἰσθανθῆ, ἐφεύρει, καταρτίσει, ἐνεργήσει καὶ πράξει. Ἀν ὁ Ποθινσών εἶχεν ὅποιανδήποτε διακεκριμένην κλίσιν πρὸς ἀντικείμενα τῆς φύσεως, ἢ ἐκπεφρασμένην ἐπιτηδειότητα εἰς μηχανικὰς ἐργασίας, θὰ ἦτο, δπως ὁ "Αγγλος κριτικὸς Coleridge πολὺ λεπτῶς παρατηρεῖ, τὸ βιβλίον τοῦτο ἵσως πλουσιώτερον ὡς πρός τινας συνθέσεις καὶ παραστάσεις, ἀλλ' ὁ Ποθινσών ἥθελε παύσει νὰ εἶναι ἔκεινο, δπερ εἶναι, τουτέστι τὸ παράδειγμα καὶ ἡ εἰκὼν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος.»

Καὶ ὁ Bogumil Goltz ἀφιεροῦ εἰς τὸ σύγγραμμά του τὸ ἐπιγραφόμενον «βιβλίον τῆς παιδικῆς ἡλικίας» ἤδιον κεφάλαιον περὶ Ποθινσῶν. Καὶ πῶς θὰ ἡδύνατο, γράφων περὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, νὰ μὴ ἀναμνησθῇ τοῦ Ποθινσῶνος; «Ω Ποθινσών, ἐπιφωνεῖ, θαυμάσει ἄνερ, ἥρως τῆς παιδικῆς ἡλικίας! . . . Ω Ποθινσών, βιβλίον βιβλίων, ιερὰ Γραφὴ ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις τῶν παιδῶν, γνησία ιερὰ βιβλίος τῶν παιδῶν πρὸς πᾶσαν ἐποχήν, ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχωσι παιδία! . . . Ω Ποθινσών, ἥρως τῆς καρδίας μου ἀπὸ τῆς ιερᾶς καὶ μακαρίου παιδικῆς ἡλικίας μου, πόσος τέλος πάντων χρόνος θὰ διαρκέσῃ, καθ' ὃν οἱ μὴ νέοι μιμούμενοι τοὺς γέροντας, θὰ κελαδῶσι, καθὼς οἱ γέροντες ἥδη συρίττουσι, καὶ τὰ μικρὰ παιδία θὰ ἀνάγνωσκωσι λίθελλον καὶ ἐφημερίδας, δπως ἥδη οἱ παιδεῖς τῶν σχολείων πράττουσιν. Ὁ! τότε, ώ Ποθινσών, θὰ.σὲ προετοιμάζωσιν αἱ τροφαὶ διὰ τὰ θηλάζοντα γῆπια, καὶ τέλος θὰ φαίνησαι εἰς τὰς πεπολιτισμένας μητέρας, εἰς τὰ θηλάζοντα καὶ εἰς τὰς τίτθας, καὶ εἰς αὐτὸ τὸ πεπολιτισμένον μητρικὸν γάλα, μωρία τις καὶ πολιτικῆς ἀγωγῆς ἀμάρτημα, μετὰ πάντων ὄμοιων παραμυθίων καὶ ἐμπνευσμένων ποιήσεων, καὶ τότε ἔσται τὸ τέλος τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ κόσμου, ἔως οὗ πάλιν

μετὰ τοῦ νέου κόσμου ἡ παλαιὰ παιδικὴ ἡλικία καὶ ὁ ἀρχαῖος Ῥοβιν-
σῶν ἀναγεννηθῆ, ὁμοίως ως ὁ παλαιὸς Ἀδάμ. ἀνεγεννήθη ἐν τῷ Χρι-
στῷ καὶ ἀνεστήθη. Τοιαύτη εἶναι ἡ πίστις μου εἰς τὸν Ῥοβινσῶνα, καὶ
οὕτω χαῖρε, ἡρώικὲ φίλε τῆς νεότητός μου, σὺ ἄγιε Ῥοβινσῶν! "Ω εἴθε
διαμένοις αἰώνιώς ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῶν παιδίων καὶ ζῆς ἐς ἥξεν ἐν
ταῖς καρδίαις αὐτῶν!"

"Ετι καὶ νῦν ὁ Ῥοβινσῶν εἶναι τὸ βιβλίον τῶν παιδίων μας, εἰ
καὶ μυρία παιδικὰ βιβλία προσπαθοῦσι νά το παραγγωνίσωσι. Τοῦτο
εἶναι ἀναμφισβήτητον. 'Αλλ' ἡδύνατό τις νά ἀντιτείνῃ εἰς ἡμᾶς, ἀρμό-
ζει τὸ διήγημα τοῦ Ῥοβινσῶνος, ὅπερ ως ἀναγνωστικὸν εἶναι ἀνύπερ-
βλητον, νά εἶναι ώστα καὶ ἀντικείμενον διδασκαλίας, καὶ μάλιστα
ώς ὑλη συγκεντρωτικὴ διὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος;

Πρὶν ἡ ἐπιληφθῶμεν τῆς ἀπαντήσεως ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου,
ἐπιτραπείτω νά στρέψωμεν τὸ ὅμμα ἡμῶν εἰς ἄλλας ὕλας. "Ισως ἦθε-
λεν εἶναι δυνατὸν νά εὔρωμεν ἄλλο κάλλιον καὶ σκοπιμώτερον κέντρον
διὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος. Ἐν πρώτοις ἦθελον παρουσιασθῆ εἰς
ἡμᾶς αἱ ιστορίαι τῆς Ιερᾶς Γραφῆς. 'Αλλὰ δὲν εὔρομεν ταύτας, κατὰ
τὰς ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει διασαφήσεις ἡμῶν, καταλλήλους διὰ
τὰς κατωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Μόλις ἀπὸ τοῦ τρίτου
σχολικοῦ ἔτους εἰσέρχονται αὐταὶ εἰς τὸ κέντρον τῆς ὅλης διδασκαλίας.
Ποία ὑλη τότε ὑπολείπεται ἡμῖν; Νὰ καταφύγωμεν λοιπὸν εἰς τὰς
διηγήσεις, αἵτινες ἐν νεωτεριστικῷ ἔργοστασίῳ κατεργαζόμεναι παριστά-
νουσι τὸν ἀγαθὸν Φρίτς καὶ τὴν γλυκεῖαν *Arrar*, ἡ τὰς παιδικὰς πα-
ρεκτροπὰς τοῦ *Māk* καὶ τοῦ *Morītē*; Νὰ προτιμήσωμεν ἀρά γε τὰ ἀηδῆ
καὶ παντάπασι: νοσηρὰ διηγήματα «διὰ τὴν ἐπιμελῆ νεότητα», διὰ τῶν
ὅποιων ἡ Βασεδόφειος μέθοδος, ως ἀληθῆς κατακλυσμός, ἀπειλεῖ νά μας
καταποντίσῃ σήμερον; Παρόμοια ἔργα δὲν δύνανται νά μας διαφθεί-
ρωσι. Δὲν λησμονοῦμεν ἐκεῖνο, ἀφ' οὐ 'Ιωάννης Παῦλος (Jean Paul)
θέλει νά ἀποτρέψῃ ἡμᾶς. «Μὴ τοποθετεῖτε πᾶν πρόσωπον, τὸ ὄποιον
ἐμφανίζεται ἡμῖν, ἐπὶ τοῦ ἀμβωνος, ἀφ' οὐ νά διδάσκῃ τὰ παιδία·
ἀποφεύγετε καταπονοῦσαν τάσιν πρὸς ἡθικὰς διδασκαλίας, δι' ὃν αἱ
πλεισται δεδημοσιευμέναι παιδικαι ἰστορίαι μολύνουσι καὶ βασανίζουσι,
καὶ δι' ὃν ἀποπλανῶσι τῆς κυρίας ὄδοῦ μάλιστα, ως ὁ Κάρολος ὁ XII
τῆς Σουηδίας, ὅστις ἔχοντε συνήθως εἰς τὸ παιγνιδίον τοῦ ζατρικίου,
διότι ἔξεστράτευε πάντοτε μετὰ τοῦ βασιλέως. Πᾶσα καλὴ διήγησις
ώς καὶ πᾶσα καλὴ ποίησις περιβάλλεται οἴκοθεν ὑπὸ διδασκαλίας.»

Καὶ ὁ Ἔρβαρτος¹ μετὰ κριτικῆς αὐστηρότητος ἐπιτίθεται κατὰ τῶν λεγομένων παιδικῶν διηγημάτων, τὰ ὅποια, ἐπαγγελλόμενα μορφωτικὸν σκοπόν, ἐπιδιρֆσιν ὀλεθρίωσι. « Παραστήσατε εἰς τὰ παιδία, λέγει οὗτος, τὸ κακὸν εὔκρινῶς, οὐχὶ ως ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας, καὶ αὐτὰ θὰ εὕρωσιν, ὅτι εἶναι κακόν. Ἐὰν διακόψητε διήγησίν τινα δι᾽ ήθικῶν συλλογισμῶν, τὰ παιδία θέλουσιν εὕρει, ὅτι διηγεῖσθε ἀνιαρῶς. Ἀν παρουσιάσητε αὐτοῖς μόνον καλά, αὐτὰ -θέλουσιν εὕρει, ὅτι εἶναι μονότονα, καὶ μόνον τὸ θέλγητρον τῆς ποικιλίας θέλει καταστήσει εἰς αὐτὰ τὸ κακὸν εὐάρεστον. Ἀλλὰ δότε αὐτοῖς διήγημά τι ἐνδιαφέρον, πλούσιον εἰς συμβάντα, σχέσεις, χαρακτῆρας· νὰ ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ αὐστηρὰ ψυχολογικὴ ἀλήθεια καὶ ὅχι ὑπὲρ τὰ συναισθήματα καὶ τὴν κατάληψιν τῶν παιδίων· νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ προσπάθεια νὰ περιγραφῇ τὸ χείριστον ἢ τὸ κάλλιστον· ἀς ληφθῇ ἀθόρυβως καὶ ὑπνώτουσα εἰσέτι φροντίς, ὅπως τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πράξεως ἀποκλίνῃ ἀπὸ τοῦ χείρονος καὶ στρέφηται μᾶλλον πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὄρθον καὶ δίκαιον· τότε θέλετε ιδεῖν πῶς ῥίζουται ἐν αὐτῷ ἡ παιδικὴ προσοχή, πῶς αὕτη προσπαθεῖ νὰ ἔξερευνήσῃ βαθύτερον τῆς ἀληθείας καὶ νὰ ἀνατρέψῃ ὅλας τὰς φάσεις τῆς ὑποθέσεως, πῶς ἡ ποικιλή ὑλὴ προτρέπει εἰς ποικιλὴν κρίσιν, πῶς τὸ θέλγητρον τῆς ποικιλίας ἀπολήγει εἰς τὴν προτίμησιν τοῦ βελτίουνος, πῶς ὁ παῖς, ὅστις αἰσθάνεται ἔαυτὸν ἐν τῇ ἡθικῇ κρίσει ὑψηλότερον ἵσως κατὰ βαθμιδώς τινας τοῦ ἥρωος ἢ τοῦ συγγραφέως, θέλει μετ' ἐσωτερικῆς εὐχαριστήσεως ἐμμείνει εἰς τὸ σημεῖόν του, ἵνα ἀντισταθῇ εἰς ὡμότητά τινα, ἢν καὶ δηλαδόνται κατωτέραν αὐτοῦ. Μίαν εἰσέτι ιδιότητα ὄφειλει νὰ ἔχῃ ἡ διήγησις, ἀν αὕτη πρόκειται νὰ ἐπενεργήσῃ διαρκῶς καὶ ἐπιμόνως, ὄφειλει νὰ φέρῃ τὸν ἴσχυρότερον καὶ καθαρώτερον τύπον ἀνδρικοῦ μεγαλείου. Διότι ὁ παῖς διακρίνει, ως ἡμεῖς, τὸ βάνωμασον καὶ κοῦφον ἀπὸ τοῦ ἀξιοπρεποῦς· ἡ διάκρισις αὕτη μάλιστα ἐνδιαφέρει αὐτὸν περισσότερον ἢ ἡμᾶς, καὶ διότι δὲν εὐχαριστεῖται νὰ αἰσθάνηται ἔαυτὸν μικρόν, τούγαντίον ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι ἀγήρ. Τοιούτους λοιπὸν ἀνδρας, ἔξ ὧν καὶ ὁ παῖς ἡθελει νὰ εἶναι εἰς, παρουσιάσατε εἰς αὐτόν. Αὐτοὺς δὲ δὲν εὑρίσκετε ἐκ τοῦ πλησίου, διότι εἰς τὸν ιδιανικὸν ἀνδρα τοῦ παιδός οὐδεὶς ἀνταποκρίνεται, ὅστις ἀνεπτύχθη ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ μας. Δὲν θέλετε εὕρει τοιοῦτον καὶ ἐν τῇ φαντασίᾳ ὑμῶν, διότι αὕτη εἶναι πεπληρωμένη

(1) Ἐν προοιμίῳ τῆς γενικῆς παιδαγωγικῆς.

παιδαγωγικῶν εὐχῶν καὶ ἴδιων σας παθημάτων, γνώσεων καὶ εἰδικῶν ὑποθέσεων.»

Τὸ βλέμμα λοιπὸν ἡμῶν στρέφεται πρὸς τὰ ὄπίσω, πρὸς διήγησίν τινα, ἵτις ἡθικῶς δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ οὕτως, ὥστε ν' ἀναφαίνηται ἀντικρὺ τῆς ἡθικούσης φυλαρίας ἡ ἡθικὴ κρίσις, ως ἀναπόσπαστὸν στοιχεῖον τῆς ἡθικῆς καταλήψεως μετ' εὐχρινείας καὶ πλήρους ὁριστικότητος, ἐξ αὐτῆς τῆς ἴδιας διηγήσεως. 'Ανοζητοῦμεν διήγημά τι, τὸ ὄποιον νὰ είναι καταλληλὸν ἐξ ἵσου γνῶσιν καὶ συμπάθειαν ἐν τῷ ἀναλόγῳ τῆς ἡλικίας τοῦ μαθητοῦ κύκλῳ νὰ καλλιεργήσῃ καὶ αὔξησῃ τοῦτο δὲ τὸ διήγημα νὰ πληροῖ τὸν ἕκκλον τῶν ἴδεων οὕτως, ὥστε τὸ ἐνδιαφέρον ν' ἀναβιβασθῇ εἰς τὸ ὑπέρτατον ὑψος, καὶ οὕτω νὰ ἐγκαταλείπῃ τὰς βαθυτάτας παρορμήσεις εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδός. Κανένες διήγημα δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπαρκέσῃ τόσον ἀφότους εἰς τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας, ὅσον τὸ τοῦ 'Ροθινσῶνος. 'Επανερχόμεθα λοιπὸν αὖθις εἰς τοῦτο. Διότι ποιὸν διήγημα θὰ εἴχε τὴν δύναμιν νὰ ἐγείρῃ τὴν συμπάθειαν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἡρωος μετὰ τοιαύτης ἰσχύος ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδίου; 'Απ' ἀρχῆς συμπαθοῦμεν ὑπὲρ αὐτοῦ, εἰ καὶ δὲν ἐπιδοκιμάζομεν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς του. 'Ημεῖς διερχόμεθα μετ' αὐτοῦ τὸν φόβον καὶ τὴν στενοχωρίαν τοῦ ναυαγίου, προσορμίζομεθα μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἔρημον νῆσον, τὸν συνοδεύομεν ἔκει εἰς τὰς πορείας καὶ ἐπιχειρήσεις του, σκεπτόμεθα μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν μέσων καὶ τρόπων, πῶς νὰ φροντίσωμεν περὶ κατοικίας, διατροφῆς καὶ προσωπικῆς ἀσφαλείας, συμμεριζόμεθα τὸν τρόμον του διὰ τὰ πολυειδῆ συμβεηκότα, ἀτινα ἀπειλούσιν αὐτόν, καὶ τὴν χαρὰν διὰ τὰ ἀπροσδόκητα ἀγαθά, ἀτινα ἀνελπίστως τῷ προσέρχονται μέχρι τῆς τελείας σωτηρίας του. Συγχρόνως εὐρίσκει ἡ ἡθικὴ κρίσις πολυαριθμούς εὐκαιρίας πρὸς εὐχρινεῖς καὶ ὄριστικὰς κρίσεις τόσον ἐπὶ τῶν πραγματικῶν γεγονότων, ὅσον καὶ ἐπ' ἔκεινων, ἀτινα ἀντ' αὐτῶν ἡδύναντο νὰ συμβῶσιν. 'Ωσαύτως παρακολουθοῦμεν τὰ ἔχη τῆς ἀναπτυσσομένης θρησκευτικῆς ἀνάγκης, τοῦ συναισθήματος τῆς ὑποταγῆς εἰς ἀνώτερόν τι ὅν, ὑπὸ τοῦ ὄποιου τὴν προστασίαν ὁ κατὰ μόνας ζῶν κάτοικος αἰσθάνεται ἔσυτὸν ἀσφαλῆ ἀπέναντι ὅλων τῶν δεινῶν, ἀτινα δύνανται νὰ προξενήσωσιν αὐτῷ ἡ φύσις καὶ οἱ ἀνθρώποι. 'Ἐν τῷ διηγήματι τοῦ 'Ροθινσῶνος τὴν θετικὴν προσωποποίησιν τῆς ἐξορίας τῆς ψυχῆς, ἵτις προσβαίνει ἀπὸ τῆς ἀπερισκεψίας καὶ αὐτογνωμίας εἰς ἀμάρτημα, ἀπὸ τοῦ ἀμαρτήματος εἰς τὴν τιμωρίαν, ἀπὸ τῆς τιμωρίας εἰς τὴν μετά-

νοιαν καὶ ἀπ' αὐτῆς εἰς τὴν ἡθικὴν βελτίωσιν, εἰς τὴν θρησκευτικὴν ὑποταγήν, εἰς τὴν πεποίθησιν, εἰς τὴν χάριν καὶ βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τοιουτοτρόπως εἰς τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην. Τὸ διηγήμα τοῦτο εἶναι εἰκὼν τῆς περὶ τοῦ ἀπολωλότος οὐλοῦ παραβολῆς, καὶ προπαρασκευὴ εἰς αὐτό, γινομένη οὐχὶ κατὰ τύπον τῆς ἀγίας Γραφῆς, ἀλλὰ κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

'Οποία δὲ πληθὺς διδαχμάτων ως πρὸς τὴν γνῶσιν δύναται γὰρ ἐκπηγασθῆ διὰ τὸ παιδίον ἐκ τοῦ διηγήματος ἡμῶν τούτου, δὲν εἶναι ἀνάγκη νά το ὑπομνήσωμεν. 'Ωσαύτως διευχρίνησε καὶ ὁ 'Ρουσσώ ἀκριβῶς ταύτην τὴν σειρὰν τῶν ἴδεων ἐκ διαφόρων ἐπόψεων. Καθ' ὅλας τὰς διαστάσεις εὐρύνεται ὁ κύκλος τῶν γνῶσεων καὶ ἐν τῇ γεωγραφίᾳ καὶ ἐν τῇ φυσικῇ ἴστορίᾳ καὶ ἐν τῇ τεχνολογίᾳ καὶ ἐν τῷ ἴστορικῷ πολιτισμῷ. 'Ἐνῷψ τὸ διηγήμα τοῦ 'Ροβίνσωνος ἔξοχως ὑπηρετεῖ εἰς τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς συμπαθείας, τουτέστι εἰς τὸ συμπαθητικόν, κοινωνικόν, θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον, ως καὶ εἰς τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς γνῶσεως, δηλαδὴ καὶ εἰς τὸ ἐμπειρικόν καὶ θεωρητικὸν ἐνδιαφέρον, γίνεται αὐτὸς συγχρόνως ἀξιόλογον προπαίδευμα εἰς τὴν θρησκείαν, καὶ εἰς τὴν φυσικήν καὶ πολιτικὴν ἴστοριαν.

'Οφείλομεν δὲ νὰ ἀποκρούσωμεν ἔνστασίν τινα. 'Ηδύνατο τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ 'Ροβίνσων εἶναι πρόωρος ως ὑλη διὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος. 'Ο 'Ροβίνσων, ἀρχικῶς προωρισμένος ως μυθιστόρημα δι' ἀνεπιυγμένους, ὥφειλε διὰ πολλῶν ἐπεξεργασιῶν νὰ ταπεινωθῇ καὶ γένηται προσιτός εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. 'Ημεῖς δὲ θέλομεν νὰ τὸν καταβιβάσωμεν ἔτι μᾶλλον καὶ καταστήσωμεν χρήσιμον πρὸς διδασκαλίαν, χωρὶς νὰ ἔξωσωμεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἴδιαιτερας ἀγαγνώσεως τῆς νεολαίας ἡμῶν. Διότι εἶναι πολὺ σπουδαῖον, πᾶσα ὑλη κλασική, ητις ἐχρησιμεύσει πρὸς διδασκαλίαν, νὰ ἐπανέρχηται, ως ὑλη διηγήσεως ἐν ἀνωτέρᾳ βαθμῷδι ως ἴδιαιτερον ἀνάγνωσμα. 'Ορίζοντες λοιπὸν τὸν 'Ροβίνσωνα διὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος, ὄφείλομεν νὰ ἐπεξεργασθῶμεν αὐτὸν διὰ τὴν βαθμιδὰ ταύτην κατὰ κατάλληλον καὶ ἐπιτήδειον τρόπον. 'Αναμφιβόλως ὄφείλομεν νὰ ἔχωμεν ὑπὸ ὄψει τὸ πρωτότυπον τοῦ Δανιήλ Δεφοέ, συμβουλευόμενοι πρὸς τούτους καὶ μίαν τῶν καλλίστων αὐτοῦ ἐπεξεργασιῶν. 'Απὸ ταύτης ὄρμώμενοι τῆς ἀρχῆς, δὲν δυνάμεθα ἢ ν' ἀμφιβάλλωμεν, ἀν πρέπη ν' ἀσπασθῶμεν τὴν ἴδεον τοῦ 'Ρουσσώ, Κάμπε, καὶ Gräbner, οἵτινες τοποθετοῦντες τὸν 'Ροβίνσωνα ἐπὶ τῆς νήσου γυμνὸν παντὸς ἀντικειμένου, ἀφήνουσιν εἰς αὐτὸν ἀκολούθως

έργαλεῖα καὶ σκεύη ἐντὸς ναυαγήσαντος πλοίου. Τοιαύτην ἔκτενη τοῦ πρωτοτύπου ἐπεξεργασίαν δὲν ζητοῦμεν. Διότι ἀναμφιθόλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν τῶν παιδίων, νὰ φαντασθῶσι ζωηρῶς καὶ διασκεψθῶσι, πῶς ἄνθρωπος στερούμενος παντὸς μέσου δύναται βαθμηδὸν νὰ ὑποτάξῃ τὴν φύσιν. Τὰ ἔργαλεῖα, τὰ ὅποια ὁ Ροθινσών, κατὰ τὴν πρωτότυπον διήγησιν, λαμβάνει ἐκ τοῦ πλοίου, εἶναι τόσον ὀλίγα, ώστε τῷ μένουσιν ίκανά εἰσέτι νὰ ἐφεύρῃ ὁφείλει μάλιστα νὰ ποιήσηται χρῆσιν πασῶν αὐτοῦ τῶν δυνάμεων, πασῶν τῶν σκέψεων, ὅπως φθάσῃ ποτὲ εἰς τὸν σκοπόν του. Εὑρίσκονται πρὸς τούτους ἀρκετὰ ἔνωτικὰ σημεῖα μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτισμοῦ ἡμῶν καὶ τῶν σχέσεων, ύφ' ὃν ὁ Ροθινσών ζῇ ἐπὶ τῆς νήσου του. "Οταν λάθη τις ὑπ' ὅψι, πῶς αὐτὸς βαθμηδὸν προεμφύθευε τὰ τρόφιμα καὶ λοιπὰ ἀναγκαῖα, θέλει ἐννοήσει, ὅτι ἐμείναμεν πιστοὶ εἰς τὸ πρωτότυπον.

Παραδεχόμενοι λοιπὸν τοῦτο ἐν συνόλῳ, βιαζόμεθα νὰ ὑποθάλωμεν αὐτὸς εἰς ῥίζην ἐπεξεργασίαν, ἵνα ἀποκτήσωμεν τὴν διηγηματικὴν ὕλην διὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος. Πρὸ παντὸς ἄλλου ὁφείλομεν νὰ συντομεύσωμεν τὴν ὕλην, διότι ἐν τοιαύτῃ λεπτομερείᾳ, ώς ἔκτιθησι αὐτὴν ὁ Defoe, δὲν δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ διαπραγματευθῶμεν. Πρὸς δὲ τούτους καὶ πολλὰ ὑπερβαίνουσι τὰς δυνάμεις τῶν παιδίων. Τούτου ἔνεκεν ὁφείλομεν νὰ περιορισθῶμεν καὶ καλῶς νὰ ἐκλέξωμεν. Παρελείψαμεν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοὺς πλόας τοῦ Ροθινσώνος εἰς Γουϊνέαν καὶ τὴν ἐν Βρασιλίᾳ διαμονὴν του. Διότι, ὅπως αἱ μεταγενέστεραι τύχαι του, μετὰ τὴν ἐπὶ τῆς νήσου διαμονὴν του, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουσιν, οὕτω καὶ τὰ πρὸ τοῦ ναυαγίου του συμβάντα. Ο Ροθινσών ἐπὶ τῆς νήσου, μόνος καὶ ἀνευ συνδρομῆς ἄλλου τινός, δραστηρίως ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἔργαζόμενος, τοῦτο εἶναι τὸ θέμα τοῦ δευτέρου σχολικοῦ ἔτους. Καὶ εἰς αὐτὸν θέλει παρατηρήσεις τις πολλὰς συντομεύσεις καὶ ἄλλας διατάξεις, ἃς τινας δὲν δυνάμεθα λεπτομερῶς ν' ἀναφέρωμεν, τόσον μᾶλλον, ὅσον τὸ κείμενον, ἐπὶ τοῦ ὅποιου στηρίζεται ἡ διδασκαλία, παρουσιάζεται ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀναγνωσματαριώφ τοῦ δευτέρου σχολικοῦ ἔτους, ως ἔκτιθεμεν αὐτὸν κατωτέρῳ¹. Οι συντάκται προσεπάθησαν νὰ συμμορφωθῶ-

(1) Ο Ράιν παρατίθησι καὶ τὸ διασκευασθὲν παρ' αὐτοῦ κείμενον τοῦ Ροθινσώνος ἐν τῷ τεύχῃ αὐτοῦ τοῦ δευτέρου σχολικοῦ ἔτους. Κατωτέρω εὑρίσκονται οἱ λόγοι δι' οὓς ἡμεῖς ἀπεμακρύνθημεν καὶ τούτου.

σιν ὅσον τὸ δυνατὸν πρὸς τὸ πρωτότυπον, ἔχοντες ὑπὸ ὅψει τὴν ψυχολογικὴν δύναμιν τοῦ παιδίου. Συνετοὶ κριταὶ κρινάτωσαν, ὅπόσον οὗτοι ἐπέτυχον.

Ἐπειρον ζήτημα εἶναι ἡ σύνδεσις μεταξὺ τοῦ διαστήματος τοῦ Ποθινσῶνος, ὡς ὕλης τοῦ δευτέρου σχολικοῦ ἔτους, καὶ τῶν μύθων, ὡς ὕλης τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους. Καὶ κατὰ πρώτην ὅψιν δὲν φαίνεται ἀπολύτως οὐδὲμία συγάρφεια: ἐκ τοῦ κόσμου τῶν μύθων μετὰ τῶν πλαστῶν προσώπων των μέχρι τοῦ πραγματικοῦ κόσμου τοῦ Ποθινσῶνος, ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ πάντα διενεργοῦνται κατὰ ἔννομον καὶ φυσικὸν τρόπον, ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις. Τὸ κοινὸν μεταξὺ τῶν δύο τούτων κειμένων δύναται νὰ εὑρθῇ εἰς τοῦτο, ὅτι καὶ ἐν τῷ Ποθινσῶνι ὑπερέχει εἰσέτι κυρίως ἡ φαντασία τῶν παιδίων, ὅπως καὶ αὐτὸ τὸ διήγημα εἶναι προὸν φαντασίας, ἀν καὶ δὲν προέρχεται, ὡς οἱ μύθοι, ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ ἔθνους. Ἐξ ἄλλου δὲ μέρους ὑπερτεροῦσιν οἱ μύθοι, διότι ἐν τῷ Ποθινσῶνι παρουσιάζεται ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος μὲ πλειονα εὔκρινειαν καὶ δέξυτητα, η̄ ὅσον συμβαίνει τοῦτο εἰς τοὺς μύθους. «Ἄν δηλαδὴ τὸ παιδίον εἰς τὴν βαθμοῦ, ὅπου οἱ μύθοι τῷ εἶναι ὄμογενεῖς, ἀπαντα τὰ ἀντικειμενα ὡς ὅμοια ἔαυτῷ θεωρῆι καὶ μεταχειρίζηται καὶ τούτῳ ἔνεκά τὴν πραγματικότητα ἀπλῶς κατὰ τὴν φαντασίαν καὶ τὰς ἐπιθυμίας του μορφώνη, προσέρχεται ὅμως ταχέως ὁ χρόνος ὅπου ἡ αὐξάνουσα γνῶσις τοῦ πραγματικοῦ δὲν ἐπιτρέπει πλέον ταύτην τὴν αὐθαίρετον χρῆσιν, ὅπου ἀπας ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ἀντιπαράττεται εἰς αὐτὸ τὸ παιδίον ὡς ἄλλο οὐκ ἔγω, ὡς ἀντικειμενικότης μὴ ἔχαρτωμένη ἐκ τοῦ ἔγω καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ὅμως τὸ ἔγω δὲν παραιτεῖται τῆς πάντα μορφούσης δυνάμεως, τροποποιῶν μόνον αὐτήν, ἐννοοῦν βαθμοῦ, ὅτι ὀφείλει πρὸς ἐπικράτησιν καὶ δάμασιν τῶν ἀντικειμένων νὰ ὀδηγηθῇ ὑπὸ τῆς φύσεως. Ἐκ τούτου πηγάζει αὐτῷ ἡ ζωηρὰ ἀνάγκη τῆς γνώσεως τῆς φύσεως καὶ ἡ ὄρμη νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτὴν διὰ τῆς γνώσεως ταύτης πρὸς ἴδιους σκοπούς. Αὕτη ἡ μεταμόρφωσις παρουσιάζεται εἰς πᾶσαν παιδικὴν ἀνάπτυξιν καὶ καθ' ὀλοκληρίαν ἐπιβάλλεται ἡ ὕλη τοῦ Ποθινσῶνος ὥρθως εἰς τὴν φύσιν ταύτην τῆς ἀναπτύξεως ἐκάστου παιδίου καὶ διευκολύνει καὶ ἀντιστρόφως τὴν πραγματικὴν καὶ πρακτικὴν ἀπόκτησιν τῆς βαθμοῦ ταύτης.» (Staude, Ιστορικαὶ τοῦ πολιτισμοῦ βαθμοῦ).

Παρουσιάζουσα λοιπὸν ἡ τοῦ Ποθινσῶνος διδασκαλία εἰκόνα τῆς

ἀναπτύξεως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἡμετέρου πολιτισμοῦ, ἐγείρει συγχρό-
νως τὸν νοῦν διὰ τὴν ἀντικειμενικήν, τουτέστι τὴν πραγματικὴν θεω-
ρίαν καὶ κατάληψιν τοῦ πέριξ ἡμῶν κόσμου. Ἡ διδασκαλία αὕτη
καθίσταται, ως ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, προπαιδευτικὴ διὰ τὴν
ἱστορίαν.

« Καὶ ἡ προπαιδευτικὴ αὕτη εἶναι κατάλληλος ἴδιως ἑνεκα τούτου,
διότι ἡ πρόοδος ἔκείνη δὲν παρουσιάζεται καὶ ἐπιδιώκεται εἰς τὸ ἀν-
τατον προϊόν τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν θρησκευτικοθικὴν θεωρίαν τοῦ
κόσμου, τῆς ὁποίας ἡ κατανόησις καὶ οἰκειοποίησις ἀποκτάται οὐ μόνον
διὰ τῆς εὐδόξεως εἰς τὰς διαφόρους αὐτῆς βαθμῖδας, ἀλλὰ κατὰ τὸν
τῷ παιδίῳ μᾶλλον εὐκατάληπτον τύπον, εἰς τὴν ὑποταγὴν καὶ ὑποδού-
λωσιν τῆς φύσεως, εἰς τὴν γιγαντιαίαν ἐργασίαν, ἣν προϊστορικαὶ καὶ
ἱστορικαὶ ἀνθρώπιναι γενεαὶ ὑπὲρ τῆς ἀξίας τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρξεως
των ἔπραξαν καὶ εἰς τὰ παιδία τῆς παρούσης ἐποχῆς πρὸς ἄνετον
ἀπόλαυσιν παρέδωκαν. Αὕτη ἡ μεγάλη πρόοδος, αὕταὶ αἱ ἀναριθμητοὶ
ἐνέργειαι τοῦ πολιτισμοῦ συγκεντροῦνται ἐν τῷ διηγήματι τοῦ Τροβι-
σῶνος καὶ οἵονεὶ ἔνοῦνται ἐν ἐνὶ σημείῳ, καὶ ἀν μόνον τῷ μέρος τούτο
τοῦ διηγήματος ἀρκούντως ἐκτιμηθῇ ὑπὸ τῆς διδασκαλίας, τότε θὰ
ἔκλειψῃ ἀπὸ τὰ παιδία ἡ ἀσυλλόγιστος κουφότης καὶ ἀναίσθητος ὡμό-
της, μεθ' ἣς τόσοι σύγχρονοι τὰς κοινὰς ἀποκατασταθείσας ἀποκτήσεις,
ἐφευρέσεις καὶ τὰ εὐεργετήματα τῆς πολιτιστικῆς ἐργασίας μεταχειρί-
ζονται καὶ ὑποτιμῶσι, καὶ ἀντ' αὐτῶν θὰ δημιουργηθῶσιν εὐχάριστος
ἐκπληξίς, εύγνωμων παραδοχὴ καὶ συμπάθεια καὶ ἐμβάθυνσις συνειδητὴ
εἰς τὸ διατέ καὶ εἰς τὸ πόθεν, ὅλων τῶν πνευματικῶν καὶ ὄλικῶν μη-
μένων τοῦ παρελθόντος, ἀτινα εἰσέδυσαν εἰς τοὺς παρόντας χρόνους.
(Staubε ἐν ἄλλοις χωρίοις).

Κατὰ παρόμοιον τρόπον λέγει καὶ ὁ Zillig. « Οπως ὁ ἀνθρωπος τῆς
προϊστορικῆς περιόδου διὰ τὰς ὀλίγας μηχανικὰς ἐργασίας του μετεχει-
ρίζετο δστρακα, δστρακα, τεμάχια τῆς φυτικῆς φύσεως ἀνευ προηγου-
μένης κατεργασίας, ως προσέφερεν αὐτῷ ἡ φύσις· ὅπως αὐτὸς
ἀκολούθως βέλη καὶ λόγχας, μαχαίρας καὶ σκεύη πρὸς θεραπείαν τοῦ
ἔδαφους, πρὸς κατασκευὴν κατοικίας ἢ τάφου, πρὸς τούτοις δὲ καὶ
κοσμήματα μετὰ μεγίστου βεβαίως κόπου ἐκ λιθων κατεσκεύαζεν, ἔως
οὗ ἐπὶ τέλους εὔρεν ἐν τοῖς μετάλλοις τὸ μέσον πρὸς ίκανοποίησιν τῶν
πολυειδῶν ἀναγκῶν του καὶ ἐν τῇ χρησιμοποιήσει ταύτη νέαν διέγερσιν
πρὸς ἄλλας νέας ἐφευρέσεις· μεθ' ὁποίας σκέψεως καὶ περιβλέψεως

ώφειλε νὰ προβῇ εἰς τὴν κατασκευὴν ἀσφαλοῦς καὶ προστατευούσης κατοικίας, ὅταν ἡνάγκαζεν αὐτὴ ἡ χρεία ἀσφαλοῦς ἡσυχίας καὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ προστατευθῇ ἀπέναντι ἐχθρῶν ἐν θηριώδει καὶ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ; Πόσος κόπος καὶ ἴδρως ἀπητεῖτο, ἵνα ἀπολαύσῃ ἐκ τῆς φύσεως τὴν τροφήν του καὶ μεθ' ὅποιας δυνάμεως, Θάρρους καὶ πολυτρόπου ὑπολογισμοῦ ὥφειλεν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔξασφαλίσῃ εἰς ἕαυτὸν τὴν ἐπὶ τῶν θηρίων κυριαρχίαν του, τὰ μὲν καταπολεμῶν, τὰ δὲ χρησιμοποιῶν διὰ τὴν διατήρησίν του; πῶς ὁ ἄνθρωπος ἀνυψώθη κυρίως ὑπεράνω τῶν θηρίων, μὴ καταναλίσκων πᾶν, ὅτι ἡ στιγμὴ τῷ ἔχορήγει, διαφυλάξτων μᾶλλον τὰ περισσεύματα διὰ τὸ μέλλον, προνοῶν δι' ὅσα ἦθελε χρειασθῆ κατόπιν, ἐκ τῶν προτέρων μετ' ἐπιστασίας σκεπτόμενος, ὑπολογίζων διὰ τοὺς σκοπούς του τούτους τὰ μέσα καὶ μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ παρασκευάζων αὐτά; πῶς ἴδιως τὸ πῦρ παρεστάθη εἰς αὐτὸν ὡς ἰσχυρὸς μοχλὸς τῆς ἀναπτύξεως του; κτλ.—Ταῦτα πάντα εὑρίσκομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Τροβίνσωνος διακεκριμένως καὶ διὰ τρόπου καταληπτοῦ εἰς τὰ παιδία ἐκτεθειμένα.»¹

‘Ως γνωστὸν ἀπαιτεῖ καὶ ὁ Biedermann ἐν τῇ συγγραφῇ του «ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς σχολείοις» ἐποπτικὴν διδασκαλίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Αὕτη ὁφείλει νὰ συνδέηται μὲ τὰ πέριξ ἡμῶν ἀντικείμενα, καθιστάμενα αὐτὰ ἀφετηρίας σημεῖα πρὸς μίαν εἰς τὰ ὅπίσω βλέπουσαν θεωρίαν. Ὁφείλομεν δηλαδὴ νὰ ὀδηγήσωμεν τὸν μαθητὴν ἀπὸ τῆς θέας τῆς παρούσης ἐνδυμασίας, τροφῆς, κατοικίας, οἰκιακοῦ καταρτισμοῦ καὶ ἄλλων ἀντικειμένων τοῦ πέριξ αὐτοῦ πολιτιστικοῦ βίου εἰς τὴν θέαν τῶν αὐτῶν φαινομένων εἰς προγενεστέραν τινὰ ἐποχὴν κτλ. ‘Ως τὰ σπουδαιότερα ἀποτελέσματα τοιαύτης ἐποπτικῆς διδασκαλίας τοῦ πολιτισμοῦ φαίνονται εἰς αὐτὸν τὰ ἐπόμενα. 1) Ἡ ἀσκησίς καὶ ὀξύτης τῆς θεωρητικῆς καὶ συγκριτικῆς αἰσθήσεως τῶν μαθητῶν. 2) Ἡ ὀδηγία καὶ παίδευσις αὐτῶν οὗτως, ὥστε νὰ μὴ διέρχωνται καὶ τὰ συνηθέστατα συμβάντα μὲ κουφότητα καὶ ἀδιαφορίαν. 3) Ἡ πρώτη ἐξέγερσις τῆς συγαισθήσεως προσδού τινός, τελειοποιήσεώς τινος τῆς

(1) Zillig, XIV Jahrbuch, σελ. 108. Ἰδ. Erläuterungen εἰς τὸν XIV Jahrbuch. Ἐν Λειψίᾳ 1882. Πρεδ. Wohlraabe «Περὶ συγειδήσεως καὶ μορφώσεως τῆς συνειδήσεως» Πρόγραμμα τοῦ ἐν Βαΐμάρῃ διδασκαλείου 1883, σ. 53. Evangel. Schulellblatt ὑπὸ Dörpfeld: ἀπομνημονεύματα τοῦ Τσιλλερείου διδασκαλείου ἐν Λειψίᾳ φυλλ. 1883 κτλ. καὶ τέλος «Σπουδαὶ παιδαγωγικαὶ» τοῦ Ράτιν 2 φυλλ. 1883.

ἀνθρωπότητος δι' ίδιας δραστηριότητος, δι' ἐργασίας, δι' ἀμοιβαίας
βοηθείας κτλ.

Καὶ ταῦτα μὲν βεβαιώς ὄρθότατα. 'Αλλ' ἀναμφισβόλως θέλει εἶναι
τὸ ἐνδιαφέρον ύπερ πολιτιστικῶν πραγμάτων καὶ θεμάτων διαρκέστε-
ρον καὶ θερμότερον, ὅταν συνδέηται μετὰ τῆς συμπαθείας ὑπὲρ τῶν
τυχῶν ωρισμένου τινὸς προσώπου. 'Η τοῦ Βιδερμάννη ἐποπτικὴ διδασκα-
λία θὰ ἔχῃ ἀναγκαῖως τι ζηρὸν καὶ ψυχρόν, ὅπερ ἀποδιώκει ἡ ιστορία
τοῦ Ροθίνσδωνος. 'Ενταῦθα θὰ ἀποκτήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον ύπερ τοῦ προ-
σώπου τοῦ ἐρημίτου παρὰ τοῖς παιδίοις ἀμεσον ζωὴν καὶ θὰ ἐνισχυθῇ
εἰς τόσον βαθύμον, ώστε θὰ ἐπιδράσῃ καὶ εἰς τὰ ἄλλα τῆς διδασκαλίας
ἀντικείμενα, ίδιας τὰ φυσικοὶ στορίκα ἀποτελεσματικῶς.

Καὶ οὕτω ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τελευταῖον σημεῖον, ὅπερ θέλομεν νὰ
ἀναφέρωμεν εἰς τὸ πρώτον μέρος τῆς συγγραφῆς ἡμῶν. Πρόκειται δη-
λαδὴ νὰ υποδείξωμεν, πῶς ἡ διήγησις τοῦ Ροθίνσδωνος δύναται νὰ
χρησιμεύσῃ καὶ ὡς ὅλη συγκεντρωτική. Πρέπει νὰ ληφθῶσιν ύπο' ὄψει,
(ώς καὶ ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει), τὰ ἔξῆς μαθήματα· φυσικὴ ιστο-
ρία, ἐλληνικά (ἀνάγνωσις καὶ γραφή), ἀριθμητική, ἴχνογραφία καὶ
μουσική. 'Υπὸ τὸ ὄνομα φυσικὴ ιστορία συμπεριλαμβάνομεν, τὸ γεω-
γραφικόν, τὸ τεχνολογικόν (τὸ ἀνῆκον εἰς τὰς τέχνας) καὶ τὸ ιστορι-
κομορφωτικὸν μάθημα. 'Απαντα ταῦτα τὰ μαθήματα εἶναι υπηρετικὰ
τῆς διδασκαλίας τοῦ φρονήματος καὶ συνδέονται μετὰ ταύτης ὅτε μὲν
ἀμέσως, ὅτε δὲ ἐμμέσως οὕτως, ώστε κατορθοῦσσαι ὄργανική τις συνά-
φεια τῶν μαθημάτων. 'Η τῆς συγκεντρώσεως ίδεα ὅπως ἔξεθεμεν αὐτήν
ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει, μένει καὶ ἐνταῦθα πλήρης καὶ ἀνέπαφος.
'Η φυσικὴ ιστορία λαμβάνει ἐκ τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας ἀμέ-
σους ὁδηγίας, ώσαύτως δὲ καὶ ἡ μουσική. 'Η ἴχνογραφία συνδέεται ἐν
μέρει μετὰ τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας ἀμέσως, ἐν μέρει δὲ
ἐμμέσως διὰ τῆς φυσικῆς ιστορίας. Οὕτω καὶ ἡ ἀριθμητική, ἡ τις
τὸ τῆς ἀφετηρίας αὐτῆς σημεῖον εὑρίσκει ώσαύτως εἰς τὰ πραγματικά
μαθήματα.

Οὕτω ἔξαρτῶντα τὰ πάντα ἐκ τοῦ κέντρου τῆς μορφώσεως τοῦ
φρονήματος, τουτέστι τῆς φρονηματικῆς ὅλης. Καὶ τούτου ἔνεκα εἶναι
τὸ ζητήμα, πολὰ ὅλη νὰ εἶναι ἡ κρατίστη δι' ἔκαστον σχολικὸν ἔτος.
Διότι αὕτη εἶναι συγχρόνως κύριον καὶ ἐλκυστικὸν σημεῖον τοῦ περὶ¹
συγκεντρώσεως ζητήματος, ὅπως ἔξεθεμεν τούτο εἰς τὰ εἰσαγωγικὰ κε-
φάλαια τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους. 'Η δὲ θεωρία τοῦ διδακτικοῦ σχε-

δίου, οὐτινος τὸ πρώτιστον καὶ κυριώτατον μέρος ἀποτελεῖ ἡ ἐκλογὴ καὶ ἀκολουθία τῆς τοῦ φρονήματος ὅλης, ἐγκαθίστησι διὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος τὸ διήγημα τοῦ 'Ροβίνσωνος. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ροβίνσωνος δεσμεύεται τὸ κυριαρχοῦν ἐνδιαφέρον· ἐκ τούτου πρέπει νὰ πηγάσωσιν ἀπασαι αἱ θρησκευτικοθικαι τάσεις, αἴτινες ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἡμετέρων μαθητῶν. Σχηματίζει πρὸς τούτοις ὁ 'Ροβίνσων τὸ τῆς ἀφετηρίας σημεῖον δι' ἀπόσας τὰς ἄλλας συζητήσεις, αἴτινες δὲν ἀποβλέπουσι τόσον εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅσον εἰς τὴν τῆς γνώσεως.

Κατὰ τοιούτον τρόπον ἐργαζόμεθα νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν ἰδέαν τῆς παιδαγωγικῆς διδασκαλίας ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολείοις. Μετ' αὐτῆς συνδέεται λίαν στενῶς ἡ ἐκλογὴ τῆς ἡμετέρας τοῦ φρονήματος ὅλης, καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐμπνέεται πᾶσα ἡ παιδαγωγικὴ ἡμᾶν σκέψις. Δύναται αὕτη νὰ εἶναι ἐσφαλμένη· οὐδεὶς ὅμως θέλει δυγκθῆ γὰρ ἐπιπλήξῃ τοὺς συντάκτας, ὅτι οὗτοι ἀπομακρύνονται τῆς συνήθους μεθόδου τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως ἀνευ λόγων ἐμβριθῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ Ἀποστόλη τοῦ Θαλασσινοῦ ἢ νέου 'Ροβίνσωνος.

'Εκτεθέντες διὰ μακρῶν ἀνωτέρω τὰς τῶν ἐπισημοτάτων παιδαγωγῶν γνώμας περὶ τοῦ 'Ροβίνσωνος, ως ἀναγνώσματος προσήκοντος τοῖς μαθηταῖς τῆς 6^{ης} τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐπισυνάπτομεν τούτοις ἐν κεφαλαίῳ καὶ τάδε. Τὸ βιβλίον τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὴν ψυχικὴν τοῦ παιδίου κατάστασιν· διότι ἐκτίθησι τὰς ἐνεργείας ἀνθρώπου, ὅστις διὰ τῶν ἴδιων αὐτοῦ δυνάμεων ναυαγὸς ἐπὶ ἐρήμου νήσου προσπαθεῖ νὰ συντηρήσῃ ἑαυτὸν στερούμενον πάντων τῶν μέσων καὶ πρὸ πάντων τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· μόνος διὰ τῶν ἴδιων αὐτοῦ δυνάμεων καὶ ὑπὸ τῆς σκέψεως ὁδηγούμενος ἀγωνίζεται νὰ θρέψῃ, ἐνδύσῃ καὶ στεγάσῃ ἑαυτόν. 'Η φυσικὴ αὕτη κατάστασις τοῦ 'Ροβίνσωνος ὁμοιάζει πρὸς τὴν φυσικὴν τῶν παιδίων κατάστασιν· ως ὁ 'Ροβίνσων, οὗτος καὶ αὐτὰ στερούνται πειρας καὶ τῶν πολλῶν ἐκείνων γνώσεων, ἃς τὸ σχολεῖον καὶ ἡ κοινωνία προσφέρουσιν. Αἱ παραστάσεις τῶν παιδίων εἶναι ὀλίγαι καὶ περιωρισμέναι· ἡ φύσις κινεῖ τὰ παιδία

νὰ μεταχειρίζωνται εἰς τὰς παιδιάς των καὶ εἰς τὰς ἐνασχολήσεις των ἀπλᾶ καὶ φυσικὰ μέσα· διὰ τῶν χειρῶν των σκάπτουσι τὴν γῆν, σχηματίζουσι πηλόν, καὶ κτίζουσι παιγνιώδη κτίρια· καὶ εἰς ἄλλας πολλὰς τῶν παιδιών ἀσχολίας παρατηροῦμεν, ὅτι τοιαύτη τις φυσικὴ ὁδὸς τίθεται ἐν χρήσει ὑπὲρ αὐτῶν.

‘Ο ‘Ροβίνσων ὅμως, οὗτος παρέχεται ἡμῖν ἐκ μεταφράσεως, καίπερ συμφωνῶν πρὸς τὰς ἀνωτέρω γενικὰς παιδαγωγικὰς ἀρχὰς, παρέχει καὶ τινὰς οὐσιώδεις παραλλογὰς καὶ ἀσυμφωνίας πρὸς τὰς περὶ ἔθνικῆς παιδεύσεως ἴδεας ἡμῶν. ‘Η διαφορὰ δὲ αὕτη ἐξωθελίσθη διὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ ‘Αποστόλη. ‘Ο ‘Αποστόλης εἶναι πράγματι ‘Ελλην ‘Ροβίνσων, διότι εἴναι προσημοσμένος εἰς ἡθη καὶ ἔθιμα ἐλληνικά. Καὶ τῷροντι ἀφοῦ ἔκαστος λαὸς ἔχῃ τὰ ἵδια αὐτοῦ ἡθη καὶ ἔθιμα, ἔπειται ὅτι ὁ γερμανικὸς ἢ ἐλβετικὸς ‘Ροβίνσων ἔχουσι τὸν ἔθνικόν των χαρακτῆρα καὶ οὐχὶ τὸν ἐλληνικόν. ‘Ινα τὸ ἀνάγνωσμα τοῦ ‘Ροβίνσωνος ἢ κατάλληλον εἰς ἐλληνόπαιδας, πρέπει νὰ ἀποπνέη τὸ ἄρωμα τῶν ἐλληνικῶν ἀνθέων καὶ τὴν εὐώδη πνοήν τῶν ἐλληνικῶν θαλασσῶν. ‘Η ἐκπαιδεύσις τῶν ἐλληνοπαιδῶν πρέπει νὰ ἀρχηται ἐκ παιδῶν δι’ ἀναγνωσμάτων ἔθνικὴν ἔχόντων ὑπόθεσιν. «Διὰ τοῦτο, ἐγράφομεν ἄλλοτε, τὰ πρὸς χρῆσιν τῶν ἐλληνοπαιδῶν βιβλία πρέπει νὰ εἴναι ἐλληνοπρεπῶς συντεταγμένα· πρέπει νὰ ἀπεικονίζηται ἐν τούτοις τὸ ἔθνος καὶ μὲ αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἐλλείψεις του καὶ τὰ ἐλαττώματά του· πρέπει νὰ διαλέμπῃ καθαρῶς ὁ ἐλληνικὸς χαρακτήρ. «Ἡ νεολαία, λέγει ὁ ‘Ιωάνν. Φρ. Zollner¹ πρέπει νὰ μορφῶται κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ἔθνους, καὶ τὴν γνώμην ταύτην πάντες οἱ παιδαγωγοὶ ἀσπάζονται καὶ αὐτὸς ὁ κληρικόφρων Dupanloup² «il faut que là jennesse soit moulée à l’effigie de la nation.» «Οσον τὰ μέγιστα τῶν προγόνων ἡμῶν κατορθώματα ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τοῦ ἐπιστητοῦ ἀνυψοῦσι τὸ φρόνημα καὶ ἐξευγενίζουσι τὴν καρδίαν, τόσον ἀφ’ ἔτέρου τὰ παθήματα τῶν προγόνων καὶ πατέρων ἡμῶν ἐξακριβούμενα διδάσκουσιν ἡμᾶς ν’ ἀποφεύγωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν τὴν διχόνοιαν καὶ νὰ μετριάζωμεν τὰ πάθη μας, νὰ τηρῶμεν πιστῶς τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τοὺς πλησίους καθηκόν μας, ἵνα μὴ ἡμεῖς τε καὶ οἱ μεθ’ ἡμᾶς τὰ αὐτὰ ὑποστῶσιν, οἷα καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.»²

(1) Ideen über National—Erziehung μερ. I Berl. 1804.

(2) Διατί δὲν καλλιεργοῦνται οἱ νέοι “Ἐλληνες τὴν δημόσην αὐτῶν γλῶσσαν; Γεωργ. Χατζηδάκης Ἡδ. παιδαγωγ. σχολεῖον φυλλ. Γ’. σ. 111.

«Ἔγραψα δὲ οὕτως, ἐπειδὴ φρονῶ, ὅτι ἡ ἀγωγὴ καὶ παιδευσίς τῶν Ἑλληνοπαιδών πρέπει νὰ εἰναι ἔθνική· εἰναι δὲ τοιαύτη, οὐ μόνον ὅταν χρῆται τις γλώσση καὶ λέξει ἑλληνικῇ, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἔξεικονέζῃ τὸν βίον, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων, διότι δι' ἀπλῆς μόνον μεταφράσεως παιδαγωγικῶν ἔργων ξένων λαῶν διαστρέφομεν τὸν ἴδιον τοῦ ἡμετέρου ἔθνους χαρακτῆρα, τουτέστι τὰς ἔθνικὰς παραδόσεις, τὰς συνθείας, τὴν κλίσιν καὶ ἴδιοφύΐαν, ξένα καὶ μὴ ἴδιαζοντα τὴν φύσει ἡμῶν παρεισάγοντες, καὶ τὰ ἡμέτερα πρὸς ἐκεῖνα ζητοῦντες νὰ προσαρμόζωμεν. Τπὸ ταύτης λοιπὸν τῆς ἀρχῆς ὄρμηθείς, καὶ τὴν σκηνὴν ἐπὶ γάρως ἑλληνικῆς ἔστησα, καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔργου ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ καὶ ιστορικοῦ τῆς πατρίδος ἐδάφους ἔστηριξα.

«Παρέστησα δὲ τὸν Ἀποστόλην ἐργαζόμενον μόνον του, ἀγενού-δρομῆς καὶ βοηθείας ἄλλου, ἵνα προσπορίζῃ ἔσωτῷ ἐν τῇ ἑρήμῳ τὰ μέσα τοῦ Ζήνη, ἐφαρμόζων ὅσας ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τῇ πατρίδι προσεκτήσατο γνώσεις, καὶ ἔζηρτησα τὰ πάντα σχεδὸν ἐκ τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων αὐτοῦ, διότι ἔθετρησα τοῦτο σύμφωνον πρὸς τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος, ἃτις ἀποδίδει τὴν τέλεσιν μεγάλων ἔργων εἰς τὰς ἴδιας τοῦ ἀτόμου δυνάμεις μᾶλλον, ἢ εἰς ἐργασίαν πολλῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνεργομένων. Οἱ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς, καὶ ἄλλοι ἡρωες, τὰ σπουδαιότατα αὐτῶν ἔργα ἐτέλεσαν μόνοι, ὁ δὲ Ὁδυσσεὺς μόνος ἐν τῇ νήσῳ τῆς Καλυψοῦς ναυπηγεῖ, ὑπὸ τῆς σκέψεως καὶ πείρας ὀδηγούμενος, τὴν σχεδίαν του. Ὄταν μεγάλαι πράξεις ἐπιτελῶνται ὑπὸ πολλῶν, στεροῦνται κατὰ μέγα μέρος τῆς ἀξίας αὐτῶν, καὶ δὲν διεγείρουσι πολὺ τὸν θυμασμὸν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον. Οἱ παῖς χαίρει εἰς τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν καὶ θαυμαστόν, τὰ ὄποια εὑρίσκει ἐν ἐνὶ πρὸ πάντων ἀνθρώπῳ. Γνώσεις δὲ περὶ συστάσεως τῶν πρώτων κοινωνιῶν δὲν ἀρμόζουσιν εἰς παιδία δευτέρας τάξεως δημοτικοῦ σχολείου, οἵς ὠρισταί ἡ ἀνάγνωσις τοιούτου βιβλίου.

«Πανταχοῦ δ' ἐπεζήτησα νὰ εἰκονίσω τὰν Ἑλληνα τοῦ 1821 μετὰ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, τὰς ὄποιας ἡ ἡρωϊκὴ καὶ πολυπαθῆς ἐκείνη γενεὰ ἔτρεφε, καὶ ἐπὶ τούτων, ώς ἐπὶ θεμελίων στερεῶν, ἐπέβαλον τὸ ὅλον οἰκοδόμημα. Δια τοῦτο καὶ θρησκευτικὰς ἴδεας καὶ ἀρχὰς δὲν ἡθέλησα νὰ θέσω ὑπὸ συζήτησιν, διότι φρονῶ, ὅτι οὐδεμία πρέπει νὰ διεγείρηται ἀμφιβολία εἰς τὰς τρυφερὰς ψυχὰς τῶν ἑλληνοπαιδών διὰ τῆς συζητήσεως τῶν ἐξ Ἀποκαλύψεως ἀληθειῶν. Αἱ προγονικαὶ τέλος ἀρεταί, δι' ὧν ἡ πάλαι Ἑλλὰς ἐδοξάσθη καὶ ἐμεγα-

λύνθη, ἡ πίστις καὶ ἡ φιλοπατρία τῶν πατέρων ἡμῶν, οἵς ὄφείλεται ἡ ἐλευθέρωσις τῆς γυνίας ταύτης τοῦ προγονικοῦ ἐδάφους, ἔξυψοῦνται μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ εἰς μίμησιν προβάλλονται.

«Ἀλλὰ τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ἔχει μόνον ἡθικοθρησκευτικὸν σκοπόν, ἀλλὰ καὶ διδακτικόν, διότι πραγματεύεται περὶ γνωστῶν ως ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τοὺς παῖδας πραγμάτων, καὶ συμφώνων πρὸς τὰς πνευματικὰς δυνάμεις καὶ τὴν ἴσχυν τῆς καταλήψεως αὐτῶν. Αἱ γνώσεις δέ, αἱ ἐν αὐτῷ περιεχόμεναι, κατὰ βαθμίδας ἀνιούσας κατατασσόμεναι καὶ μεθοδικῶς βαίνουσαι, ικανῶς σαφονίζονται καὶ ἀκριβῶς ὅριζονται. Ἡ πατριδογραφία καὶ ἡ πραγματογραφία καὶ ἡ ποίησις κατέχουσιν, ἐν τῷ βιβλίῳ ἔξαιρετον θέσιν, τὰ δὲ σύγχρονα ιστορικὰ συμβάντα προσηκόντως ἔξαιρονται.»¹

Ἐπειδὴ δὲ ὁ 'Ροβίνσων εἶναι πρόσωπον ναυτικόν, τούτεστι ἐνασχολεῖται ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μὲ πλοῖα, μὲ ταξείδια, μὲ ναυάγια, μὲ λιμένας, μὲ τὴν ἀλιείαν καὶ τὸ κολύμβημα κτλ. διὰ τοῦτο καὶ ἐγὼ ἐφρόντισα νὰ καταστήσω τὸν 'Αποστόλην λόγω καὶ ἔργῳ θαλασσινόν. Τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος ἔγκειται ἐν τῇ θαλάσσῃ· διὰ τῆς θαλάσσης καὶ ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς διετήρησε τὴν ἀνεξαρτησίαν της καὶ ἐδοξάσθη καὶ ἡ παλιγγενεσία της εἰς αὐτὴν πρὸ πάντων ὄφείλεται. Οὐδεμία ἄλλη χώρα ἔχει μᾶλλον ἐκτεταμένα παράλια, κόλπους καὶ νήσους, ὥσα ἡ Ἑλλάς. Τούτων δ' ἔνεκα ἔξ ανάγκης ἡ χώρα ἡμῶν εἶναι ναυτική· ἐκτιθέντες δὲ διὰ γλώσσης τερπνῆς τὰς τέρψεις καὶ τὰς ὠφελείας, τὰς ὅποιας ἡ θαλασσα παρέχει εἰς τοὺς ταξιδεύοντας αὐτήν, ἡθελήσαμεν νὰ κινήσωμεν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἑλληνοπαιίδων εἰς αὐτήν. Διὰ τοῦτο παρέστησα τὸν 'Αποστόλην γεννηθέντα εἰς τὰ Ψαρά, ως τὴν ναυτικωτάτην πασῶν τῶν ἑλληνικῶν κατ' ἔκεινην τὴν ἐποχὴν νήσων, καὶ ως χώραν ἑλληνικωτάτην. Εἰς τὰ Ψαρά ἐλατέσθη ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα ἀνευ σχεδὸν ξενισμῶν, τὰ δὲ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ αὐτὸ τὸ πολιτευμα ἦσαν ἑλληνικώτατα. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ ἡρωϊσμὸς αὐτῶν, τὰ ἄθιλά των καὶ αὐτὰ τὰ παθήματά των εἶναι ἀξιεπαινετώτατα καὶ δύνανται καὶ νὰ διδάξωσι καὶ νὰ ἐνθουσιάσωσι. Τὰ ἔργα των δὲ τέλος πάγτων ἐν τῷ ἀγώνι τῆς ἔθνεγερσίας δύνανται ἔξαιρέτως νὰ προβάλλωνται ως ἀξια μιμήσεως εἰς τοὺς ἑλληνόπαιδας.

Τὸ ποιούτων λουπὸν λόγων, ὀρμηθέντες συνετάξαμεν 'Αποστόλην

(1) "Id. πρόλογον 'Αποστόλη τοῦ Θαλασσινοῦ.

τὸν Θαλασσινόν, οὗ κεφάλαιά τινα τοῦ κειμένου, ὃν γενήσεται χρῆσις
ἐν τῷ πρακτικῷ μέρει παρατίθεμεν ώς ἐφεξῆς.

ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ Ο ΘΑΛΑΣΣΙΝΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐγεννήθην πρὸ πολλῶν ἔτῶν εἰς τὰ Ψαρὰ τὴν ἕκτην τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν ἡμεῖς οἱ ὄρθοδοξοὶ χριστιανοὶ ἑορτάζομεν τὴν μνήμην τοῦ ἀγίου Νικολάου. Οἱ Ψαριανοί, καθὼς ὅλοι οἱ Ἑλληνες ναυτικοί, πολὺ σέβονται τὸν ἀγίον Νικόλαον. Θεωροῦσιν αὐτὸν ως προστάτην τῆς νήσου των καὶ ζητοῦσιν τὴν βοήθειάν του εἰς τοὺς κινδύνους τῆς θαλάσσης. Εἰς ὅλα δὲ τὰ πλοῖα, μικρὰ καὶ μεγάλα, κρέμαται μικρὰ εἰκὼν τοῦ Ἀγίου καὶ κανδύλα καί εἰς πάντοτε ἐμπροσθεν αὐτῆς.

Εἰς τὰ Ψαρὰ ἡ μεγαλειτέρα ἀπὸ ὅλας τὰς ἐκκλησίας εἶναι ἡ τοῦ ἀγίου Νικολάου ἐκτισμένη ἐπάνω εἰς λόφον, ὁ ὥποιος ὄνομάζεται Παλαιόκαστρον. Ὅταν τὸν χειμῶνα συμβαίνῃ τρικυμία, αἱ γυναικες, ὅσων οἱ σύζυγοι καὶ οἱ υἱοί ταξιδεύουσι, τρέχουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου· ἐκεὶ δὲ ἐμπροσθεν τῆς εἰκόνος του ἀνάπτουσι κηρία καὶ τὸν παρακαλοῦσι νά τους σώσῃ ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς θαλάσσης καὶ νά τους φέρῃ σώους καὶ ὑγιεῖς εἰς τὰ Ψαρά. Ὁλος ὁ λαὸς τῶν Ψαρῶν σέβεται τὸν Ἀγιον καὶ εἰς πολλά του τραγούδια τὸν ἀναφέρει.

« 'Στὴν πλάτην κάθετ' ὁ Χριστός, 'στὴ μέσην' Η Παναγία,
καὶ πίσω 'στὸ τιμόνι του κάθετ' ὁ ἀγιος Νικόλαος. »

Οἱ γονεῖς μου πολὺ ἔχάρησαν, ὅτι ἐγεννήθην τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀγίου· ὁ λαὸς πιστεύει, ὅτι ὁ Ἀγιος προστατεύει ὅλους, ὅσοι γεννᾶνται τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς του.

« Ο πατέρη μου, ὅστις ἦτο ἐμπορος, μοὶ ἔλεγεν, ὅτι ὁ πάππος μου κατήγετο ἀπὸ τὴν Κύμην τῆς Εύβοιας. Εἶχε φύγει ἀπ' ἐκεῖ μὲν ἄλλους πατριώτας του, διότι δὲν ἤδυνατο νὰ ὑποφέρῃ τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων. « Δὲν ὠρίζον, τῷ ἔλεγε, τίποτε ἀπὸ τὰ πράγματά των· ὅλα τούς

τα ἔπαιρνον οἱ Τοῦρκοι· τὸ κρασί τῶν, τὸ λάδι τῶν, τὸ μετάξι τῶν, τὰ σῦκά των· τοὺς ἔδερνον καὶ τους ἐφυλάκιζον διὰ γύνιλου πήδημα, καὶ μερικοὺς ἔστελλον δεμένους εἰς τὰς ύγρὰς καὶ σκοτεινὰς φυλακὰς τῆς Χαλκίδος, ἢ εἰς τὸ τρομερὸν μπάγιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ χειρότερον δὲ ἀφ' ὅλα ἦτο, ὅτι ὑδριζόν τὴν θρησκείαν μας· πολλάκις δὲ ἥρπαζον καὶ τὰ πλέον εὔμορφα κοράσια καὶ ἀρσενικὰ παιδία τῶν Χριστιανῶν καὶ τα ἔξετούρχευον.

Ἡλθε λοιπὸν εἰς τὰ Ψαρὰ μὲ ἄλλους πολλούς, ώς εἰς καταφύγιον. Τὸ νησίον τοῦτο δὲν ἦτο παντάπασι ζηλευτόν· δὲν εἶχε οὔτε γῆν καλήν, οὔτε νερά, οὔτε δάση, οὔτε δένδρα διπωροφόρα· ἦτο ὅλως διόλου ξηρὸν καὶ πετρώδες· θυμάρια μόνον καὶ σχοῖνοι καὶ ὀλίγον χορτάρι ἐφύτρων ἔκει, καὶ μερικοὶ ποιμένες ἔβοσκον τὰς αἴγας τῶν. Τοῦρκος δὲν ἦτο ἐκεῖ κανεῖς. Καὶ τί θὰ ἔζητει ὁ Τοῦρκος εἰς τοιοῦτο ξερονῆσι;

‘Απ’ ἐκεῖ ἐπῆρε γυναικα ὁ πάππος μου, καὶ ὁ πατήρ μου ἦτο τὸ τελευταῖον ἀπὸ τὰ δώδεκα παιδία, τὰ ὅποια ἐγέννησεν. ‘Ο πάππος μου ὠνομάζετο Νικόλαος Ἀποστόλης, ὁ δὲ πατήρ μου Ἰωάννης, ἡ δὲ μήτηρ μου Μαρία. ‘Ημην δὲ ἔγώ τὸ μόνον τέκνον τῶν γονέων μου, καὶ με ὠνόμασαν Νικόλαον. Τοιαύτη εἶναι ἡ συνήθεια εἰς τὰ Ψαρά, νὰ δίδωσι τὸ ὄνομα τοῦ πάππου εἰς τὸ πρώτον ἀρσενικὸν παιδίον τῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Οἱ γονεῖς μου μὲ ἡγάπων πολὺ καὶ ἐφρόντισαν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας νὰ με διδάξωσι γράμματα. Ἡτο δὲ τότε εἰς τὰ Ψαρὰ καλόγερος σεβαστὸς καὶ γραμματισμένος· αὐτὸς συνήθοιζε τὰ παιδία εἰς τὸν ηρόθρον τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκεῖ μᾶς ἐδίδασκε, πῶς νὰ ἀναγινώσκωμεν καὶ νὰ λογαριάζωμεν. Πλὴν τούτων μᾶς ἔπαιρνε τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς μεγάλας ἕορτὰς εἰς τὸν ἐσπερινὸν καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν· μᾶς διώριζε δὲ κατὰ σειρὰν νὰ ὑπηρετῶμεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, νὰ ἀναγινώσκωμεν τὴν Ἱερὰν ἀκολουθίαν καὶ νὰ φάλλωμεν. Ἐφρόντιζε πρὸ πάντων, πῶς νὰ μᾶς καταστήσῃ ἀνθρώπους ἡθικοὺς καὶ καλοὺς Χριστιανούς. Δύο μέσα μετεχειρίζετο διὰ νὰ μᾶς κάμη καλοὺς ἀνθρώπους, πρώτον, τὸ καλὸν παραδειγμα, καὶ δεύτερον, τὰ γράμματα. Πρώτος ἤρχετο εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τελευταῖος ἀνεχώρει. Δὲν παρημέλει κανένες καθηκόν του, ἐδίδασκε τακτικῶς καὶ ποτὲ δὲν ἔλειψεν ἀπὸ τὸ σχολεῖον.

“Ητο ἑλεήμων, συμπαθής καὶ φιλάνθρωπος. Ὄποιος πτωχὸς ἦρχετο εἰς τὴν οἰκίαν του, δὲν ἔφευγε μὲν χεῖρας κενάς. Οἱ κάτοικοι εἰς τὰς δυσκόλους αὐτῶν ὑποθέσεις τὸν συνεθουλεύοντο. “Οσοι δὲ ἤκουον τὰς συμβουλάς του καὶ τὰς ἔκαμνον, πολὺ ὠφελοῦντο.

Εἰς τὸ μαθήμα ἐπρόσεχε νὰ διδάσκῃ ὅχι πολλά, ἀλλ' ἀληθινὰ καὶ ὠφέλιμα. “Ηρχίζε νὰ ἐπαναλαμβάνῃ εἰς τὰ μικρὰ καὶ ἀρχάρια παιδία ὅσα ἐγνώριζον ἐκ τῆς οἰκίας των· διηγεῖτο εἰς αὐτὰ ὡραῖα καὶ ὠφέλιμα παραμύθια καὶ προσπαθοῦσε νὰ προσέχωσι καὶ νὰ ἔξετάζωσι τὰ πράγματα πού τοις ἔδειχνε. Δὲν ἔδιδε δὲ εἰς τὰ παιδία πολλὴν ἐργασίαν, καὶ δὲν τα ἔκουραζε. Τὰ ἔδιδασκε διάφορα παιγνίδια· ὅλην σχεδὸν τὴν ἡμέραν ἔπαιζον τὰ μικρὰ παιδία, καὶ ἐτραγῳδούσιν εἰς τὸ προαύλιον, καὶ ἔκτιζον σπιτάκια· πολλάκις δὲ καὶ αὐτὸς ἔπαιζε μὲν αὐτὰ καὶ ἐτραγῳδοῦσεν. “Ηθελε νὰ καταστήσῃ τὸ σχολεῖον εὐχάριστον εἰς τὰ παιδία, καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν, τὸ κατώρθωνεν. “Ολοι ἡμεῖς ἡγαπῶμεν τὸ σχολεῖον καὶ ἐτρέχομεν εἰς αὐτὸν εὐχαρίστως· μὲν τὰ παιγνίδια ἐμανθάνομεν ἔκει καθ' ἡμέραν πολλὰ καὶ χρήσιμα πράγματα.

Ἐνθυμοῦμαι ἀκόμη ἀπὸ τότε πολλὰ τραγούδια, τὰ ὄποια ἐτραγῳδοῦμεν. “Ολα εἶχον ἔνα σκοπὸν ὠφέλιμον. Τὸ τραγοῦδι τοῦ Ζίζικα εἶχε σκοπὸν νὰ μας κάμη νὰ ἐπιμελῷμεθα εἰς τὰ μαθήματά μας. Τοῦτο τὸ γράφω, ὅπως τότε τὸ ἐτραγῳδούσαμεν.

‘Ο Ζέζικας.

Καλοκαΐρι κι' ἄνοιξι,
ὅταν ἥτον τὰ λουλούδια,
ὅ τρελλὸς ὁ ζίζικας
τὴν περνοῦσε μὲ τραγούδια.

Τὰ λουλούδια πέρασαν,
ἥλθαν χιόνια, ἥλθαν πάγοι.
Καὶ πεινᾷ ὁ ζίζικας,
καὶ δὲν ἔχει, τί νὰ φάγη.

“Ερχετ’ εἰς τὸν γείτονα,
τὸ προθλεπτικὸ μυρμῆκι,
καὶ ζητεῖ βοήθειαν,
ἔνα σπόρο ἥ σκουληκι.

Τὸ μυρμῆκι ἔκθαμβον
έρωτῷ.—«Καλέ μου γείτων,
δέν με λέει, τί ἔκαμνες
καλοκαίρι; ὅσῳ ἦτον;»

—Τραγῳδοῦσα, φίλε μου
ὅσῳ ἦτο καλὴ ὥρα.
—Τραγῳδοῦσες; εῦγέ σου!
χοροπηῆδα λοιπὸν τώρα.

Ἐδίδασκε δὲ μὲ πολὺ καλὸν τρόπον· μᾶς ἐδειχνε τὰ πράγματα, τὰ
όποια ἦθελε νά μας διδάξῃ· ἐζήτει δὲ ὅχι μόνον νά τα βλέπωμεν, ἀλλὰ
και νά τα ἐξετάζωμεν. Μᾶς ὡδήγει συχνάκις ἐπάνω εἰς τοὺς λόφους·
ἀπ’ ἐκεῖ μᾶς ἐδίδασκε, τί εἶναι δρίζων, τί εἶναι νήσος, τί ἀκρωτήριον,
τί κόλπος, τί πορθμός, και πῶς νὰ διακρίνωμεν τὰ τέσσαρα μέρη τοῦ
δρίζοντος. Μᾶς ἐδίδασκε κατὰ πρώτον νά γνωρίζωμεν τὴν πόλιν μας·
ἥρχις δὲ ἥ ἀπὸ τὴν οἰκίαν ἐκάστου μαθητοῦ, ἥ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν.
Ἐπειτα μᾶς ὡδήγει εἰς τὰ πέριξ τῆς πόλεως και μας ἐδίδασκε νὰ δια-
κρίνωμεν τὰς διαφόρους τῆς νήσου μας θέσεις και ἔζοχάς, και τὰ τρι-
γύρω μας μέρη. “Οταν ἦτο ώραία ἐσπέρα, ἐδείκνυε τὰ βουνὰ τῆς Εύ-
βοίας και μας ἔλεγεν, διτι ἐκεῖ ἀκριβῶς πρὸς δυσμάς κείται ἡ Κύμη· μᾶς
ἐδείκνυε τὴν Χίον, τὸν κόλπον τῆς Δυτικῆς, τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς
Ασίας, τὴν Χαλκιδικὴν χερσόρησον και τοὺς τριγύρω τόπους.

Ἐπάρμναμεν συχνοὺς περιπάτους εἰς τὰς ἔζοχάς· ἐκεῖ συνέλεγε βότανα
και μας ἐδίδασκε, πῶς νὰ διακρίνωμεν αὐτά, και εἰς τι χρησιμεύουσι.
Μᾶς ἐδείκνυε τὰς ρίζας, τὸν κορμόν, τοὺς κλάδους και τὰ φύλλα τῶν
φυτῶν και μας ἔξηγει, πῶς αὐτὰ τρέφονται και αὔξανουσιν. “Οταν ἔξηρ-
χόμεθα εἰς τὴν ἔζοχήν, ἔξηταζε τὴν γῆν προσεκτικῶς, και τοὺς λίθους,

καὶ τοὺς βράχους, καὶ τὰς ρευματικές· ώμοιαζε πρὸς ἄνθρωπον, ὅστις ἔχασε κανὲν πολύτιμον πρᾶγμα, καὶ ἐζήτει νά το εῦρη.

“Οταν μᾶς ἐδίδασκε τὴν ιστορίαν τῶν προγόνων μας Ἐλλήνων, ὅλοι οἱ μαθηταὶ εἶχον τοὺς ὄφθαλμούς των καρφωμένους ἐπάνω του· καὶ μὲ μεγάλην προσοχὴν ἤκουον τοὺς λόγους του. Διηγεῖτο δὲ εἰς ἡμᾶς τοὺς καλοὺς καιροὺς τῆς Ἐλλάδος, τοὺς πολέμους, τοὺς ὄποιους ἔκαμε κατ’ ἔκεινων, οἱ όποιοι ἐζήτουν νά την κυριεύσωσι, καὶ την ὑποδουλώσωσιν· ἐπήνει δὲ καὶ ἕθαύμαζε τὴν ἀνδρείαν, τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς τῶν Ἐλλήνων. Ἀλλοτε πάλιν μᾶς διηγεῖτο τοὺς κακοὺς χρόνους τῆς Ἐλλάδος· μᾶς ἔλεγεν, ὅτι οἱ Ἐλληνες ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τὰ χρήματα καὶ ἀπὸ φθόνον ἐπολέμησαν ἀναμεταξύ των, ἐξησθένησαν, ἐνικήθησαν ἀπὸ διάφορα ἔθνη καὶ ὑπεδουλώθησαν. Ἐνῷ δὲ διηγεῖτο τὰς δυστυχίας τῆς Ἐλλάδος, ἔβούρκωνον οἱ ὄφθαλμοί του πολλάκις καὶ ἔκαμψε καὶ ἡμᾶς νά κλαίωμεν. Εἶχε δὲ τόσον μέγα μῆσος πρὸς τοὺς Τούρκους, ὥστε ἐγίνετο κατακόκκινος ἀπὸ τὸν θυμόν του, ὅταν μᾶς διηγεῖτο τὰ κακά, τὰ όποια ἡ Ἐλλὰς ἔπασχε τόσους χρόνους. «Τριακόσια ἔτη, ἔλεγεν, εἶναι ἡ πατρίς μας εἰς τὴν δουλείαν.» «Ἀπὸ ὅλα τὰ ἔθνη, ἔλεγεν ἄλλοτε, τὰ όποια ἔζουσίασαν τὴν Ἐλλάδα, κανὲν ἄλλο δὲν ἔπραξε καὶ πράττει χειρότερα κακὰ εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἐλληνας ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Πότε θὰ σηκωθῇ ἡ Ἐλλὰς κατὰ τῶν τυράννων της καὶ θὰ ζητήσῃ τὴν ἐλευθερίαν της;»

Συχγὰ δὲ ἐκάθητο παράμερα καὶ ἔβλεπε τὴν θάλασσαν καὶ ἐτραγῳδεῖ μὲ λυπηρὸν σκοπὸν διάφορα τραγούδια καὶ ἔκλασιεν. Ἐνθυμοῦματάκομη καὶ τώρα αὐτοὺς τοὺς στίχους:

«Τὰ ρόδα, τὰ τριαντάφυλλα τῆς ἄνοιξις καμάρι·
«τὰ λούλουδα, οἱ ζέφυροι, ὁ ἥλιος, τὸ φεγγάρι,
«Χάνουν τὴν εὐμορφάδα τους ἵστη σκλαβωμένη γῆ.
«Ἐτσι καὶ ἐδὼ ἀνθίζανε τὰ θελητρα, τὰ κάλλη·
«Μιὰ μέρα ἡ πατρίδα μας ἦτον λαμπρά, μεγάλη,
«Καὶ πώς την ἐφαρμάκωσεν ἡ μαύρη ἡ σκλαβιά.»

Συχνάκις ἐπεσκέπτοντο αὐτὸν εἰς τὸ κελλίον του οἱ δημογέροντες καὶ προσῆκοτες τῆς νήσου· μετ’ αὐτῶν δὲ συνωμίλει κρυφίων πολλὴν ὥραν. Ἐκ τῶν συχγῶν δὲ τούτων καὶ κρυφίων συνομιλιῶν καὶ ἀπὸ μερικούς λόγους, οἱ όποιοι τοῦ διέφευγον εἰς τὸ μάθημα τῆς ιστορίας καὶ γεωγραφίας, εἶχομεν ἐννοήσει, ὅτι ἐκοπιάζε πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς

Έλλαδος· ἔπειτα ἔμαθον, ὅτι ἀνήκεν εἰς ἑταῖρείαν μυστικήν. Ἐλάμβανε δὲ συχνάκις καὶ ἐπιστολὰς καὶ ζένας ἐφημερίδας καὶ ἔλεγε τὰς εἰδήσεις εἰς τοὺς δημογέροντας.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ καλὸς καὶ ἐνάρετος διδάσκαλός μου. Τώρα πρὸ πάντων ἐνθυμοῦμαι τὰ καλά, τὰ ὄποια ἐδιδάχθην παρ' αὐτοῦ. Ἐμαθον νὰ σκέπτωμαι, καὶ εἰς τὰς συμβουλάς του καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν του ὄφειλω τὴν σωτηρίαν μου. Τόσον δὲ σέβας καὶ ἀγάπην εἶχον πρὸς αὐτόν, ὥστε ἀκόμη καὶ τώρα διατηρῶ τὴν εἰκόνα του ἀμετάβλητον εἰς τὴν καρδίαν μου· μοὶ φαίνεται, ὅτι ἀκούω ἀκόμη τοὺς χρυσοῦς του λόγους. Ὁνομάζετο δὲ ὁ μακαρίτης, Νικόδημος, καὶ ἐφονεύθη εἰς τὰ Ψαρά, ἐνῷ ἐπροσπάθει νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Τούρκους νὰ ἔξελθωσιν εἰς τὴν Ἑηράν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς πατρίδος μου ἦσαν ναυτικοί, πολὺ δ' ὄλιγοι ἦσαν βοσκοί καὶ παντοπῶλαι. Οἱ θαλασσινοὶ ἦσαν ἐκεὶ εἰς μεγίστην τιμὴν καὶ οἱ γονεῖς ἔθεωρουν μεγάλην εὐτυχίαν νὰ ἴδωσι τοὺς νιούς των πλοιαρχους. Ὁ πατήρ μου ἦτο ὁ μόνος ἔμπορος τῆς νήσου, ἀλλ' εἶχεν ἔξι ἀδελφοὺς μεγαλειτέρους, ὅλους θαλασσινούς. Ὁ πάππος μου μὲ τὴν βίαν τὸν ἔκαμεν ἔμπορον, διότι ἐφρόνει, ὅτι καὶ τὸ ἔμποριον εἶναι ἀναγκαῖον. ἦθελε δὲ νά τον κρατῆ εἰς τὰ Ψαρὰ διὰ νά τον ἔχῃ σύντροφον εἰς τὰ γηρατεῖα του.

Οἱ Ψαριανοὶ ἔξι ἀνάγκης ἐδόθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, διότι ἡ νῆσός των ἦτο μικρός, πετρώδης καὶ ἄκαρπος, καὶ δέν ἤδυναντο νὰ ζῶσι διὰ τῆς γεωργίας. Πρὸς τούτοις, ἐπειδὴ ἔβλεπον πάντοτε τὴν θάλασσαν, τὴν συνήθισαν καὶ ἔλαθον πολλὴν κλίσιν εἰς αὐτήν. Ἔχει καὶ ἡ θάλασσα τὰ καλά της· πολλάκις μάλιστα, ὅταν εἶναι γαλήνη, εὔχαριστεῖ ἔκείνους, οἱ ὄποιοι την βλέπουσι καὶ την ταξιδεύουσιν.

Ο διδάσκαλος τὸ καλοκαίριον ὅλους τοὺς μαθητάς, μικροὺς καὶ μεγάλους, ὠδήγει εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐδίδασκε, πῶς νὰ κολυμβῶσιν. Ὅλοι οἱ Ψαριανοὶ ἤξευρομεν νὰ κολυμβῶμεν· ἦτο γενικὴ συνήθεια τὸ κολύμβημα καὶ περιεφρονεῖτο ὅστις δὲν ἤξευρε νὰ κολυμβᾷ ταχέως καὶ τεχνικῶς. Ἐμανθάνομεν ὅλα τὰ εἰδὸν τοῦ κολυμβήματος, καὶ εἴμεθα τόσον καλοὶ κολυμβηταί, ὥστε μᾶς ὧνόμαζον θαλασσοπούλια.

Ἐστεκόμεθα δὲ ὅλοι εἰς τὴν γραμμὴν καὶ ἀμα ἐδίδετο τὸ σημεῖον, ἐπίπτομεν συγχρόνως εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐπροσπαθοῦμεν, τέσ εὐ-

ράση τὸν ἄλλον. "Αλλοτε πάλιν ἐπίπτομεν ἀπὸ τῶν βράχων καὶ τῶν καταστρωμάτων καὶ τῶν ὑψηλῶν ἵστων τῶν πλοίων εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ηὐχαριστούμεθα νὰ μᾶς κτυπῶσι τὰ κύματα. Ἐθουτούσαμεν ὅλοι διὰ μιᾶς εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐκάμνομεν τὸ λεγόμενον μακροθοῦτι· ἐπηνείτο δὲ ὅστις ἥθελεν ὑπάγει μακρύτερα καὶ ὅστις ἔξήρχετο τελευταῖος ἐπάνω εἰς τὴν θάλασσαν. "Αλλοτε δὲ ἐθουτούσαμεν μὲ τὴν κεφαλὴν εἰς τὰ βαθέα καὶ ἐφθάνομεν εἰς τὸν πάτον τῆς θαλάσσης· ἀπ' ἐκεῖ δὲ ἐλαμβάνομεν εἰς τὴν χεῖρά μας πέτραν, ἢ ἄμμον, ἢ φῦκος, εἰς σημεῖον, καὶ ἀνηρχόμεθα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης. Τοῦτο ὡνομάζομεν σημάδι. Συνηθίζομεν δὲ εἰς τὸ κολύμβημα νὰ φέρωμεν ἐπὶ τῶν ὕδων μας, ὡς φορτίον, ἄλλον παιδα, καὶ νὰ τον ἐκβάλλωμεν ἀπὸ τὸ πέλαγος εἰς τὴν ξηράν.

Τὸ κολύμβημα ἦτο εἰς ἡμᾶς ἡ καλλιτέρα διασκέδασις· ὅλοι οἱ μαθηταὶ τοῦ σχολείου ἀνέμενον ἀνυπομόνως, πότε θὰ ἔλθῃ Κυριακή, ἡ ἔλλην ἑορτή, διὰ νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὴν ἀγαπητήν μας θάλασσαν. Καὶ αἱ γυναῖκες αὐταὶ καὶ τὰ κοράσια ἐγυμνάζοντο εἰς τὸ κολύμβημα. Ἐπήγαινον εἰς τόπον χωριστόν, εἰς τὸν κάτω αἰγιαλόν, ὃπου ἦτο ἐκκλησίδιον τῆς ἀγίας Φωτεινῆς, καὶ ἐκεὶ ἐκολύμβων μόναι των· ἦτο δὲ ἐκεῖ εἰς τὴν παραλίαν ἐν σπήλαιοι, εἰς τὸ ὄποιον ἔξεβαλλον τὰ ἐνδύματά των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

'Αλλὰ καὶ ἄλλας εὐχαριστήσεις εἶχομεν ἐκ τῆς θαλάσσης· ἐκ τῶν βράχων ἐξεκολλώμεν διὰ μικρῶν μαχαιρίων ὥραιας καὶ μεγάλας πεταλίδας· ἄλλοτε πάλιν ἐντὸς τῆς ἄμμου εύρισκομεν μικρὰ καθούρια, ὄνομαζόμενα ἀμμοδοκαβούρια· ἄλλοτε συνελαμβάνομεν, ἐνῷ ἀνέβαινον ἐπάνω εἰς τὰς πέτρας, ἢ καὶ ἐντὸς τῆς θαλάσσης, πολλὰ εἴδη καθουρίων, τὰ ὅποια διέφερον ἀναμεταξύ των κατὰ τὸ χρῶμα καὶ κατὰ τὸ μέγεθος. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ πετροκαβούρια, τὰ ὅποια δίκερινοντο ἀπὸ τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα, τὰ δόντια καὶ τὸ πλῆθος τῶν αὐγῶν, τὰ ὅποια εἶναι κατακόκκινα. Οἱ ἀλιεῖς πολλάκις ἐπιλαναν εἰς τὸ πέλαγος διὰ τῶν δικτύων καθούρια πολὺ μεγάλα, τὰ ὅποια, ἐπειδὴ εἶναι μαλλιαρά, ὄνομαζονται μαλλιαροκαβούρια.

Εἰς τὰ ἀβαθῆ ὄδατα τοῦ αἰγιαλοῦ συνελαμβάνομεν πολλάκις διὰ τῶν χειρῶν γαρίδας, αἴτινες εἶναι νόστιμοι καὶ τας ἐτρώγομεν ὡμάς, ἀφοῦ ἐπετούσαμεν τὴν κεφαλήν. Εἰσηρχόμεθα δὲ εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ

έστεκόμεθα ἐπάνω εἰς τὴν λέμβον καὶ ἀνεσύρομεν διὰ καλαμίου μεγάλους καὶ μαύρους ἄχιρον· εἰς τὸ ἦχον δὲ τοῦ καλαμίου ἵτο δεμένον στυπίον, ἢ μαλλίον, καὶ εἰς τοῦτο ἐνεπλέκοντο αἱ ἄκανθαι τῶν.

Οτε δὲ ἵτο γαλήνη συνελαμβάνομεν διὰ κονταρίων στρείδα τῆς λάσπης καὶ στρείδα τῶν πετρῶν, τὰ ὄποια ως ἐκ τοῦ μεγέθους αὐτῶν καὶ τοῦ σχήματος λέγονται γαιδουρόποδα. Εἶχον δὲ τὰ κοντάρια εἰς τὸ ἤχον πλέγμα σιδηροῦν, ὅμοιον μὲ τὸ κοῖλον τῆς χειρός. Ἀλλοτε πάλιν ἔξειλολάμεν ἐκ τῶν πετρῶν μύδια, καλογράμματα, καὶ ἀχιβάδας.

Ωραία δὲ ἵτο καὶ ἡ ἀλιεία τῶν ὀκταποδίων, καὶ τῶν πιννῶν καὶ σουπιῶν. Τὰ ὀκταπόδια ἐφονεύομεν μὲ τὸ καμάκιον. Τὰς πίννας συνελαμβάνομεν εἰσάγοντες εἰς τὸ ἀνοικτὸν αὐτῶν δστρακον σιδηροῦν ὅργανον κυρτὸν καὶ μακρουλόν· ὅταν δὲ ἡ πίννα ἥσθανετο, ὅτι σῶμα ξένον εἰσῆρχετο, ἀμέσως ἔκλειε καὶ τὰ δύο της φύλλα καὶ οὕτως τὴν ἐσύρομεν ἐπάνω. Τὰς σουπιὰς ἐπιλάμομεν πρὸ πάντων ἐν καιρῷ νυκτός, ἀνάπτοντες δᾶδας, καὶ παραπλέοντες ἐπὶ λέμβου βραδέως τὴν παραλίαν. Ἐρίπτομεν δὲ εἰς τὴν θάλασσαν, δεδεμένην διὰ λεπτοῦ σχοινίου, ξυλοσουπάρ, τὴν ὄποιαν ἐσύρομεν ἐκ τῆς πρύμνης. Τὴν ξυλοσουπιὰν ὅμα βλέπῃ ἡ ζωντανὴ σουπὶά ὅτι φεύγει, ὁρμᾷ καὶ κάθεται ἐπάνω εἰς αὐτήν, καὶ τότε συλλαμβάνεται διὰ τῆς ἀπόχης.

Τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς ἀλιείας ὠνομάζομεν περφάρι, διότι ἡνάπτομεν δᾶδας καὶ διὰ τοῦ φωτὸς προσειλκύομεν. Καὶ ἀστακοὺς πολλοὺς ἐψαρεύομεν εἰς τὴν θάλασσαν, εἴτε διὰ καμάκιων, εἴτε διὰ δικτύων· βλέποντες οἱ ἀστακοὶ ὄψαρια πιασμένα εἰς τὰ δίκτυα, τρέχουσιν, ἵνα τὰ συλλάβωσι καὶ φάγωσιν, ἀλλὰ τότε καὶ αὐτοὶ συλλαμβάνονται εἰς αὐτά.

Καὶ ἡ ἀλιεία τῶν ἰγθύων πολλὰς καὶ διαφόρους παρεῖχεν εἰς ἡμᾶς εὐχαριστήσεις. Μὲ τὴν ἀπόχην, ἥτις εἶναι εἶδος δικτύου ὅμοιον πρὸς σάκκον κρεμάμενον ἐκ κονταρίου λεπτοῦ, ἢ μὲ τὸν πεζόβολο, συνελαμβάνομεν τὰ μικρότατα φαράκια, ὄνομαζόμενα ἀθερίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' εἰς βαθύτερα ὀλίγον ὄδατα, συνελαμβάνομεν σμαρίδας, σαρδέλλας, καὶ ἀλλα μεγαλείτερα, ἥτοι γούπας, κεφαλόπουλα, πέρκας καὶ σπάρους. Μὲ τὰ δίκτυα, ἢ μὲ τοὺς κρούτους, οἱ ὄποιοι εἴναι καλάθια πλεκτὰ ἔχοντα σχῆμα σχεδὸν στρογγύλον μὲ στενὸν πρὸς τὰ ἄνω λακμόν, ἢ μὲ καλάμια φέροντα εἰς τὸ ἤχον μεταξίνης κλωστῆς ἄγκιστρον σκεπασμένον μὲ δόλωμα, συνελαμβάνομεν σκορπίους, γλώσσας, μελαγόρια, κεφαλοὺς, λυθρυνάρια, μιαρμπούρια (τρίγλας), σκομβρία. Τὰ μεγαλείτερα τέλος παιδία συγώδευον τοὺς γονεῖς των ἐντὸς λέμβων ἢ ἀλιευ-

τικῶν πλοιαρίων καὶ ἐψάρευον διὰ τῆς ἀπετονῆς, τῆς συρτῆς καὶ τῆς καθετῆς. Ἐγνωρίζομεν ὅλα σχεδὸν τὰ εἰδη τῶν ἰχθύων, καὶ ἡδυνάμεθα ἀπὸ μηνής νὰ εἰπωμεν τὰ γνωρίσματα αὐτῶν καὶ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὄποιον πιάνονται.

Ἄλλα καὶ ἄλλας προσέτι τέρψεις παρεῖχεν εἰς ἡμᾶς ἡ θάλασσα· ἐλαμβάνομεν μὲ τὴν ἄδειαν τῶν γονέων μας τὰς μικρὰς λέμβους τῶν πλοίων καὶ ἐκωπηλατοῦμεν, προσπαθοῦντες, τίς νὰ περάσῃ τὸν ἄλλον· ἄλλοτε πάλιν ἐβάλλομεν εἰς τὰς λέμβους μικρὰ πανία καὶ ἐλοξοδρομοῦμεν (ἐκάμνομεν βόλτας) ἐντὸς καὶ ἔκτὸς τοῦ λιμένος. Πολλάκις δὲ ἐστοιχηματίζομεν ἀναμεταξύ μας, ἡ ἡδυνάμεθα προσδιώριζε τὸ βραχεῖον, καὶ τότε πολλαὶ λέμβοι παρέτρεχον, καὶ ὅποια ἔφθανε πρώτη εἰς τὸ ὠρισμένον σημεῖον, τὸ ἐκέρδιζε. Τότε τὸ θέαμα ἦτο λαμπρόν, ἄνδρες, γυναικεῖς καὶ παιδία κατέβαινον εἰς τὸ παραθαλάσσιον καὶ ἔβλεπον. Μετὰ τὸ τέλος λεμβοδρομίας ἐφώναζεν ὁ κηρυξ τὸ ὄνομα τοῦ νικητοῦ, καὶ ἐδίδετο εἰς αὐτὸν τὸ βραχεῖον τῆς δημογεροντίας· ὅλοι δὲ οἱ Ψαριανοὶ ἐπήνουν εἰς τὰς οίκιας των καὶ εἰς τὴν ἀγορὰν τὸν νικητήν.

Ἐν καιρῷ δὲ χειμῶνος ἐγυμναζόμεθα καὶ εἰς τὴν ἔηραν εἰς διάφορα τοῦ σώματος γυμνάσια. Παρετρέχομεν, ἐρρίπτομεν τὴν πέτραν, ἐπηδῶμεν τὰς τρεῖς, καὶ ἐπαίζομεν διάφορα παιγνίδια. Μὲ τὰ γυμνάσια δὲ ταῦτα ἐνεδυναμώνομεν καὶ τὸ σῶμα, καὶ τοὺς ὄφθαλμούς καὶ τὰ ἄλλα αἰσθητήρια. Διὰ τῶν τοιούτων δὲ ἀσκήσεων καὶ παιγνιδίων ἀπεκτῶμεν εὐκαρηστίαν καὶ ταχύτητα. Πολλάκις δὲ τοῦ ἔτους μετέβαινον εἰς τὴν ἔξοχὴν οἱ μεγαλείτεροι τὴν ἡλικίαν μαθηταὶ καὶ ἔρριπτον ἀπὸ μακρὰν εἰς τὴν σκοποβολήν μὲ ὅπλα, τὰ ὅποια ἐχορήγηε ἡ δημογεροντία. Ἡτο δὲ τὸ σημάδι σανίς, ἐπὶ τῆς ὅποιας ἥσαν διαγεγραμμένοι κύκλοι διαφόρου μεγέθους ὡς εἰς ἐντὸς τοῦ ἄλλου, καὶ εἶχον τὸ αὐτὸν κέντρον· ὅστις δὲ ἐκτύπα τὸν μικρότατον κύκλον, τὸν ὅποιον ὁ διδάσκαλος ὡνόμαζε «καρδίαν τοῦ Τούρκου», ἐκεῖνος ἐλάμβανε βραχεῖον ἐν τουφέκιον. Ὅπο τὴν ὁδηγίαν δὲ τοῦ Νικολάου Σπανοῦ, ἐμανθάνομεν τὸν βηματισμὸν καὶ τὰ ἄλλα γυμνάσια καὶ ἐνίστε συνεκροτοῦμεν πλαστὰς μάχας. Ἡτο δὲ ὁ Σπανὸς λοχαγὸς τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος, καὶ εἶχεν ἐκστρατεύσει μαζύ του εἰς Αἴγυπτον. Οἱ παιδεῖς ἔμενον εἰς τὸ σχολεῖον μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου ἔτους τῆς ἡλικίας των, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπήγαινον ώς ναῦται εἰς τὰ πλοῖα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ο πατήρ μου, ως εἶπον ἀνωτέρω, ὅτο ὁ μόνος ἔμπορος τῆς νήσου μας, καὶ εἰς τὸ κατάστημά του συνήρχοντο οἱ δημογέροντες καὶ προύχοντες. Ἐκεῖ ἔφερον ὁ Νικόδημος καὶ ὁ Σπανός διαφόρους ξένας ἐφημερίδας, τὰς ὥποιας ἐλάμβανον διὰ τοῦ ἐν Χίῳ προξένου τῆς Γαλλίας, καὶ ἀνεκοίνουν ἀναμεταξύ των τὰς νέας εἰδήσεις τῆς Εύρωπης. Ἐκεῖ πολλάκις οἱ δημογέροντες συνεσκέπτοντο καὶ περὶ τῶν γενικῶν συμφερόντων τοῦ τόπου καὶ ἐδίκαζον καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἴδιωτικὰς ὑποθέσεις.

Ἐκεῖ πρὸς τούτοις ἥρχοντο οἱ ἐπιστρέφοντες μὲ τὰ πλοιά των πλοίαρχοι καὶ διηγοῦντο τὰ κέρδη των, τὰ ταξιδιά των, τὰς κακοπαθείας των καὶ τοὺς κινδύνους τῆς θαλάσσης. Τὸ κατάστημα τοῦ πατρὸς μου μεταβάλλετο κατὰ τὰς περιστάσεις, εἴτε εἰς λέσχην, εἴτε εἰς βουλευτήριον, εἴτε εἰς δικαστήριον.

Ημην τότε δεκαέξι ἑτῶν, ὅτε ἐτελείωσα τὰ μαθήματά μου. Ἐφανόμην ὅμως ὡς εἰκοσατέτης. Τὰ γυμνάσια τῆς ἔηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης πολύ με εἶχον ἀναπτύξει. Εἶχον ἀνάστημα ἀνδρός, αἱ δὲ χεῖρές μου, οἱ πόδες μου, καὶ τὸ στῆθός μου ἦσαν ἰσχυρότατα καὶ καρτερικώτατα. Ἐλάμβανον διὰ τῶν χειρῶν μου δύο σφαίρας σιδηρᾶς, ἐκάστην βάρους ἐνὸς στατῆρος, καὶ ἀκόπως ἔφερον αὐτὰς ἐπὶ πολὺ διάστημα. Διέτρεχον εἰς ἐν τέταρτον τῆς ὥρας διάστημα, τὸ ὅποιον ἄλλος, ἀν ἐβάδιζε ταχικῶς, δὲν θὰ ἥδυνατο νά το διατρέξῃ εἰς ὅλην την τῆς ὥρας. Ὄτε εἰς τὸν ὅχι ἀσφαλῆ λιμένα τῆς νήσου ἐσκηνώντο τρικυμία καὶ τὰ κύματα ὑψώνοντο ὡς βουνά, μόνος ἐγώ, ἐντὸς μικρᾶς λέμβου, ἔφθανον ἀσφαλῶς εἰς τὸ βαθέως ἥραγμένον πλοῖον, καὶ συνωμιλούν μὲ τοὺς ναύτας. Αἱ χεῖρές μου, γεμάται ἀπὸ κάλους, ἥλιυντο καὶ τὰ δύο κωπία τῆς μεγάλης λέμβου μὲ πολλὴν εὔκολίαν καὶ τάξιν. Ἀνέβαινον δὲ εἰς τὸ ὑψηλότατον μέρος τῶν ἵστων τῶν μεγάλων πλοίων ταχύτατα, καὶ ἔλυον ἐκεῖ τὸν παπαφέγκον καὶ πάλιν τὸν ἔδενον, καὶ ὅταν ἀκόμη ἐφύσα δυνατὸς ἀνεμος.

Διὰ τὴν ἐπιτηδειότητά μου ταύτην μὲ ἔθαυμαζον οἱ συμπολιταί μου καὶ μὲ ἐπήρων. ἔλεγον δὲ ὅτι θὰ γίνω κάλλιστος ταύτης καὶ πλοίαρχος. Πολλάκις εἶχον λάβει τὸ βραβεῖον εἰς τὴν σκοποβολήν· τόσον δὲ καλῶς εἶχον συνηθίσει νὰ κτυπῶ τὴν καρδίαν τοῦ Τούρκου, ὥστε ὁ λοχαγὸς Σπανός, ὁ διευθύνων τὰ στρατιωτικὰ γυμνάσματα, δέν με ἐδέχετο πλέον

εἰς τὸν διαγωνισμόν. Ὡσαύτως μὲν ἔξηρεσαν καὶ ἀπὸ τὴν λεμβοδρομίαν, διότι δὲν ἄφινον ἄλλον νὰ κερδίσῃ τὸ στοίχημα.

Τὰ προτερήματά μου δὲ ταῦτα μόνος ὁ πατήρ μου οὔτε τὰ ἔθαύμαζεν, οὔτε τὰ ἐπήνει. Δὲν ἥθελε νὰ με κάμη ναυτικόν, διότι εἶχεν ἀποστροφὴν εἰς τὴν θάλασσαν. Μίαν φορὰν εἶχε ταξιδεύεσε ως ἐπιβάτης, ἐπὶ πλοίου μικροῦ, ὡς εἰς τὴν Σμύρνην, ἐκινδύνευσεν ὅμως νὰ πνιγῇ ἀπὸ τρικυμίαν, ἥτις ἔξαίφνης εἶχε σηκωθῆ, καὶ ἐσώθη ως ἐκ θαύματος εἰς τὴν ἔηράν. Ὄτε δὲ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ Ψαρά, ως μας ἔλεγε πολλάκις, πρὶν μεταθῆ εἰς τὴν οἰκίαν του, ἤγόρασε πρότερον μεγάλην λαμπάδα καὶ ὑπῆγε καὶ την ἥναψεν εἰς τὸν ἄγιον Νικόλαον· παρήγειλε δ' ἔπειτα εἰς ἓνα χρυσοχόορον καὶ τῷ κατεσκεύασεν ἔξ αργύρου ἐν πλοιάριον εύρισκόμενον ώς εἰς τρικυμίαν, μὲν σπασμένο κατάρτι καὶ χωρὶς τιμόνι, καὶ το ἔκρεμασεν εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Ἅγιου.

ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΙΣ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

Προεισαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

1. Αἱ γενικαὶ ὑποθέσεις πρὸς διαπραγμάτευσιν τῆς ὕλης ἔχουσιν ἥδη ἔκτεθη ἐν τῷ ὁδηγῷ τοῦ πρώτου ἔτους (σ. κ'—κδ'). Ἡ ὕλη, ἥτις εἴναι δεδομένη εἰς Ἑκαστὸν μάθημα διαχωρίζεται εἰς μικρὰ μέρη, εἰς τὰς λεγομένας μεθοδικὰς ἐνότητας. Ἀλλ' ἐκάστη μεθοδικὴ ἐνότης ἔκτελεῖται κατὰ τὰ πέντε μορφωτικὰ τοῦ πνεύματος στάδια.

2. Τὸ *néor* δύναται γὰ προσφερθῆ εἰς τὰ παιδία ὑπὸ τοῦ διδασκάλου κατὰ τὸ δεύτερον μορφωτικὸν στάδιον. Ἀλλ' ἡ διήγησις δύναται (καὶ τοῦτο κατὰ τὸ πλεῖστον προτιμᾶται, διότι ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια τῶν παιδῶν διὰ τούτου τοῦ τρόπου διαφερόντως προάγεται) καὶ βοηθείᾳ τοῦ διδασκάλου ὑπὸ τῶν παιδῶν αὐτῶν νὰ γίνηται.

3. Ἱνα δὲ μὴ μετὰ τῆς ὑπὸ τῶν παιδῶν διηγήσεως ἀποκλείηται τὸ ἔργον τοῦ διδάσκειν καὶ δὲν γίνεται μετ' ἐντελείας, πρέπει ἐπὶ τούτου διαφερόντως νὰ ἔξαίρηται. Διὰ τοῦτο πρόκειται μάλιστα, οἱ παιδεῖς νὰ ἐμβαθύνωσιν εἰς τὴν προσφερομένην καὶ ἔξεργαζομένην ὕλην καὶ τὴν γενικὴν ἔννοιαν γὰ παράγωσιν ἐκ τοῦ συγκεκριμένου ὑλικοῦ. Ἡ διαβά-

θυγατρίς γίνεται ἐνταῦθα κάλλιστα ἐν μορφῇ διαλεκτικῇ, ὅπου πρέπει τις νὰ προσέχῃ μόνον, ἵνα προτείνῃ ὡς πρὸς τοῦτο ἐνδιαφερούσας ἐρωτήσεις. Τὸ κείμενον τοῦ Ἀποστόλη πολυειδῶς δύναται νὰ συνδράμῃ τὸν διδάσκαλον εἰς τὸ διαλογικὸν εἶδος.

4. Ἐπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπαναλαμβάνονται καὶ κατατάσσονται αἱ ἡθικοθρησκευτικαὶ προτάσεις, αἵτινες, ὅσον ἔγχωρεῖ, ἀνυψοῦνται εἰς ρήσεις γραφικάς. Διὰ τοῦτο πρέπει φυσικῶς νὰ προσέχωμεν πάντοτε ἐπὶ τοῦ ἡθικοθρησκευτικοῦ ὑλικοῦ τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους. Ἡ ἐπισκόπησις ἐπὶ τοῦ ὅλου τοῦ εἰς τὰ δύο πρῶτα τοῦ σχολείου ἔτη ἐπεξειργασμένου ὑλικοῦ γίνεται ἐν τῷ τέλει τοῦ σχολικοῦ ἔτους.

5. Ἐν τοῖς ἔξης παρέχομεν διὰ βραχέων συνοψισμένον τὸ ἡθικοθρησκευτικὸν ὑλικόν, τὸ ὄποιον προσφέρεται ἐν συνδέσει μετὰ τῶν κεχωρισμένων κεφαλαίων τῆς τοῦ Ἀποστόλη διηγήσεως πρὸς διδακτικὴν ἐπεξεργασίαν. Ἡ ἐν τοῖς καθέκαστα προπαρασκευὴ ἀφίεται φυσικῶς εἰς τὸν διδάσκοντα, διότι ἡμεῖς σκοποῦμεν ἐν τῷ σχολικῷ τούτῳ ἔτει βοηθήματα μόνον νὰ δώσωμεν αὐτῷ εἰς τὰς προπαρασκευάς του, ἵνα κανονίσωμεν ὄλγον τὴν ἴδιαν αὐτοῦ μελέτην καὶ αὐτενέργειαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ ληψίς τῆς ὕλης.

Τὴν ὕλην ὕλην Ἀποστόλη τοῦ Θαλασσινοῦ διειλομεν εἰς ΜΑ' κεφάλαια, ὧν ἡ περὶ ληψίς ἔχει ὡς ἔξης.

Κεφάλαιον Α'. 1) Ἡ γέννησις τοῦ Ἀποστόλη συμπίπτουσα καθ' ἥν ἡμέραν ἡ Ἐκκλησία τελεῖ τὴν μνήμην τοῦ ἀγίου Νικολάου. 2) Πῶς θεωροῦσιν οἱ ναυτικοὶ τὸν Ἀγίον Νικόλαον καὶ πῶς σέβονται αὐτόν. (Προλήψεις τῶν Ψαριανῶν). 3) Πόθεν κατήγετο ὁ πάππος τοῦ Ἀποστόλη, καὶ διατὶ ἔφυγε ἐκ τῆς πατρίδος του καὶ μετέβη εἰς τὰ Ψαρά; 4) Περὶ τῶν Ψαρῶν ὅποια τις δηλαδὴ νῆσος εἶναι. Περὶ τοῦ ὄνόματος τοῦ πάππου του καὶ τῶν γονέων του. Τίς συνήθεια ὑπάρχει εἰς τὰ Ψαρά;

Κεφάλαιον Β'. 1) Πῶς ἀνετρέφοντο καὶ ἐδιδάσκοντο τὰ παιδιά τῶν Ψαριανῶν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Τὸ καλὸν παράδειγμα, τὰ γράμματα. 2) Διδασκαλία τῶν μύθων. Ὁ Ζιζικας (τέττιξ). 3) Πατριδογραφικὰ

καὶ πραγματογνωστικὰ μαθήματα. 4) Ἡ διδασκαλία. Τὸ τραγοῦδι τῆς σκλαβιάς. Ὁ Νικόδημος εἰργάζετο ύπερ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος. Εύγνωμοσύνη τοῦ Ἀποστόλη πρὸς τὸν Νικόδημον. Ἐνδοξός θάνατος τοῦ Νικοδήμου.

Κεφάλαιον Γ'. 1) Τίνα ἔργα εἶχον οἱ Ψαριανοί. Ποῖον εἶχε παρ' αὐτοῖς πλείονα τιμήν. Διατί ὁ πατὴρ τοῦ Ἀποστόλη ἔγεινεν ἐμπορος. 2) Αἴτιον τῆς ἀγάπης τῶν Ψαριανῶν πρὸς τὴν θάλασσαν. 3) Τὸ κολυμβημα ἥτο ἐν κοινῇ χρήσει παρὰ τοῖς Ψαριανοῖς. Τὰ διάφορα εἰδὸν τοῦ κολυμβήματος. Καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἐκολύμβων.

Κεφάλαιον Δ'. 1) Αἱ ἐκ τῆς θαλάσσης τέρψεις. Ἡ ἀλιεία τῶν πεταλίδων, τῶν καθουρίων. 2) Ὡσαύτως ἡ ἀλιεία τῶν γαρίδων, τῶν ἔχινων, τῶν στρειδίων, τῶν πινῶν καὶ ἀστακῶν. 3) Ἡ ἀλιεία τῶν διαφόρων ἰχθύων. 4) Ἡ λεμβοδρομία, αἱ σωματικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις ἡ σκοποβολή.

Κεφάλαιον Ε'. 1) Τίνες συνήρχοντο εἰς τὸ ἐμπορικὸν κατάστημα τοῦ Ἀποστόλη καὶ τὶ ἔκει ἐπράττετο; 2) Σωματικὰ προτερήματα τοῦ Ἀποστόλη. Τόλμη αὐτοῦ. Γνώμη τῶν Ψαριανῶν περὶ τοῦ Ἀποστόλη. Ἔξαιρεῖται τῆς σκοποβολῆς καὶ τῆς λεμβοδρομίας. 3) Ὁ πατὴρ του μόνος δὲν ἐπήνει τὰ προτερήματα τοῦ Ἀποστόλη. Αἰτία τῆς ἀποστροφῆς τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀποστόλη εἰς τὴν θάλασσαν.

Κεφάλαιον ΣΤ'. Ὁ Ἀποστόλης προσλαμβάνεται εἰς τὸ ἐμπορικὸν κατάστημα τοῦ πατρός του. Κλίσις καὶ ἐπιθυμία τοῦ Ἀποστόλη. 2) Αἱ διηγήσεις τῶν ναυτικῶν αὐξάνουσι τὴν κλίσιν τοῦ Ἀποστόλη εἰς τὴν θάλασσαν. Διατί ἐπεθύμει νὰ γίνῃ ναυτικός. 3) Διηγήσεις τῶν ναυτικῶν περὶ πειρατῶν. Οἱ Ψαριανοὶ ἥσαν καταδρομεῖς. Τί ἔπραξαν οἱ καταδρομεῖς Μανώλαρος καὶ Σαρρηγιάννης.

Κεφάλαιον Ζ'. 1) Τὸ ναυτικὸν τῶν Ψαριανῶν. Διατί τὰ μεγάλα πλοῖα τῶν Ψαριανῶν ἥσαν πολεμικῶς ἔξωπλισμένα; 2) Ποῦ ἐταξεῖδευον τὰ μικρὰ πλοῖα τῶν Ψαριανῶν; Περὶ τῶν θαλασσοδαγείων. Περὶ τῆς τιμούτητος τῶν Ψαριανῶν. 3) Τὰ καλὰ ἀποτελέσματα τῆς ναυτικῆς καὶ ἐμπορικῆς ἔργασίας τῶν Ψαριανῶν.

Κεφάλαιον Η'. 1) Διατί ἔπασχε καὶ ἐμαραίνετο ὁ Ἀποστόλης; 2) Ὁ Πατὴρ ζητεῖ νὰ ἀποτρέψῃ τὸν υἱόν του ἀπὸ τὴν θάλασσαν. 3) Ἡ συγκίνησις τοῦ Ἀποστόλη καὶ ἡ μεταμέλεια αὐτοῦ.

Κεφάλαιον Θ'. 1) Ἡ ἐπιθυμία τῆς θαλάσσης καταλαμβάνει ἴσχυρῶς τὸν Ἀποστόλην. Ὁ πατὴρ του ἀποφασίζει νὰ πέμψῃ αὐτὸν εἰς

ταξείδιον μετὰ τοῦ θείου. Συμβουλαὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν Ἀποστόλην, μέλλοντα νὰ ταξειδεύσῃ. 2) Τὰ δάκρυα τῆς μητρὸς καὶ δεήσεις αὐτῆς εἰς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ της.

Κεφάλαιον I'. 1) Πλοῦς εἰς Χίον. Θέσις αὐτῆς, ως πρὸς τὰ Ψαρά, ἔργον τῶν κατοίκων. Ὁμοιότης καὶ σχέσις τῶν Ψαριανῶν καὶ Χίων. Προϊόντα τῆς Χίου. 2) Περὶ μαστίχης ποῦ γίνεται. Φύσις τῆς χώρας. 3) Γεωγραφικὴ θέσις αὐτῆς· κλίμα· φύλοξενία τῶν κατοίκων.

Κεφάλαιον IA'. 1) Περιγραφὴ τῆς μαστίχης. 2) Χρῆσις αὐτῆς. 3) Πληροφορίαι περὶ Χίου.

Κεφάλαιον IB'. Ὁ Ἀποστόλης ἐπισκέπτεται τὰ σχολεῖα τῆς Χίου. Τὰ ἄσματα τοῦ Κοραῆ. 2) Οἱ μικροὶ μαθηταὶ ἀπαγγέλλουσι μύθους. Ὁ μῦθος τοῦ κόρακος καὶ τῆς ἀλώπεκος. 3) Ὁ Ἀποστόλης ἀπαλλάσσει χριστιανὸν ἀγόριον εἰς τὴν φυλακήν. Κίνδυνος αὐτοῦ.

Κεφάλαιον II'. 1) Πλοῦς εἰς Σάμον· ὅρη αὐτῆς· φύσις τῆς χώρας. Τὰ περίεργα ἔργα τῆς τέχνης. 2) Γεωγραφικὴ θέσις αὐτῆς. 3) Χαρακτὴρ καὶ ἔργα τῶν κατοίκων· προϊόντα τῆς χώρας. 4) Περιήγησις εἰς τὴν νῆσον. Ὁ διδάσκαλος Κλεάνθης. 5) Ἄσμα αὐτοῦ. Ἐπιστροφὴ εἰς Ψαρά.

Κεφάλαιον II'. 1) Ο πατὴρ συμβουλεύει τὸν Ἀποστόλην νὰ γίνῃ πλέον ἐμπορος καὶ ἀφίσῃ τὰ ταξείδια. 2) Μελαγχολία τοῦ Ἀποστόλη. Σκέπτεται νὰ δραπετεύσῃ. 3) Τρικυμία· ἀφιξις ξένου πλοίου εἰς Ψαρά ἔνεκα τῆς τρικυμίας. 4) Ὁ Ἀποστόλης σχετίζεται μετὰ τοῦ πρωρέως. Ὁ πρωρεὺς παρακινεῖ τὸν Ἀποστόλην νὰ ἀφίσῃ τοὺς γονεῖς του καὶ ἔλθῃ μετ' αὐτοῦ. Ὁ Ἀποστόλης δέχεται τὴν πρότασιν τοῦ πρωρέως. 5) Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλη εἰς τοὺς γονεῖς του.

Κεφάλαιον IE'. 1) Ὁ Ἀποστόλης καταλείπει τὴν πατρικὴν οἰκίαν καὶ φεύγει. Ἐλεγχος τῆς συνειδήσεώς του. 2) Ὁ ἀπόπλους· ἡ μεταμέλεια τοῦ Ἀποστόλη. 3) Ὁ πρωρεὺς δεικνύει τὰ Ἑλληνικὰ πελάγη καὶ νήσους καὶ διηγεῖται τὰ περὶ αὐτῶν. Ὁ φιλελεύθερος χαρακτὴρ τοῦ πρωρέως. 4) Τὸ ἄσμα τοῦ Κλέφτη.

Κεφάλαιον IST'. 1) Αἱ Κυκλαδεῖς νῆσοι· ἡ Εὔβοια· τὸ Σούνιον. 2) Τὸ Λαύριον καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς· ὁ Μαραθώνας καὶ ὁ Μιλτιάδης· ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Σαρωνικὸς κόλπος· Σαλαμίς· Αἴγινα· Υδρα· Σπέτσαι· ὁ Ἀργολικὸς κόλπος καὶ τὸ Ναύπλιον· ὁ Μαλέας καὶ τὰ Κύθηρα. Τὸ Ταίναρον.

Κεφάλαιον IZ'. 1) Ἡ Σικελία καὶ τὸ ἡφαίστιον αὐτῆς Αἴτνα. Τρικυμία εξωθεῖ τὸ πλοῖον εἰς τὴν Ἀφρικήν. 2) Οἱ πειραταὶ προσβάλλουσι

τὸ πλοῖον. Ναυμαχία· θάνατος τοῦ πλοιάρχου· κυρίευσις τοῦ πλοίου. αἰχμαλωσία τοῦ πληρώματος.

Κεφάλαιον ΙΗ'. 1) Κρίσεις τοῦ Ἀποστόλη περὶ τοῦ πρωρέως. 2) Ὁ Ἀποστόλης εἰς τὴν κατοχὴν Ἀλγερίου ἀλιέως. Ἐφελκύει τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ διὰ τῆς φιλεργίας καὶ τιμιότητος. 3) Φεύγει μακρὰν τοῦ Ἀλγερίου· σώζεται εἰς πλοῖον Γαλλικόν. 4) Τὸ πλοῖον εἰς τὴν Γουϊνέαν· ὁ πλοιάρχος ὑπόσχεται νὰ μεταφέρῃ τὸν Ἀποστόλην εἰς τὴν Ἐλλάδα.

Κεφάλαιον ΙΘ'. 1) Τὸ πλοῖον διέρχεται τὸν πορθμὸν τοῦ Γιβραλτὰρ καὶ προχωρεῖ εἰς τὸν ὥκεανόν. Ἐντυπώσεις τοῦ Ἀποστόλη καὶ μεταμέλεια ἀύτοῦ. 2) Τρικυμία τρομερὰ ἔξωθεν τὸ πλοῖον μακρὰν τῆς Γουϊνέας. 3) Ὁ ἄνεμος καὶ τὰ κύματα προξενοῦσι πολλὰς καταστροφὰς εἰς τὸ πλοῖον. Τὸ πλοῖον ἤρχισε νὰ κάμνῃ νερά. Οἱ ναῦται ζητοῦσι σωτηρίαν ἐκ τοῦ Θεοῦ. Λόγοι τοῦ Ἀποστόλη πρὸς τὸν Θεόν. 5) Τὸ πλοῖον προσκρούει ἐπὶ ύφαλον. Οἱ ναῦται καταλείπουσι τὸ πλοῖον καὶ ἐπιβιβάζονται εἰς τὴν λέμβον. Ἡ λέμβος βυθίζεται· οἱ ναῦται πνήγονται· ὁ Ἀποστόλης σώζεται μόνος κολυμβῶν. 6) Ὁ Ἀποστόλης εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ. Σκέψεις αὐτοῦ περὶ τῆς σωτηρίας του.

Κεφάλαιον Κ'. 1) Ὁ Ἀποστόλης πλύνει τὰ ὑπὸ τῆς θαλάσσης βεβρεγμένα ἐνδύματά του. 2) Εὔρεσις τροφῆς. 3) Κατασκευάζει κλίνην ἐπὶ τῆς κοιλότητος δένδρου τινός. 4) Ἐξετάζει προχείρως τὴν χώραν. Υπνος αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ΚΑ'. 1) Ἐγείρεται ἐκ τοῦ ὑπνου· προσευχὴ αὐτοῦ. 2) Πᾶς ἐπινοεῖ νὰ μετρῇ τὸν χρόνον τῆς ἐν τῇ νήσῳ διατριβῆς του. 3) Τὸ ναυαγῆσαν πλοῖον. Ὁ Ἀποστόλης κολυμβῶν φθάνει εἰς αὐτό. Ἐλεεινὴ κατάστασις τοῦ πλοίου. Θρηγεῖ τὴν ἀπώλειαν τῶν ναυτῶν καὶ τοῦ πλοιάρχου. Ἀνευρίσκει τὸν κύνα καὶ τὰς δύο γαλᾶς τοῦ πλοίου.

Κεφάλαιον ΚΒ'. 1) Ὁ Ἀποστόλης σκέπτεται πῶς νὰ διασώσῃ τὰ ἀναγκαῖα πράγματα τοῦ πλοίου. 2) Τρόπος κατασκευῆς σανιδώματος πρὸς φόρτωσιν τῶν πραγμάτων. Κοιμᾶται ἐν τῷ πλοίῳ. 3) Τίνα πράγματα εὑρίσκει ἐν τῷ πλοίῳ; Τί λέγει περὶ τοῦ εὐρεθέντος χρυσοῦ; Ὁ μῆθος τοῦ Αἰσάπου.

Κεφάλαιον ΚΓ'. 1) Κόποι πρὸς ἔξαγωγὴν τῶν πραγμάτων τοῦ πλοίου. Τί προτιμᾷ κατὰ πρώτον νὰ σώσῃ; 2) Πῶς ὁδηγεῖ τὸ σανιδώματα εἰς τὴν ξηρὰν καὶ πῶς ἐκφορτώνει τὰ πράγματα εἰς τὴν ξηράν. Διάλυσις τοῦ σκάφους. 3) Ὁ Ἀποστόλης διασώζει τὸ Εὐαγγέλιον. Ἀναγινώσκει αὐτὸ τακτικῶς. Στιχουργεῖ τὰς παραβολὰς αὐτοῦ. 4) Ὁ Τε-

λώνης καὶ Φαρισαῖος. 5) Ὁ Ἀποστόλης κατασκευάζει σκηνήν· μεταφέρει ἐντὸς αὐτῆς τὰς τροφὰς καὶ τὰ ἄλλα πράγματα. 6) Σκέψις περὶ κατασκευῆς μονίμου οἰκίας.

Κεφάλαιον ΚΔ'. 1) Ὁ Ἀποστόλης ἔξερχεται εἰς κυνήγιον· καταδιώκει λαγῶν, ὅστις εἰσχωρεῖ εἰς ὁπήν. 2) Ὁ Ἀποστόλης εἰσέρχεται διὰ τῆς ὁπῆς καὶ ἀνακαλύπτει σπήλαιον· περιγραφὴ τοῦ σπηλαίου. 3) Ὁ Ἀποστόλης καθίστησι κατοικήσιμον τὸ σπήλαιον· μεταφέρει εἰς αὐτὸν τὰ πράγματά του· κατασκευάζει θύραν εἰς τὸ σπήλαιον· ἀρχονται αἱ βροχαί.

Κεφάλαιον ΚΕ'.) 1) Αἱ τροφαὶ ἀρχονται ἐκλείπουσαι. 2) Αἱ δύω πηγαὶ τῆς τροφῆς τοῦ Ἀποστόλη· τὰ ξυλοκόπα πτηνά. 3) Ὁ Ἀποστόλης συλλαμβάνει ψιτακὸν καὶ διδάσκει αὐτὸν νὰ ἐκφωνῇ λέξεις. 4) Ἡ τροφὴ κρεάτων βλάπτει τὴν ύγειαν τοῦ Ἀποστόλη.

Κεφάλαιον ΚΣΤ'.) 1) Ὁ Ἀποστόλης περιηγεῖται τὴν χώραν καὶ ἔξετάζει αὐτὴν· ἀνάβασις εἰς τὸ ὄρος· ὁ ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους ὄριζων. 2) Σκέψις τοῦ Ἀποστόλη νὰ κατασκευάσῃ λέμβον καὶ περαιωθῇ εἰς τὴν ἀπέναντι ξηράν· ἡ πίστις πρὸς τὸν Θεὸν ἐνισχύει αὐτὸν εἰς τὴν σκέψιν του ταύτην. 3) Προσευχὴ πρὸς τὸν Θεόν.

Κεφάλαιον ΚΖ'.) 1) Τὸ κυνήγιον τῶν ἀγρίων αἰγῶν καὶ κίνδυνος ἐκ τούτου. 2) Ὁ Ἀποστόλης συλλαμβάνει αἶγα πληγώσας αὐτὴν εἰς τὸν πόδα μὲ τὸ σπλον του· θεραπεύει αὐτὴν καὶ ἔξημερώνει. 3) Σχηματίζει αἰπόλιον· τέχνασμα πρὸς σύλληψιν αἰγῶν. 4) Κατασκευάζει μάνδραν.

Κεφάλαιον ΚΗ'.) 1) Αἱ παιδικαὶ τοῦ Ἀποστόλη ἐνασχολήσεις εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Νικοδήμου· ὡφέλεια αὐτῶν· βοηθεῖται ὑπὸ τῶν γνώσεων τούτων νὰ πλέξῃ κοφίνους. 2) Κατασκευὴ σχοινίων, καλαθίων καὶ κυρότων πρὸς σύλληψιν ἰχθύων. 3) Κατασκευὴ ἄλατος φυσικὴ καὶ τεχνικὴ.

Κεφάλαιον ΚΘ'.) 1) Ὁ Ἀποστόλης σκέπτεται πῶς νὰ κατασκευάσῃ χύτραν· σκέψεις αὐτοῦ διάφοροι καὶ ἀποτυχίαι περὶ τὴν ἐφαρμογήν. 2) Ὁ Ἀποστόλης ἀνευρίσκει τὰ σφέλματά του· ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ του. 3) Χαρὰ αὐτοῦ ἔνεκκα τούτου καὶ εὐχαρίστησις τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ.

Κεφάλαιον Α'.) 1) Αἱ τροφαὶ τοῦ Ἀποστόλη ἔξαντλούνται· στενοχωρία αὐτοῦ. 2) Ἐξετάζει τὸ φυτικὸν ἔδαφος τῆς χώρας· ἀνευρίσκει ἀγνώστους καρπούς. 3) Ἰνδικὰ κάρυα· ποιότης τοῦ καρποῦ τούτου·

ό κοκκοφοίνιξ, τὸ δένδρον τὸ παράγον τὰ ἴνδικὰ κάρυα, ὃποιόν τι εἴναι. 4) Συλλογὴ καρύων πρὸς τροφήν· χρῆσις τοῦ φλοιοῦ αὐτῶν.

Κεφάλαιον ΑΑ'.) 1) Ἀνευρίσκει τὸ δένδρον τῆς χαρτομωρέας· χρῆσις αὐτοῦ. 2) Διδακτικοὶ περίπατοι καὶ τὸ μάθημα τῆς πραγματογνώσιας εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Νικοδήμου. 3) Περιγραφὴ τοῦ γεωμήλου ἰστορικὴ καὶ φυσική· πατρὶς αὐτοῦ· ποία τις τροφὴ εἴναι· συγηματισμὸς καὶ χρῶμα τῶν ἀνθέων καὶ τοῦ κάλυκος· καρποὶ καὶ φύλλα· ὁ ἀληθῆς καρπὸς αὐτοῦ. 4) Πῶς ἐκ τῆς περιγραφῆς βοηθούμενος ἀνευρίσκει τὸ γεώμηλον· χαρὰ ἐπὶ τῇ ἀνευρέσει· εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ· συλλογὴ γεωμήλων καὶ διατήρησις αὐτῶν.

Κεφάλαιον ΑΒ'. 1) Ὁ Ἀποστόλης γίνεται γεωργός· γεωργικαὶ αὐτοῦ ἔργασίαι· σπείρει φασηόλους καὶ ὅρυζαν· λίπασμα· τρόπος τοῦ ἀποδιώκειν τὰ πτηνά. 2) Συλλέγει καρποὺς καὶ μεταφέρει εἰς τὸ σπήλαιον· τί κατώρθωσε διὰ τῆς ἔργασίας; Ἐμαθε πολλὰς τέχνας. 3) Βάλλει τάξιν εἰς τὰ πράγματα τοῦ οἴκου του καὶ εἰς τὰς ἔργασίας του· τὰ καλὰ τῆς τάξεως· πῶς διήρχετο τὴν ἡμέραν του· ἀπαριθμησις τῶν ἔργασιών τῆς ἡμέρας· ἐκδηλοὶ τὴν εὐχαρίστησίν του διὰ τὴν τάξιν.

Κεφάλαιον ΑΓ'. 1) Τὰ ἐνδύματα τοῦ Ἀποστόλη γίνονται ράχη· συγκρατεῖ αὐτὰ δι’ ἐμβαλωμάτων γλοιῶν· κατασκευάζει τοιαῦτα ἐκ δέρματος ζώων. 2) Τρόπος τῆς κατασκευῆς ὑποδημάτων, ἐνδυμάτων καὶ πιλού. 3) Πῶς ἐφάνη οὕτω πῶς ἐνδεδυμένος ὁ Ἀποστόλης εἰς τὰς αἵγας καὶ τὸν κύνα του; Πῶς εἰς ἔσωτόν; 4) Ἐπιστρωσις κλίνης διὰ δερμάτων· ὁ χρόνος τῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ νήσῳ διατριβῆς του.

Κεφάλαιον ΑΔ'. 1) Ὁ Ἀποστόλης ἐλπίζει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του. 2) Ψυοὶ ἐπὶ λόφων καὶ ὑψωμάτων σημεῖα, ἵνα προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν τῶν διαπλεόντων πλοίων· μάτην ἀναμένει τὴν διάβασιν πλοίου· λύπη αὐτοῦ. 3) Ὁ τεταραγμένος αὐτοῦ ὕπνος καὶ τὰ τρομερὰ ὄνειρα· τὶ ἐνόμισεν, ὅτι ἤκουσεν εἰς τὸν ὕπνον του. 4) Ἀποφασίζει νὰ κατασκευάσῃ λέμβον, ἵνα περαιωθῇ εἰς τὴν ἀπέναντι ξηράν· πορεύεται εἰς τὸ δάσος καὶ ἐκλέγει τὰ πρὸς ἀποκοπὴν δένδρα. 5) Ἐντὸς ρυακίου εὑρίσκει βᾶλον χρυσοῦ· ἐπιθυμίᾳ πλούτου τὸν καταλαμβάνει· συναθροίζει κατὰ τὰς Κυριακὰς χρυσὸν καὶ ἀδάμαντας.

Κεφάλαιον ΑΕ'. 1) Ὁ Ἀποστόλης τοποθετεῖ τὸ ναυπηγεῖόν του· κατασκευὴ ἐνὸς ἔκάστου τῶν μερῶν τῆς λέμβου. 2) Διάρκεια τῆς ἔργασίας του πρὸς κατασκευὴν τῆς λέμβου· ρίπτει τὴν λέμβον του εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἀράσσει αὐτήν· ἐρματίζει καὶ εἰσάγει τροφὰς εἰς αὐ-

τήν· χρύπτει τὸν χρυσὸν καὶ τοὺς ἀδάμαντας. 3) Ἐκ τίνων συνίστανται αἱ τροφαὶ του; Ὁρίζει τὴν ἡμέραν τοῦ ἀπόπλου. 4) Ἀλμέγει διὰ τελευταίαν φορὰν τὰς αἰγὰς καὶ ἀποχαιρετᾷ κλαίων τὴν νῆσον· λόγοι ἀποχαιρετισμοῦ.

Κεφάλαιον ΛΣΤ'. 1) Ἄναχωρεῖ ἐκ τῆς νῆσου· ἐπὶ τόπου ἐπιφανοῦς ἀναρτᾶσθαι μετ' ἐπιγραφῆς· ἐπιβαίνει τῆς λέμβου· χαιρετᾶ τὴν ἀναχώρησιν διὰ πυροθολισμῶν· διευθύνει τὴν λέμβον του εἰς τὸ πέλαγος. 2) Μεταμέλεια αὐτοῦ καὶ φόρος, ὅτε εὑρέθη εἰς τὸ ἀχανὲς πέλαγος· ἐνθαρρύνει αὐτὸς ἑαυτόν. 3) Ἡ πρώτη καὶ δευτέρα ἡμέρα τοῦ πλοοῦ· πλησιάζει εἰς τὴν ἔξηράν. 4) Ἀπαντᾶ πλοϊον καὶ ἀκολουθεῖ αὐτό· εἰσέργεται εἰς λιμένα· ὁδηγεῖ εἰς ἀπόκεντρον μέρος τοῦ λιμένος τὴν λέμβον του καὶ κεκοπιακῶς κοιμάται νήδυμον ὅπνον.

Κεφάλαιον ΛΖ'. 1) Ἡ παρουσία του κινεῖ τὴν περιέργειαν τῶν ἀνθρώπων· χαρὰ τοῦ Ἀποστόλη, ὅτι βλέπει τοὺς ὄμοίους του· ἀποτείνεται εἰς ναύτην, καὶ ὁδηγεῖται εἰς τὸν Ὑγειονόμον· οὗτος ἀνακρίνει αὐτὸν καὶ ἀφίνει ἑλεύθερον. 2) Περιγράφει συντόμως τὴν πόλιν, εἰς ἣν ἔπλευσε· πληθυσμὸς τῆς νῆσου, προϊόντα καὶ κάτοικοι.

Κεφάλαιον ΛΗ'. 1) Εξιστορεῖ τὴν ἐνδεκάμηνον αὐτοῦ διατριβὴν ἐν τῇ νήσῳ· διὰ τῆς ἐργασίας του καὶ τῆς πωλήσεως τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν ἀδάμαντων ἀποκτᾶ πολὺν πλοῦτον· προσελκύει εἰς ἑαυτὸν τὴν εὔνοιαν τοῦ διοικητοῦ· παιδεία καὶ φιλελληνισμὸς αὐτοῦ· ἐμίσει τοὺς Τούρκους. 2) Ἄναγινώσκει εἰς ισπανικὰς ἐφημερίδας τὴν κατάθασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου εἰς τὴν Μολδοθλαχίαν. 3) Συγκίνησις τοῦ Ἀποστόλη· ἐπιθυμεῖ νὰ σπεύσῃ εἰς τὴν Ἐλλάδα καὶ ἀγωνισθῇ· κατασκευάζει πλοϊον καὶ ὑπλίζει διὰ κανονίων· ἀγοράζει πολεμεφόδια, τροφὰς καὶ ἐνδύματα διὰ τοὺς Ἐλληνας.

Κεφάλαιον ΛΘ'. 1) Ὁ Ἀποστόλης ὥριζει τὴν ἀναχώρησιν του ἐκ τῆς νῆσου· συνεισφοραὶ τῶν κατοίκων ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων Ἐλλήνων. 2) Ὁ Ἀποστόλης ἀποχαιρετᾷ διὰ κανονοθολισμῶν τὸν ἐπισκεφθέντα αὐτὸν ἐν τῷ πλοίῳ διοικητήν· ἀνάγεται εἰς τὸ πέλαγος. 3) Μετὰ 43 ἡμερῶν πλοοῦν φθάνει εἰς τὸν πορθμὸν τῶν Γαδείρων· ἔρχεται εἰς τὴν Καρθαγένην· μανθάνει ἐκεῖ πολλὰς εἰδήσεις περὶ Ἐλλάδος. 4) Φθάνει εἰς τὴν Μασσαλίαν· ἀγοράζει ἐκεῖθεν πολεμεφόδια καὶ στέλλει χρηματικὰς συνδρομὰς εἰς τὰς οἰκογενείας τοῦ πλοιάρχου καὶ τῶν ναυτῶν· πολλοὶ Ἐλληνες ἐπιβιβάζονται εἰς τὸ πλοϊόν του, ἵνα ἔλθωσιν εἰς τὴν Ἐλλάδα· ἐν Μασσαλίᾳ μανθάνει τὰς προόδους τῆς ἐπαναστάσεως. 5)

πλέει εἰς τὴν Νεάπολιν· παραλαμβάνει πολλοὺς φιλέλληνας· μανθάνει τὰς προδόους τῶν ἑλληνικῶν ὄπλων καὶ τὸν θάνατον τοῦ Διάσκου. 6) Διέρχεται τὸν πορθμὸν τῆς Μεσσήνης καὶ φθάνει μεθ' ἡμερῶν τινῶν θαλασσοπορείαν εἰς Κύθηρα· ἔκειθεν ἔρχεται εἰς "Γδραν, ὅπου γνωρίζει τοὺς Κουντουριώτας καὶ τὸν Μιαούλην. 7) Ἐν "Γδρᾳ μανθάνει ὅτι ζῶσιν οἱ γονεῖς του· πλέει εἰς τὰ Ψαρρά.

Κεφάλαιον Μ'. 1) Ὁ Ἀποστόλης ἐπιθυμεῖ νὰ πράξῃ κατόρθωμα κατὰ τῶν Τούρκων, πρὶν ἡ ἐπιστρέψῃ εἰς Ψαρρά. 2) Ἀπαντᾶ πλησίον τῆς Χίου δύο τουρκικὰ πολεμικὰ πλοῖα· συγκροτεῖ μάχην πρὸς αὐτά· κυριεύει τὸ ἔν, καὶ καταδιώκει τὸ ἔτερον μέχρις Ἐφέσου. 3) Διαπλέει διὰ τοῦ πορθμοῦ τοῦ μεταξὺ Χίου καὶ Κρήνης πρὸς τὸν κόλπον τῆς Σμύρνης· κυριεύει δύο τουρκικὰς ἐμπορικὰς γουλέτας, τὰς ὁποίας σύρει πρὸς τὰ Ψαρρά. 4) Τὰ Ψαρρὰ φεύγονται ἐπὶ τοῦ ὥριζοντος· ἡ συγκίνησις τοῦ Ἀποστόλη ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς πατρίδος· ἀναμιμνήσκεται τὰ συμβάντα τῆς παιδικῆς του ἡλικίας. 5) Σκέψεις περὶ τῆς παρακοῆς πρὸς τοὺς γονεῖς του· μεταμέλεια καὶ φόβος. 6) τὰ παραδείγματα τοῦ Εὐαγγελίου ἐνθαρρύνουσιν αὐτὸν· τὸ πλοῖον ρίπτει τὴν ἄγκυραν εἰς τὸν λιμένα.

Κεφάλαιον ΜΑ'. 1) Ὁ λιμενάρχης ἐπισκέπτεται τὸ πλοῖον τοῦ Ἀποστόλη καὶ ζητεῖ πληροφορίας· ὁ Ἀποστόλης ἀναγνωρίζει τὸν παιδικόν του φίλον· ἐρωτᾷ αὐτὸν περὶ τῶν Ψαρρῶν. 2) Ὁ λιμενάρχης ἀκούων τὸν Ἀποστόλην ὄμιλοῦντα ὑποθέτει ως γνωστὴν τὴν φωνὴν αὐτοῦ· ζητεῖ νὰ μάθῃ ποιὸς εἶναι. 3) Ὁ Ἀποστόλης βοηθεῖ τὴν μνήμην τοῦ λιμενάρχου, ὅπως τὸν ἀναγνωρίσῃ· ὁ λιμενάρχης ἀναγνωρίζει αὐτόν. 4) Κλαίοντες ἐναγκαλίζονται μετ' ἀλλήλων· συσκέπτονται τίνι τρόπῳ πρέπει νὰ ἐμφανισθῇ ἔμπροσθεν τῶν γονέων του· ὁ Νικόδημος εἰδοποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ λιμενάρχου μεταβαίνει εἰς τοὺς γονεῖς τοῦ Ἀποστόλη, ἵνα προδιαθέσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν εὐχάριστον ταύτην εἰδῆσιν. 5) Συγκίνησις τῶν γονέων του· ὁ Ἀποστόλης πέμπει πολλὰ δῶρα εἰς τοὺς γονεῖς του· λόγος τοῦ πατρός του. 6) Ὁ Ἀποστόλης ρίπτεται εἰς τὸν κόλπους τοῦ πατρός του, τῆς μητρός του καὶ τοῦ διδασκάλου του· λόγοι αὐτοῦ. Ποῦ ἀπέδωκαν τὴν σωτηρίαν τοῦ υἱοῦ των οἱ γονεῖς τοῦ Ἀποστόλη; 7) Ἡ οἰκία πληροῦσται ἀνθρώπων ἐπὶ τῇ εἰδήσει ταύτη· μεταβαίνουσιν ἀπαντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ δοξολογοῦσι τὸν Θεόν· τὰ πλοῖα σημαιοστολίζονται, καὶ ἡ πόλις χαίρεται.

Ἐπέλογος. 1) Ὁ Ἀποστόλης διηγεῖται τὰ κατὰ τῶν Τούρκων ἔργα

τοῦ πατρός του καὶ ἔαυτοῦ. 2) Καταστροφὴ τῶν Ψαρρῶν· θάνατος τοῦ Νικοδήμου. 3) Ὁ Ἀποστόλης μετὰ τῶν γονέων του μεταβαίνει εἰς Αἴγιναν καὶ ἔξακολουθεῖ πολεμῶν τοὺς Τούρκους· ἡ Ἑλλὰς γίνεται βασίλειον· μεταβαίνουσιν εἰς Σύρον· δὲν ἔζητησε παρὰ τοῦ ἔθνους ἀμοιβάς· ὁ Ἀποστόλης ἐργαζόμενος γηροκομεῖ τοὺς γονεῖς του.

ΤΕΛΟΣ

Τοῦ θεωρητικοῦ μέρους περὶ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου τῆς 6'. τάξεως.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

‘Υποδειγματικαὶ διδασκαλίαι ἀναγνώσεως ἐν τῇ β' τάξει τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Διδασκαλία πρώτη.

1. ‘Erótēs¹

Σκοπός. Σήμερον θὰ σᾶς διηγηθῶ περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀποστόλη τοῦ θαλασσιοῦ. [Ἐνταῦθα ὁ διδάσκαλος ἐρωτᾷ τοὺς μαθητὰς νὰ τῷ εἴπωσι περὶ τίνος αὐτὸς θὰ ὄμιλήσῃ. Τοῦτο δὲ πράττει, ἵνα ἐντυπωθῇ εἰς τὸν νοοῦ τῶν μαθητῶν ὁ σκοπός.]

1 βαθμίς. Ὁ διδάσκαλος ἐρωτᾷ ἔνα ἔκαστον τῶν μαθητῶν, ποὺ ἐγεννήθη, δεικνύων ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν πόλιν τῆς γεννήσεως των. Ποὺς ἐγεννήθη ἐδὼ εἰς τὰς Ἀθήνας; Ὁ Ἀποστόλης ὅμως ἐγεννήθη πολὺ μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς μίαν μικρὰν νῆσον. Τίς ἐγεννήθη ἐπίσης εἰς νῆσον; Τί εἶναι νῆσος; Ὁ Ἀποστόλης ἐγεννήθη εἰς τὴν νῆσον Ψαρρά. Τὰ Ψαρρὰ κείνται πολὺ μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, ἐνταῦθα [ό διδάσκαλος δεικνύει τὰ Ψαρρὰ ἐπὶ τοῦ χάρτου]. Πρὸς ποὺς μέρος τῆς Ἑλλάδος κείνται τὰ Ψαρρά; Ἐκεῖ εἰς τὰ Ψαρρὰ κατώκουν οἱ γονεῖς τοῦ Ἀποστόλη.

(1) Τὸ πρῶτον κεφάλαιον διαιροῦμεν εἰς 4 μεθοδικὰς ἐνότητας, ἡ α' πραγματεύεται περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀποστόλη· ἡ β' περὶ τοῦ ἀγίου Νικολάου καὶ τοῦ σεβασμοῦ, ὃν οἱ Ψαρριανοὶ ἔχουσι πρὸς αὐτόν· ἡ γ' περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ πάππου τοῦ Ἀποστόλη καὶ διατί ἀφῆκε τὴν πατρίδα του καὶ ἡ διατί τῆς νήσου τῶν Ψαρρῶν καὶ τῶν συνηθειῶν τῶν Ψαρριανῶν.

['Ο διδάσκαλος ἐρωτᾷ περὶ τῆς ἡλικίας ἑκάστου τῶν μαθητῶν, ἐπειταὶ ἀποτενόμενος εἰς ἔνα ἔξ αὐτῶν λέγει.] Πόσα ἔτη εἶναι ἀφ' ὅτου ἐγεννήθης; 'Ο 'Αποστόλης ὅμως ἐγεννήθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν· ἔχει μεγάλην ἡλικίαν· εἶναι μεγαλείτερος καὶ ἐμοῦ. Ποιὸν μῆνα σὺ ἐγεννήθης; Ποιὸν σύ; 'Ο 'Αποστόλης ἐγεννήθη τὸν μῆνα Δεκέμβριον. Ἡξεύρετε πόσους μῆνας ἔχει τὸ ἔτος; 'Απὸ ποιὸν μῆνα ἀφεῖται τὸ ἔτος; Εἰπὲ σὺ τοὺς μῆνας ὅλους ἀρχίζων ἀπὸ τὸν Ἰανουάριον. Ποιὸς εἶναι ὁ τελευταῖος μὴν τοῦ ἔτους; 'Ο 'Αποστόλης ἐγεννήθη τὸν τελευταῖον μῆνα τοῦ ἔτους.

Ποίαν ἡμέραν τοῦ μηνὸς ἐγεννήθης σύ; Εἰς τὰς πόσας τοῦ μηνὸς ἐγεννήθης σύ; 'Ο 'Αποστόλης ἐγεννήθη εἰς τὰς β τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου. Ποιὸς ἔξ ὑμῶν ἐγεννήθη τὴν ἡμέραν μεγάλης ἑορτῆς; Ἡξεύρετε πολλὰς καὶ μεγάλας ἑορτάς; Ποιὸς ὄνομάζεται Νικόλαος; 'Ο 'Αποστόλης ἐγεννήθη τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ ἄγιου Νικολάου.

Τις ἔξ ὑμῶν εἶδεν ἀρχιερέα; Πῶς φέρονται οἱ χριστιανοὶ εἰς τὸν ἀρχιερέα; 'Ο ἄγιος Νικόλαος ἡτο ἀρχιερεύς. Ἡτο πολὺ καλός, ἐμοίραζεν ὅσα εἶχεν εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ ἔκκαμε πολλὰ καλὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἐκκλησία μας τὸν ἔκαμεν Ἀγιον διὰ τὰ πολλὰ καλὰ ποῦ ἔκαμεν. Ὄλοι οἱ χριστιανοὶ καὶ μάλιστα οἱ ναυτικοὶ πολὺ σέβονται τὸν ἄγιον Νικόλαον. Ποιὸν ἀγαπᾶταις καὶ σέβεται; Πῶς φέρεται πρὸς αὐτόν;

Ποιὸς ἀπὸ σᾶς ἔχει εἰκόνας εἰς τὴν οἰκίαν του; "Εχει κάμει τὴν εἰκόνα του ὁ πατέρος σου, ἡ μήτηρ σου, ὁ ἀδελφός σου; Ποιὸς ἀπὸ σᾶς ἔχει κάμει τὴν φωτογραφίαν του; "Οταν βλέπης τὴν φωτογραφίαν τοῦ πατρός σου, ποῦ πηγαίνει ὁ νοῦς σου; "Οταν βλέπης τὴν φωτογραφίαν τοῦ φίλου σου, ποιὸν ἐνθυμεῖσαι; Καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὑπάρχουσιν εἰκόνες. Τι εἰκόνες εἶναι αὐτά; αἱ ὄποιαι εἶναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν; Ποίων Ἅγιων εἰκόνας ἔχετε ἵδε; "Οταν βλέπητε τὰς εἰκόνας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ποίους ἐνθυμεῖσθε; "Εχετε εἰκόνας εἰς τὴν οἰκίαν σας; Τι κάμνετε εἰς αὐτάς; Τι καίει ἔμπροσθεν αὐτῶν; Καὶ οἱ Ψαριανοὶ εἶχον εἰς τὰ πλοιά των τὴν εἰκόνα τοῦ ἄγιου Νικολάου καὶ ἦναπτον κανδύλων ἔμπροσθεν αὐτῆς πρὸς τιμήν του.

2 βαθμίς. Διήγησις γινομένη ὑπὸ τοῦ διδάσκαλου ἀπὸ τῆς ἀρχῆς: «Ἐγέννηθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν» μέχρι «καὶ καρδύλα καλέι πάντοτε ἔμπροσθεν αὐτῆς.»

3 βαθμίς. Ἐτύπωσις τοῦ διηγηθέντος μαθήματος ἐν τῇ συνειδήσει τῶν παιδῶν. «Οταν ὁ διδάσκαλος ἀπαξ ἡ πολλάκις διηγηθῇ τὸ χωρίον, ἀποτείνει τὴν ἔξης ἐρώτησιν εἰς ὅλην τὴν τάξιν. «Τις δύναται πάλιν

νὰ διηγηθῇ τοῦτο; » Προσδιορίζει δ' ἔνα ἐκ τῶν ἀναγγελλομένων εἰς αὐτὸν διὰ τῆς ὑψώσεως τῆς χειρὸς μαθητῶν, ἵνα πράξῃ τοῦτο. 'Ο διδάσκαλος ἀφίνει αὐτὸν ἐλεύθερον νά το διηγηθῇ, χωρὶς νά τον διακόψῃ. Μετὰ ταῦτα ἐρωτᾷ ὁ διδάσκαλος δὴν τὴν τάξιν οὕτω· «Τί ἔχει παραλείψει ὁ μαθητής οὗτος; Τί ἔχει διηγηθῇ ἐσφαλμένως; » Καὶ οὕτω διορθώνει καὶ συμπληροῖ τὴν διήγησιν. Μετὰ ταῦτα διηγεῖται ἐκ δευτέρου τὸ πρᾶγμα ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος, ὅστις τὸ εἶχε πρότερον διηγηθῇ ἀτελῶς, εἴτα δὲ καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν. 'Εν τῇ διηγήσει ὁ τρόπος τοῦ ἀτομικῶς ἐκφράζεσθαι γίνεται ἀσπαστὸς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, καὶ ἡ ἐπαρχιακὴ διάλεκτος ἐπιτρέπεται· μόνον μεγάλα γραμματικὰ σφύλματα δὲν συγχωροῦνται. 'Εὰν δὲ ἐν τῇ ἐπαναλήψῃ τῆς διηγήσεως τῶν παιδῶν φαίνηται ἐνιαχοῦ ἀσάφειά τις, ή κακὴ ἀντίληψις, τότε πρέπει αὐτοῖς νὰ διορθῶνται εὐθύς, καὶ νὰ σαφηνίζωνται. Πρέπει δὲ τοῦτο νὰ γίνηται ἐν εἰδει διαλόγου μεταξὺ διδασκάλου καὶ μαθητῶν. Τὸ ἐπίμοχθον καὶ βαρὺ ἔργον τοῦ ἀπομνημονεύειν τὴν διήγησιν, καθὼς καὶ ἡ ἐπιτετηδευμένη συλλογὴ τῆς ὥλης, πρέπει καθόλου νὰ ἀποφεύγωνται.

4 βαθμίς. Διατί χαρίζομεν τὰς φωτογραφίας μας εἰς τοὺς φίλους ἡμῶν; Ποιάν διεύθυνσιν πρέπει νὰ λάθω, ἵνα ὑπάγω εἰς τὰ Ψαρρά; Ποιὸν "Αγιον σέβονται οἱ Ψαρριανοί; Ποιὸν οἱ Ζακύνθιοι; Ποιὸν οἱ Κεφαλληνες, ποιὸν οἱ Κερκυραῖοι; Πῶς δεικνύομεν τὸ σέβας ἡμῶν εἰς τὸν Θεόν;

5 βαθμίς. (΄Ηθικὸς σκοπός). Πρέπει νὰ ζητῶμεν τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς κινδύνους.

6 βαθμίς. (΄Εφαρμογή). Τί θὰ κάμης, ὅταν ἀσθενήσῃ ὁ πατέρας σου βαρέως, καὶ οἱ ιατροὶ τὸν ἀπελπίσωσι;

Διδασκαλία δευτέρα.

Σκοπός. Σήμερον θά σας εἴπω πῶς αἱ ψαρριαναὶ γυναικεῖς ἐσέβοντο τὸν ἄγιον Νικόλαον;

1 βαθμίς. Εἰς τί χρησιμεύει ἡ ἐκκλησία; "Ολαι αἱ πόλεις καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ χωρία ἔχουσιν ἐκκλησίαν. Εἰναι πολλοὶ ἐκκλησίαι εἰς τὰς 'Αθήνας; [΄Αναφέρουσιν τινας οἱ μαθηταί, τὰς ὅποιας γνωρίζουσι]. Εἰς ποιαν ἐκκλησίαν σὺ πηγαίνεις; Πότε πηγαίνετε εἰς τὴν ἐκκλησίαν;

Καὶ εἰς τὰ Ψαρρὰ ὑπῆρχον πολλαὶ ἐκκλησίαι. Ποία εἶναι ἡ μεγαλευτέρα ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν; Ἡ μεγαλειτέρα ἐκκλησία τῶν Ψαρρῶν ἦτο ἡ τοῦ ἀγίου Νικολάου. Τί λέγεται λόφος; Γυωρίζετε ἐνταῦθα ἐκκλησίαν ἐπὶ ὑψηλοῦ τόπου; Τὴν τοῦ ἀγίου Γεωργίου ἐπὶ τοῦ Λυκαβητοῦ. Ἡ εἰς τὰ Ψαρρὰ ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Νικολάου ἦτο εἰς τὸν λόφον, δῆστις ὥνομαζέτο Παλαιόκαστρο.

Τί εἶναι τρικυμία; Πότε κυρίως συμβαίνει τρικυμία; Τί ἔκαμνον αἱ γυναικεῖς τῶν Ψαρρῶν, ὅτε ἐσηκώνετο τρικυμία; Τί κάμνουσιν οἱ χριστιανοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν; Αἱ ψαρριαναὶ ἐν καιρῷ τρικυμίας ἔτρεχον εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἥναπτον κηρία ἔμπροσθεν τῆς εἰκόνος τοῦ ἀγίου Νικολάου. Διατί ἥναπτον κηρία; Τί εἶναι ὁ κηρός; Πόθεν τὸν συναθροίζουσιν αἱ μέλισσαι; Τί ἄλλο συναθροίζουσιν αἱ μέλισσαι; Πῶς λέγεται τὸ ἔμπροσθινὸν μέρος τοῦ πλοίου; Πῶς τὸ ὅπισθεν; Εἰς τί χρησιμεύει τὸ τιμόνιον; (πηδάλιον). — Τώρα θὰ μάθωμεν ἀπὸ μνήμης τὸ τραχούδι τῶν ψαρριανῶν. [‘Ως πρὸς τοῦτο ὁ διδάσκαλος πράττει ώς ἔξης· ‘Ἀπαγγέλλει κατ’ ἀρχὰς τὸν πρῶτον στίχον ἀργὰ καὶ καθαρῶς, ἐπειτα προσδιορίζει ἔνα μαθητὴν νὰ τὸν ἀπαγγείλῃ ώσταύτως ἀπὸ μνήμης ἐπειτα ἄλλον καὶ τρίτον καὶ τέλος ὅλην τὴν τάξιν ἐν χορῷ πολλάκις, μέχρις οὐ τὸν μάθωσι καλῶς. ‘Ἐπειτα καὶ τὸν δεύτερον στίχον όμοίως, καὶ τέλος ὅριζει πάλιν ἔνα μαθητὴν νὰ ἀπαγγείλῃ καὶ τοὺς δύο στίχους όμοιού, καὶ δεύτερον καὶ τρίτον καὶ τέλος ὅλην τὴν τάξιν ἐν χορῷ) — Διατί ἔχάρογσαν οἱ γονεῖς τοῦ Ἀπόστολη, ὅτι ὁ υἱός των ἐγεννήθη τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ ἀγίου Νικολάου; Μόνον ἔκείνους, οἱ ὄποιον γεννῶνται εἰς τὴν ἑορτήν του ἀγαπητὸν ὁ ‘Ἄγιος; Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Αὐτὸ τὸ ὄποιον πιστεύει ὁ λαός, εἴναι ψεῦδος (πρόληψις). Σεϊς δὲν πρέπει νὰ πιστεύητε εἰς τοιαύτας προλήψεις.

2 βαθμίς. Διήγησις ἀπὸ τοῦ «Εἰς τὰ Ψαρρὰ ἡ μεγαλειτέρα» μέχρι «τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς του».

3 βαθμίς. ‘Ἡ ἐντύπωσις τοῦ μαθήματος γίνεται ώς καὶ εἰς τὴν πρώτην ὑποδειγματικὴν διδασκαλίαν. ‘Ἐνταῦθα ὅμως συνδέεται τὸ πρῶτον ἀπόσπασμα μετὰ τοῦ δευτέρου.

4 βαθμίς. ‘Οταν πνέῃ ἀνεμος δυνατός, τότε γίνεται τρικυμία· πότε εἶναι γαλήνη; ‘Οταν τις εἶναι κακὸς ἀνθρωπὸς καὶ ἀνάπτῃ κηρία εἰς τὰς ἀγίας εἰκόνας, τὸν εἰσακούει ὁ Θεός;

5 βαθμίς. Δὲν πρέπει τις νὰ πιστεύῃ εἰς τὰς προλήψεις τοῦ λαοῦ.

6 βαθμίς. ‘Ἐάν ὁ λαός ἔχει προλήψεις, πρέπει καὶ σὺ νὰ τας ἔχης;

Διδασκαλία τρίτη.

Τὴν διδασκαλίαν ταύτην προσφέρομεν ώς καθαρὸν μάθημα ἀναγνώσεως, καὶ διαγράφομεν μεθοδικῶς τὸν τρόπον, καθ' ὃν αὕτη πρέπει νὰ γίνηται.

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, τὸ ὅποῖον πρόκειται νὰ ἀναγνωσθῇ, εἶναι τὸ ἔξῆς:

«Ο πατήρ μου, ὅστις ἦτο ἐμπόρος — τῶν χριστιανῶν καὶ τα ἔξετούρκευον» (ἰδ. κεφ. Α', σ. 8 - 9).

Α'. Κατὰ πρώτον πρέπει νὰ ἀναγνώσῃ τὴν ἀνωτέρω περικοπὴν αὐτὸς ὁ διδάσκαλος βραδέως, καθαρῶς καὶ εὔκρινῶς, παρατηρῶν, ὅπως ὅλοι οἱ μαθηταὶ προσέχωσιν εἰς τὰ ἀναγινωσκόμενα. Τοῦτο δὲ εὔκόλως δύναται ὁ ἴκανὸς διδάσκαλος νὰ κατορθώσῃ ἐπιβάλλων εἰς τοὺς μαθητὰς του νὰ ἔχωσι λεπτὸν ξυλάριον, διὲ οὐ νὰ δεικνύωσιν ἐπὶ τοῦ βιβλίου των τὰς λέξεις, ἀς οὗτος ἀναγινώσκει, καὶ ἐρωτῶν αἰφνῆς τὸν ἀπρόσεκτον μαθητήν, ποῦ ἐστάθη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν.

Β'. Μετὰ δὲ ταῦτα προσδιορίζει τοὺς ἴκανωτέρους τῶν μαθητῶν νὰ ἐπαναλάβωσιν αὐτὸν ἢ ὅλον, ἢ κατὰ περιόδους. Μετ' αὐτοὺς δὲ καὶ οἱ ἀσθενέστεροι πράττουσιν ὁμοίως, μέχρις οὗ ἀπταίστως πλέον ἀναγινώσκηται ἡ περικοπὴ αὐτῆς ὑπὸ πάντων τῶν μαθητῶν. Μετὰ δὲ τοὺς μαθητὰς ἀναγινώσκει τὸ χωρίον ἐκ δευτέρου ὁ διδάσκαλος κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τεχνικῆς ἀναγνώσεως καὶ ἀπαγγελίας.

Γ'. «Ο διδάσκαλος τότε τίθησι τὸν σκοπὸν τοῦ ἀναγνωσθέντος χωρίου, ὅστις εἶναι ὁ ἔξῆς:

Σκοπός «Σήμερον θὰ μάθωμεν, διατί ἔφυγεν ἀπὸ τὴν πατρίδα του ὁ πάππος τοῦ Ἀποστόλη.»

1 βαθμίς. (Γίνεται ἀνάλυσις τῆς πείρας τῶν μαθητῶν· ὁ διδάσκαλος προσπαθεῖ διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων, ἐρμηνευτικῶν, γραμματικῶν, πατριδογραφικῶν, ἴστορικῶν καὶ ἄλλων νὰ συνδέσῃ τὰς νέας παραστάσεις μετὰ τῶν παλαιῶν, ἥτοι τὸ νέον μάθημα μετὰ τοῦ παλαιοῦ. Εἰς τὴν ἀνάγνωσιν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ώς ἀνάλυσις εἴτε τὸ προγύμνενον χωρίον, εἴτε καὶ αὐτὸν τὸ νέον, τὸ ἄρτι ἀναγνωσθέν, εἴτε καὶ ἀμφότερα. (Ἐνταῦθα ὁ διδάσκαλος ἐρωτᾷ). Ποῖος ἔχει πάππον; Τί λέγεται πάππος; Ἡ Εὔθοια εἶναι νῆσος. Τί σχῆμα ἔχει ἡ νῆσος Εὔθοια; Τί λέγεται πατριώτης; Ποῖοι λέγονται τύραννοι; Τί τους ἔπαιρ-

νον οι Τοῦρκοι; Τί ἡσαν οι Τοῦρκοι; Τίνος ὁ πατήρ ἔχει ἄμπελον; Ποιὸν δένδρον παράγει τὸ ἔλαιον; Τίς εἶδε συκῆν; Πῶς τὰ διατηροῦσι τὰ σῦκα τὸν χειμῶνα; Τίνος ἡ μήτηρ τρέφει μεταξόσκωληκας; Τί εἶναι ἡ μέταξα; Τί ζῶντις εἶναι ὁ ψύλλος; Τί εἶναι φυλακή; "Έχομεν ἐδώ εἰς τὰς Ἀθήνας φυλακάς; Εἰς τί τὰς μεταχειρίζονται; Διατί ἡμεῖς λεγόμεθα χριστιανοί; Διατί οι Τοῦρκοι λέγονται Μωαμεθανοί; "Έχομεν τὴν αὐτὴν θρησκείαν ἡμεῖς καὶ οἱ Τοῦρκοι; Διατί; Τί ἔκαμψαν οἱ Τοῦρκοι τὰ παιδία τῶν Χριστιανῶν; Τί θὰ εἴπῃ ἔξετούρκευον;

2 βαθμίς. Ὁ διδάσκαλος διηγεῖται τὴν ἔννοιαν τοῦ χωρίου, καὶ σα-φηνίζει καὶ ἔξηγει τὰς δυσκόλους λέξεις. "Ἐπειτα ἐρωτᾷ καὶ τοὺς μα-θητάς, ως εἰδόμεν ἀνωτέρω. 'Ἐν τῇ βαθμίδι ταύτη ὁ διδάσκαλος προσ-άγει τὸν χάρτην τῆς Ἑλλάδος καὶ δεικνύει τὴν Εὔβοιαν καὶ τὰς πόλεις αὐτῆς Χαλκίδα καὶ Κύμην καὶ τὴν θέσιν αὐτῶν ως πρὸς τὰ Ψαρρά. Ἐπειτα δεικνύει τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὥριζει τὴν θέσιν αὐτῆς. 'Εξηγεῖ δὲ τὴν δημώδη φράσιν «διὰ ψύλλου πήδημα».

3 βαθμίς. Ἐνταῦθα προσπαθεῖ νὰ ἔντυπώσῃ τὸ μάθημα εἰς τὸν νοῦν τῶν μαθητῶν καὶ μονιμοποιήσῃ αὐτό. Τοῦτο δὲ κατορθοῖ διὰ τῶν συγκεντρωτικῶν ἐρωτήσεων καὶ ἄλλων βοηθειῶν, ως ἀνωτέρω.

4 βαθμίς. Ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ γίνεται ὁ συνεργμὸς τῶν ὑδεῶν, ἦτοι δι' ἐρωτήσεων καταλλήλων κατὰ τοὺς ψυχολογικοὺς νόμους τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ ἀναπλήσεως ὑποθονθεῖται ἡ αὐτενέργεια τῶν μαθη-τῶν καὶ τίθεται εἰς ἐνέργειαν ἡ κρίσις αὐτῶν. Οὕτω ὁ διδάσκαλος ποιεῖ-ται τὰς ἔξης ἐρωτήσεις, ἢ ὅμοιας ταύταις, ἐκ τοῦ μαθήματος ὅμως ἔξαγορμένας, ὃν ἡ ἀπόκρισις θὰ ἀπαιτήσῃ πνευματικήν τινα ἐργασίαν.
1) Διατί νὰ φύγῃ ὁ πάχπος τοῦ Ἀποστόλη ἐκ τῆς πατρίδος του;
2) Τί πρέπει τις νὰ κάμνη, ὅταν τοῦ ἀρπάζωσι τὴν περιουσίαν του;
3) Τί εἶναι προτιμότερον νὰ εἶναι τις πλούσιος καὶ νὰ μὴ ὥριζῃ τὸν πλοῦτόν του, ἢ νὰ ἔχῃ ὄλιγα καὶ νὰ εἶναι πάντοτε ἴδικά του;
4) Τί καλλίτερον πλούσιος καὶ δοῦλος, ἢ πτωχὸς καὶ ἐλεύθερος;

5 βαθμίς. Τί θὰ ἐκάμψνετε σεῖς, ἂν οἱ Τοῦρκοι σᾶς ἡρπαξον τὰ πράγ-ματά σας; Τί ἀν ἔπαιρνον τὰ ἀδέλφιά σας καὶ τὰ ἔξετούρκευον;

6 βαθμίς. «Καλλίτερη μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωή,
παρὰ σαράντα χρόνων σκλαβιὰ καὶ φυλακή».

Διδασκαλία τετάρτη.

Σκοπός. «Σήμερον θά σας ὄμιλήσω, τίνος εἰδους νῆσος ἥτο τὰ Ψαρρά».

1 βαθμίς. Ἡξεύρετε περὶ τῶν Ψαρρῶν, ὅτι εἶναι νῆσοι καὶ τί λέγεται νῆσος. Ὄτε ἔφυγεν ὁ πάππος τοῦ Ἀποστόλη ἀπὸ τὴν Κύμην, ποῦ ἐπῆγε; Διατί ἐπῆγεν εἰς τὰ Ψαρρά καὶ ὅχι εἰς ἄλλο μέρος; Τί θὰ εἴπῃ καταρρύσῃ; Πότε μία χώρα εἶναι ζηλευτή; Διατί τὰ Ψαρρά δὲν ἥσαν ζηλευτά; Τί χρησιμέουσιν ἡ καλὴ γῆ καὶ τὰ ὕδατα; Τί λέγεται δάσος; Ἐχετε ἵδει ἐνταῦθα δάσος; Ποῖος ἔχει ἵδει δάσος; Ἡξεύρετε νά μου ἀριθμήσητε τινὰ ὄπωρικά; Ποῦ δένδρα λέγονται ὄπωροφόρα; Εἴπατέ μοι μερικὰ ὄπωροφόρα δένδρα. Πότε τὸ ἔδαφος λέγεται πετρῶδες; Ποῖος ἥξεύρει τί εἶναι τὸ θυμάρι; Ποῦ φυτρώνει; Τί λέγεται θάμνος; Πόθεν γνωρίζετε, ὅτι ὁ θάμνος οὗτος εἶναι θυμάρι; (Ο διδάσκαλος ἔχει ἐν θυμάριον, τὸ ὄποιον δεικνύει εἰς τὸν μαθητά). Εἰς τί μεταχειρίζονται τὰ θυμάρια; (κλίθηκος-μέλισσαι). Τί εἶναι ὁ σχοῖνος; Ποῦ φυτρώνουσιν οἱ σχοῖνοι; Εἰς τί τοὺς μεταχειρίζονται; (ὁ διδάσκαλος δεικνύει κλάδον σχοίνου). Κάμνει καρπὸν ὁ σχοῖνος; Εἰς τί τὸν μεταχειρίζονται; Τί λέγεται ποιμήν; Τί ἔργον ἔχουσιν οἱ ποιμένες; Τίς εἶδεν αἴγα; (ὁ διδάσκαλος δεικνύει τὴν εἰκόνα τῆς αἴγας). Τί ὡφελεῖ τὸν ἄνθρωπον ἡ αἴγα; Διατί δὲν ἥσαν Τοῦρκοι εἰς τὰ Ψαρά;

Πόθεν ἥτο ἡ σύζυγος τοῦ πάππου τοῦ Ἀποστόλη; Πόσκα τέκνα είχεν ὁ πάππος τοῦ Ἀποστόλη; Ποῖον ὄνομα εἶχεν ὁ πάππος τοῦ Ἀποστόλη; Ποῖον ὁ πατήρ τοῦ Ἀποστόλη; Ποῖον ἡ μήτηρ του; Διατί ὁ Ἀποστόλης ὁ Θαλασσινὸς ὡνομάσθη Νικόλαος; Τί συνήθεια ὑπῆρχεν εἰς τὰ Ψαρρά;

2 βαθμίς. Ἀνάγνωσις ἀπὸ τοῦ «Ἡλθε λοιπὸν εἰς τὰ Ψαρρά μὲ ἄλλους — εἰς τὸ πρῶτον ἀρσενικὸν παιδίον των». Ο διδάσκαλος ἔξηγε τὰς δυσκόλους λέξεις καὶ διηγεῖται τὴν ἔννοιαν τοῦ χωρίου. Εἰκονίζει τὰ Ψαρρά ἐπὶ τοῦ πίνακος πρὸς αἰσθητοποίησιν.

3 βαθμίς. Ἐντύπωσις τοῦ μαθήματος καὶ μονιμοποίησις αὐτοῦ ὡς ἐν τῇ γέραιᾳ διδασκαλίᾳ διὰ συγκεντρωτικῶν ἐρωτήσεων. Π. χ. Τί νῆσος ἥσαν τὰ Ψαρρά; Διατί δὲν ἥσαν Τοῦρκοι εἰς τὰ Ψαρρά; Διατί ὡνομάσθη ὁ Ἀποστόλης Νικόλαος κ. τ. λ.

4 βαθμίς. Ποῖα δένδρα πρέπει νὰ προτιμῶμεν; Ἡσαν εὔχαριστημέ-

νοι οἱ κάτοικοι τῶν Ψαρρῶν, ποῦ δὲν ἔσαι Τοῦρχοι εἰς τὴν πατρίδα των;
Διατί; Τίνα ἄλλον ἀναφέρει ἡ παλαιὰ Γραφή, ὅτι εἶχε δώδεκα τέκνα;
Εἰς ποίαν χώραν ἐπιθυμεῖτε νὰ ζῆτε;

5 βαθμίς. Κάλλιον νὰ ζῇ τις εἰς τὰ βουνὰ καὶ νὰ εἶναι ἐλεύθερος,
παρὸ εἰς τὰς πόλεις καὶ νὰ εἶναι δοῦλος.

Διδασκαλία πέμπτη.

Σκοτός. Σήμερον θὰ σᾶς διηγηθῶ, διατί ὁ πατήρ τοῦ Ἀποστόλη
ἔγεινεν ἔμπορος.

1 βαθμίς. Τίνα ἔργα γνωρίζετε; (Οἱ μαθηταὶ λέγουσι διάφορα ἐπ-
αγγέλματα). Εἰς τί ἐνασχολοῦνται οἱ ναυτικοί; Τί κάμνουσιν οἱ βο-
σκοί; Τί κάμνουσιν οἱ παντοπῶλαι; Οἱ θαλασσῖνοι ἐτιμῶντο πολὺ εἰς
τὰ Ψαρρά. Διατί; Τί θέλεις νὰ γίνης σύ; Τί σύ; Οἱ φαριανοὶ ἥθελον
νὰ κάμνωσι τοὺς υἱούς των ναυτικούς. Τί λέγεται πλοίαρχος; Ἡτο
κανεὶς ἔμπορος εἰς τὰ Ψαρρά; Δὲν εἶναι τὸ ἔργον τοῦ ἔμπόρου καλόν;
Διατί; Ἡθελεν ὁ πατήρ τοῦ Ἀποστόλη νὰ γίνῃ ἔμπορος; Διατί τὸν
ἔκαμψεν ὁ πατήρ του ἔμπορον; Ἡθελε νά τον ἔχῃ σύντροφον εἰς τὰ γη-
ράτειά του. Διατί ἄλλο;

2 βαθμίς. Ἀνάγνωσις ἀπὸ τοῦ «Οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς πα-
τρίδος μου — σύντροφον εἰς τὰ γηρατεῖά του». (Ἀποστ. Θαλασ. κεφ.
Γ' σελ. 16 - 17): «Ο διδάσκαλος ἐξηγεῖ τὰς δυσκόλους λέξεις καὶ διη-
γεῖται τὸ χωρίον τοῦτο.

3 βαθμίς. Ἐντύπωσις τοῦ μαθήματος καὶ μονιμοποίησις αὐτοῦ διὰ
καταλλήλων συγκεντρωτικῶν ἐρωτήσεων· οἱ μαθηταὶ διηγοῦνται τὸ παρα-
δοθὲν μάθημα, ώς περὶ τούτου ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν.

4 καὶ 5 βαθμίς. Ποιὸν ἔργον φέρει περισσότερα κέρδη; Ποιὸν ἔργον
δύναται νὰ δοξάσῃ καὶ ὡφέλησῃ περισσότερον τὴν πατρίδα; Τί ἔργον
πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τις; Εἶναι καλὸν ὅλα τὰ ἀρσενικὰ παιδία μιᾶς οἰ-
κογενείας νὰ γίνωνται ναυτικοί; Εἶναι ὡφέλιμον νὰ ἔχῃ τις συγχρόνως
πολλὰ ἔργα;

Παροιμίαι. Πολυτεχνίτης, ἐρημοσποίτης. «Οστις κυνηγᾷ δύο λαγούς,
δὲν πιάνει κανένα.

Διδασκαλία ἔκτη.

Σκοπός. Σήμερον θά σας διηγηθῶ, διατί οἱ ψαρριανοὶ ἦσαν ναυτικοί;

Δ. Περὶ τίνος θὰ εἰπωμεν σήμερον;

1 βαθμίς. Τίς ἐνθυμεῖται νὰ εἴπῃ, τί νῆσος ἦτο τὰ Ψαρρὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος; Ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῆς γῆς; Εἶχεν ὄπωροφόρα δένδρα; Τί θὰ εἴπῃ πετρώδης; Τί θὰ εἴπῃ ἀκαρπος; Διατί οἱ ψαρριανοὶ ἔλαθον κλίσιν εἰς τὴν θάλασσαν; Πότε σᾶς ἀρέσκει μάλιστα ἡ θάλασσα; Διατί οἱ Ψαρριανοὶ δέν γέγεναν γεωργοί;

2 βαθμίς. Ἀνάγνωσις ἀπὸ τοῦ «Οἱ ψαρριανοὶ ἐξ ἀνάγκης — τὴν ταξειδεύουσιν». Ἀναγνώσκουσι καὶ οἱ μαθηταὶ τὸ χωρίον. Εἶτα ὁ διδάσκαλος διηγεῖται τὸ χωρίον.

3 βαθμίς. Συγκεντρωτικαὶ ἑρωτήσεις πρὸς μονιμοποίησιν τοῦ μαθήματος. Π. χ. Τί νῆσος ἦσαν τὰ Ψαρρά; Ποῖα καλὰ ἔχει ἡ θάλασσα; κ. τ. λ.

4 βαθμίς. Πότε δίδει πολλὰ κέρδη ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς; Πότε μανθάνει τις εὐκόλως ἐν ἔργον; Πότε εἶναι γαλήνη εἰς τὴν θάλασσαν; Πόθεν προέρχεται ἡ τρικυμία; Πότε εὐχαριστεῖται τις νὰ ταξειδεύῃ εἰς τὴν θάλασσαν. Μὲ τί ὁμοιάζει ὁ ὥργισμένος ἀνθρωπος; Πότε ὁ μαθητὴς εἶναι ἕσυχος καὶ εὐχαριστημένος; Μὲ τί ὁμοιάζει ἡ θάλασσα, ὅταν εἶναι γαληναία; Πότε ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἕσυχος;

ΣΥΛΛΟΓΗ

τῶν ἐν τῷ Ἀποστόλῃ τῷ Θαλασσῶῳ ἀπαντωσάν
ἡθικῶν καὶ θρησκευτικῶν γγωμάν.

Ἐν τῷ τέλει τοῦ δευτέρου σχολικοῦ ἔτους πρέπει νὰ παρακολουθήσῃ συλλογὴ τις τοῦ σαφηνισθέντος καὶ ἐννοηθέντος ὑπὸ τῶν παιδῶν τῆς β' τάξεως ἡθικοθρησκευτικοῦ ὑλικοῦ, ὑπὸ τὴν ἐξῆς περίπου συγκέντρωσιν.

1) Τί γινώσκομεν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Ἅγιων.

2) Τί γινώσκομεν περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ('Ἐκ τῆς κατ' οἶκον θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ἐκ τῆς ἀκροάσεως ἐν τοῖς ναοῖς τοῦ ἱερού κήρυκος,

- τῶν περικοπῶν τῶν Ἀγίων Γραφῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν χωρίων τοῦ Εὐαγγελίου).
- 3) Πῶς πρέπει νὰ συμπεριφερώμεθα πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς πλησίους ἡμῶν.
- Ἐπανάληψις τῶν διδαχθεισῶν προσευχῶν, ἀσμάτων καὶ παροιμιῶν.
Αἱ ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει διδαχθεῖσαι προτάσεις (ἰδ. σελ. 221-235) ἔξυφοῦνται ἐν δεδομένῃ εὐκαιρίᾳ, καὶ μετὰ τῶν νεωστὶ διδαχθεισῶν συγδέονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

- 1) Οἱ ὄρθοδοξοὶ χριστιανοὶ ἔορτάζουσι τὴν μνήμην τοῦ Ἀγίου Νικολάου τὴν 4^η Δεκεμβρίου.
- 2) Οἱ Ἑλληνες ναυτικοὶ σέβονται πολὺ τὸν ἄγιον Νικόλαον.
- 3) Θεωροῦσιν αὐτὸν ὡς προστάτην τῆς νήσου των.
- 4) Ζητοῦσι τὴν βοήθειάν του εἰς τοὺς κινδύνους τῆς θαλάσσης.
- 5) Ἐχουσι τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγίου εἰς τὰ πλοιά των καὶ πρὸς τιμὴν ἀνάπτουσιν κανδύλαν ἐμπροσθεν αὐτῆς.
- 6) Εἰς τὰς τρικυμίας ἀνάπτουσι κηρία ἐμπροσθεν τῆς εἰκόνος του.
- 7) Ὁ λαὸς πιστεύει, ὅτι εἰς τὰς τρικυμίας διευθύνει τὸ πηδάλιον τοῦ πλοίου ὁ ἄγιος Νικόλαος, ὁ δὲ Χριστὸς κάθηται εἰς τὴν πρῷραν, εἰς δὲ τὸ μέσον τοῦ πλοίου ἡ Παναγία.
- 8) Ὁ λαὸς πιστεύει, ὅτι ὁ Ἀγιος προστατεύει ὅλους, ὅσοι γεννῶνται τὴν ἡμέραν τῆς ἔορτῆς του (πρόληψις).
- 9) Οἱ Τούρκοι ὥβριζον τὴν θρησκείαν τῶν Χριστιανῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

- 1) Ὁ Νικόδημος συνήθροιζε τοὺς παιδας εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἐδίδασκεν.
- 2) Τοὺς συνώδευεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς μεγάλας ἔορτὰς εἰς τὸν ἐσπερινὸν καὶ τὴν λειτουργίαν.
- 3) Διώριζεν αὐτοὺς νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, νὰ ἀναγινώσκωσι τὴν Ἱερὰν ἀκολουθίαν καὶ νὰ φάλλωσι.
- 4) Ἐφρόντιζε νὰ κάμη τοὺς παιδας ἀνθρώπους ἡθικούς, καὶ καλοὺς Χριστιανούς.

- 5) Ο Νικόδημος πρώτος ἐπήγαινεν εἰς τὴν ἔκκλησίαν καὶ τελευταῖος ἀνεχώρει.
- 6) Δὲν παρημέλει ποτὲ τὸ καθῆκόν του.
- 7) Ὁ Νικόδημος ἦτο ἑλένημων, συμπαθής καὶ φιλάνθρωπος.
- 8) Ὁ πτωχὸς δὲν ἔφευγέ ποτε ἀπὸ τὸν οἶκόν του μὲ χειρας κενάς.
- 9) Τὸ ἔσμα τοῦ τέττυγος ἐτραγῳδεῖτο συγχάκις ὑπὸ τῶν μαθητῶν διὰ νὰ γίνωσιν αὐτοὶ ἐπιμελεῖς.
- 10) Ἐπήνει καὶ ἔθαυμαζε τὴν ἀνδρείαν, τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς τῶν Ἑλλήνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

- 1) Εἰς τὰ Ψαρρὰ ἥτο μεγάλη ἡ πίστις καὶ ἡ τιμιότης.
- 2) Ποτὲ δὲν συνέβη μεταξὺ τῶν Ψαρριανῶν δολιότης, ἢ ἀπάτη, ἢ στρεψοδικία.
- 3) Κανεὶς εἰς τὰ Ψαρρὰ δὲν ἤδικησε τὸν ἄλλον.
- 4) Κανεὶς δὲν κατεχράσθη τὰ χρήματα τοῦ ἄλλου.
- 5) Κανεὶς δὲν ἔφαγε τὸν κόπον τοῦ ἄλλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

- 1) Τὰ τέκνα εἶναι ἐλπὶς καὶ παρηγορία τῶν γονέων.
- 2) Τὰ τέκνα ἀνακουφίζουσι τοὺς γονεῖς εἰς τὸ γῆρας.
- 3) Ἡ νεότης σκέπτεται ἐλαφρῶς.
- 4) Λείπει ἀπὸ τὸν νέον ἡ πειρα καὶ ἡ γνῶσις τοῦ κόσμου.
- 5) Ὁ νέος πληρώνει ἀχριθὰ τὰς παρεκτροπάς του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

- 1) Ὡ μῆτερ, δὲν θὰ λησμονήσω τὴν ἀγάπην σου καὶ τὰ δάκρυα, τὰ ὅποια ἔχυσας δι' ἐμέ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

- 1) Οἱ κάτοικοι τῆς Χίου ἡσαν πολὺ φιλόξενοι.
- 2) Ἐχαιρέτων τοὺς ξένους μὲ γλυκύτητα.

- 3) Προσέφερον αύτοῖς ὥπωρικά.
- 4) Ἐφίλοδώρουν αύτοὺς μὲ πολλὰ εὐώδη ἀνθη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

- 1) Οἱ διδάσκαλοι πολὺ ἡγαπῶντο καὶ ἐτιμῶντο κατ' ἔκεινους τοὺς χρόνους ὑπὸ τῶν κατοίκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

- 1) Οἱ κάτοικοι τῆς Σάμου εἶναι φιλόπονοι.
- 2) Εἶναι οὗτοι φιλελεύθεροι, ἀνδρεῖοι καὶ πολεμικοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

- 1) Ἡ ἀστατος νεότης ταχέως λησμονεῖ τὰς ὑποσχέσεις, τὰς ὅποίας δίδει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

- 1) Τοῦ ἐνόχου ἡ καρδία κτυπᾷ δυνατά.
- 2) Τοῦ ἐνόχου τὸ μέτωπον τὸ περιβρέχει ὁ ἰδρὼς.
- 3) Ὁ ὑπερήφανος εὐρίσκει τὴν καταστροφήν του εἰς τὸ πάθος τοῦτο τῆς ὑπερηφανίας.
- 4) Ἡ δουλεία καὶ ὁ Τουρκικὸς ζυγὸς κάμνουσιν ἀγνώριστον μίαν χώραν.
- 5) Ὁ Ἑλλην ζῆ ἐλεύθερος, καὶ ἐλεύθερος ἀποθνήσκει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

- 1) Οὐδὲν ἄλλο κακὸν χειρότερον ὑπάρχει, παρὰ ἡ δουλεία.
- 2) Προτιμότερος ὁ θάνατος, παρὰ ζωὴ μὲ δουλείαν.
- 3) Ἡ παρακοὴ πρὸς τοὺς γονεῖς τιμωρεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.
- 4) Καλλιτέρη μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ, παρὰ σαράντα χρόνων σκλαβία καὶ φυλακή.
- 5) Ὁ Θεὸς εἰσακούει τὴν δέησιν τοῦ χριστιανοῦ.
- 6) Ἐκ τῆς παρακοῆς πρὸς τοὺς γονεῖς προέρχεται ἡ δυστυχία.
- 7) Τὰ παθήματα γίνονται μαθήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

- 1) Τὰ δάκρυα καὶ ἡ προσευχὴ ἀνακουφίζουσι τοὺς πάσχοντας.
- 2) Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ συμπάσχῃ μετὰ τῶν πασχόντων.
- 3) Αἱ βουλαὶ τῆς Θείας προνοίας εἰναι ἀνεξιχγίαστοι.
- 4) Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ στηρίζει τοὺς πάσχοντας.
- 5) Εὐδαίμων εἶναι ὅστις ἐλπίζει εἰς τὸν Θεόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

- 1) Ἡ προσευχὴ δίδει δυνάμεις καὶ ἐνισχύει τὸ λογικόν.
- 2) «Οστις τροφὴν ἡτοίμασεν εἰς τὸ οὐρανοῦ τὰ πετεινά, τὸν εἰς αὐτὸν προσφεύγοντα δὲν θὰ ἀφήσῃ νὰ πεινᾷ.»
- 3) Ὁ Θεός, εἰπεν δὲν Αποστόλης, ὅστις μὲν ἔσωσεν ἐκ τῶν Ἀλγερίων πειρατῶν καὶ ἐκ τοῦ τρομεροῦ ναυαγίου, βεβαίως δὲν θάμε εγκαταλείψῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

- 1) Τὰ πάντα εἶναι δύνατὰ εἰς τὸν Θεόν.
- 2) Ὁ Θεὸς δύναται τὴν λύπην νὰ μετατρέπῃ εἰς χαράν.
- 3) Ὁ ἄνθρωπος ἀνεὶ συντροφίας οὐδεμίαν τέρψιν δύναται νὰ αισθανθῇ.
- 4) Ἡ ζωὴ εἶναι βασανιστήριον, ὅταν δὲν ἄνθρωπος εἶναι ἔρημος καὶ μοναχός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

- 1) Οἱ χόποι τῆς ἡμέρας φέρουσι γλυκὺν ὅπνον τὴν νύκτα.
- 2) Ὁ χρυσὸς εἶναι αἰτία πολλῶν κακῶν καὶ διαφθορᾶς εἰς τοὺς ἀνθρώπους.
- 3) Ὅσῳ περισσότερα χρήματα συναθροίζει· τις, τόσῳ περισσότερα πάντοτε ἐπιθυμεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

- 1) Ὁ χριστιανὸς εὐρίσκει πολλὴν παρηγορίαν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον.
- 2) Ὁ ὑψῶν ἔσωτὸν θὰ ταπεινωθῇ, καὶ δὲν ἔσωτὸν θὰ ὑψωθῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

- 1) Ὁ ἀνθρωπος πρέπει νὰ εὐχαριστῇ τὸν Θεὸν διὰ τὰ ἀγαθά, τὰ δποῖα ἀπολαύει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

- 1) Τὸ καλὸ τὸ παληκάρι, πρὶν πεινάσῃ, μαγειρεύει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣΤ'.

- 1) Ὁ δυστυχὴς εἰς τὸν Θεὸν πρὸ πάντων πρέπει νὰ ἐλπίζῃ.
2) Ὁ Θεὸς καθοδηγεῖ καὶ διδάσκει διὰ σειρᾶς παθημάτων καὶ ταλαιπωριῶν.
3) Ὁ Θεὸς ἐμπνέει θάρρος εἰς τοὺς ἀπηλπισμένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

- 1) Ἡ ἀνάγκη τέχνας κατεργάζεται.
2) Ὁ ἀνθρωπος δφείλει νὰ μανθάνῃ εἰς τὴν παιδικήν του γλυκίαν τέχνην τινά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

- 1) Μὲ κόπον ἀποκτῶνται τὰ καλά.
2) Ἡ προσπάθεια καὶ ἡ ἐπιμονὴ μέχρι τέλους θριαμβεύουσι.
3) «Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔντος μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΑ'.

- 1) Πολλὰ μανθάνει καὶ εὑρίσκει ὁ ἑρευγῶν καὶ ἔξετάζων τὴν γῆν.
2) Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε, διὰ τὰς δρπίας μοὶ παρέχεις εὐεργεσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

- 1) Ὁ ἀνθρωπος ἐπιθυμεῖ τὰ ὅσα μάλιστα στερεῖται.
- 2) Ἡ τάξις εἶναι πολὺ ὡφέλιμος.
- 3) Χωριστὴ θέσις δι’ ἔκαστον πρᾶγμα, καὶ ἔκαστον πρᾶγμα εἰς τὴν θέσιν του.
- 4) Ὁ ἐργαζόμενος καὶ προμηθεύων διὰ τῶν χειρῶν του τὸν ἄρτον του, τρώγει αὐτὸν μὲ πολλὴν ὄρεξιν καὶ εὐχαρίστησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΕ'.

- 1) Ἡ ἀνάγκη πλεῖστα κατεργάζεται καὶ ἐφευρίσκει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ'.

- 1) Διὰ τῆς φιλεργίας καὶ τιμιότητος ἀποκτᾷ τις τὴν ἐμπιστοσύνην ἐκείνων, μεθ’ ὧν συναναστρέφεται.
- 2) Ὁ συναθροίζων χρήματα διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος, εἶναι ἀξιέπαινος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΘ'.

- 1) Τὸ αἰσθημα τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ ἀνυψώνει καὶ ἐξαγνίζει τὸν ἀνθρωπον.
- 2) Τὴν ἀγάπην δὲν περιορίζουσιν οὔτε ὥκεανοι, οὔτε διαφορὰ γλώσσης, ἢ θρησκείας.
- 3) Εὐλογητὸς σὺ Χριστὲ ο Θεὸς ἡμῶν, ο τὴν ἀγάπην διδάξας καὶ τοὺς ἀνθρώπους πάντας ἐνώσας δι’ αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

- 1) Οὐδὲν γλυκύτερον καὶ ἀγαπητότερον τῆς πατρίδος.
- 2) Ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ εἶναι πλήρης ἀγάπης, συγχωρήσεως καὶ ἐλέους.
- 3) Ὁ Χριστὸς εἴπεν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ του εἰς τὸν ληστήν, «σήμερον θὰ εἰσαι μετ’ ἐμοῦ εἰς τὸν Παράδεισον.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.¹

- 1) Δρέξαν δὲς ἔχη ὁ Θεός, δοστις σὲ ἔσωσε καὶ σὲ ἔφερε πάλιν ὑγιῆ εἰς τὴν πατρίδα.
- 2) Δρέξαν δὲς ἔχη ὁ Θεός, ὅτι ὁ υἱός μου ζῇ καὶ θὰ ἴδω φύτόν, πρὶν ἀποθάνω.
- 3) Μῆτέρ μου, ἡμαρτον, συγχώρησόν μοι.

ΤΕΛΟΣ

τῶν ἡμετοθησευτικῶν προτάσεων καὶ παροιμιῶν.

Πρὸς ἐπισφράγισιν τοῦ ὄλου ἔργου Ἀποστόλη τοῦ Θαλασσινοῦ σημειοῦμεν τὴν ἀρχὴν τῶν ἀσμάτων καὶ προσευχῶν, τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἀπαντώντων.

- 1) Στὴν πλώρη κάθετ' ὁ Χριστός. . . . .
- 2) Καλοκαῖρι κι' ἄνοιξι (μῆθος).
- 3) Τὰ ῥόδα, τὰ τριαντάφυλλα τῆς ἄνοιξις καμάρι (τὸ τραγοῦδι τῆς σκλαβᾶςιᾶς).
- 4) Μανώλαρε, Μανώλαρε (ἀσμα δημοτικόν).
- 5) Προσκύνει, σέβου τὸν Θεόν. (ἀσμα Κοραῆ).
- 6) Μὲ ὄλην τὴν καρδίαν σου (τοῦ αὐτοῦ.)
- 7) Ἐπιμελοῦ, κοπίαζε ἐν ὅσῳ εἶσαι νέος (τοῦ αὐτοῦ).
- 8) Κόραξ εἰς ἄκραν ὑψηλὴν (μῆθος).
- 9) Ὡ γενναῖοι "Ελληνες, φίλοι τῆς πατρίδος (ἀσμα Κλεάνθους Σαμιού.).
- 10) Καρδίη καραβάκι (ἀσμα δημῶδες).
- 11) Μάρ' εἰν' ἡ νύκτα ἡ στὰ βουνὰ (τὸ τραγοῦδι τοῦ Κλέφτη).
- 12) Καλλίτερη μιᾶς ὥρας... (Τήγα τοῦ Φεραίου.)
- 13) Εἰς τὰ ἐπίγεια βάσανά μου (προσευχή).
- 14) "Οστις τροφὴν ἡτοίμασε εἰς τοῦ οὐρανοῦ (όμοίως).
- 15) Ὑπὸ τῆς τύχης τὰ πικρὰ βέλη (όμοίως).
- 16) Δύο ἄνθρωποι προσηγόντο (Τελώνης καὶ Φαρισαῖος).
- 17) "Οταν νέα ἡμέρα ἀνατέλλῃ (προσευχή).
- 18) Σὲ γνωρίζεις ἀπὸ τὴν κόψι (ὕμνος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Σολωμοῦ).
- 19) Ως πότε παλληκάρια (ὕμνος Τήγα τοῦ Φεραίου).
- 20) Στῶν ψαρῶν τὴν ὀλόμαυρη ῥάχη (ἀσμα Σολωμοῦ).

II. ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑ ΉΤΟΙ ΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ¹

1. Περὶ ἐκλογῆς τῆς ὥλης.

Ἐν τοῖς προηγουμένοις ἔχομεν ἐκθέσει τὸ κοινῶς παραδεδεγμένον ἀξίωμα, ὅτι ἡ φυσιολογία κατὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου δὲν ἀποτελεῖ ἴδιον διδακτικὸν κλάδον, ἀλλ' ὑποτάσσεται εἰς τὴν συγκεντρωτικὴν ὥλην τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας. Ὡς πρὸς τούτο ἀναφερόμεθα καὶ εἰς τὰ ὅσα περὶ τοῦ μαθήματος τούτου ἔχομεν καταγράψει ἐν τῷ ὁδηγῷ τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους. Καὶ τῷντι ἐκεῖ εὔκολον ἦτο νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ φυσιολογία δὲν πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἴδιόν τινα κεχωρισμένον κύκλον, ἴδιον κέντρον ἔχοντα, ἀλλὰ νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας ἡ ἐπεξεργασία δηλαδὴ τῆς φυσιολογικῆς ὥλης πρέπει νὰ ἐπιπηγάζῃ ἐκ τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας, καὶ ἐξ αὐτῆς νὰ γεννᾶται τὸ ἐγδιαφέρον τῶν μικρῶν παίδων πρὸς τὰ πέριξ ἡμῶν ἀντικείμενα τῆς φύσεως. Ἡ ἐνότης τοῦ κύκλου τοῦ διανοεῖσθαι καὶ γινώσκειν (Gedagenkreises) ², ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τοιάτινης διαπραγματεύσεως τῆς διδακτικῆς ὥλης, πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὴν αὐτὴν ὁδὸν καὶ καθ' ὅμοιον τρόπον νὰ διευθύνηται καὶ κατὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος. Διότι εἶναι φανερόν, ὅτι δι? ἀνεξαρτήτου διαπραγματεύσεως τῆς φυσικῆς ὥλης, ὅπως σήμερον ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἡμῶν σχολείοις γίνεται, δημιουργεῖται ἐν γέον κέντρον εἰς τοὺς μικροὺς μαθητάς ἡ φυσιολογικὴ δηλ. Ὡλὴ διδασκομένη ἀνεξαρτήτως ἀπὸ παντὸς ἄλλου μαθήματος ἀντιτίθεται ἀναγκαῖως εἰς τὸν διανοητικὸν κύκλον, τὸν ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ φρονήματος ἴδιον μένον. Καὶ τῷντι τὸ τῆς φυσιολογίας μάθημα ἐνεργεῖ μετ' ἵσης δύναμεως, μεθ' οἷας καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ φρονήματος, καὶ παντοιοτρόπως ἀντιτάσσει τὴν ὥλην ἐκτοῦ εἰς τὴν ὥλην ἑκείνου. Ἡθέλομεν δὲ ἀπόδιψει ὑπερβολικὴν δύναμιν εἰς τὴν κατάληψιν καὶ τὸν γοῦν τῶν παιδίων, εἰ ἐπιστεύομεν ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ φανταστικοῦ τῶν ἡδύνατο ἀφ' ἐαυτῆς νὰ κλώσῃ τοὺς μίτους, οἵτινες

¹⁾ Πρᾶλ. αὐτὸν σχολ. ἔτος σ. 50—136. Πρὸς τούτοις Beyer, die Naturkunde im ergiebenden Unterricht, in Reins Pädagog. Studien, φυλ. 2, 1883. Vinzer, ist die Heimatkunde ein selbständiger Unterrichtsgegenstand; in Reins Pädagog. Studien, 2 φυλ. 1883, Ἐν Δρέσδῃ.

²⁾ Τὸ διαγόμμα εἶναι ἀπόρροια τοῦ διανοεῖσθαι ἡ τοῦ διαγινώσκειν.

συνδέουσι τοὺς παραλλήλως ἀπ' ἄλληλων βαίνοντας κύκλους, ὥστε νὰ ἀποτελέσωσιν δόργανικὴν ἐνότητα. Διὰ τούτου δὲ βεβαίως φαινόμεθα ὅτι διαφωνοῦμεν πρὸς τὴν ἁνω ἐκτεθειμένην γνώμην τοῦ Ἐρβάρτου, ὅτις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δύο παρουσιάζει κλάδους, τὸν μὲν ἀνατεθειμένον εἰς τὴν γνῶσιν, τὸν δὲ εἰς τὴν συμπάθειαν.

Καὶ ὅμως κατ' ἐπίφασιν εἶναι τοῦτο. Ἀμφότεροι δηλαδὴ οἱ κλάδοι ὑπεισέρχονται καὶ συνενοῦνται ἐνταῦθα· ἡ συμπάθεια ἐν τῇ διηγηματικῇ διδασκαλίᾳ, καὶ ἡ γνῶσις ἐν τῇ φυσιολογίᾳ, δὲν φαίνονται κεχωρισμένα ἀπ' ἄλληλων ἐν τῷ πνεύματι τοῦ μαθητοῦ, ἀλλ' ἀποτελοῦσιν ἐν ὅλον συνδεδεμένον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐρβάρτος δὲν παραδέχεται δύο κύκλους, μὴ ἔξαρτωμένους ἀπ' ἄλληλων. Καὶ εἰς μὲν μαθητὰς προκεχωρημένους κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν μάθησιν εἶναι δυνατὸν νὰ ζητήσωσιν αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς ἀνεγένεταις νὰ εὕρωσι τοὺς συνδέοντας τὰ μαθήματα ταῦτα μίτους καὶ νὰ ἐλκύσωσιν αὐτοὺς πρὸς ἄλληλους, ἀλλ' εἰς μαθητὰς δημοτικοῦ σχολείου καὶ μάλιστα τῶν κατωτέρων αὐτοῦ τάξεων, εἶναι λίαν δύσκολον ἀπόλυτος ἀνάγκη εἶναι νὰ βοηθήσωμεν τούτους πρὸς τοῦτο καὶ χειραγωγήσωμεν τοὺς μικροὺς μαθητάς.

Ως πρὸς τοῦτο ὀφείλομεν ἡμεῖς τὴν ἐνότητα τοῦ κύκλου τῆς διανοίας αὐτῶν ἀπολύτως νὰ βοηθῶμεν· ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγομεν νὰ μὴ διδῷμεν εἰς τοὺς παῖδας δεύτερον κέντρον, τὸ ὄποιον ὑπεισέρχεται καταπιεστικῶς εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἄλλου, καὶ δύναται νὰ καταστήσῃ ἀμφιβολού τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας. Διότι εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι δι' ἀνεξαρτήτου καὶ κεχωρισμένης φυσιολογίας ἐν δεύτερον κέντρον δημιουργεῖται εἰς τοὺς παῖδας, ἔν κέντρον, τὸ ὄποιον ὑπεισέρχεται μετὰ τοσαύτης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, ὥστε ἡ ἐνότης τῆς διδασκαλίας εἰς ταύτην τὴν στοιχειώδη βαθμιδᾶ σπουδαίως φαίνεται κινδυνεύουσα. Ἀλλως τε οὐδὲν ὁ Ἐρβάρτος λέγει ἐν τῇ βαθμidi ταύτῃ τῆς διδασκαλίας περὶ τοιούτου τινὸς δευτέρου συγκεντρωτικοῦ σημείου. Διὰ τοῦ τοιούτου εἰδούς δὲν θὰ ἔχωμεν προαγωγὴν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν εὐγοϊκῶν ἀποτελεσμάτων, ἀλλὰ κώλυσιν αὐτῶν. Ζήτημα ὠσαύτως εἶγαι, ἐὰν εἰς τοὺς παῖδας μας, οἵτινες μεθ' ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ πάσαις ταῖς δυνάμεσιν αὐτῶν εἰς τὰς παραστάσεις τῆς ὅλης τοῦ Ῥοδινοῦ σημείου, ἀπολείπηται ἵκανὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ πράγματα τῆς πατρίδος, τὰ ὄποια αὐθαιρέτως συνδέονται εἰς ἓν, καὶ οἱ ἐκτυλισθέμενοι μίτοι δὲν προάγονται εἰς αὐτοὺς ἐξ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης. Ἡ γνώμη ἡμῶν κατὰ τὰς ἀξιώσεις ταύτης τῆς βαθμidiος εἶγαι ὅτι τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα τῆς πα-

τρίδος δύνανται γὰρ προσάγωνται μᾶλλον ἐποπτικῶς ή ἐν ἑνώσει μετὰ τῆς συγκεντρωτικῆς ὥλης· διὰ τούτου δὲ τοῦ τρόπου ἡ ἑνότης τοῦ διανοητικοῦ τῶν πάθων κύκλου, ἣν ἡμεῖς πρὸς ὑπηρεσίαν τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας ἐπιζητοῦμεν, δὲν διαχωρίζεται οὐδὲ κατατέμνεται.

Πρὸς τούτους καλόν ἔστι νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων μάθημα κατὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος, ως ἡμεῖς αὐτὸ θέλομεν, εἰ καὶ ἐργάζεται πρὸς τὴν τοῦ φρονήματος διδασκαλίαν, ὅμως προσάγει καὶ διάφορά στοιχεῖα, τὰ δοποῖα διὰ τὴν ἐφεξῆς διδασκαλίαν τῆς φυσικῆς ιστορίας εἶναι παρὰ πολὺ χρήσιμα. Ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον αὐτῇ, ὅτι ἡμεῖς κατὰ τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν, ἀγρυπνίᾳ ἐκ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, ἣν παρέχουσιν ἡμῖν αἱ ἐκδρομαὶ καὶ διατριβαὶ τὰς δοποῖας ἡ τοῦ φρονήματος διδασκαλία προδιαγράφει, ἐνῷ ἀνεξάρτητος καὶ κεχωρισμένη φυσικὴ διδασκαλία περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, κατὰ τὸν δοποῖον ἡ ἀλληλουχία, ως καὶ ἐκλογὴ τῆς ὥλης ἀπαντᾶ καὶ πολλὰ τυχαῖα καὶ ἀκολουθεῖ περαιτέρω ὅτι ἡ στιγμὴ προσφέρει, ἐνῷ ἡμεῖς διδηγούμεθα ἐξ ἐπόψεων, αἱ δοποῖαι εἶναι δεδομέναι εἰς ἡμᾶς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ φρονήματος, ἐπομένως ἡμεῖς παραποῦμεν πᾶν τὸ τοιοῦτον, τὸ δοποῖον δὲν εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸν ἐποπτικὸν ἡμῶν κύκλου. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις διακρίνεται εὐκόλως μία ἡθικὴ πειθανάγκη. Ἡ βασιζούμενη ἐπὶ ἄλλου μαθήματος φυσικὴ ιστορία ἀκολουθεῖ μίαν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, ἡ μὴ ἐξαρτωμένη, ἐξωτερικὴν. Εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν ἡ ἀνάγκη πηγάζει ἐκ τῆς πάντα δριζούσης καὶ συγκεντρούσης διδασκαλίας τοῦ φρονήματος, εἰς τὴν δευτέραν ἐκ τῆς αὐθαιρέτως κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἡττον ἀκολουθούσης σειρᾶς, ἡτις περίκειται περὶ τὸ τεταγμένον κέντρον τῆς πατρίδος. Ἡ διαφορὰ βεβαίως τούτου εἶναι, ὅτι ἐξ ἑνὸς μέρους ἡ ἀνάγκη οὐδόλως γίνεται ἐπαισθητή, καθ' ὅσον τὸ ἐνδιαφέρον ἀφ' ἑαυτοῦ προσέρχεται εἰς ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα, τὰ δοποῖα ἡ διδασκαλία τοῦ φρονήματος προσφέρει, ἐνῷ ἐξ ἄλλου μέρους ὁ παῖς ἀναγκάζεται νὰ κινηται ἐντὸς ἑνὸς αὐστηρῶς διαγεγραμμένου κύκλου τῆς πατρίδος, καὶ νὰ προσέχῃ εἰς ἐκεῖνο μόνον, τὸ δοποῖον εὐθύς εἰς αὐτὴν προσπίπτει. Φρονοῦμεν ὅτι ὁ παῖς — ἐὰν τυχὸν ἡ τοῦ φρονήματος διδασκαλία διδάσκεται σπουδαίως — πρέπει νὰ ἀσκηταὶ ἀφ' ἑαυτοῦ, νὰ παρατηρῇ καὶ ἐξετάζῃ ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα τῶν περιξ, περὶ ἃ καὶ ὁ Ροθίγσων ποικιλοτρόπως ἐνασχολεῖται.

'Αρκούμεθα λοιπὸν διὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος εἰς μίαν φυσικὴν ιστορίαν, ἡτις προσηρημένη εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ φρονήματος ἔντισι

μὲν προηγεῖται αὐτῆς, ἔντισι δὲ ἀκολουθεῖ αὐτήν, οἵτις πᾶν ὅ, τι ἐν τοῖς πέριξ ἀναζητεῖ, ἐπισκοπεῖ καὶ συζητεῖ, τοῦτο δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς κατάληψιν, σαφήνειαν καὶ στερέωσιν ἐκείνων τῶν ἔννοιῶν, αἵτινες προσάγονται ἐκ τοῦ συγκεντρωτικοῦ σημείου.

Εἶναι δὲ σχεδὸν ταῦτα ἀστρογορικά, γεωγραφικά καὶ τεχνολογικὰ ἀντικείμενα. Ἡ φειδωλὴ ἐπισκόπησις τῆς ὅλης τοῦ 'Ροθιγσῶνος παρέχει ἐκεῖνο, ἐφ' οὗ ἡμεῖς εἰς τὰ μαθήματα τῆς φυσικῆς ἴστορίας πρὸ πάντων τὸν κύριον σκοπὸν πρέπει νὰ διευθύνωμεν. Εἰς μέγας πλοῦτος ὅλης προσφέρεται ἡμῖν πρὸς διδακτικὴν διαπραγμάτευσιν. Ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα νὰ περιορίζωμεθα εἰς τὰ πλησιέστατα καὶ σπουδαιότατα ἀντικείμενα τὰ ὅποια πατριδογραφικὸς κύκλος δύναται νὰ δείξῃ κάλλιστα καὶ σαφέστατα. Τὸ ἐπικολουθοῦν μεθοδικὸν μέρος περὶ τῆς ὅλης κεγωρισμένως, περὶ τῆς ἀλληλουγίας καὶ τῆς διαπραγματεύσεως αὐτῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἐν μέρει προσθήκης τάσσεται. Ἐνταῦθα μόνον ἐπὶ τοσοῦτον ἐργαζόμεθα, ὥστε νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν κατὰ πρῶτον εἰς τὰ ὅματα τῆς πατρίδος. Διότι ἐὰν ἡμεῖς εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ φρονήματος διατρίβωμεν περὶ ποταμῶν καὶ θαλάσσης κτλ. στηριζόμεθα ἐπὶ τῶν συγκήπων ἐποπτειῶν τῆς πατρίδος. Μέγας τις λιμνόλακκος (ὑδροστάσιον) ἐν τοῖς πέριξ πρέπει νὰ προπαρασκευάζῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ὅχθης τοῦ λιμένος, τῆς χερσονήσου, τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς νήσου· τὸ ἐπ' αὐτοῦ εὑρεθὲν σκαφίδιον παρέχει ἀφομοιωτικὰς παραστάσεις πρὸς συζήτησιν περὶ τοῦ πλοίου, τὸ ὅποιον ἐν τοῖς μεσογαϊοῖς πρόκειται ἡμῖν μόνον ἐν σχεδιογράμματι. Αἱ ὅλαι αὗται ήθελον σχηματίσει τὰ πρῶτα ἀθροίσματα τῆς ὅλης τῆς φυσικῆς ἴστορίας. Αὗται πρέπει νὰ προηγήνησι τῆς διγήήσεως τοῦ 'Ροθιγσῶνος, ἵνα ἀνευρίσκῃ αὕτη ἐν τῇ ἐκθέσει περὶ τοῦ λιμένος, τοῦ πλοίου τοῦ 'Ροθιγσῶνος κτλ. τὴν ἀναγκαίαν ἐποπτικὴν βάσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδός. Ἐν τοῖς περιπάτοις ἡμῶν παρατηροῦμεν ὡσαύτως πεδιάδα, κοιλάδα, ὄρος, βράχον καὶ κλιτὸν—διότι τὰ πράγματα ταῦτα ἐπαναλαμβάνονται ἐν τῇ νήσῳ· τοῦ 'Ροθιγσῶνος. Ἐν τῇ κοιλάδι βλέπομεν τὴν τομὴν καὶ περικοπὴν τῶν δένδρων. Ἡ πραγματεία αὕτη ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ ξυλουργεῖον. Δὲν εἶναι μακρὰν τοῦ σχολείου καὶ πρέπει συχνότερον νὰ ἐπισκεπτώμεθα. Ἡ πρώτη καὶ κυριωτάτη ἐνασχόλησις τοῦ 'Ροθιγσῶνος ἡτο ἡ τοῦ ξυλουργοῦ, διότι πρόκειται νὰ παρασκευάσῃ ἐκτιφθαλμούς, διότι πρόκειται παρασκευάσῃ κατοικίαν καὶ νὰ προσφυλαχθῇ ἐκ τῶν ἐνδεχομένων ἐπιδημῶν. Ἐν περαιτέρῳ σπουδαῖον σημεῖον εἶναι ἡ προμήθεια τροφῆς. Οφείλομεν ἐκ τούτου νὰ προσέχωμεν εἰς τὴν γεωργίαν τῆς

χώρας, εἰς τὴν σπορὰν καὶ θερισμὸν τῶν δημητριακῶν καρπῶν, τὴν προ-
παρασκευὴν αὐτῶν ἐν τῷ μύλῳ καὶ τῷ ἀρτοποιῷ. Ἀλλ' ὅτι ἡμεῖς δὲν δυ-
νάμεθα ἔκτὸς γὰρ εὑρῷμεν, πρέπει νὰ προμηθεύμεθα ἐκ τοῦ ἐν τῇ σχολῇ
κήπου. Πλεῖστον δὲ ἐπωφελούμεθα εἰς τὴν σπουδὴν τῶν στοιχειωδῶν
τῆς φυσικῆς ἴστορίας γνώσεων καὶ ἐκ τῶν ποικίλων ἔργων τοῦ Ῥοδινσῶ-
νος· πλέκει οὗτος ἐπ' ὧφελείᾳ ἔσυτον καλάθους καὶ δίκτυα, παρασκευά-
ζει πήλινα ἀγγεῖα καὶ κατεργάζεται ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα. Ἐκ τῶν
ἐργασιῶν δὲ τούτων τοῦ Ῥοδινσῶνος λαμβάνομεν ἀφορμὴν γὰρ ἐπισκε-
φθῷμεν τὰ ἐργαστήρια τῶν καλαθοποιῶν, τῶν ἀγγειοπλαστῶν, τῶν ῥα-
πτῶν, τῶν υφαντῶν, τῶν ὑποδηματοποιῶν, τῶν βυρσοδεψῶν καὶ ἄλλων
χειροψανατῶν. Πολλῆς σπουδαιότητος πρὸς τούτοις εἶναι, ὅτι δὲ παῖς ἐν
τῷ Ῥοδινσῶνι βλέπει ἔσυτὸν μεταφερόμενον δόπισω εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ
ἡμετέρου πολιτισμοῦ· ἔκει αὐτὸς παρατηρεῖ τὰς πρώτας ἀτελεῖς ἀποπε-
ρας πρὸς ἵκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν του, καθιστάμενος εἰς ἀμφοτέρας
τὰς περιπτώσεις ἐνεργητικὸς καὶ δραστήριος εἰς ταῦτα. Ἐκ τούτου τὸ
ὅμιλα του πρὸς τὰ δόπισω ὑπερπηδᾶ τὴν ὅλην σειρὰν μιᾶς ἀναπτύξεως
πολλῶν αἰώνων καὶ συνδέει τὸ τέλος τῆς θεωρίας τῶν παρ' ἡμῖν τεχνῶν
μετὰ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. Αἱ τέχναι δ' αὗται δι' ἄλλων ὅλως διαφέρων
διφταλιμῶν θεωροῦνται ὑπ' αὐτοῦ, ἢ διποιῶν ἐθεωροῦντο παρὰ τοῦ Ῥοδιν-
σῶνος· οὕτω δὲ ἡ σειρὰ τῶν παραστάσεων ἐπέρχεται ἐν ταύτῃ τῇ ὕλῃ,
ώς καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις κατὰ τὴν κοινὴν καὶ ὅλως ἐλευθέρων διάτα-
ξιν καὶ τακτοποίησιν.

Πολύτιμος πνευματικὴ κίνησις διεγέρεται πλὴν τούτων καὶ διὰ
τῆς ἐν τῷ πλοίῳ εὑρέσεως τῶν χρημάτων. Ἐπὶ τῆς νήσου του καὶ εἰς
τὴν πρώτην φυσικὴν κατάστασιν ἀποκεχωρικῶς δὲν ἀπο-
δίδει εἰς τὰ τάλληρα οὐδὲ τῶν πεπαλαιωμένων ἥλων τὴν ἀξίαν, ἢ ἐνὸς
σφυρίου, ἢ μιᾶς μαχαίρας. Αὐτὸς δὲν δύγαται τίποτε νὰ ἐπιχειρήσῃ
δι' αὐτῶν· εἶναι εἰς αὐτὸν ὅλως ἀχρηστα. Οὕτω δὲν ζηθρωπος συζῶν μετ'
ἄλλων ἀνθρώπων, διανέμεται μετ' αὐτῶν τὴν ἐργασίαν καὶ μία γενικὴ
ἀνταλλαγὴ καθίσταται ἀπαραίτητος ἀνάγκη. Ἐνταῦθα ἐκβλαστάνουσι
τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἐννοίας τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.

Τὰ κυνηγέσια τοῦ Ῥοδινσῶνος καὶ αἱ μάχαις διδηγοῦσιν εἰς σκέψιν
περὶ τῶν ὅπλων (τῶν ἰδικῶν του, τῶν ἰδικῶν μας)· αἱ προσπάθειαι του
τοῦ νὰ παρασκευάσῃ θερμὰ φαγητά, τοῦ γὰρ καταστήσῃ βραχυτέρας τὰς
μακρὰς νύκτας διὰ τῆς λυχνίας φέρουσιν εἰς σκέψιν περὶ τοῦ πυρὸς καὶ
τῆς λυχνίας· νὰ ἀνάγκη τοῦ νὰ διακρίνῃ τὰς ἡμέρας καὶ ἐβδομάδας, φέ-

ρουσιν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ διαμελισμοῦ τοῦ χρόνου (τοῦ ἔτους εἰς μῆνας, ἑδομάδας, ἡμέρας—ἡμερολόγιον· τῆς ἡμέρας εἰς ὥρας—ώρολόγιον). Τὰ ζῶα τοῦ δάσους, οἱ καρποὶ τῶν δένδρων, αἱ σχέσεις τῆς θερμοκρασίας εἰς τὴν γῆσσον τοῦ Ροβίνσωνος ὁδηγοῦσιν ἀκούσιως τὸ βλέμμα ὅπισσεις τὰς ἀντιστοίχους σχέσεις, καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς πατρίδος πάντοτε παρακολουθοῦνται ὑπὸ πολυτίμων συγκρίσεων καὶ προάγονται. Κυνήγιον καὶ ἀλιέως ὁδηγοῦσιν ἐπὶ τῶν ὄμοιών ἐνασχολήσεων τοῦ κυνηγοῦ καὶ ἀλιέως παρ' ἡμῖν. Ἐκ τῆς φροντίδος τῶν αἰγῶν του βλέπομεν αὐξάνουσαν τὴν ἡμετέραν απηγοτροφίαν.

Ἐκ τῶν συντόμων τούτων παρατηρήσεων εἴναι ἡδη φανερόν, ὅποια πλουσία παρόρμησις ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ροβίνσωνος διὰ τὰ πράγματα τῶν πέριξ παράγεται, καὶ θ' ἀναγκασθῶμεν τὴν πλησμογὴν εἰσερχομένης ὅλης νὰ ἀναγάγωμεν εἰς ἐν μέτρον (ὅριον), ἡ δοσία πρέπει νὰ παρασκευασθῇ εἰς ἐν ἔτος. Πῶς πράττει τοῦτο ὁ Ροβίνσων; Πῶς πράττομεν ἡμεῖς τώρα; Αἱ ἐρωτήσεις αὗται φέρουσιν ἡμᾶς διηγεκάδες ἐν τῷ μέσῳ τῆς πατριδογραφικῆς σφαίρας. Ἀλλὰ ἴνα τὴν ποικίλην ὅλην, τὴν δοσίαν ἡμεῖς μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν «τῆς φυσιολογίας» περιλαμβάνομεν, κεχωρισμένως ἐλαττώσωμεν, περὶ τούτου φροντίζει ἡ συγκεντρωσίς τῆς διδασκαλίας, ἥτις τὰ μεμονωμένα μέρη συνδέει, στερεῶς συγκρατεῖ καὶ τὴν διάσπασιν προλαμβάνει. Ἡ συγκεντρωτικὴ διδασκαλία βεβαίοι ἡμᾶς μᾶλλον περὶ τοῦ καλοῦ ἀποτελέσματος τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας, ἥ πᾶσα ἄλλη ἐκ τῆς πείρας προερχομένη.

2. Ἡ διαπραγμάτευσις τῆς ὅλης.

1. Προεισαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

1. Ἡ φυσιολογία τῆς πατρίδος περιλαμβάνει τὴν σπουδαίαν περιοχήν, ἥτις εἴναι εὐπρόσιτος εἰς τὴν ἡμετέραν ἡμεσον ἀντίληψιν· ἐκ ταύτης δὲ ἡμεῖς ἀρύθμεθα τὸν ὅλον πλοῦτον τῶν ζωτικῶν αἰσθητικῶν παραστάσεων, ἐφ' ὃν τὸ ὅλον παραστατικὸν ἡμῶν οἰκοδόμημα βασίζεται. Ἡ διδασκαλία πρέπει ταύτην τὴν περιοχὴν ὅσον τὸ δυνατὸν πρὸς τὸν σκοπόν της νὰ ἐκμεταλλεύθῃ. Τὸ σπουδαιότατον δὲ πάντων εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς πατριδογραφίας εἴναι ἡ ἡμεσος ἀντίληψις διὰ τῆς ἐπισκοπήσεως. Καθὼς ὁ Ροβίνσων τὴν γῆσσόν του, οὕτω καὶ οἱ μαθηταὶ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ διδασκάλου πρέπει νὰ διατέχωσι πεδιάδα καὶ δά-

σος, ὅρος καὶ κοιλάδα καὶ τὴν ὅλην χώραν. Πρέπει νὰ βλέπωσι διὰ τῶν
ἰδίων των ὁφθαλμῶν, πῶς ἀροτριῶσιν ἐν τοῖς ἄγροῖς, βωλοκοποῦσι, σπεί-
ρουσι, θερίζουσι· ποίᾳ ἐργαλεῖα εἰς τὰς ἐργασίας μεταχειρίζονται καὶ
ποίαν διακόσμησιν ταῦτα ἔχουσι· πῶς ἐπὶ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ λεπτουρ-
γοῦ ἐπὶ τῆς αὐλῆς τοῦ λιθοξόου, ἐν τῷ καταστήματι τοῦ ῥάπτου ἐργά-
ζονται· ποίας ὑλας κατεργάζονται, διὰ τίνος, πῶς, πρὸς τίνα σκοπὸν κα-
τεργάζονται αὗται. Μόνον λόγοι εἶναι ἐνταῦθα παρὰ πολὺ ἀνωφελεῖς,
ἰχνογραφήματα καὶ εἰκόνες καθ' ἔκυτὰ μόνον ἀνεπαρκῆ. Ἐν τῇ διδα-
σκαλίᾳ τοῦ σχολείου δύναται τὸ ἐνωραμένον μόνον κανονικῶς περαιτέρω
νὰ ἐπεξεργασθῇ.

Οἱ περίπατοι ἀλλως τε χρησιμεύουσιν ὅχι ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν
πλησιέστατον αὐτῶν σκοπόν. Πίχν, ὅτι ἡ εὔνοια τῆς στιγμῆς προσφέρει,
ἐπισκοπεῖται, ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Οὐδὲν σπουδαῖον πρέπει
νὰ διαφεύγῃ τοὺς παιδας, καὶ ἀν τοῦτο δὲν ἀνήκῃ ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν
συνέχειαν τοῦ μαθήματος. Οἱ περίπατοι καθίστανται οὕτως ὑπηρετι-
κοὶ εἰς τὴν ὅλην διδασκαλίαν τὴν τε παροῦσαν καὶ τὴν μέλλουσαν.

2. Ἀλλὰ ὁ παῖς πρέπει οὐ μόνον νὰ βλέπῃ πολλά, ἀλλὰ καὶ πα-
ρορμώμενος ὑπὸ τῆς διηγήσεως νὰ δοκιμάζῃ ἔαυτὸν εἰς παντοῖα, θεώμε-
νος καὶ παρατηρῶν αὐτά. Κτίζει ἔαυτῷ ἐν ἀφεστώσῃ γωνίᾳ τῆς παικτηρίου
αὐλῆς καλύζην καὶ καταρτίζει αὐτήν, δοκιμάζει μετὰ τοῦ φίλου τοῦ Φο-
βείνσωνος νὰ πλέξῃ κάνιστρον ἐκ κλάδων λύγου ἢ ιτέας, νὰ συγδέσῃ μίαν
φωλεάν ἐκ μηρίθου (σπάγου), νὰ πλάσῃ μίαν λοπάδα ἐκ μαλακῆς ἀργίλ-
λου, ἢ μίαν χύτραν καὶ νὰ ἐτοιμάσῃ ἐξ ἑνὸς τεμαχίου ὑφάσματος φόρεμα
μικρὸν διὰ τὴν πλαγγόνα του· σκέπτεται δὲ περὶ τούτου πάντοτε, πῶς
αὐτὰ κάλλιστα νὰ κατασκευάσῃ καὶ πῶς τὰς ἐπιπροσθίουσας δυσκολίας
νὰ ὑπερνικήσῃ. Τοιαύτας δ' ιδίας ἀποπείρας ἔχοντα, προσέρχονται τὰ
παιδία ἔπειτα μετ' αὐξανούσης ἀντιλήψεως εἰς τὸν τόπον τῆς οἰκοδο-
μῆς, εἰς τὸ ἐργαστήριον, καὶ ἐπιδίδονται μετὰ διπλασίου ἐνδιαφέροντος
εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἔπειτα συζήτησιν τῆς περὶ
οὗ ὁ λόγος πατριδογραφικῆς ὕλης.

3. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ διδασκαλίᾳ πρέπει νὰ μὴ ἐλλείπῃ ἡ ἐποπτικὴ
ὕλη. Αὕτη εἰσέρχεται ἐν τούτοις εἰς τὴν διδασκαλίαν τότε μόνον πά-
λιν, ὅταν ἐν τῇ συζήτησι ἐπὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ χωρίου παρουσιάζη-
ται ἀσάφειά τις. Ὅποδείγματα καὶ εἰκόνες ἔρχονται ώς ἐπιβοηθητικά
πρὸς τοῦτο. Ἐπιθυμητὸν εἶναι τὸ ὑπόδειγμα ἑνὸς ἀπλοῦ ξυλίγου οἴκου,
πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν κεχωρισμένων λαμβανομένων ἀντιλήψεων τοῦ παι-

δός, καὶ τοῦ ἴδιου τρόπου ἐν τῷ οἰκοδομεῖν, καθὼς καὶ τὸ ὑπόδειγμα ἐνὸς πλοίου. Ἐν ἐλλείψει τοῦ τελευταίου δύναται νὰ προσαχθῇ τούλάχιστον μία μεγάλη καὶ κατὴ εἰκών. Ὡς ὑλικὸν εἰκόνων διὰ τὴν ἡμετέραν βαθμίδα συνίσταμεν τὰς παρὰ τῷ Schreiber ἐν Esslin ἐκτυπωθεῖσας εἰκόνας πρὸς ἐποπτικὴν διδασκαλίαν «έργαστήρια καὶ ὅργανα, ἐν 12 πίναξι. Τιμὴ αὐτῶν μετὰ τῆς ἔρμηνείας τοῦ κειμένου 9 μάρκαι..»

4. «Ο, τι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν φυσικῶν γνώσεων ἀριθμεῖ διὰ μίαν ἀπλῆν ἰχνογράφους, τοῦτο θέλει ἰχνογραφηθῆν πόδ τῶν μαθητῶν, τὸ πλεῖστον δὲ κατὰ μίαν πρόηγηθεῖσαν σχεδιογράφους ἐκ μέρους τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τοῦ μέλανος πίνακος. Αἱ ἰχνογραφήσεις τῶν μαθητῶν ἐκτελοῦνται ἐν τῷ γραμμοκεχαραγμένῳ ἀνακίῳ. Τὸ σχῆμα αὐτῶν πρέπει ἐκλέγηται ἐκ τῶν «R. Bauer τῶν δικτυωτῶν ἰχνογραφημάτων ὡς βοηθημάτων εἰς τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν. Δρέσδη, Bleyl und Kaemmerer».

5. Αὐθομόλογουμένως ἴσχύουσιν γενικῶς καὶ ἐνταῦθα αἱ γενικαὶ μεθοδικαὶ ἀρχαὶ, καθὼς αὗται ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει ἀνεπτύχθησαν, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς συνδέσεως τῶν κεχωρισμένων ἑνοτήτων κατὰ τὰς πέντε τοπικὰς βαθμίδας. Ἐὰν ἡμεῖς εἰς τὴν ἐπορένην πορείαν τῆς διδασκαλίας ἔχομεν συντόμως μόνον σκιαγραφήσει τὴν ὅλην, χωρὶς νὰ ὑποδείξωμεν τὴν σύνδεσιν αὐτῶν ἐν ταῖς κεχωρισμέναις μεθοδικαὶς ἐνότησι, τοῦτο ἐπράξαμεν, διότι πιστεύομεν, ὅτι τὸν τρόπον τῆς μεθοδικῆς συνδέσεως καὶ τὴν ἐξεργασίαν ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἡμένῳ ἔτει ἀρχούντως καθαρῶς καὶ δρθικλιμοφανῶς ἔχομεν ἐκθέσει. Μόνον παραδειγματικῶς καὶ μάλιστα χάριν διδασκάλων τινῶν, εἰς τοὺς δόποίους τὸ πρῶτον σχολικὸν ἔτος ἔμεινεν ὄγγωστον, ἀκολουθοῦσι κατὰ τὴν ἐπισκόπησιν τῆς ὅλης καὶ τινα λεπτομερῆ ὑποδείγματα τῆς συνδέσεως τῆς ὅλης συμφώνως πρὸς τὰς τοπικὰς βαθμίδας, κατὰ τὰς δόποις εὐκόλως καὶ τὰς λοιπὰς ἐνότητας δύνανται γὰ ἐπεξεργάζωνται. Οἱ σκεπτικὸς ἀναγγώστης δὲν ἀγαπᾷ ἄλλως τοῦτο, ἵνα καταγράψωνται αὐτῷ πάντα καὶ τὰ καθέκαστα μέχρι καὶ τῆς ἐλαχίστης λεπτομερείας. Ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει ἔπρεπε νὰ ἐκτανθῶμεν εἰς τοῦτο περισσότερον, ἵνα τὰς σκέψεις ἡμῶν καθαρότερον ἐκτυπώσωμεν, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ σχολικῷ ἔτει πρέπει ἡμεῖς νὰ ὑμεν συντομώτεροι.

6. «Ἐπειδὴ τὰ πρὸς χρῆσιν ποιήματα, ἄσματα καὶ ἰχνογραφήματα, τινὰ μὲν μετὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ φρονήματος, τινὰ δὲ μετὰ τοῦ μαθημάτος τῆς φυσιολογίας συνάπτομεν, διὰ τοῦτο ἔπρεπε γὰ εἰχομεν δια-

νείμει αὐτὰ κυρίως εἰς ταῦτα τὰ δύο μαθήματα. Συμπεριέλθομεν δὲ ταῦτα εἰς τὴν φυσιολογίαν, ἵνα τὰ ἔχωμεν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφήν. "Οπου δὲ συγάφεια μετὰ τούτων ἔν τισι χωρίοις δὲν εἶναι φανερά, ἀς ἀπο-
βλέψη ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰ περὶ οὓδον λόγος σύγχρονα μαθήματα τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας.

Μίαν αὐστηρῶς γεννητικὴν συνεχῆ βαθμίδα δὲν πρέπει νὰ ζητῇ τις ἐν τοῖς ιχνογραφήμασιν ἡμῶν. Ἰχνογραφοῦμεν βεβαίως μόνον, ἵνα τὴν πραγματογραφίαν ζωηρῶς διατυπώσωμεν, καὶ τὸ κυρίως ἀκριβὲς ιχνογραφεῖν τῶν ἀμέσων βαθμίδων προπαρασκευάσωμεν, ἀλλ' ὅχι, ἵνα εἰς αὐτὸν καὶ μόνον ἀρκεσθῶμεν.

2. Ἐπισκόπησις τῆς Θλης.

1. Νῆσος· λόφος· Εὔβοια· Ψαρά.

(Κεφ. 1 Ἀποστόλη).

Τί λέγεται νῆσος. ιχνογράφησις νήσου ἐν τῷ μαύρῳ πίνακι· ἐπο-
πτικὴ διδασκαλία περὶ νήσου. Πάραλια, λιμήν, σχθη. Τί λέγεται λόφος.
Ο Δυκαβητός, δ Ἀρειος Πάγος, δ λόφος τῆς ἀκροπόλεως. κτλ. Τὸ
Παλαιόκαστρον. Ή νῆσος Εὔβοια θέσις αὐτῆς ὡς πρὸς τὰ Ψαρά.
σχῆμα αὐτῆς, πόλεις, προιόντα. Ή πόλις Κύμη. Πρὸς ποῖον μέρος τοῦ
δρίζοντος κεῖται ἡ Εὔβοια ὡς πρὸς τὰ Ψαρά. Τὰ Ψαρά—Ἀντίψαρα.
θάλασσα.

Ιχνογράφησις. Τὰ Ψαρὰ καὶ Ἀντίψαρα· ή Εὔβοια.

2. Σχολεῖον· Ἐκκλησία· οἶκος.

(Κεφ. 2—3 Ἀποστόλη).

Η αὐλὴ τοῦ σχολείου· ή παράδοσις· δ μαυροπίναξ, ή καθέδρα τοῦ διδασκάλου· ή βιβλιοθήκη· τὸ θρανίον· ή σφαῖρα. Τὸ βιβλίον.

Ο νάρθηξ, δ κυρίως ναός, τὸ τέμπλον, ή ἀγία τράπεζα· δ ἄρματα· δ
θρόνος τοῦ ἀρχιερέως. Τὸ ἐπιτροπικόν, τὸ εἰκονοστάσιον· ή κανδύλα, τὸ
κηροπήγιον.

Τὸ μαγειρεῖον· τὸ ἐστιατόριον· ή αἴθουσα· δ κοιτών· τὸ ὑπόγειον
ἡ τράπεζα· ή κλίνη· δ καθρέπτης.

Ιχνογράφησις. Η Εκκλησία, δ οἶκος.

3. Θάλασσα· αἱελα.

(Κεφ. 4—6).

Τὸ ναυπηγεῖον· ἡ προκυμαία· τὸ τελωνεῖον· τὸ λιμεναρχεῖον· τὸ γειονομεῖον.

Οἱ καρκίνος· ὁ ἔχιγος· τὸ ὅστρεον· ἡ πίγα· ὁ ὄκταπον· ἡ σουπία, ὁ ἀστακός.

Ἡ σμαρίς· ἡ σαρδέλλα· ἡ πέρκα, ἡ γούπα, τὸ κεφαλόπουλον, ὁ σπάρος· ὁ σκορπίος· ἡ γλῶσσα· τὸ μελανούριον· ἡ τρίγλη (μπαρπούγιον).

Τὸ ἄγκιστρον· τὸ δίκτυον· ὁ κιονύρτος. Ἰχνογράφησις τῶν ἐν τῷ βιθύρᾳ· ἥτοι τοῦ καρκίνου· τοῦ ἔχινου· τοῦ στρειδίου· τῆς πίγης· τῆς τευθίδος (σουπιᾶς)· τοῦ ἀστακοῦ, τῆς γλώσσης.

4. Λέμβος· ναυτικὰ εἰδή.

(Κεφ. 6—10).

Τὸ σκάφος· τὰ ἑδώλια τῶν κωπηλατῶν· ὁ ιστός· τὸ ιστίον· ἡ πρῷρα, ἡ πρύμνη· τὸ πηδάλιον· ὁ ποῦς (σκότα)· ἡ ἄγκυρα· ἡ κώπη· ἡ σακκοράφα· λεμβοῦχος· κωπηλάτης· ναυτόπαις· ἐπιβάτης· ἡ λεμβοδρομία.

Ιχνογράφησις. Λέμβος· ἄγκυρα.

5. Δέρδρα· δπῶραι· προϊόντα.

(Κεφ. 10—15).

Ἐλαία· λεμονέα· πορτοκαλέα· μαστιχόδενδρον. κερατέα· συκαμινέα. Σῦκα· λεμόνια· πορτοκάλια· ἔλαιον· μαστίχη· πέπονες· ὑδροπέπονες· ξυλοκέρατα.

Ἐλαιον· οἶνος· σταφίδες· οἰνόπνευμα· μέταξα· κηρός· μέλι.

Ιχνογράφησις. Σῦκον· λεμόνιον· πεπόνιον.

6. Ξηρά· θάλασσα.

(Κεφ. 15—21).

Πεδιάς· κοιλάς· ὅρος (κορυφὴ—κλιτὺς—πρόποδες)· λίμνη· ποταμός· ῥύαξ· κοίτη· δάσος· λειμών· ἡφαίστιον· σπήλαιον· μεταλλεῖα· φρούριον·

δχθη· δρμος· λιμήν· ἀκρωτήριον· βράχος· υφαλος· ἀγκάλη· ναυμαχία.
ώκεανός· τρικυμία· γαλήνη· θύελλα· φύκος.

7. *Πλοῖον· προσδιορισμὸς χρόνου· μέταλλα· νομίσματα.*
(Κεφ. 21—24).

Πλοῖον, σκάφος· κῦτος· πρῶρα· πρύμνη· τρόπις· κοράκια· ἡ ἔσω τρόπις, σκαλμός· ἐξάρτια· σχοινία· κατάστρωμα· τὸ δωμάτιον τοῦ πλοιάρχου· τὰ δωμάτια τῶν ναυτῶν· κουπαστή· ἡ ἀναβάθμα· τὸ πηδάλιον·

‘Ημέρα· νῦξ· ἡμερογύκτιον· ἑδομάς· μήν, ἔτος· πρωΐα· μεσημέρια· ἐσπέρας, μεσογύκτιον· ὥραι· ἡμερολόγιον.

Σέδηρος· χαλκός· ὀρείχαλκος· κασσίτερος· μόλυβδος· λευκοσίδηρος· ‘Αργυρος· χρυσός· ἀδάμαντες· νομίσματα ἐκ χαλκοῦ· λεπτόν, δίολός· διώβολον· ἐξ ἀργύρου· δραχμή, ἡμίσεια· δραχμή· ^{1/3} τῆς δραχμῆς· πεντάδραχμον· Γεώργιον· χρυσοῦν· ἡμισυ· τέταρτον.

8. *Zῶa· — φυτά· ὕσπερια.*
(Κεφ. 24—32).

Κύων· γαλῆ· λαγώς· ἀλέξ· ψιττακός· κόνικλος· ποιμήν· κυνηγός· ποιμνιον· αἰπόλιον· Ὁρυζα· φασίολος· κισσός· ἵνδικα κάρυα· κοκκοφοίνιξ· χαρτομωρέα· γεώμηλον.

9. *Tεχνῖται καὶ ἔργα τέχης.*
(Κεφ. 32—34).

Γεωργός· ποιμήν· ναυτικός· τέκτων· λεπτουργός· σανδαλοποιός· καλαθοποιός· ὁράπτης· ἀγγειοπλάστης· μάγειρος· ἄροτρον· δίκελλα· πρόβατον· γάλα, τυρός, βούτυρον, κατασκευὴ οἶκου· ναυπηγία πλοίου· Σανδεῖς· ἥλος· τρυπάνη· πρέιων· ὑποδήματα· καλάθιον, κοφίνιον, κάνιστρον· κιοῦρτος· Σκελέα· ὑπενδύτης ὑποκάμψον· περισκελίς· περιπόδια· πῖλος· ἐπανωφόριον· χύτρα· λύχνος, λοπάς· βραστὸν κρέας· ψητόν·

10. *Δρόμοι, ὁδοί.*
(Κεφ. 35).

‘Οδὸς· Ερμοῦ· Αἰόλου· Ἀθηνᾶς· Σταδίου· Πανεπιστημίου· Περίπατον· πρὸς τὰ Πατίσια· πρὸς τοὺς στήλους· τὸν γύρον τῆς ἀκροπόλεως·

τὸν γύρον τοῦ βασιλικοῦ κῆπου· Πρὸς τοὺς ἀμπελοκήπους· πρὸς τὴν Κολοκυθοῦν.

Πλατεῖαι· ἡ τοῦ Συντάγματος· τῆς Ὀμονοίας· τῆς Ἐλευθερίας, τοῦ Βαρθακείου· Διεύθυνσις αὐτῶν ἐκ τοῦ σχολείου·

Κυρία ὁδός· πεζοδρόμιον· ὑπόγομος· δενδροστοιχία.

Ο βιτανικὸς κῆπος· ὁ βασιλικὸς κῆπος· ὁ κῆπος τοῦ λαοῦ.

11. Καιρός· τὰ μέρη τοῦ ὄρίζοντος.

Κλίμα ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Ροθιγσῶνος· ἐν Ἀθήναις· Ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἥλιου, ἡ δύσις· ζέστη· ψύχος· πάγος· χιών· βρογή· χάλαζα· ἀστραπή· βροντή· κεραυνός· καταιγίς.

12. Ἡ σπορά· ὁ θερισμός· ὁ τρυγητός.

Προπαρασκευὴ τῆς γῆς διὰ τοῦ ἀρότρου, διὰ τῆς δικέλλης καὶ διὰ τῶν λόιπῶν ἔργαλείων σπορά· βλάστησις· ώριμανσις· Δημητριακοὶ καρποί· σῖτος, κριθή, ἀραβόσιτος· ὅρυζα· θερισμὸς αὐτῶν· δρέπανον· δεμάτιον· ἀλώνισμα· ἔχυρον· Ἀμπελών, κλῆμα· σταφυλαῖ· ώριμανσις αὐτῶν· συλλογή· Τρυγητός· πατητήριον· (ληνός)· γλεῦκος· οἶγος.

13. Ο καλαθοπλόκος.

Ἐπίσκεψις εἰς ἔργαστήριον καλαθοπλόκου· Πῶς πλέκεται ἐν κοφίνιον; Ἰτέαι, λύγος πόθεν; Πῶς τὰς μεταχειρίζονται; Τὸ ὑπόβαθρον (ἡ βάσις) τοῦ καλαθίου. Τί πρὸς τούτοις πλέκεται; Τί πλὴν τῶν κλαδίων τῆς λύγου καὶ ιτέας μεταχειρίζομεθα πρὸς πλέξιμον; Κάλαμος, ἔχυρα, φλοιός.

Ἑχρογράφησις. Καλάθιον.

14. Τὰ ἐρ Ελλάδι πτηνά.

Στρουθίον (πυργίτης)· σιταρίθρα· καρδερίγα· ἀηδών· κόσσυφος· πέρδιξ· περιστερά· τρυγών· ὅρτυξ· ἀσπάλαξ· κόραξ· γλαύξ· νυκτερίς·

Μέγεθος αὐτῶν, χρῶμα, σχῆμα· φύδη· τρόπος τοῦ ζῆν· φωλεά· ώδη.

Ἑχρογράφησις. Φωλεά.

15. Ὁ ἀγγειοπλάστης.

Ἄπόπειραί τινες πρὸς κατασκευὴν χύτρας ἐκ πηλοῦ καὶ ἀποσκλήρυνσις αὐτῆς εἰς τὸ πῦρ. Ἐπίσκεψις εἰς ἑργαστήριον ἀγγειοπλάστου· προπαρασκευὴ τοῦ πηλοῦ· σχήματα τῶν ἀγγείων· ψήσιμον (καῦσις) αὐτῶν· στίλβωμα αὐτῶν· στολισμὸς (διακόσμησις) αὐτῶν. Τίνος εἴδους ἀγγεῖα γίνονται ἐκ πηλοῦ; (στάμναι· σταυρώναι· κανάται· τσανάκαι· γαβάθια· γάστραι;) Τιμὴ αὐτῶν· εὐθραστότης αὐτῶν· σκεύη ἐκ πορσελάνης· τὰ φαυεντιανὰ ἀγγεῖα. (φαρφουριά)· ποτήρια καὶ σκεύη ἐξ οὐρανού· παραβολὴ αὐτῶν.

Ιχνογράφησις. Κανάτιον.

16. Κυνηγὸς καὶ κυνῆγιον.

Ὀπλισμὸς τοῦ κυνηγοῦ· κύων κυνηγετικός· ζῶα τοῦ κυνηγίου (λαγώς, ἔλαφος, δορκάς, ἀλώπηξ, πέρδιξ). Περιγραφὴ τῶν ζώων· χρησιμότης τῶν φονευομένων ζώων· ἔνεδρα· ἡ συγκέντρωσις τῆς θήρας.

Ιχνογράφησις. Τσάρτα (κυνηγετικὸς σάκκος) ὅπλον τοῦ κυνηγίου.

17. Οἰκιακὰ ζῶα.

Βοῦς, αἴξ, πρόβατον, χοῖρος, κύων, γαλῆ, χήν, νῆσσα, δρυνίς, ἀλέκτωρ· Ωφέλειαι αὐτῶν ζώντων, φονευθέντων, (ὑποζύγια· φορτηγὰ ζῶα· γαλακτοφόρα ζῶα· ωτόκα ζῶα, ὃν τὸ κρέας εἶναι χρήσιμον· ἐριοφόρα καὶ πτεροφόρα ζῶα)· παραβολικὴ περιγραφὴ αὐτῶν· χηλοφόρα ζῶα· ὄνυχοφόρα ζῶα. πτεροφόρα· τροφὴ αὐτῶν καὶ ἐπιμέλεια.

Ιχνογράφησις. Ἄμαξα.

18. Ράπτης.

α) Ῥάπτης· ῥάπτρεῖον· ὕλαι, τὰς δόποιας αὐτὸς ἐργάζεται· ἐνέργειαι. αὐτοῦ· ἐργαλεῖα· φορέματα, τὰ δόποια κατασκευάζει.

β) Υγάρτης· ἀκατέργαστοι ὕλαι, τὰς δόποιας ἐπεξεργάζεται· ὁ ιστὸς (ἀργαλείδες)· αὐτὴ ἡ ὄφανσις, ὕλαι, τὰς δόποιας ὄφαίνει· πῶς αὗται ἀκόμη περαιτέρω κατεργάζονται·

Παράθεσις τῆς ὅλης κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτῶν συνάφειαν.

Α' Ἐκ τῆς Γεωγραφίας.

- 1) Θάλασσα· ποταμός· ξηρά.
- 2) Ἡ χώρα τῆς γεννήσεως· ἡ πατρίς.
- 3) Θερμοκρασία· ὥραι τοῦ ἔτους.
- 4) Διαίρεσις τοῦ χρόνου.
- 5) Χειμών.

Β' Ἐκ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς φυσικῆς ἐστορίας.

- 1) Ήμέρα καὶ λύχνος.
- 2) Φυσικὰ φαινόμενα.
- 3) Δένδρα τοῦ δάσους.
- 4) Πτηνά τοῦ δάσους.
- 5) Οἰκίδια ζῶα.
- 6) Πτηνά τῶν κλωθίων.

Γ' Ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων.

α') Πᾶς ὁ ἄνθρωπος φροντίζει διὰ τὴν κατοικίαν του.

- 1) Οἰκοδομία· λιθοτομία· καὶ κτίστης.
- 2) Ξυλουργεῖον καὶ ξυλουργός.

β') Πᾶς ὁ ἄνθρωπος φροντίζει περὶ τῆς τροφῆς του.

- 3) Γεωργία.
- 4) Μυλωθρὸς καὶ μύλος.
- 5) Ἀρτοποιὸς καὶ παρασκευὴ τοῦ ἄρτου.
- 6) Ἄλιες καὶ ἀλισία.
- 7) θηρευτικὴ καὶ θήρα.
- 8) Κτηνοτροφία. (οἰκίδια ζῶα).

γ') Πᾶς ὁ ἄνθρωπος φροντίζει περὶ τῆς ἐγδυμασίας του.

- 9) Ράπτης καὶ ύφαντης.
- 10) ὑποδηματοποιὸς καὶ βυρσοδέψης.
- δ) Πᾶς ὁ ἄνθρωπος φροντίζει περὶ ἀναπαύσεώς του.
- 11) Ο τραπέζοποιός· (ξυλουργός).

- 12) Ὁ καλαθοπλόκος.
  - 13) Ὁ ἀγγειοπλάστης.
  - ε') Ἡ σχέσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἄλλήλους.
  - 14) Σχολικὸς περίπατος.
  - 15) Ὅδοι καὶ δρόμοι.
  - 16) Τὰ χρήματα.
-

ΜΕΡΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΙΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΙ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑΣ

I. Η στέγη.

Σχοπός. Ἡ νέα οἰκία ἔχει ἴδρυθη. Τώρα πρέπει αὐτὴ νὰ τελειοποιηθῇ καὶ νὰ σκεπασθῇ διὰ στέγης. Σήμερον λοιπὸν θὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν στεγῶν τῶν οἰκιῶν μας.

1. Βαθμίς. Διατὶ καλύπτομεν τὴν οἰκίαν μας μὲ στέγην; Ἡ στέγη ἐμποδίζει τὸ ψύχος, τὴν βροχὴν καὶ τὰς καυστικὰς ἀκτῖνας τοῦ ἥλιου. Διατὶ λοιπὸν καλύπτομεν τὴν οἰκίαν διὰ στέγης; Διὰ τοὺς ἀνώτερω λόγους. Διατὶ δὲν στεγάζομεν τὴν οἰκίαν μας μὲ λίθους; Διὰ τῶν διὰ μέσου κενῶν τῶν λίθων διέρχεται ἡ βροχὴ βαρύνουσι πολὺ καὶ πίπτουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἐν αὐτῷ ἐνοικούντων. Διὰ τίνων στεγάζομεν τὰς οἰκίας μας; Διὰ κεράμων, σχιστολίθων. Ποῦ βλέπετε στέγας μὲ κεράμους, ποῦ μὲ σχιστολίθους; Τίνος εἴδους στέγη εἶναι ἡ τοῦ σχολείου; Ποίαν ἔξωτερικὴν ὅψιν ἔχουσιν αἱ στέγαι; Ποίας προτιμᾶτε, τὰς διὰ κεράμων ἢ τὰς διὰ σχιστολίθων;

2. Βαθμίς. a') Κέραμοι. Τὰ διάφορα εἴδη τῶν κεράμων προσάγουσιν εἰς τοὺς παῖδας. ἐν τῷ σχολείῳ πρὸς ὑπόδειγμα. Κοῖλοι κέραμοι, ἐπίπεδοι κέραμοι· ἐξ ὑέλου κέραμοι. Περιγραφὴ αὐτῶν. Ἐκ τίνος δὲ αὐτοὶ κατασκευάζονται; (Ἐν τῷ πλυνθουργείῳ ἐκ πηλοῦ, διὰ τοῦ πυρὸς ψήνονται.) Ἐξ ιδίας πείρας, ἐξ ἀπαλῆς ὕλης νὰ σχηματίσωμεν μικρὸν κοῖλον κέραμον καὶ νὰ ξηράνωμεν. Ἐπίσκεψίς εἰς τὸ πληθουργεῖον καὶ συνδιάλεξις καὶ συγκεφαλαίωσις τῶν παρατηρηθέντων. Διατὶ αἱ κέραμοι

ἀκριβῶς οὕτω διασχηματίζονται; Πῶς τίθενται αἱ κέραμοι ἐπὶ τῆς στέγης; Δοκιμή τις πρὸς στέγασιν μετὰ κοίλων κεράμων ἐν τινὶ ὑποθέθω.

— Τὸ δρόφωμα, ὁ στρωτὴρ (ἢ πλαγία δοκὸς στέγης), τὰ πέταυρα. Στέγασμα μετὰ κεράμων. Ἡ κορυφὴ τῆς στέγης καὶ ἡ στεγαία κεραμίς. Πρὸς ποιὸν σκοπόν; Ἐπίχρισις τῶν διακένων δι' ἀμμοκονίας, ἢ προφύλαξις δι' ἀχύρων. Τελευταία ἐπικάλυψις. Διατί; Ἡ στέγη μετὰ κοίλων κεράμων πολλοὺς μικροὺς διχετοὺς (ὑδρορρόβας) σχηματίζει πρὸς τρέξιμον τῶν ἐκ τῆς βροχῆς υδάτων.

6') *Σχιστόλιθος*. Πόθεν αἱ ἐπίπεδοι πλᾶκες πρὸς ἐπίστρωσιν τῆς στέγης φέρονται; Λατομεῖον σχιστολίθων. Περιγραφὴ αὐτοῦ διὰ περιγραφικῆς διδασκαλίας, ἐάν δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ που πλησίον λατομεῖον σχιστολίθων. Κατασκευὴ τῶν σχιστολίθων εἰς ὥραῖς ισομετρικὰ καὶ τετράγωνα ἐπίπεδα. Πῶς ὁ τεχνίτης (ὁ διὰ σχιστολίθων στεγάζων) ἔκτελεῖ τὴν ἔργασίαν του; Πῶς πρέπει νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν κορυφὴν τῆς στέγης; (δρόφωμα); Πῶς στερεόνει τὰ ἐπίπεδα τῶν σχιστολίθων; Πῶς αὐτὸς εἰσάγει τὰς τρύπας; Πῶς αὐτὸς τὰς ἐπιπέδους πλᾶκας θέτει τὴν μίαν ἐπὶ τῆς ἄλλης; Διατί οὕτω; Ποῖα ἐργαλεῖα εἰς τὴν ἔργασίαν του μεταχειρίζεται; Πῶς φαίνεται ἡ ἐκ σχιστολίθων στέγη;

3. *Βαθμίς. α'* Παραβολὴ μεταξὺ στέγης ἐκ σχιστολίθων καὶ κεράμων. Ἀμφότεραι ἐμποδίζουσι τὴν βροχὴν ἔξισου. Ἡ ἐκ σχιστολίθων στέγη φαίνεται ὡραιοτέρα, ἢ ἡ ἔξι ἐρυθρῶν κεράμων στέγη. Ἡ ἐκ σχιστολίθων στέγη βαρύνει ὅχι τόσον τὴν οἰκίαν, ὅσον ἡ ἐκ κεράμων. Ἄλλὰ ἡ ἐκ σχιστολίθων στέγη στοιχίζει ἀκριβώτερον, ἢ ἡ ἐκ κεράμων, καὶ ὅταν φθαρῇ, δυσκολώτερον ἐπιδιορθούται, ἢ ἡ ἐκ κεράμων.

6') Τίνα πρὸς τούτοις ἐπικαλύπτουσι διὰ στέγης, ἵνα προφυλάξωσιν αὐτὰ ἀπὸ τὸν ἄγεμον καὶ τὴν βροχὴν; Τὴν σκηνήν, τὸ παράπηγμα, τὴν ποιμενικὴν καλύψην, τὴν τοῦ κυνὸς καλύψην. Διὰ τίνος αὗται καλύπτονται; Διατί ὅχι μὲ κεράμους, ἢ σχιστολίθους; Καὶ τὰ φορτηγὰ ἀμάξια καὶ τὰ λεωφορεῖα ἔχουσιν στέγην. Καὶ ὁ σωρὸς τοῦ σίτου ἐν τῇ πεδιάδι φυλάττεται ὑπὸ ἀχύρίνης στέγης.

4. *Βαθμίς*. Ἀπευθύνατε ἔτι ἀπαξ τὰς ἔξης ἐρωτήσεις. α') Διατί στεγάζονται αἱ οἰκίαι; β') Μὲ τὴν πρέπει νὰ στεγάζωνται; γ') Πόθεν προμηθεύονται τὰς κεράμους, πόθεν τὰς σχιστολίθους; δ') Ἐάν τις παραβάλῃ τὴν στέγην ἐκ κεράμων πρὸς τὴν ἐκ σχιστολίθων, τί πλεονέκτημα εὑρίσκει, ἢ τὶ ἐλάτωμα; Ἡ γένα οἰκία ἔκτισθη.

1) Αἱ οἰκίαι ήμῶν πρέπει νὰ στεγασθῶσιν, ἵνα ἐμποδίζηται ἡ εἰς

αύτὰς δρμὴ τοῦ ἀγέμου καὶ τῆς κακοκαιρίας. 2) Ὑπάρχουσι στέγαι ἐκ κεράμων καὶ ἐκ σχιστολίθων. 3) Αἱ κέραμοι πλάττονται ἐν τῷ κεραμείῳ ἐκ πηλοῦ καὶ ψήνονται δυνατὰ ἐν τῇ καμίνῳ. Αἱ ἐπίπεδοι σχιστόλιθοι προέρχονται ἐκ τῶν λατομείων τῶν σχιστολίθων. 4) Ἡ ἐκ σχιστολίθων στέγη φαίνεται ὠραιοτέρα, ἢ ἡ ἐκ κεράμων, στοιχίζει ὅμως περισσότερον καὶ ἔναν χαλάσῃ, δὲν ἐπιδιορθοῦται τόσον εὐκόλως, ὅσον ἡ ἐκ κεράμων.

5. *Βαθμίς.* α) Ἐὰν πτωχοὶ ἄνθρωποι κτίζωσιν οἰκίσκουν, μὲ τί θὰ τὸν σκεπάσσωσιν; Διατί; Ἡ ἐκ κεράμων στέγη ἐμποδίζει τὸν ἄνεμον καὶ τὴν κακοκαιρίαν ἐπίσης καλῶς, καὶ εἴναι εὐθηγοτέρα βεβαίως, ἢ ἡ στέγη ἐκ σχιστολίθων.

6) Διατὶ δὲν καλύπτομεν τὰς οἰκίας μας, ώς οἱ ποιμένες τὴν καλύβην των, μὲ κλάδους καὶ καλάμους; Φαίνονται ἀσχημοί, δὲν διατηροῦνται πολὺν καιρόν, καὶ δὲν ἐμποδίζουσιν ὅσον πρέπει καλῶς τὴν βροχήν. Ἐπὶ ὅλιγου χρόνου διάστημα γίνονται αἱ τοιაῦται μικραὶ οἰκίαι (καλύβαι) ὕγραι καὶ σήπονται.

Τί εἴδους στέγην ἔχει ἡ στέγη τῆς μητροπόλεως, τοῦ πανεπιστημίου, τοῦ διδασκαλείου, τοῦ οἴκου μας; Τίνα στέγην ἔχει τὸ θέατρον;

Διατὶ οἱ ποιμένες δὲν καλύπτουσι τὰς καλύβας των μὲ κεράμους ἢ σχιστολίθους; Βεβαίως θὰ τὸ ἔκαμψον τοῦτο, ἐὰν εἶχον χρήματα, καὶ ἔναν ἥδυναντο νὰ βαστάσωσι τόσον βάρος.

δ) Πόσας κεράμους ἔχουσι ἀκριβῶς μεταχειρισθῆ ἐπὶ τῆς στέγης ἐκείνης; Ἔν εκάστη σειρᾷ 100 καὶ ἀκόμη 80, εἰς τὰς 15 ἐπαλλήλους σειρὰς 15 φορὰς 100 καὶ 15 φορὰς 80. Ἐπὶ τοῦ ἄλλου μέρους βεβαίως ἄλλας τόσας. Αὐταὶ ἀποτελοῦσι μέγαν ἀριθμόν τόσους μεγάλους ἀριθμοὺς δὲν ἤξεύρομεν ἀκόμη νὰ μετρῶμεν.

2. Τὰ χρήματα.

1. *Βαθμίς.* Ἐπὶ τοῦ ναυπηγήσαντος πλοίου εὔρεν ὁ Ροδινσών καὶ ἐν βαλάντιον πλῆρες χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν κερμάτων. Ἐχάρη οὗτος διὰ τὴν εὑρεσιναύτῶν; Τοῦ ἔλειπον βεβαίως πολλὰ καὶ ποικίλα πράγματα, ἥδυνατο δι᾽ αὐτῶν τότε νὰ προμηθευθῇ, ὅσα ἡ ψυχή του ηθελεν; Ἡδύνατο νέαν καὶ ὠραίαν οἰκίαν νὰ κτίσῃ; "Αχ, δὲν ὑπῆρχον διόλου τέκτονες ἐν τῇ νήσῳ. Ἡδύνατο νὰ ἀγοράσῃ ὠραία φορέματα; Βέβαια, ἀλλὰ ποῦ ῥάπτης, ὅστις ἥδυνατο νὰ τῷ κατασκευάσῃ; Ἡδύνατο νὰ προμηθευθῇ δι᾽ αὐτῶν ἄρτον, κρέας, καὶ οῖνον; Ἄλλα δὲν ἦτο ἐν τῷ κήπῳ οὕτε ἀρτοποιός,

οὕτε χρεωπώλης, οὕτε οἰνοπώλης. Τί τὰ ἥθελε λοιπὸν τὰ πολλὰ χρήματα, τί ἡδύνατο νὰ κάμῃ δι' αὐτῶν; "Ολας διόλου τίποτε δὲν ἔτο κανεὶς ἔκει, παρ' οὐ θὰ ἡδύνατο αὐτὸς δι' αὐτῶν νὰ ἀγοράσῃ τι. "Ελαβε μὲν τὰ χρήματα μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ δὲν εὐχαριστήθη δι' αὐτά. Τὰ μαχαίρια καὶ τὰ πηρούνια (χρεαγρίς), τὸ σφυρίον καὶ ὁ πέλεκυς ἦσαν πολυτιμώτερά αὐτῷ, ἢ ὁ σωρὸς τῶν χρημάτων.

Τῷ δόντι, ἐὰν ἡδύνατο αὐτὸς νὰ μᾶς τὰ χαρίσῃ; Αὐτὰ θὰ ἦσαν πολὺ χρήσιμα εἰς ἡμᾶς. Τί ἡδυνάμεθα νὰ ἀγοράσωμεν δι' αὐτῶν; Δὲν ἔχομεν καὶ ἡμεῖς χρήματα; Περὶ τῶν χρημάτων τώρα θὰ μάθωμεν, πῶς νὰ τὰ διακρίνωμεν.

2. *Βαθμίς. α)* Παρατήρησις τῶν νομισμάτων καὶ συνδιάλεξις περὶ αὐτῶν. Τὸ λεπτότερον, τὸ δίλεπτον (διάρρα), ὁ ὀβολὸς (πεντάρα), τὸ διώβολον (ἡ δεκάρα), τὸ είκοσά·λεπτον (ἀργυροῦν), τὸ πεντάδραχμον (ἡ ἡμίσεια δραχμῆς)· ἡ δραχμή, τὸ δίδραχμον, τὸ πεντάδραχμον (ἀργυροῦν καὶ χρυσοῦν), τὸ δεκάδραχμον (χρυσοῦν), τὸ είκοσάδραχμον (χρυσοῦν). σχῆμα, μέγεθος, δ τύπος (ἐκτύπωμα) καὶ ἐπὶ τῶν δύο μερῶν, βλη ἐξ ἣς κόπτονται (χαλκός, γυικέιον, ἀργυρός, χρυσός), ἀξία τινῶν κερμάτων.

β') *Χαρτογόμισμα*· μιᾶς δραχμῆς, δύο δραχμῶν, πέρτε δραχμῶν, δέκα δραχμῶν, είκοσιπέντε δραχμῶν, ἑκατὸν δραχμῶν, πεντακοσιών δραχμῶν. Περιγραφὴ αὐτῶν.

3. *Βαθμίς. α)* Παλαιὰ νομίσματα τοῦ Καποδιστρίου καὶ "Οθωνος" (ὁ Φοῖνιξ· τὸ είκοσιπεντάριον, ἡ ἡμίσεια δραχμῆς, ἡ δραχμή, τὸ πεντάδραχμον· τὸ θύρωιον). Ἐπίδειξις αὐτῶν τῶν παλαιῶν νομισμάτων. Παραβολὴ αὐτῶν πρὸς τὰ ἐν χρήσει σήμερον παρ' ἡμῖν κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος, τὸ μέταλλον, κατὰ τὴν ἀξίαν (τὰ χαλκὰ τοῦ "Οθωνος" ἔχουσι τὴν αὐτὴν μὲ τὰ σημερινὰ ἀξίαν; ἡ δραχμὴ τοῦ "Οθωνος" λεπτὰ σημεριγὰ 90 καὶ ἡ ἡμίσεια δραχμῆς λεπτὰ 45 τὸ πεντάδραχμον 4 δρ. 50 λεπ.).

β') Πῶς δύναται τις μὲ τίμιον τρόπον νὰ ἀπολαύσῃ χρήματα;

γ') Δύναται τις νὰ ἀγοράσῃ πάντα διὰ τῶν χρημάτων;

4. *Βαθμίς. α)* Εἴπατέ μοι ὅλα τὰ νομίσματα τὰ ἑλληνικὰ μὲ τὴν τακτικὴν σειρὰν ἐκ τοῦ μικροτάτου μέχρι τοῦ ἀνωτάτου. (τὸ μονόλεπτον, τὸ δίλεπτον, δ ὀβολός, τὸ διώβολον, τὸ είκοσάλεπτον, ἡ ἡμίσεια δραχμῆς, ἡ δραχμή, τὸ δίδραχμον, πεντάδραχμον, δεκάδραχμον, τὸ είκοσάδραχμον).

β) Τὰ χάλκινα, τὰ ἐκ γυικελίου, τὰ ἐξ ἀργύρου, τὰ ἐκ χρυσοῦ.

5. Βαθμίς. α) Ὁνομάσατε τὰ νομίσματα κατὰ σειρὰν κατ' ἀντίστροφον τάξιν ἐκ τοῦ εἰκοσαδράχμου μέχρι τοῦ λεπτοῦ.

6) Πόσα μονόλεπτα, διδολοί, διώδολα κάμγουσι μίαν δραχμήν; Πόσα δίδραχμα, πεντάδραχμα, κάμγουσιν ἐν δεκάδραχμον, ἐν εἰκοσάδραχμον; κ.τ.λ.

Τι δύναται τις νὰ προμηθευθῇ μὲ ἐν λεπτόν, μὲ ἐν δίλεπτον, μὲ ἐν διδολόν, μὲ ἐν διώδολον; μὲ μίαν δραχμήν; (ἐν πετροκόνδυλον, ἐν φύλλον χάρτου, ἐν βιβλίον κ.τ.λ. Τί στοιχίζουσι μερικὰ πράγματα; εἰς πῖλος, ἐν ζεῦγος ὑποδημάτων, ἐν μολυβδοκόνδυλον, μία ὁκᾶ ζακχάρεως κ.τ.λ.

Παράδοσις τῆς ὅλης ταύτης εἰς τὴν ἀριθμητικήν.

1. Βαθμίς. Ὁ Ροΐνισῶν συνέλαβε τὴν ιδέαν νὰ πλέξῃ καλάθιους. Πρὸς τὶς ἥθελε νὰ τὰς μεταχειρισθῇ; Τίνα πράγματά του ἥθελε νὰ φυλάξῃ ἐντὸς τῶν καλαθίων; Ἐκ τίνων ἥθελεν αὐτὸς νὰ πλέξῃ καλάθια; Ἐκ κλάδων λιγαριᾶς. Ἐπέτυχεν αὐτὸς τοῦ σχεδίου του; Μάλιστα. Εἴχε μάθει οὗτος νὰ κατασκευάζῃ καλάθια; "Οχι! ἀλλὰ συχνάκις πρότερον μὲ τὸν διδάσκαλόν του Νικόδημον εἶχεν ἐπισκεψθῆ τὸν καλαθοποιόν, καὶ εἶχεν ιδεῖ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς αὐτῶν.

Δυνάμεθα νὰ φέρωμεν εἰς τὴν παράδοσιν ἐν καλάθιον ἐκ λιγαριᾶς. "Ἄς τὸ παρατηρήσωμεν. Ἐγώ φέρει μετ' ἔμοι ἐν καλάθιον (ὁ διδάσκαλος δεικνύει ἐν ἡμίσφαιροειδῶς ἐσχηματισμένον πρὸς ἔνθεσιν γεωμήλων καλάθιον): εἰς τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν, πῶς ἔχομεν ἐπιχειρήσει τὴν ἐργασίαν μας. Κοινῶς κατασκευάζουσι μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι τὸ οπόθαθρον (τὸν πάτον τοῦ κοφιγίου) (ἐν κύκλῳ μετὰ τῶν ἀκτινοειδῶν ῥαβδώσεων) ἐπιχειροῦσι τὴν ἐργασίαν τοῦ πλέκειν. Τὸ καλάθιον εἶναι ἔτοιμον. Δὲν εἶναι ὅμως βεβαίως τόσον ὡραῖον, ὅπως ἐκεῖνο τὸ ὄποιον ἔγω φέρει μετ' ἔμοι. Δὲν εἶναι τόσον στρογγύλον, εἶναι λοξὸν (στραβόν), ἀλλ' ὅμως δυνάμεθα νὰ τὸ μεταχειρισθῶμεν. Ἀκόμη. ὡραιότερον εἶναι τοῦτο ἐδὼ τὸ καλάθιον. Τίς βεβαίως ἥθελε δυνηθῆ νὰ κατασκευάσῃ ὡσαύτως ἐν τοιούτον καλάθιον! Ἡξεύρετε, ποὺ τὰ τοιαῦτα πλέκονται; Μάλιστα. ἐν τῷ καλαθοποιείῳ τῷ πλησίον τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἀγίου Φιλίππου. Ἐκεῖ θὰ ὑπάγωμεν αὔριον, ἵνα μάθωμεν, πῶς πλέκονται τὰ καλάθια.

2. Βαθμίς. α) Πορεία εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ κοφινοποιοῦ καὶ ἐπισκόπησις τῶν ἔργων αὐτοῦ.

6) Συγδιάλεξις τοῦ παρατηρηθέντος ἐν τῇ σχολῇ κατὰ τὰς ἑξῆς ἐπόψεις: Πῶς εἶναι ἡ ἑξωτερικὴ μορφὴ τοῦ ἐργαστηρίου; Πῶς ὁ καλαθο-

πλόκος κατασκευάζει δρθώς τὸ ὑπόβαθρον; Πῶς διευθύνει τὰ ἐκ λυγαρίας κλαδία; Πῶς ἔκτελει τὸ πλέξιμον; Ποιὰ ἐργαλεῖα μεταχειρίζεται; Τίνος εἰδούς πλεκτὰ σκεύη ἔχομεν ἵδει; (Καλαθάκια τῆς χειρός, φορητὰ κοφίνια (φορμοὶ), χαρτοδόχα καλάθια κ.τ.λ.)

3. *Βαθμίς.* α) Μόνον καλάθια πλέκονται; Τίνα ἄλλα ἀκόμη πλέκονται; Καθίσματα, ἀμαξάκια τῶν παιδίων, ψίαθοι, πίλοι φάθινοι, ζευμπίλια, φρύγετρα ὁπωρῶν, δικτυωταὶ κιγκλίδες, φορητὸν κοφίνιον.

β) Ἐκ τίνος ἄλλης ὅλης πλέκονται καλάθια; Ἐκ καλάμου, ἐξ ἀχύρου, ἐκ λεπτῶν σανίδων κτλ.

4. *Βαθμίς.* Εἴπατε ἀκόμη ἀπαξὲν ἐν ἀλληλουχίᾳ α) τὶ πλέκεται; β) Ποίας ὅλας εἰς τὸ πλέκειν μεταχειρίζονται;

5. *Βαθμίς.* Πράγματα, τὰ διοῖα πλέκονται ἐκ λιγαρίας, ἐξ ἀχύρου ἐκ λεπτοῦ ἑλάσματος (σύρματος), ἐκ φλοιοῦ, ἐκ μηρίνθου (σπάγου).

3. Οἱ δημητριακοὶ καρποί.

Σκοπός. Θὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν φυτῶν, τὰ διοῖα χθὲς εἰδομεν εἰς τὴν πεδιάδα· ποία λοιπόν, ἔχομεν ἵδει; Βρίζαν, σῖτον, κριθήν, καὶ βρόμην.

1. *Βαθμίς.* Εἰς ποίας ἔξοχάς ἔχομεν ὑπάγει; εἰς τὴν τοῦ Φαλήρου, εἰς τὸν ἐλαιῶνα, εἰς τὰ Πατήσια, εἰς τοὺς Ἀμπελοκήπους. Ὁδὸς φέρουσαι εἰς αὐτάς, θέσις αὐτῶν. Εἰς αὐτὰς ἔχομεν ἵδει σπαρτά· ἐκεῖ βρίζαν καὶ σῖτον, αὐτοῦ κριθήν καὶ βρόμην. "Οτε πρώτην φορὰν ὑπήγαμεν εἰς τὴν ἔξοχήν, φαίνεται ὁ σῖτος καὶ ἡ βρίζα καθὼς χόρτον. Κατὰ τὸ θέρος ἔχει αὐξηθῆν καὶ κατασταθῆ κίτρινον.

2. *Βαθμίς.* α) Συγκριτικὴ συνδιάλεξις τῶν τεσσάρων εἰδῶν τῶν δημητριακῶν καρπῶν. Ἡ βρίζα εἶναι υψηλή, ὅσον ἀνάστημα ἀνδρός, μεγαλειτέρα τοῦ σίτου καὶ τῆς κριθῆς. Ποίαν τάξιν ἔχουσιν αὐτὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος; Εἰς τὴν βρίζαν, τὸν σῖτον, τὴν κριθήν εἰς τὸ ἄνω μέρος ἐπὶ τῆς καλάμης εἰς στάχυς, εἰς δὲ τὴν βρόμην ὅχι. Οἱ στάχυες ἔχουσιν πρὸς τούτοις ἀθέρα (τὸ ἄγανον)· εἶναι δι' οὗτος εἰς μὲν τὸν σῖτον βραχύτερος, εἰς δὲ τὴν κριθήν μακρότερος τοῦ τῆς βρίζης.

β) Συζήτησις περὶ τίνων δημητριακῶν καρπῶν. Ἡ βρίζα: καλάμη μακρά, κοίλη, κόμβοι μὲν φύλλα, καθὼς χλόη. Στάχυες, κόκκοι, ἐντὸς μικρῶν φύλλων ἐντεθειμένοι, καὶ ἐντὸς αὐτῶν τὰ ἄγανα· αὐτὰ δὲ ἀγκυλόνουσι καὶ πιάνουσιν ἐάν τις μὲ τὸν δάκτυλον ἐκ τῶν ἄγω πρὸς τὰ κάτω

τὰ ψαύση. Πρίζα ἐν τῇ γῇ κρατεῖ στερεῶς τὴν καλάμην, ὥστε ὁ ἄνεμος δὲν δύναται νὰ τὴν ἀνατρέψῃ. Συγκεφαλάίωσις.

Κατὰ τὰς αὐτὰς ἐπόψεις γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν τριῶν ἄλλων εἰδῶν τῶν δημητριακῶν καρπῶν ἐν τοῖς καθέκαστα.

γ) Πῶς ὁ καρπὸς φέρεται εἰς τὸ χωράφιον; οἱ ἄγροι κοπρίζουται, ἀροτριῶνται, βωλοκοποῦνται: σπορά, φθινοπωρινὴ σπορά, ἔαρινὴ σπορά, χειμερινοὶ καρποί, καλοκαιρινοὶ καρποί· καὶ τοῖς ὠριμότητος, θερισμός.

3. Βαθμίς. α) Τίνες δημητριακοὶ καρποὶ ἔχουσι στάχυν; Τίνες ἔνα κόρυμβον; Τίνος εἰδὸς καλάμην ἔχουσι; (Κοῖλος μετὰ κόμβων). Ποῖα φυτὰ γνωρίζετε ἐκ τῶν περιπάτων σας, τὰ διοῖα ἔχουσιν ὡσαύτως καλάμην, καθὼς ἡ βρίζα καὶ ὁ σῖτος; (ἢ ῥάπη (βοτάνη μὲ καλάμην) εἰς τοὺς φράκτας). Ἐχουσιν αὐτὰ ὡσαύτως στάχυας καὶ κόκκους; Μάλιστα. Ἄλλὰ ἡ ῥάπη ὅχι τόσον παχεῖς, οἱ κόκκοι ὅχι τόσον μεγάλοι καὶ βαρεῖς, καθὼς εἰς τὴν βρίζαν καὶ τὸν σῖτον. Τίνος εἰδὸς καλάμων ἔχει· τὸ λίνον; (ὅχι κοῖλον, ὅχι κόμβους, κανένα στάχυν ἐπάνω, ἀλλὰ μικροὶ κλαδίσκοι καὶ κόμβοι ἐντὸς αὐτῶν.

β) Πῶς ἔξαγει τις τοὺς κόκκους· ἐκ τοῦ στάχυος; Πῶς ὀνομάζονται αἱ καλάμαι τοῦ σίτου καὶ τῶν ἄλλων δημητριακῶν καρπῶν, ἀφοῦ ἀλινισθῶσι; Τί ἀχυρὸν ὑπάρχει; (τῆς βρίζης, τοῦ σίτου, τῆς κριθῆς καὶ τοῦ βρομίου ἀχυροῦ). Ἐπιδειξίς αὐτῶν. Τί κατασκευάζουσι μὲ τοὺς κόκκους; Εἰς τί μεταχειρίζονται τὸ ἀχυρόν;

4. Βαθμίς. 1. Βρίζα, σῖτος, κριθή, βρόμη εἶναι εἰδὸς βοτάνης φυτά. 2. Ἐχουσι δίζανα, κοιλότητα, κομβώδη καλάμην, καὶ ἐπάνω εἰς τὸν καυλὸν (κοτσάνι) ἔνα στάχυν ἡ κόρυμβον. 3. Εἰς τοὺς στάχυας καὶ εἰς τοὺς κορύμβους εἶναι ἐντεθειμένοι οἱ κόκκοι. 4. Οἱ κόκκοι παρέχουσιν ἡμῖν ἀλευρὸν πρὸς τροφὴν ἡμῶν. 5. Εἴγαι καλόν, ἵνα ὁ ἀγαθὸς Θεὸς αὐξάνῃ τοὺς δημητριακοὺς καρπούς. «Ο Κύρος δίδωσι χιλόηρ τοῖς κτήνεσι καὶ σπόροι πρὸς χρῆσιν. τῷρ ἀρθρώπων.»

5. Βαθμίς. Ποῖα εἰδὴ δημητριακῶν καρπῶν ἔσπειρεν ὁ Ροθίνσών; Ποῖα καλλιεργοῦνται παρ' ἡμῖν; α) Ποίους δημητριακοὺς καρποὺς γινώσκετε; Ποῦ βλέπει τις δι τοι αὐξάνονται τὰ βοτανοειδῆ φυτά; (Ἄρχονται καθὼς ἡ χλόη, κόμβοι, στάχυες, κόκκοι). Ποῖα κατὰ σειρὰν ὠριμάζουσι; Διατὶ εἶναι καλόν, ἵνα ὁ Θεὸς βρίζαν, σῖτον, κριθὴν καὶ βρόμην παρέχῃ; Θερισμὸς τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ἐργασίαι τοῦ θερισμοῦ.

III. ΠΕΡΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗΣ

1. Ἐκλογὴ τῆς ὥλης.

Τὸ περὶ ἀναγνώσεως ζήτημα εἰναι ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ ἡμερησίᾳ αὐτοῦ διατάξει. Οἱ παιδαγωγικοὶ περὶ τούτου μόνον συμφωνοῦσιν, ὅτι τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον δὲν πρέπει νὰ χρησιμεύῃ μόνον πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἀναγνώσεως. Διαφωνοῦσιν ὅμως περὶ τῆς θέσεως, ἣν πρέπει τοῦτο γὰρ κατέχῃ ἐν τῇ σχολικῇ διδασκαλίᾳ, καὶ πόθεν πρέπει νὰ λαμβάνηται ἡ ὥλη πρὸς σύνθεσιν αὐτοῦ. Ὁ Mager ἔθηκε τὸ περὶ τούτου ζήτημα οὐτωσί. «Τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον πρέπει νὰ παρέχῃ εἰκόνα τῆς καθόλου φιλολογικῆς ἀναπτύξεως, νὰ παριστᾷ τὸν ἔξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν τῶν ἀνθρώπων βίου τοῦ τε παρόντος καὶ παρελθόντος καὶ τὰς βάσεις καὶ ὅρους αὐτοῦ, μάλιστα δὲ νὰ γγωρίζῃ ποικιλοτρόπως τὸ ἔθνος, καὶ νὰ ἀναπαριστᾷ ζωηρῶς τὴν φύσιν, διδάσκῃ καὶ ἐπεκτείνῃ.» Ὁ δρισμὸς δ' οὗτος δὲν πρέπει μὲν νὰ παροραθῇ, ἐνέχει δημος ἐν ἔαυτῷ ὄψις πλεῖον τοῦ δέοντος. Ἀλλος δέ τις μετριοφρονέστερος ἀπαιτεῖ, ἵνα τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον χρησιμεύῃ ποικιλοτρόπως πρὸς καλλαισθητικὴν μόρφωσιν διὰ τῆς προσαγωγῆς τῶν καλλίστων ὑποδειγμάτων τῆς ἐθνικῆς φιλολογίας.

Ἄλλον τινὰ ὅλως διάφορον δρισμὸν παραδέχονται ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀναζητοῦσι βοηθείας κατὰ τὴν βλάβην, ἣν ἐπιφέρει ὁ εἰς τὰ σχολεῖα ἡμῶν εἰσαχθεὶς ἔγκυκλοπαιδισμός, ἢτοι ἡ ἔγκυκλος πατεία. (1) Κατὰ τούτους πρέπει νὰ σχηματισθῇ κέντρον τῆς διδασκαλίας, ὡς τινες μὲν λέγουσι τῆς γερμανικῆς, (2) ὡς δ' ἄλλοι συμπάσης τῆς σχολικῆς, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἰναι δυνατόν. Οἱ τὰῦτα δὲ φρονοῦντες παραδέχονται τὴν ἀρχὴν τῆς συγκεντρωσεως. Ἀλλ' ἐὰν ἡ διὰ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου σκοπουμένη συγκέντρωσις εἰναι κατ' ἐπίφασιν, ἢτοι λίαν ἔξωτερική, στερεῖται δὲ ἐνότητος, τότε βεβαίως τὸ τοιοῦτο βιβλίον δὲν δύναται γὰρ ἔχῃ ἀληθῆ συγκεντρωτικὴν δύναμιν. «Οταν π. χ. μάθημα ἡ ἀναγνωστικὸν βιβλίον ἀπ' ἀρχῆς ἔγκυκλοπαιδικῶς κατατάσσηται, τότε μένει τοῦτο γυμνὸν πάστης ἐσωτερικῆς ἐνότητος· γυμνὸν δ' ὥσαύτως ἐνότητος μένει,

(1) Vogt, Dr. Th., Der Encyklopädimus und die Lesebücher. Wien 1878.

(2) Otto, Dr. Fr., Anleitung, das Lesebuch als Grundlage und Mittelpunkt eines bildenden Unterrichts in der Muttersprache zu behandeln. Erfurt.

καὶ ὅταν ἡ διδασκαλία ἀναφέρηται πάντοτε εἰς τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον,
ἢ μετ' αὐτοῦ συνάπτεται. Ἡ συγκέντρωσις πρέπει νὰ ἔχῃ βαθυτέραν ἐν-
νοιαν. Τὸ τῆς συγκεντρώσεως ζήτημα δὲν λύεται διὰ τοῦ ζητήματος
τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίου, διότι τὸ δεύτερον εἶναι
μέρος μόνον τοῦ πρώτου. Ἀλλ' ίκανὰ τὰ περὶ τούτου λεχθέντα. Ἡ
γνώμη ἡμῶν περὶ τούτου εἶναι γνωστὴ ἐκ τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους.
Κατὰ τὴν γνώμην δ' ἡμῶν ἐκείνην πρέπει ἡμεῖς νὰ ζητῶμεν ἀναγνω-
στικὰ βιβλία, ὅτι τὸ περιεχόμενον ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν συγκεντρωτικὴν
ὑλὴν ἢ πρὸς ἕτα κύριον τῆς νοήσεως κύκλον τοῦ περιεχομένου, περὶ οὗ
πρόκειται. Οὐδεμία περικοπὴ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου ἀξιοῦται παραδοχῆς
ἔνεκα τοῦ ἀπλοῦ μόνον τῆς μορφῆς.

Ἡ χρῆσις τοιούτου ἀναγνωστικοῦ βιβλίου δύναται διαφόρως νὰ
νοηθῇ. ὃ προστίθεται τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον συμπληροῦν καὶ ἐπανα-
λαμβάνον τὴν λοιπὴν διδασκαλίαν, ἢ τάναταλιν, ἡ διδασκαλία ἐπεξερ-
γάζεται περαιτέρω ὅτι προσφέρει τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον. Ἐάν τοῦτο
τὸ τελευταίως λεχθέν, (δύναται δὲ τοῦτο περὶ τὴν ιστορικὴν μόνον δι-
δασκαλίαν νὰ περιστρέψηται) εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸν σκοπόν, ἢ μόνον
ἐπιτρέπεται, εἶναι χρεία βαθύτερας ἔτι ἐρεύνης⁽¹⁾. Ἀλλὰ τὴν διδασκα-
λίαν ἐν τῷ πρώτῳ καὶ δευτέρῳ ἔτει δὲν δύναται νὰ βλάψῃ ἡ ἔκβασις τῆς
ἐρεύνης ταύτης, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔκτείνομεν ἐνταῦθα τὸν περὶ τούτου
λόγον.

Ἐντούτοις τοῖς δύο πρώτοις σχολικοῖς ἔτεσι δὲν εἰσάγεται ἡ τοῦ φρο-
νήματος διδασκαλία ἐν τῷ ἀναγνωστικῷ βιβλίῳ, διότι οἱ μαθηταὶ δὲν
δύνανται ἀκόμη νὰ ἀναγνώσκωσι, καὶ ἔτι βραδύτερον εἶναι ἡ ἀνάγνωσις
πολὺν ἔτι χρόνου τόσον ἐλλιπής, ὥστε ἡ ἄλλη διδασκαλία δὲν δύναται
κατόπιν νὰ βραδύνη. Ἐάν τις θέλει καὶ μόνον μίαν στενὴν σύνδεσιν
νὰ ἐπιτελέσῃ, τότε θὰ ἡδύνατο εὔκόλως τὰ τεχνικὰ ὡς καὶ τὰ ὄλλα μα-
θήματα νὰ βλάπτωνται, π.χ. ἡδύνατό τις τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀναγνώ-
σεως καὶ γραφῆς νὰ ἐπισπεύσῃ, ἢ δυσαναλόγως γὰ παρατείνῃ. Θὰ ἦτο
βεβαίως εὐχῆς ἁξιον ἐν ἐγίνετο ἀρμονικὴ συνάφεια τῆς ὑλῆς τῆς ἀναγνώ-
σεως μετὰ τῆς ἐκάστοτε ὑλῆς τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας, οὕτως
ὡστε νὰ περιορίζῃ τις τὴν πρώτην ἁξιωτερικῶς, π.χ. ἐξ ἐκάστης μεθοδικῆς

(1) Πρελ. K e f e r s t e i n, Dr. H., Das deutsche Lesebuch in der Volksschule. Deutsche Blätter für erziehenden Unterricht, 1878, Nr. 40 Langensalza, Just, Dr. K., Lesebuch für das dritte Schuljahr. Jahrbuch des Vereins für W. P. Leipzig 1868.

ένότητος τινάς μόνον προτάσεις ως ίδην άναγνώσεως νὰ ἐκλέγῃ. Ὡς κανὼν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς πρώτης ἀναγνώσεως ἔστω, ὅτι πᾶν ὅ, τι πολὺ ἢ ἐπὶ πολὺ ἀναγνώσκεται, τοῦτο καταλείπει βραδύτερον τὴν ἀμφιβολίαν του. Μία π. χ. περικοπὴ τῆς ἀναγνώσεως, ἡτις ἔχει ως ίδην μῆθην τινα ἄλλην ἡτις εἰς τέσσαρας ἔως πέντε ξηρὰς προτάσεις συμπτύσεται, δὲν ἀναγνωρίζεται γενικῶς ὑπὸ τῶν μαθητῶν ως διήγησις μύθου. ¹⁾ Αν θέσωμεν «παράρτημα» εἰς τὴν ίδην τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας καὶ εἰς τὴν φυσικὴν ιστορίαν ὅχι ισοδύναμον πρὸς τὴν «σύγχρονον πραγματίαν», τότε προσφέρονται ήμιν πλείονες ὠφέλειαι. Τὸ πρᾶγμα εἶναι μὲν μετά τινα χρόνον εἰς τὸν μαθητὴν οὕπῳ ἀρκούντως γνωστόν, οὗτως ὥστε ἡμεῖς νὰ μὴ φροντίζωμεν περὶ νέου «παρέμβασις τῆς νοήσεως» ἢ «διέγερσις τοῦ ἐνδιαφέροντος» μάλιστα δὲ νὰ χρειαζόμεθα μίαν σύντομον ἐπανάληψιν, ἄλλην ἡ προτέρα μορφὴ εἶναι ἡδη κεχαλαρωμένη ἢ διαλελυμένη, ἐὰν δὲν ἐνασχολώμεθα περὶ τὴν ἀπομνημονεύσεις την περικοπήν. Δυνάμεθα τὴν ἀναγνωστικὴν ίδην ἐπὶ μίαν νέαν καὶ ἡδη μορφὴν νὰ φέρωμεν, ἢ καὶ συντομωτέραν, ἐνδιαφέρουσαν ὅμως. Καὶ τοῦτο ἀκόμη εἶναι ἀναγκαῖον, διότι ἡ μορφὴ πρέπει νὰ εἴναι ὑπόδειγμα. Δυνάμεθα ἡδη νὰ παρενέρωμεν πολυαριθμούς ποιήσεις, αἱ διοῖαι πρέπει εἰς τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν νὰ ἐναποτυπῶνται καὶ εἰς τὴν μνήμην. Δυγάμεθα πλὴν τούτου τὴν κατάταξιν τῆς ίδης συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ μεταβάλλωμεν, καὶ νὰ ἔχωμεν καιρὸν ἐκάστην ἀναγνωστικὴν περικοπὴν βαθέως νὰ ἀσκῶμεν, διότι τοῦτο ἀμέσως δὲν τάσσεται εἰς τὴν λοιπὴν διδασκαλίαν. Διὰ τῆς τοιαύτης οὐσιώδους ἐργασίας λαμβάνομεν καθαρὰν ιδέαν τῆς λέξεως «παράρτημα».

Σημείωσες.

Οι συγγραφεῖς τῶν σχολικῶν ἐτῶν ἔχουσιν ἐκδώσεις ἐν ἀναγνωσματάριον ⁽¹⁾ ἐν ὃ τὸ ἀγωθὶ ἐκτεθειμένον πρακτικῶς χρησιμοποιεῖται. Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ εύρίσκεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἡττοῦ ἐν στενῇ σχέσει πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ φρονήματος ἢ τὴν πατριδογραφίαν τῶν δύο πρώτων σχολικῶν ἐτῶν καὶ προϋποτίθησι τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ίδης ταύτης. Αἱ ίδηιαι εἶναι γνωσταὶ εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ διὰ τῆς διδασκα-

(1) Das erste Lesebuch. Διασκευασθὲν ὑπὸ τῶν Διδακτ. W. Rein, A. Bliedner καὶ τῶν A. Pickel καὶ E. Scheller. Δρέσδη Bleyl καὶ Kaemmerer. Ι μέρος 0,30 τῆς Μάρκας. ΙΙ μέρος 0,30 τῆς M. ἔκδοσις 2.

λικῆς διαπραγμάτευσεως καθίστανται ἀγαπηταὶ. Διὰ τοῦτο πρὸς ἑρμηνείαν ἔχει χρείαν ὀλίγου μόνον χρόνου ὁ διδάσκαλος. Ἡ δὴ δύναμις τοῦ διδασκάλου καθὼς καὶ τοῦ μαθητοῦ δύναται νὰ συγκεντρωθῇ κατὰ τὰς πρώτας ταύτας ἀσκήσεις εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Θεωροῦμεν τοῦτο οὐχὶ ἡκιστα σπουδαῖον. Τὸ ἀναγνώσκειν καὶ γράφειν εἶναι δεξιότητες, αἵτινες ἀπαιτοῦσι πλέον ἴκανὴν ἀσκησιν, διότι εἰς τὰς πρώτας βαθμοὺς πρέπει νὰ ὑπερικηθῶσιν· αἱ μηχανικαὶ δυσκολίαι, τούλαχιστον κατὰ μέγιστον μέρος, ἵνα αἱ σχέσεις τῆς διδασκαλίας τῆς γλώσσης ὡς πρὸς τὰ ἄλλα μαθήματα κατασταθῶσι πολὺ στενώτεραι.

Τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον διαιρεῖται εἰς δύο μέρη ἀνάλογα «πρὸς τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον σχολικὸν ἔτος». Τὸ πρῶτον μέρος πρέπει νὰ προσφέρῃ τὴν ἀναγνωστικὴν ὅλην μέχρι τοῦ ἄλλου ἡμίσεως τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους. Αὕτο περιέχει μικρὰ χωρία πρὸς ἀνάγνωσιν ἐκ τῆς διδασκαλίας τῆς φυσικῆς ἱστορίας, ἴκανὰς ποιήσεις καὶ τοὺς δώδεκα μύθους τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους⁽¹⁾. Τὸ δεύτερον μέρος, τὸ διπολὸν μεταξὺ τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως τοῦ δεύτερου σχολικοῦ ἔτους πρέπει νὰ ἀρχίζῃ, περιέχει κεφάλαια ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ροΐνσῶνος (ἀπὸ τοῦ Πάσχα διδασκόμενον), τὴν ὥδικὴν ὅλην τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου σχολικοῦ ἔτους καὶ ἴκανὰς ἄλλας ποιήσεις, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν ὅλην τῆς τοῦ φρονήματος διδασκαλίας⁽²⁾.

Ἡ το πολὺ γνωστὸν εἰς τοὺς συγγραφεῖς, διὰ τὴν κλασσικὴν ὅλην ἀπαιτεῖται καὶ κλασσικὴ μορφή. Καὶ ὅμως πρέπει νὰ ἐπιτρέπωνται, ιδίως εἰς τὸν Ροΐνσῶνα, ἐννοούμεναι ἐκτροπαὶ ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου. Ταῦτας πρέπει νὰ ὑπολογίζωσι συμφώνως πρὸς τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τῶν παιδῶν καὶ εἶναι ἀναγκαῖον κατὰ τὰ πρῶτα δύο ἔτη οὐχὶ κλασσικότης νὰ προστίθηται, ἀλλ' ἀπλότης καὶ εὔκαταληψία.

2. Ἡ ἐπεξεργασία τῆς ὅλης

1. *Τὸ ἀραιγνώσκειν.* Τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος ἔχει κατὰ πρῶτον τὸν σκοπὸν νὰ ἀσκήσῃ τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ἀράγνωσιν λέξεων, ἐν γένει καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς νὰ ἀναγνώσκωσιν εὐκόλως καὶ μετὰ ὄρθοῦ

(1) Τὸ πρῶτον αὗτὸ μέρος ἔχομεν ἐκδόσεις ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν οἱ μῆθοι τοῦ Γρίμμ, ὅπερ εἰσήχθη εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα.

(2) Ἡμεῖς τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τοῦ Rein διεσκεύσαμεν διὰ τῆς ἐκδόσεως Ἀποστόλη τοῦ Θαλασσινοῦ, ὃστις περιέχει τὴν ἀναγκαῖαν ἐκ τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ πατριαρδογραφίας ὅλην καὶ ἴκανὰ ἀσκματα. Ἰδ. περὶ τούτου ἐν τοῖς ἔμπροσθεν,

τονισμοῦ προτάσεις. Εἰς τὴν ἀράγρωσιν τῶν λέξεων ἀπαιτεῖται, ἵνα τὸ δῆμαρα ἀμέσως τὴν ὅλην λέξιν διατρέχῃ, ἐνῷ εἰς τὴν ἀράγρωσιν τῶν προτάσεων πρέπει πάντοτε νὰ προτρέχῃ ἐνίων ἐπομένων λέξεων, ἐνῷ ἡ προηγουμένη ἀκόμη προφέρεται. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν λέξεων τονίζει μάλιστα τὰς συλλαβὰς δρθῶς, ἀλλὰ θεωρεῖ πάσας τὰς λέξεις μιᾶς προτάσεως ισοδυνάμους. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν προτάσεων ἔξαρει λέξιν τινὰς ὡς ίδια σημαντικήν, ἥρα προϋποθέτει μίαν κρίσιν. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ γίνη προτοῦ ἡ ζητουμένη δεξιότης ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν λέξεων καταστήσῃ τὸ βλέμμα ἐλεύθερον εἰς τὴν ταχεῖαν καὶ τροχάδην βαίνουσαν τῶν στίχων ἀνάγνωσιν διὰ τοῦτο πρέπει τις νὰ μὴ ζητῇ τοῦτο προώρως. Γεννᾷ τοῦτο καὶ εὔκόλως τὴν πρόσκρουσιν (σκόνταρμα). γίνεται δ' αὕτη ὅταν τις τὰς γνωστὰς λέξεις πολὺ ταχέως τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ἀναγινώσκῃ, ἀλλ' εἰς ἑκάστην δύσκολον λέξιν ἴσταται, καὶ ἔπειτα πάλιν σπεύδων εἰς τὴν ἀνάγνωσιν προσκρούει ἐκ νέου. Ὡσαύτως δὲν πρέπει τις τὴν ἀνάγνωσιν τῶν λέξεων νὰ θέλῃ νὰ ἐκβιάζῃ κατεσπευμένως, ἐφ' ὅσου ἡ συλλαβιστικὴ ἀνάγνωσις παρέχει ἀκόμη δύσκολίας, διότι καταφεύγουσιν οἱ μαθηταὶ τότε εἰς μαυτεύσεις τῆς λέξεως. Πρέπει λοιπὸν νὰ σπεύδωμεν βραδέως! Εἰς τὴν συλλαβιστικὴν μέθοδον πρέπει συχνάκις νὰ ἐπανερχόμεθα, διὰν μία δύσκολος λέξις καθίστησι τοῦτο ἀναγκαῖον. Ἐκάστη πρότασις πρέπει ἐν πρώτοις ἀρκούντως νὰ ἀναγνωσθῇ, καθὼς αἱ λέξεις. (Παρατηροῦμεν προσέτι, ὅτι ἡ εἰς βαθμοῦδας κατάταξις τῆς ἀναγνώσεως δὲν πρέπει νὰ νοῆται οὕτως, ὅπερε νὰ μὴ εἶναι παραδεκτὴ εἰς τὴν κατωτάτην ἀναγνωστικὴν βαθμοῦδα καμμία ἀνάγνωσις λέξεως ἢ προτάσεως. Μέχρι τέλους πολυειδῶς καὶ ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμοῖδι γίνεται πρόοδος, ἐὰν αὐτόδι, παρεισάγωνται προτάσεις. Εἰς τοὺς ἀρχαρίους ἡ φυσικὴ προφορὰ τοῦ ἥχου τῶν γραμμάτων εἴναι ἡ μόνη διδακτικὴ μέθοδος, βραδύτερον δὲ εἰσέρχεται ὁ συλλαβισμός. Πρὸς εὐκολίαν ἐν τούτοις ἀναλόγονται αἱ δύσκολοι λέξεις. Τὸ συλλαβικός (κατὰ συλλαβὰς) ἀναγινώσκειν μίαν λέξιν δύναται τις νὰ μὴ ἐπιζητῇ εὐθύς, διότι ὁ μαθητὴς δὲν γνωρίζει βέβαια ἀκόμη, πόσον μακρὸν μία συλλαβὴ ἔκτείνεται.

Λέγει τις τῷ μαθητῇ πολλάκις, μέχρι τίνος γράμματος πρέπει αὐτὸς νὰ ἀναγνώσῃ π. χ. εἰς τὴν λέξιν «ριζόγαλον» ἀναγινώσκει μέχρι τοῦ ι! — ρι —, ἐκεῖθεν μέχρι τοῦ ο! — ζο —, εἴτα καὶ τὰς δύο συλλαβὰς! ριζο —. ἔπειτα ἐκ τοῦ γ μέχρι τοῦ α! — γαλα —, καὶ ἐκ τοῦ λ μέχρι τοῦ τέλους! — λον —, ἔπειτα τὰς δύο συλλαβὰς δρμοῦ — γαλον —, καὶ τέλος τὴν ὅλην λέξιν! ριζόγαλον. Πολλὰ ἀναγνωσματάρια τῆς κατωτά-

της βαθμίδος φέρουσιν ἔνεκα τούτου τὰς λέξεις χωρισμένας εἰς συλλαβάς· (βιζύγαλον π. χ. ἐκτίθεται — βι — ζό — γα — λον). Τὸ ἀναγνώσκειν γίνεται ἐν πρώτοις διὰ τούτου βεβαίως εὔκολώτερον, ἀλλὰ μετατρέπεται αὐτὸς εὔκολως εἰς ἀνάγνωσιν συλλαβῶν· πρὸς τούτοις παραμορφοῦται καὶ τὸ σχῆμα τῶν λέξεων. "Οταν μία πρὸς ἀνάγκην περικοπὴ ὁρθῶς προπαρασκευασθῇ, τότε δὲν εἶναι ἀναγκαῖα ἡ προμημονευθεῖσα βοήθεια.

'Ἐκ τῆς κεφαλαιώδους γραφῆς τοῦ ἀναγνωστηρίου μέχρι τῶν μικρῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβηταρίου εἶναι μεγάλη διαφορά. Πρὸς τοῦτο προστίθενται οἱ πολλοὶ στίχοι μετ' ἀλλήλων καὶ ἡ μικρὰ ἀσκησις ἐν τῇ δείξει καὶ τῇ προχωρήσει ἐπὶ τούτων τῶν γραμμῶν. Ταῦτα πάντα συγχέουσιν εὔκολως τοὺς μαθητάς. "Ενεκα τούτου παρεμβάλλουσι μεταξὺ τοῦ ἀναγνωστηρίου καὶ τοῦ ἀλφαβηταρίου ὡς σκόπιμον καὶ ἀνάλογον μετάβασιν τοὺς πίγακας, ὃν ἡ γραφὴ κατέχει τὸ μέσον μεταξὺ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀναγνωστηρίου καὶ τοῦ ἀλφαβηταρίου. Οὗτοι οἱ πίγακες ἐπιτρέπουσιν ἄνευ κόπου μίαν σπουδαίαν ἐν συνδλῷ διδασκαλίαν καὶ ἀσκησιν ἐν τῇ ἀπὸ κοινοῦ δείξει καὶ ἀναγνώσει. 'Ἐν τῷ ἀναγνωστικῷ βιβλίῳ ἀπομονοῦνται οἱ πρὸς ἀνάγνωσιν στίχοι διὰ τῶν ἀραγνωστικῶν πίγακων, ἡ δὲ ἑνὸς φύλου χάρτου, ἡ δὲ πρὸς ἀνάγνωσιν λέξις διὰ τοῦ πρὸς δεῖξιν ξυλαρίου.

'Ἡ διδαχτικὴ πραγματεία ἀναγνωστικῆς τίνος περικοπῆς γίνεται κατὰ τὰς γνωστὰς πέντε μορφωτικὰς βαθμίδας. 'Αλλ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηται πᾶσα ἀναγνωστικὴ περικοπὴ ὡς μεθοδικὴ ἐνότης καὶ νὰ ἐπεξεργάζηται καθ' ἀπάσας τὰς βαθμίδας, διότι ἄλλως ἡ ἀσκησις τοῦ ἀναγνώσκειν πρέπει νὰ εἶναι πολὺ μικρά. Πολλαὶ ἀναγνωστικαὶ περικοπαὶ ἀποχωρίζονται ἔνεκα τούτου ἐπὶ τῆς δευτέρας βαθμίδος μετὰ τῆς ἀναγνώσεως, ἡ κατὰ πρῶτον κατόπιν ἀργότερον γίνεται χρῆσις.

'Ἡ προπαρασκευὴ χωρίου τινὸς ἔκτείνεται κατὰ πρῶτον ἐπὶ τοῦ περιεχομένου. Τὸ ἔνδιαφέρον πρὸς αὐτὸν πρέπει νὰ διεγείρηται διὰ τοῦ σκοποῦ. Πρέπει τις ὅμως συγχάκις ἔτι πλέον νὰ πράττῃ βεβαίως πρέπει ἡ προσυζήτησις νὰ μὴ καταδειχνῇ ὅλην τὴν ὅλην τοῦ ἀναγνωστικοῦ χωρίου. 'Ἐν τῷ ἀναγνωστικῷ χωρίῳ εἶναι τῷ μαθητῇ ἵσως καὶ τι, ὡς φαίνεται, ἀκατάληπτον ἡ ἀσαφές, δῆπερ σαφηνίζεται ἐκ τῆς συναφείας ἐν τῇ ἀναγνώσει, οὐχὶ ἀφ' ἑαυτοῦ. "Ἡ ὑπάρχουσιν ἐκφράσεις τινές, ἡ συντακτικαὶ προτάσεις τούτων πρέπει ὅσον τὸ δύνατὸν νὰ γίνηται χρῆσις πρὸ τῆς ἀραγνώσεως ἐν πλήρει σαφηνείᾳ. Πολυειδῶς παρεμβάλλεται ἡ σαφήνεια ὅπου καθίσταται βεβαίως τούτο ἀναγκαῖον, ἡ παρέχεται αὕτη ἐν τῷ τέ-

λει ἐνὸς κεφαλαίου. Τὸ τελευταῖον δὲν ἔχει καμμίαν δρθὴν ἔννοιαν, διότι οἱ μάθηται ἀναγκάζονται κατὰ πρῶτον νὰ ἀναγνώσκωσι χωρὶς νὰ ἔγγοωσιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ παρεμβολὴ τῆς ἀναπτύξεως δὲν δύναται καλῶς νὰ προσαρμοσθῇ, διότι ὁ συνειρυδὸς τῶν ἰδεῶν ἔνεκα ταύτης ἀδιακόπως διασπᾶται. Διὰ τὸν διδάσκαλον εἶναι ἡ πεῖρα αὕτη βεβαίως εὔκολωτέρα, ἢ μία καλὴ προπαρασκευή. Διότι αὕτη ἡ τελευταία δὲν πρέπει νὰ ὑφίσταται ἐξ ἐνίων περικοπῶν ἀγενούσας, ἀλλὰ νὰ σχηματίζῃ ἐν ὅλῳ τέλειον. Τοῦτο πολλάκις δυσκόλως, ἐκτελεῖται καὶ ἀπαιτεῖ πολλὴν σκέψιν, ἐάν δὲν θέλει τις νὰ ἐπιτηδεύηται. Μία ἐπιτυχῆς προπαρασκευὴ ἀνταμείβει πάντοτε τὴν μετὰ ταύτης συγγενεύουσαν ἐπιμέλειαν. Αἱ ἀναγκαῖαι ἀναπτύξεις πρέπει νὰ ἐκφράζωνται ὅσον τὸ δυνατὸν συντόμως, καὶ τὸ μάθημα τῆς ἀναγνώσεως δὲν πρέπει νὰ μεταβάλληται εἰς μάθημα γεωγραφίας, ἢ φυσικῆς ιστορίας. Κείμενα ἀναγνωστικά, ἀπαιτοῦντα πολλὰς ἀναπτύξεις, πρέπει νὰ θεωρῶμεν ὡς μὴ ἐπιτυχῆ ἢ ὡς μὴ κατάλληλα εἰς μαθητὰς τῆς τάξεως ταύτης.

Περαιτέρω ἐκτείνεται ἐπὶ τῆς στοιχειωτικῆς βαθμῖδος τῆς ἀναγνώσεως ἡ προπαρασκευὴ ἐπὶ τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς ἀναγνώσεως καὶ ἐπὶ τῆς εἰς αὐτὴν περιλαμβανομένης γραφῆς. (Καὶ ἡ προπαρασκευὴ αὕτη ἀπαιτεῖ μεγάλην ἐπιμέλειαν καὶ πρέπει ἐξ ἄπαντος νὰ γίνηται γραπτῶς. Μόνον ἀπειροὶ καὶ ἐπιπόλαιοι διδάσκαλοι δύνανται νὰ ἐπαναπαύονται ἐπὶ στιγμιαίων εἰσηγήσεων ἢ ἐπὶ πρακτικῆς ἐπόφεως). Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν σπουδαίως καὶ τὰ ἐπόμενα. Ἀριθμός τις λέξεων τῶν ἐν χρήσει ἀναγγωστικῶν περικοπῶν εἶναι γνωστὸς εἰς τὸν μάθητὴν ἐκ τῶν προτέρων. Αἱ λέξεις αὗται ἀποχωρίζονται κατὰ πρῶτον καὶ παρουσιάζονται, ἐφ' ὅσον τοῦτο θεωρεῖται ἀναγκαῖον, ἐν μορφῇ ἐπαναλήψεως. Μόνον ὅπου προκύπτουσιν ἐλλείψεις, ἀποχωρίζονται αἱ λέξεις αὗται εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτῶν. Ἐκ τῶν γέων λέξεων πολλαὶ εἶναι γνωσταὶ εἰς τὰ ἀθροισματα φωνῶν ἦτοι εἰς τὰς στοιχειώδεις συλλαβάς· μὲ ταύτας προβαίνομεν ὄμοιόις. Αἱ πρότυποι λέξεις παρέχουσιν ἡμῖν εἰς τοῦτο πραγματικὰς βοηθείας καὶ εἰς ταύτας πάντοτε ἀνατρέχομεν. Ἐάν πρέπει νὰ γίνωσι νέοι ὅλως συνδυασμοί, τότε ἀσκούνται οὗτοι ὡς πρότερον. Ἡ ἀναγνώσις τῶν λέξεων ἀνήκει ἰδίᾳς καὶ εἰς τὴν δευτέραν βαθμῖδα. Ἀλλ' εἰς τὰς δυσκόλους λέξεις συνίσταται, νὰ τοποθετῶνται αὗται ἐπὶ τοῦ ἀναγνωστηρίου, καὶ μάλιστα ἐάν εἶναι πολυσύλλαβοι. Ἀναγνωσματάριον διὰ τὴν στοιχειωτικὴν βαθμῖδα θὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψει ἔπειτα, διότι αἱ δύσκολοι λέξεις ἔν περικοπῇ τινι δὲν ἐπισωρεύονται).

‘Ως δευτέρα βαθμὶς ἀκολουθεῖ ἡδη ἡ ἀνάγνωσις τοῦ προπαρεσκευα-
σμένου κεφαλαίου. Τοῦτο τὸ κεφάλαιον βασανίζεται, μέχρις οὗ καὶ οἱ
ἀδυνατώτεροι τῶν μαθητῶν νῦν δύνωνται νὰ ἀναγινώσκωσιν αὐτὸν εὐχερῶς.
‘Η τεχνικὴ ἐπιδεξιότης τοῦ διδασκάλου πρέπει ἐνταῦθα οὕτως νὰ ἀνα-
πτύσσηται, καθὼς καὶ εἰς τὰς πρώτας τῆς ἀναγγνώσεως ἀσκήσεις, διὰ
τούτου δὲ ἡ προσοχὴ διατηρεῖται καὶ γίνεται ἔντονος ἀσκησις τῆς ἀνα-
γνώσεως. Πρέπει δὲ εἰς ταῦτα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ τὰ ἑξῆς. Οἱ μαθη-
ταὶ κάθηνται ἐν καλῇ στάσει πρὸ τοῦ ἡγεμονίου βιβλίου καὶ δεικνύουσι
τὴν ἀναγινωσκομένην λέξιν. Γίνεται δὲ μετακίνησις πρὸς τὰ πρόσω, δι’
ώρισμένου σημείου, καθὼς καὶ δι’ ἐνὸς τοιούτου ἡ λέξις προφέρεται. Τὰ
διαλείμματα εἰς τὰς λέξεις χωριστὰ εἶναι κατ’ ἀρχὰς μακρότερα, ἐπειτα
βραχύτερα καὶ παύουσι φυσικῶς ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν προτάσεων. Γί-
νεται δὲ ἡ ἀνάγνωσις κανονικῶς πρῶτον μὲν ἐν χορῷ, ἐπειτα δὲ παρ’
ἐνὸς ἑκάστου τῶν μαθητῶν, διὰν δὲ ἐπέλθῃ κάματος, τότε ἐν ποικιλῇ
ἐναλλαγῇ. Οἱ ἀδύνατοι μαθηταὶ ἀναγινώσκουσι συχνότερον προτάσεις
μένουσι μετ’ οὐ πολὺ εἰς τὴν μνήμην, ἐπειτα συχνάκις δὲν βλέπουσι
πλέον τὰς λέξεις. Διὰ τοῦτο ἀγαγινώσκονται αἱ λέξεις καὶ δχι κατὰ
σειρὰν (π. χ. ἡ πρώτη, ἡ τετάρτη, ἡ προτελευταία κ.τ.λ.) Τὸ ἀναδρομι-
κῶς ἀγαγινώσκειν συγχωρεῖται μόνον εἰς ἔξαιρετικὰς περιστάσεις. Προ-
σκρούει μαθητής τις εἰς λέξιν τινά, τότε πρέπει αὐτὴν ἐν οὐδεμιᾷ περι-
πτώσει νὰ μὴ ἀναγινώσκηται εἰς αὐτὸν. Πρέπει αὐτὸς νὰ ἀναλύσῃ αὐτὴν
εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς χαρηλοφώνως ἢ μεγαλοφώνως. Αὔστηρῶς δὲ εἶναι
ἡμ ποδισμένον τὸ νὰ ἀκολουθῇ τις ἄλλον εἰς τὸ δεικνύειν τὰ ἀναγινώσκ-
μενα, ἢ νὰ ἀναγινώσκῃ κατόπιν τῶν ἄλλων. Πρὸς τὴν παρ’ ἐνὸς ἑκάστου
μαθητοῦ χωριστὰ ἀνάγνωσιν οἱ ίκανοι κατὰ πρῶτον μαθηταὶ δρίζονται,
εἴτα δὲ οἱ ἀδύνατοι. Ὁφείλομεν δὲ μετὰ τοὺς τελευταίους τούτους ὅλι-
γον χρόνον νὰ ἀρκώμεθα καὶ εἰς τὸ κατὰ λέξιν ἀναγινώσκειν. Ἐκάστου κε-
φαλαίου ἀναγινώσκεται πρὸς ἀσκησιν πρότασις πρὸς πρότασιν ἡ προη-
γουμένη πρότασις φέρεται πάντοτε πρὸς τὴν ἐπομένην, μέχρις οὗ τέλος
τὸ ὅλον κεφαλαίου νὰ ἀναγινώσκηται εὐχερῶς. Βραδύτερον δύνανται μι-
κρὰ κεφάλαια εὐθὺς μέχρι τέλους νὰ ἀναγινώσκωνται. Ἐν τῷ ἀναγινώσκειν
κατὰ λέξεις προστίθενται εὐκαιρίας τυχούσης παρατηρήσεις περὶ τῶν
σημείων τῆς προτάσεως. Ὁ ὅρθος τοιισμὸς ἐπιτυγχάνεται διὰ συντόμων
ἐρωτήσεων μετὰ τὴν ἔξαιρουμένην λέξιν. Καὶ ἡ προανάγνωσις ὑπὸ τοῦ
διδασκάλου πρέπει ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν νὰ εἰσάγηται. Ἔὰν προτάσεις
εἴτε ὅλα κεφάλαια ἐν χορῷ ἀναγινώσκωνται, τότε πρέπει ὁ διδάσκαλος

νὰ ἡγῆται τούτου, καθὼς ἐν τῷ διμιεῖν ἐν χορῷ, ἀλλως δὲ τονισμὸς βλάπτεται διὰ τοῦ ἐν χορῷ ἀναγγιγώσκειν. — Εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἔπονται ἐρωτήσεις τινὲς κατὰ τὴν ὑλην, ἀναπτύξεις, ἐάν τινες εἶναι ἀγαγκαῖαι, ἢ ὅλοκληροι δηλώσεις τοῦ περιεχομένου (ὑπὸ τῶν μαθητῶν). (Κατάλληλοι περικοπαὶ ἀπομνημονεύονται καὶ ἀπαγγέλλονται). Τοῦτο δὲ πρέπει γὰρ γίνεται μετὰ τὸν τῆς ἐκ τῆς ἀναγγώσεως κάμπτον, ἀλλὰ πρέπει γὰρ εἶναι σύντομοι αἱ περικοπαί. Ἐπὸ δὲ τοῦ εἰς τὰς ἀναγγώσεως κάμψεις, ἀπό της ἀναγγώσεως περικοπῶν.

Οἱ σκοπὸς τῆς ἀναγγώσεως τοῦ δευτέρου ἔτους δύναται γὰρ θεωρῆται ὡς ἐπιτυχών, ὅταν οἱ μαθηταὶ τὰς μικρὰς ἀναγγώστικας περικοπὰς τοῦ ἀναγγωστικοῦ των βιβλίου καὶ ἄλλα εἰς ταύτην τὴν βαθυτίδα ώρισμένα χωρία καὶ ἄγεν προηγουμένης ἀσκήσεως εὐχερῶς ἀναγιγώσκουσι, βραδέως καὶ μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης ἐγνοίας.

2. Τὸ γράφειν. Διὰ τοῦ γράφειν ἐγνοοῦνται ἐνταῦθα ἀπασαι αἱ γραφικαὶ ἀσκήσεις μετὰ τῶν προπαρασκευῶν αὐτῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τῆς γλώσσης. Ως θέμα τοῦ δευτέρου σχολικοῦ ἔτους νομίζομεν τὴν πρόσκτησιν μιᾶς γραμματικῆς καὶ δρθογραφικῆς δρθῆς ἐκφράσεως ἐν τῇ περιοχῇ τῆς πραγματευομένης ὑλῆς, μετὰ τοῦ περιόρισμοῦ εἰς τοὺς ἀρχικοὺς τύπους τῆς ἀπλῆς προτάσεως.

Αἱ πρὸς ἐπίτευξιν τούτου τοῦ σκοποῦ ἀναγκαῖαι ἀσκήσεις τάσσονται εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Ἐκ τῆς πλουσίας ἀναγγώστικῆς ὑλῆς πρέπει γὰρ γίνηται σκόπιμος ἔκλογχος κατὰ προηγουμένων δρισθένων σχέδιον. ὅτι ἀπαντᾶται ἐκ τῆς (θεωρητικῆς) διδασκαλίας τῆς γλώσσης, τοῦτο δὲν λαμβάνεται χάριν αὐτοῦ τούτου, ἀλλ᾽ εἴναι βοηθητικὸν μέσον πρὸς γραφικὴν παράστασιν. Εἰς ταῦτα ἀνήκουσιν ἡ διαίρεσις τῶν συλλαβῶν, ἡ ἐτυμολογία καὶ μεταβολὴ τῶν φωνῶν των, τὸ οὐσιαστικὸν ὅνομα, ἡ ἔκτασις καὶ ἐπίτασις, καὶ μερικὰ σημεῖα προτάσεως. Αἱ γραπταὶ ἀσκήσεις συνίστανται μάλιστα εἰς τὴν ἀκριβῆ ἀντιγραφήν, γραφὴν καθ' ὑπαγόρευσιν, ἀντιγραφὴν ἀπὸ μνήμης, ἀντιγραφὴν καθ' ἔχυτὰς ἐσχηματισμένων προτάσεων ἐκ τῆς ἀναγγώστικῆς ὑλῆς.

Ἡ γραφὴ λοιπὸν ἔρχεται μετὰ τῆς γλωσσικῆς προσφορᾶς. Ἀναγκαιοτάτη δὲ εἶναι ἡ δρθογραφικὴ συζήτησις (δρθογραφικὴ προπαρασκευή). Πάξαι αἱ ὀλίγον γνωσταὶ ἥτοι δύσκολοι λέξεις, πρέπει γὰρ ἐξάγωνται καὶ γράφωνται ἐπὶ τοῦ μέλαγος πίνακος, ἐπειδὴ οἱ πολλοὶ τῶν μαθητῶν δὲν εἶναι ἐξησκημένοι εἰς τὸ γράφειν αὐτάς. Εκεῖ ἐν τῷ πίνακι πρέπει

νὰ παρατηρῶνται αἱ λέξεις αὗται, νὰ προφέροται ὁ φυσικὸς φθόγγος τῶν φωνηέντων αὐτῶν, βραδύτερον δὲ νὰ συλλαβίζωνται, ἔπειτα δὲ νὰ ἀντιγράφωνται. Πρὸς περαιτέρω δὲ ἐνίσχυσιν ἔπειται ἡ προφορὰ τοῦ φυσικοῦ φθόγγου τῶν φωνηέντων ἀπὸ μνήμης καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ μέλανος πίνακος γραφή, ἡ ἀντιγραφὴ ἀνευ βοηθείας (ἀπὸ μνήμης ἢ καθ' ὑπαγόρευσιν) καὶ ἡ διόρθωσις. Γίνεται δὲ ἀσκησις μέχρις οὗ καλῶς οἱ μαθηταὶ ἔθισθωσι. Τὸ κυρίως ἐνδιαφέρον πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ στηρίζηται εἰς τὸ ὄραγ. Διότι παρὰ τῷ παιδὶ ἡ ὄρθογραφία δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα σκέψεως, ἀλλ' ἔργον τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἐξηρτημένης συγηθείας. Πρέπει δὲ οὐδεμία ἐσφαλμένη πρότυπος λέξις νὰ θεωρηται ὑπὸ τῶν μαθητῶν· διὰ τοῦτο πρέπει καὶ ἐπὶ τοῦ μέλανος πίνακος οὐδεμία λέξις ἐσφαλμένως νὰ γράφηται, οὐδὲ νὰ μένῃ ἐπ' αὐτοῦ πολὺν χρόνον γεγονυμένη. Ἐὰν μιᾶς λέξεως δύο διάφοροι ἀπεικονίσεις εἰς τὴν ὄρασιν ὑποβάλλωνται, τότε δύνανται καὶ αἱ δύο βραδύτερον καὶ πάλιν ἐν τῇ συνειδήσει νὰ ἀναπαριστῶνται, μία ὄρθη καὶ ἄλλη ἐσφαλμένη, καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τύχης ἡ ἐκλογὴ καὶ προτίμησις τούτων. Ὅπου ἀπλοὶ κανόνες ὑποστηρίζουσι πράγματι τὴν ὄρθογραφίαν, πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις τούτων.

Ἐπειδὴ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει πολλὰ φωνήεντα καὶ σύμφωνα ὡς πρὸς τὸν φθόγγον ὅμοια, (π. χ. ι, η, υ, οι, ει, αφ, αυ, αθ, αυ εἰς τὰς λέξεις αὐτός, αὐλός, ἄφιξις), διὰ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προφέροται ὁ φυσικὸς φθόγγος αὐτῶν. Ὁ σαύτως εἶναι ἀναγκαῖον καὶ νὰ γίνηται συλλαβισμὸς τῶν λέξεων, ἵνα διαχρίνωνται ἀκριβῶς τὰ ἀποτελοῦντα τὰς λέξεις γράμματα καὶ μὴ συγχέωνται πρὸς ἄλληλα τὰ ὅμοια τούτοις.

Τὸ ὄρθογραφικὸν (καὶ τὸ γραμματικὸν ὀσαύτως) ὑλικὸν ἐπισωρεύεται ἥδη τόσον πλουσίως, διότε δὲν δύναται τοῦτο πλέον νὰ γίνη κτῆμα πραγματικὸν τοῦ μαθητοῦ, ἀν μὴ διαταχθῆ συστηματικῶς. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνηται πλήρης καὶ τελεία προπαρασκευὴ γλωσσικῶν τινων περικοπῶν.

Κατὰ τὴν τρίτην βαθμίδα παρατίθενται αἱ λέξεις καὶ παραδόλουνται τόσον ἐκεῖναι αἱ τῆς προκειμένης περικοπῆς, διότου καὶ ἐκεῖναι, αἵτινες εἶναι εἰς σχέσιν πρὸς τὰ προηγούμενα κεφάλαια. Ἐκ τῆς εὑρισκομένης ἐνταῦθα ἀναλογίας καὶ ἀντιθέσεως προκύπτουσι κατὰ μικρὸν τάξεις μεθ' ὀρισμένων γνωρισμάτων, π. χ. λέξεις μετ' ἴδιαιτέρων γραμμάτων ή (βοῦς, βήξ, βοτάνη), σσ (γλῶσσα, θάλασσα), γγ (ἄγγειον, ἄγγελος). Λέξεις μετ' ἐκτάσεως δὲν μὲν διὰ τῆς προσθήκης συμφώνου (π. χ. ἄλλος,

Βάχχος—Βάχχος) διτέδε ἐκ τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ αὐτοῦ φωνήνεντος (ποιέω — ποιεόσω — ποιήσω· ἔχω ἔεχον — εἶχον) κ.τ.λ.

‘Η παράταξις ἐνίων κλάσεων λέξεων, αἵτινες συμφώνως πρὸς μίαν πρότυπον λέξιν ὄνομάζονται, εἴναι λίαν δρθή. «”Ανευ τούτων ἡ μηνύμη δὲν λαμβάνει τὰς ἀναγκαίας βοηθείας καὶ ἀποκρούει ἐπὶ τέλους τὴν βοήθειαν».

Ἐπὶ τῆς τετάρτης βαθμίδος συμπαρατίθενται αἱ λέξεις κατὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν γνωρίσματα καὶ κατατάσσονται ἀναφορικῶς εἰς τὰς κλάσεις αὐτῶν.

Συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν γράφουσιν οἱ μαθηταὶ τὰς δρθογραφικὰς ταύτας σειρὰς ἐν τινι τετραδίῳ. Ἐὰν δρθογραφικὸς κανῶν ἡ παλαιά τις πρότασις ἐκ τῆς γλωσσικῆς διδάσκαλίας πρέπει νὰ ἀναπτυχθῇ, τότε γίνεται τοῦτο ὁμοίως κατὰ τὸν γνωστὸν τρόπον. Ἐπὶ τῆς τετάρτης βαθμίδος ἡ πρότασις ἐκφράζεται καὶ ἐγαποτυποῦται δι’ ὀλίγων καὶ σαφῶν λέξεων.

Τώρα πρέπει ὁ μαθητὴς νὰ μάθῃ πρὸς τούτους, διτέ δὲν πρέπει δρθῶς μόνον τὸ πρᾶγμα νὰ ἀντιλαμβάνηται, ἀλλὰ καὶ νὰ δύναται νὰ τὸ ἐφαρμόζῃ. Γράφει οὗτος διὰ τοῦτο ἐν κείμενον καθ’ ὑπαγόρευσιν, αὐτοσχεδίους προτάσεις, (π. χ. τί τὰ ἐν τῇ ἀναγγωσθείσῃ περικοπῇ ἀναγεγραμμένα πράγματα πράττουσιν, τί αὐτὰ εἴναι, ἡ ποῖα εἴναι), δηλώσεις τοῦ περιεχομένου κ.τ.λ. Πλήρεις προτάσεις δὲν πρέπει ἀκόμη νὰ ζητῶνται. Πᾶν γεγραμμένον φυσικῶς ἀναγινώσκεται καὶ ἔξεταζεται· αἱ ἐπιδιορθώσεις ἔπονται κοινῶς. (‘Ηδη ἐν τῷ γράφειν δύναται ὁ διδάσκαλος τὰ τυχόντα σφάλματα νὰ σημειῶ). Ταῦτα δὲ σημειοῦνται καὶ διορθοῦνται βασίμως.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

I. Μας καὶ γονεῖς.

‘Ἐγὼ εἴμαι ἐν παιδίον.

‘Ἐγὼ ἔχω ἐνα πατέρα καὶ μίαν μητέρα.

Πατήρ καὶ μήτηρ εἴναι ἐμοὶ γονεῖς.

Οἱ γονεῖς μου δίδουσιν· εἰς ἐμὲ νὰ τρώγω καὶ νὰ πίνω.

Οι γονεῖς μου δίδουσιν εἰς ἐμὲ ὡσαύτως φορέματα καὶ ὑποδήματα.
Οὗτοι μὲ κοιμίζουσιν ἐπὶ μιᾶς κλίνης.
Οι γονεῖς μου μὲ ἀγαπῶσιν.
Ἐγὼ ἀγαπῶ ἐπίσης τοὺς γονεῖς μου.

a) Η ἀναγνωσις.

Σκοπός. Ἀπὸ τοῦδε ἀναγινώσκετε σεῖς εἰς τὸ νέον σας ἀναγνωσματάριον. Ἐν τούτῳ ἀπαντᾶται κατὰ πρῶτον τι περὶ ἡμῶν καὶ τῶν γονέων σας.

1. Βαθμός. Τί ἀπαντᾶται ἐν τῷ ἀναγνωσματαρίῳ περὶ ὑμῶν καὶ τῶν γονέων σας; (Οι γονεῖς μου μὲ ἀγαπῶσιν. Οι γονεῖς μου δίδουσιν εἰς ἐμὲ νὰ τρώγω καὶ νὰ πίνω. Οι γονεῖς μου δίδουσιν εἰς ἐμὲ φορέματα, κ.τ.λ. Ἐγὼ ἀγαπῶ τοὺς γονεῖς μου. Ὑπακούω εἰς αὐτούς). Ἐὰν σεῖς ἔχητε ὄρθις ἀντιληφθῆ, θὰ ἴδωμεν. Ποῖαι λέξεις ἔπειρε τότε νὰ ἀπαντῶνται πρότερον ἐν τῷ ἀναγνωσματαρίῳ; Δύνασθε σεῖς τώρα νὰ ἀναγνώσητε αὐτάς; Θὰ ἴδωμεν. Ἀναγγέσατε, τί εἶναι τεθειμένον ἐν τῷ ἀναγνωστηρίῳ.

1. Λέξεις γνωσταί.

α) Εἰς, μία, ἐν.

β) Ἐμός, ἐμή, ἐμόν. (Πότε τὸ εἰς καὶ ἐμός γράφονται διὰ κεφαλαίου Ε.

γ) Εἰς, ἐγώ, ἐμοῦ, εἰς ἐμέ, εἴμαι, ὡσαύτως.

δ) Καί, μήτηρ, μία μήτηρ, μήτηρ του.

(Βραδύτερον, ὅταν οὐδεμία πλέον θὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία, ὅτι πᾶσαι αἱ λέξεις θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγινώσκωνται ἐν τῷ ἀναγνωσματαρίῳ, παραιτοῦνται ἐν τῇ προπαρασκευῇ). Ἐὰν μεταχειρίζηται τις αὐτάς πρὸς γλωσσικὸν σκοπόν, τότε ἐπαναφέρει αὐτάς πάλιν ἐν τῇ προπαρασκευῇ).

Πρὸς πλήρη βεβαιότητα ἐν τῇ ἀναγνώσει δύνανται νὰ ὑπάρχωσι ἀμφιβολίαι ως πρὸς τὰς λέξεις.

ε) Εἶναι (ἐνικοῦ καὶ πληθυντικοῦ) παιδίον, ἐν παιδίον, ἐμὸν παιδίον.

ζ) Παιδία, φορέματα, πατήρ. Τὰ παιδία, τὰ φορέματα, ὁ πατήρ.

ζ) Ὑπόδημα. Τὰ ὑποδήματα, ἐμὰ ὑποδήματα.

η) Πίνω, κοιμῶμαι.

θ) Τὰ παιδία κοιμῶνται, τὰ παιδία τρώγουσιν.

ι) Ἀγαπῶ.

Ποῦ ἔχετε μάθει τὸ γράμμα β; εἰς τὰς λέξεις βοῦς, βασιλεὺς κ.τ.λ.

Ποια ἡ φυσικὴ αὐτοῦ προφορά; Σχηματίσατε συλλαβᾶς διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ β μετὰ διαφόρων φωνήντων καὶ διφθόγγων.

Φυσικὴ προφορά τῶν γραμμάτων διαφόρων λέξεων εὑρισκομένων ἐν τῷ ἀναγνωστικῷ βιβλίῳ. Πῶς προφέρονται αἱ διφθόγγοι αὐτοῖς εἰς τὰς λέξεις αὐξάνω, αὐλός, εύτυχής κτλ.

2. *Βαθμίς*. Ὡς ἀνάγνωσις ἐν τῷ ἀναγνωσματαρίῳ θὰ γίνηται ηδη ἄνευ δυσκολιῶν. Αὕτη θὰ ἐκτεληται πρὸς τούτους, καθὼς ἀνωτέρω ηδη ἔχει δηλωθῆ. Ἐὰν πρέπει ἀκόμη νὰ εἴναι ἐπιθυμηταὶ ἀσκήσεις προφορᾶς, τότε δύνανται αὗται γὰ εἰσάγωνται πρὸ τῆς τῶν λέξεων ἀναγνώσεως. (π. χ. Δείξατε τὴν πρώτην λέξιν. Προφέρατε αὐτὴν ἡρέμα κατὰ τὴν φυσικὴν τῶν γραμμάτων προφοράν! Ἀναγγώσατε αὐτήν! καὶ οὕτω καθεξῆς. Πρέπει δὲ πρὸς τούτους νὰ γίνηται ἀσκησὶς προφορᾶς, ὅταν οἱ μαθηταὶ προσκόπτωσιν, η ὅταν ἀπὸ μνήμης τὰς προτάσεις γιγάσκωσι, καὶ δὲν βλέπωσι πλέον εἰς τὰς λέξεις.)

6) Η γραφή.

Σκοπός. Σήμερον θὰ μάθωμεν νὰ γράψωμεν ὅ,τι ἔχομεν ἀναγγώσει.

Παρατήρησις. Δὲν εἴναι ἀνάγκη ὅλη ἡ ὥλη τῆς ἀναγνώσεως νὰ συστηματοποιηθῇται, ἀλλὰ μόνον αἱ λέξεις, εἰς ὧρισμένα φωνήντα ἢ σύμφωνα, κατὰ τὸν φυσικὸν φθόγγον προφέρονται. Ὁ καθόλου σκοπὸς τῆς προκειμένης ἀσκήσεως τοῦ γράφειν εἴναι γραφὴ καθ' ὑπαγόρευσιν ἀπηλλαγμένη ὁρθογραφικῶν σφαλμάτων. Διὰ τοῦτο πρέπει ἡ προπαρασκευὴ νὰ πραγματεύηται μόνον περὶ τῶν ἔξης.

1. *Βαθμίς*. Εἴπατε λέξεις, αἱ δποῖαι γράφονται διὰ κεφαλαίου γράμματος. (Δημήτριος, Παῦλος, Πέτρος, Δημοσθέης). « Ἡτό ποτε μικρά τις κόρη..... Ἡ κόρη τότε ἦτο πολὺ πτωχή. κ.τ.λ. (παραμ. πρῶτ. τὰ τάλληρα τοῦ Θεοῦ). (Κύρια ὄνόματα γράφονται πάντοτε διὰ κεφαλαίου γράμματος. Πάσσα λέξις τιθειμένη ἐν ἀρχῇ μιᾶς προτάσεως, λαμβάνει κεφαλαίον ἀρχικὸν γράμμα).

Εἴπατε πῶς γράφονται αἱ ἀκόλουθοι λέξεις: ἐγώ, ώσαύτως, εἶμαι, ἔν, καὶ, ἐμέ.

2. *Βαθμίς*. Τὰς ἔξης λέξεις θέλομεν ἡμεῖς νὰ παρατηρήσωμεν πῶς γράφονται. Ἀναγνώσατε τὰς λέξεις ταύτας. (Αἱ λέξεις εἴναι γεγραμμέναι ἐπὶ τοῦ μέλανος πίνακος). Παιδίον, γονεῖς, πατήρ, μήτηρ, ἐνδύματα, ὑποδήματα, κλίνη, ἔχω, δίλω, τρώγω, πίνω, κοιμῶμαι, ἀγαπῶ. Εἴπατε

περὶ μιᾶς ἐκάστης τούτων τῶν λέξεων, πῶς γράφεται! Τώρα θέλω νὰ ἀπαλεῖψω τὰς λέξεις ταύτας. Πῶς γράφεται ἡ λέξις παιδίον; πῶς ἡ λέξις γονεῖς; καὶ οὕτω καθεξῆς.

α) Ἀντιγράψατε ἥδη τὸ χωρίον ἐκ τοῦ ἀναγνωσματαρίου! (Τὸ ἀβάκιον, τὸ κονδύλιον, τὸ ἀναγνωσματάριον ὅλα ἐν τάξει καὶ δυθμῷ). Παρατηρήσατε τὴν πρώτην λέξιν. (Παιδίον). Προφέρατε τὰ γράμματα αὐτῆς κατὰ τὸν φυσικὸν αὐτῶν φθόγγον, (π—αι—δ—ι—ο—υ=παιδίον). Γράψατε αὐτὴν τὴν λέξιν. Ἡ δευτέρα λέξις εἶναι «γονεῖς». Γράψατε αὐτήν. Ἡ τρίτη λέξις. Παρατηρήσατε αὐτήν. Προφέρατε αὐτήν. Γράψατε. (Ἀντὶ δὲ τούτων τῶν διαταγῶν μεταχειρίζονται βραδύτερον ὡρισμένα ἀκουστὰ σημεῖα, π. χ. διὰ παρατηρήσατε ἐν ἑλαφρὸν κτύπημα, διὰ τὸ προφέρατε, δύο ἑλαφρὰ κτυπήματα, διὰ τὸ γράψατε, τρία ἑλαφρὰ κτυπήματα. — Κατὰ τὴν φυσικὴν προφορὰν προφέρεται ἡ λέξις πάντοτε δρθῶς. Αἱ εὔχολοι λέξεις δὲν προφέρονται κατὰ πρώτου, ἀλλ᾽ εὐθὺς γράφονται.). Αἱ περικοπαὶ ὡσαύτως προφέρονται.

Ἄφοῦ ἀντιγραφὴ τὸ ὡρισμένον μάθημα, ἀπαγγέλλεται τοῦτο ἐκ τοῦ ἀβάκιον καὶ ἐπισκοπεῖται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Βραδύτερον οἱ μαθηταὶ δύνανται νὰ ἀνταλλάσσουσι τὰ ἀβάκια των καὶ νὰ σημειῶσι τὰ σφάλματα. Κατ' ἄρχας οὐαὶ πράττῃ καλῶς ὁ διδασκαλος, ἵνα ἔκαστον σφάλμα αὐτὸς δὲ ἴδιος σημειοῦ, ἐὰν αὐτὸς δύναται νὰ ἐπαρκῇ εἰς τοῦτο. Τὴν διόρθωσιν δὲ μαθητὴς πρέπει πάντοτε αὐτὸς νὰ ἐκτελῇ. Ἡς προφέρῃ τις τὰς κακῶς γεγραμμένας λέξεις, ἐνῷ ὅλοι οἱ ἄλλοι μαθηταὶ βλέπουσι τὴν περὶ ἣς δὲ λόγος λέξιν· δοστις ἔχει πράξει τὸ σφάλμα, αὐτὸς δέ τὸ διορθώῃ.

Ἐὰν ἡ ἀπαξ γενομένη ἀντιγραφὴ δὲν εἶναι ἀρκετή, τότε πρέπει καὶ δεύτερον νὰ γίνη καὶ μάλιστα ἀνευ συνδρομῆς τῆς φυσικῆς προφορᾶς τῶν γραμμάτων. Τότε φαίνεται τὸ θέμα εἰς τὸν μαθητὴν ως ἐν ὅλως διάφορον.

β) Ἀντιγράψατε ἥδη τὴν περικοπήν, χωρὶς νὰ βλέπητε αὐτὴν ἐν τῷ βιβλίῳ. Πῶς δονομάζεται ἡ ἀντιγραφή; Γράψατε αὐτήν. Τὴν πρώτην πρότασιν καὶ οὕτω καθεξῆς.

3. Βαθμίς. Προφέρατε καὶ ἀναγνώσατε· εἶμαι, ἔχω, ἀγαπῶ, δίδω. Πῶς ἀκούεται τὸ ει τὸ αι τὸ ε, τὸ α, τὸ ω; Πῶς τὸ μ, τὸ χ, τὸ γ, τὸ δ; κ.τ.λ.

4. Βαθμίς. Θέσατε ὄμοι τὰς λέξεις, ἐν αἷς τὸ ει καὶ αυ προφέρεται ως ἐφ καὶ αφ, ἢ ως εις καὶ αβ. Γράψατε δομοῦ τὰς λέξεις, ὃν τὸ ει, οι, η, υ προφέρονται ως ι.

5. Βαθμίς. Καθ' ὑπαγόρευσιν γραφή. (Αἱ προτάσεις δύνανται νὰ

εύρισκωνται παρ' αὐτῶν τῶν μαθητῶν διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων). Ἐγὼ
ἔχω γονεῖς. Ἀγαπῶ τὸν πατέρα μου. Ἀγαπῶ τὴν μητέρα μου. Ο πα-
τήρ μου μὲ ἀγαπᾷ. Ή μήτηρ ὡσαύτως μὲ ἀγαπᾷ. Τρώγω, πίνω. Κοι-
μῶμεν. Οι γονεῖς μου ὡσαύτως τρώγουσι καὶ πίνουσι. Οι γονεῖς μου μοῦ
δίδουσιν ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα. Οὗτοι μοῦ δίδουσιν ὡσαύτως μίαν
κλίνην.

IV. ΤΟ ΑΡΙΘΜΕΙΝ ΕΝ ΤΗ Β' ΤΑΞΕΙ

---

1. Προεισαγωγικὰ παρατηρήσεις.

1. Κατὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος ὁφείλουσιν οἱ παιδεῖς νὰ εἰσα-
χθῶσιν εἰς τὰς δύο πρώτας βαθμοὺς τοῦ συστήματος τῶν δεκάδων, ἀφ'
οὗ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος ἀπέκτησαν τὰ στοιχεῖα πρὸς τοῦτο, τοὺς θεμε-
λιώδεις ἀριθμοὺς ἀπὸ 1 — 10. Ἀπὸ τοῦτο δὲν ἐμφανίζεται πλέον ἔκα-
στος ἀριθμὸς ὡς ὅλον καθ' ἑαυτόν, ὡς ἀριθμητικὸν ἄτομον, ἀλλ' ἔκαστος
αὐτῶν πρέπει ἐν πρώτοις νὰ γνωσθῇ καὶ κατανοηθῇ ὡς μέλος τοῦ συ-
στήματος καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ συστήματος. Ἔντεῦθεν ἥδη ἐξάγεται
ὅτι ἐν τῇ δευτέρᾳ βαθμοῖ, ἐν τῷ διαστήματι τῶν ἀριθμῶν 1 — 100
πρέπει νὰ ἔγκαταλειφθῇ ἡ ἔξετασις τῶν ἀριθμῶν καθ' ὅλας αὐτῶν τὰς
ἐπόψεις, ἵτις ἐγένετο ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει. Ή ἐφαρμογὴ αὐτῆς καὶ εἰς τοὺς
ἀριθμοὺς τῆς δευτέρας τάξεως καθιστᾷ δύσκολὸν τὴν κατανόησιν τῶν
ἀριθμῶν καὶ παραβλάπτει ίδιως τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συστήματος τῶν δε-
κάδων, διπερ εἶναι ἡ βάσις ὅλης τῆς ἐφεξῆς ἀριθμητικῆς. Πόσον δὲ κο-
πιαστικὸν καὶ δυσχερές συγχρόνως εἶναι ἀναγκαίως εἰς τὸ παιδίον, ἐὰν
πρέπη ν' ἀντιληφθῇ π. χ. τὸ 84 κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν περιεχομένων ἐν
αὐτῷ μονάδων, δυάδων, τριάδων κ.τ.λ., ἐὰν ὁφείλῃ νὰ ἐννοήσῃ καὶ ἐκ-
φράσῃ: 84 εἶναι 84×1 , 84 εἶναι 42×2 , 84 εἶναι 28×3 , 84 εἶναι
 21×4 κ.τ.λ., ἐν ᾧ ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς γίνεται διὰ μιᾶς σαφῆς εἰς τὸ παι-
δίον, ἐὰν παρασταθῇ ἐν τῷ ἀριθμητηρίῳ ἐξ ὀκτὼ δεκάδων καὶ τεσσάρων
μονάδων. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς προτιμῶμεν ἐν τῇ δευτέρᾳ βαθμοῖ τὴν ἀνά-

πτυξιν ὅλης τῆς σειρᾶς ἐν συναφείᾳ, τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀριθμῶν κατὰ δεκάδας καὶ μονάδας καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς σειρᾶς κατὰ τὰς τέσσαρας θεμελιώδεις πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς, ἀλλ' οὕτως ὥστε πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις, ἀφ' ἑτέρου δὲ πολλαπλασιασμὸς καὶ διαιρέσις νὰ συγδέωνται. Αἱ μεθοδικαὶ ἡμένην ἐνότητες λοιπὸν δὲν εἰναι οἱ καθ' ἔκαστον ἀριθμοί, οἱ ἀκολουθοῦντες ἀλλήλους, ἤτοι οἱ σπουδαιότεροι ἀριθμοὶ τῆς συστηματικῆς σειρᾶς, ἀλλ' αὐταὶ αἱ συστηματικαὶ σειραὶ καὶ αἱ κατηγορίαι προβλημάτων, ἃτινα αὗται αἱ σειραὶ παρέχουσι.

2. Πρὸς ἀπόκτησιν τῶν θεμελιωδῶν ἀριθμῶν ἐν τῇ πρώτῃ τάξει τὸ ἔξοχῶτατον μέσον πρὸς αἰσθητοποίησιν εἰναι τὸ ἀριθμητικὸν κιβωτίον. Ἐν τῇ δευτέρᾳ τάξει προτιμᾶμεν τὸ ῥωσσικὸν ἀριθμητήριον (ἴδ. περὶ τούτων ὁδηγ. α' ἔτους σ. 156). Κατ' οὓσιαν μὲν ἀμφότεραι αὗται αἱ ἀριθμητικαὶ συσκευαὶ κατορθοῦσι τὸ αὐτό· ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἐμφανίζομέν νοις νῦν μεγαλειτέροις ἀριθμοῖς τὸ ῥωσσικὸν ἀριθμητήριον εἰναι εὔχειριριστότερον τοῦ ἀριθμητικοῦ κιβωτίου. Πρὸς κατασκευὴν τοῦ ἀριθμοῦ 64 π. χ. ἐν τῷ ἀριθμῷ κιβωτίῳ ἀπαιτεῖται πάντοτε χρόνος ἵκανός, ἐν ᾧ ἐν τῷ ῥωσσικῷ ἀριθμητηρίῳ δὲ ἀριθμὸς εὐθὺς εἰναι ἔτοιμος.

3 Δύναται νὰ τεθῇ τὸ ζήτημα, ποίαν μορφὴν θὰ ἔχῃ ἡ διὰ γραφῆς ἀριθμητικὴς ἐν τῇ βαθμῖδι ταύτῃ, θὰ εἰναι ἀπλῆ παράστασις τῶν πράξεων τοῦ κατὰ διάνοιαν ὑπολογισμοῦ, ἢ θὰ ἔχῃ τὸ σχῆμα τοῦ γραπτοῦ κανονικοῦ ὑπολογισμοῦ, π. χ. τὸ πρόβλημα 34 καὶ 57 θὰ γράφηται οὕτως: $34 + 50 = 84$, $84 + 7 = 91$, λοιπὸν $34 + 57 = 91$, ἢ οὕτως:

34

57 ; Θεωροῦμεν καὶ ἐν τῇ βαθμῖδι ταύτῃ τὸ πρῶτον ὡς καλλίτερον,

91

διότι πρόωρος εἰσαγωγὴ τοῦ ἐγγράφου κανονικοῦ ὑπολογισμοῦ συγεπάγεται συγήθως τὰ χείριστα ἐπακολουθήματα διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας, ὁ δὲ κανονικὸς ὑπολογισμὸς ἀρκούντως ἐγκαίρως ἐμφανίζεται κατὰ τὸ τρίτον ἔτος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει ἐν πρωτόμῳ μεταβάσει εἰς αὐτὸν νὰ λαμβάνηται μεγίστη προσοχή, ἵνα μὴ τὴν θέσιν τῆς μετὰ νοῦ ἐπεξεργασίας τῶν ἀριθμῶν καταλάβῃ μηχανικὴ τις ἐνέργεια.

4. Τὸ ἀριθμεῖν ἀπαλλάσσεται πρωτόμῳτατα ἐκ τοῦ στενωτέρου συγκεντρωτικοῦ συνδέσμου, διότι ἡ ιστορικὴ διδασκαλία (ἡ διδασκαλία τοῦ φρονήματος) καὶ ἡ πατριδογνωσία δὲν δύνανται παντάπασι νὰ διευθύνωσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συστήματος τῶν ἀριθμῶν. "Ολας διόλου ὅμως

δὲν πρέπει νὰ ἔξερχηται ἐκ τοῦ συγκεντρωτικοῦ κύκλου καὶ τὸ μάθημα τῆς ἀριθμητικῆς. Θὰ κινηται μετά τινος αὐτοτελείας ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ κύκλου τούτου, χωρὶς νὰ χάνῃ ἐντελῶς τὴν συνάφειαν μετά τῶν μαθημάτων τῶν ἀποτελούντων τὸ κέντρον τῆς διδασκαλίας. Πολλαχῶς θὰ παρέχωνται ὑποθέσεις ἐκ τῆς πραγματογνωσίας εἰς τὸ μάθημα τῆς ἀριθμητικῆς πρὸς περαιτέρω ἐπεξεργασίαν (π. χ. ἡ περὶ νομίσματος ἔξετασις, ἡ διαιρεσις τοῦ χρόνου, ἡ οἰκοδομητική, ἡ διάρκεια τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ταξειδίων τοῦ Ῥοδινσῶνος, πάντα ταῦτα τὰ ἀντικείμενα ἄγουσιν εἰς τὸ ἀριθμεῖν καὶ ὑπολογίζεσθαι), πολλαχῶς δὲ ἡ πραγματογνωσία θὰ ἐπωφεληθῇ ταῖς ἐν τῷ μαθήματι τῆς ἀριθμητικῆς ἀποκτηθεῖσας παραστάσεις.

Ἡ διατήρησις τῆς συναφείας τῶν ὑπὸ τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας μορφωθεῖσῶν παραστάσεων μετά τῶν ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τῶν λοιπῶν μαθημάτων σχηματισθέντων κύκλων νοημάτων θὰ καλλιεργῆται ἐν ἐκάστη μαθηματικῇ ἐνότητι ἔξαιρέτως δ' ἐν τῷ πέμπτῳ σταδίῳ, ὅπου τίθενται διαφορώτατα προβλήματα.

5. Ἡ μεθοδικὴ διάρθρωσις τῶν μαθημάτων κατὰ τὰ 5 εἰδολογικὰ στάδια τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας διασαφηνίζεται καὶ ἐνταῦθα, μετά τὴν σύνοψιν τῶν μεθοδικῶν ἐνοτήτων, διά τινων παραδειγμάτων.

2. Σύνοψις τῶν μεθοδικῶν ἐνοτήτων.

A. Ἔντὸς τῶν ἀριθμῶν τῶν καθαρῶν δεκάδων.

1. Ἀνάπτυξις τῆς σειρᾶς τῶν καθαρῶν δεκάδων ἀπὸ 10 — 100 καὶ διαδρομὴ αὐτῶν ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὸ τέλος καὶ ἀντιστρόφως.
2. Πρόσθεσις καὶ ἀφάίρεσις μὲ καθαρὰς δεκάδας.
3. Πολλαπλασιασμὸς μὲ καθαρὰς δεκάδας.
4. Διαιρέσις καθαρῶν δεκάδων.

B. Ἔντὸς τῆς δλητικῆς σειρᾶς ἀπὸ 1 — 100.

5. Ἀνάπτυξις τῆς σειρᾶς ἀπὸ 1 — 20 καὶ διαδρομὴ αὐτῆς ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὸ τέλος καὶ ἀντιστρόφως.

6. Ἐνάπτυξις τῆς σειρᾶς μέχρι τῶν 100 καὶ διαδρομὴ αὐτῆς πρὸς τὰ ἐμπρός καὶ ἀντιστρόφως.

7. Γραφὴ καὶ ἀνάγνωσις τῶν ἀριθμῶν.

8. Πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις μὲ καθαρὰς μονάδας, προφορικῶς, γραπτῶς, π. χ. 6+8, 9-7 κτλ.

9. Πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις μὲ καθαρὰς δεκάδας καὶ μονάδας, π. χ. 20+9, 40-6 κ.τ.λ.

10. Πρόσθεσις καθαρῶν δεκάδων μὲ δεκάδας καὶ μονάδας, καὶ ἀφαίρεσις καθαρῶν δεκάδων ἀπὸ δεκάδας καὶ μονάδας, π. χ. 28.+10, 36+20, 54-30 κ.τ.λ.

11. Πρόσθεσις καθαρῶν μονάδων εἰς δεκάδας καὶ μονάδας, ἀφαίρεσις καθαρῶν μονάδων ἀπὸ μικτὰς δεκάδας καὶ μονάδας, π. χ. 47+5, 68-6, 52-6 κ.τ.λ.

12. Πρόσθεσις μικτῶν δεκάδων καὶ μονάδων μὲ μικτὰς δεκάδας καὶ μονάδας, π. χ. 24+35, 46+28 κ.τ.λ.

13. Ἀφαίρεσις μικτῶν δεκάδων καὶ μονάδων ἀπὸ μικτὰς δεκάδας καὶ μονάδας, π. χ. 39-27, 53-17 κ.τ.λ.

14. Γενικὴ ἐπανάληψις διὰ συγθέτων προβλημάτων, π. χ. 14-8+23+40-5-8+56 κ.τ.λ.

15. Ἡ σειρὰ τῶν δεκάδων τῆς προπαιδείας ἐν μορφῇ πολλαπλασιασμοῦ καὶ πολλαπλασιασμὸς ἐντὸς τῆς σειρᾶς ταύτης, π. χ. 1×10, 2×10, 3×10 κτλ. 10×1, 10×2, 10×3 κ.τ.λ.

16. Ἡ σειρὰ τῶν δεκάδων ἐν μορφῇ διαιρέσεως καὶ διαιρέσις ἐντὸς τῆς σειρᾶς, π. χ. 10:10=ἀπαξ., 10:20=δις κτλ. 10 εἶναι τὸ ἥμισυ τοῦ 20, 10 εἶναι τὸ τρίτον τοῦ 30 κτλ., τὸ 10ον μέρος τοῦ 20=2, τὸ 10ον τοῦ 30=3 κτλ.

Σημ. Ὁ ἀριθ. 15 καὶ 16 εἶναι μόνον ἐπανάληψις τοῦ ἀριθ. 4 καὶ 5, διπλαὶ γίνη σύνδεσις πρὸς γνωστά.

17. Ἡ σειρὰ τῶν πέντε ἐν μορφῇ πολλαπλασιασμοῦ καὶ πολλαπλασιασμὸς ἐντὸς τῆς σειρᾶς ταύτης καὶ ἐπέκεινα τῆς σειρᾶς, π. χ. 1×5, 2×5, 3×5 κτλ. 5×1, 5×2, 5×8, 5×10, 5×12, 5×16, 5×18 (ἰδ. ἀριθ. 3 τῶν παραδειγμάτων κατωτέρω).

18. Ἡ σειρὰ τῶν πέντε ἐν μορφῇ διαιρέσεως καὶ διαιρέσις ἐντὸς τῆς σειρᾶς, καθὼς καὶ μὲ εὐκολώτατα προβλήματα ἐπέκεινα τῆς σειρᾶς π. χ. 5:5=1 φοράν, 5:30=6κις, 5:50=10κις· 5 εἶναι τὸ ἥμισυ τοῦ 10, τὸ τρίτον τοῦ 15, τὸ 7ον τοῦ 35, τὸ 5ον τοῦ 5=1, τὸ 5ον

τοῦ $10=2$, τὸ 5ον τοῦ $15=3$. $5 : 55$, $5 : 70$, $5 : 85$, τὸ 5ον τοῦ 50, τοῦ 60, τοῦ 65, τοῦ 70 (ἰδ. κατωτ. ἀριθ. 3 τῶν παραδειγμάτων τῆς διδασκαλίας).

19. Ἡ σειρὰ τῶν δύο ἐν μορφῇ πολλαπλασιασμοῦ καὶ πολλαπλασιασμὸς ἐν τῇ σειρᾷ ταύτη καὶ ἐπέκεινα αὐτῆς, π. χ. 1×2 , 2×2 , 3×2 κτλ. 2×1 , 2×2 , 2×3 . 2×9 , 2×10 , 2×14 , 2×25 , 2×36 .

20. Ἡ σειρὰ τῶν δύο ἐν μορφῇ διαιρέσεως καὶ διαιρεσις ἐντὸς τῆς σειρᾶς, μὲν εὐκολώτερα προβλήματα καὶ ἐπέκεινα αὐτῆς, π. χ. $2 : 2 = \text{ἀπαξ}$, $2 : 4 = \text{δίς}$, $2 : 14 = 7\text{κις}$. Τὸ 2 εἶναι τὸ ἡμισυ τοῦ 4, τὸ τρίτον τοῦ 6, τὸ 8ον τοῦ 16· τὸ ἡμισυ τοῦ $2=1$, τοῦ $10=5$, τοῦ $16=8$. τὸ ἡμισυ τοῦ $24=12$, τοῦ 48, τοῦ 66.

21. Μικτὰ προβλήματα ἐξ ὅλων τῶν τεσσάρων πράξεων, π. χ. $42+38$, 5×18 , $52-24$, $5 : 85$.

22. Σύνθετα προβλήματα, π. χ. $17+36-20$, $25+35$ νὰ διαιρεθῇ διὰ 10 κτλ.

---

3. Παραδείγματα διδασκαλίας.

1. Ἀράπτυξις τῆς σειρᾶς τῶν καθαρῶν δεκάδων ἀπὸ 10 — 100 καὶ διαιρομὴ αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους.

([”]Ιδ. ἀριθ. 1 τῆς συνόψεως).

Σκοπός. Σήμερον θὰ κάμωμεν γέους λογαριασμοὺς μὲ τὸ δέκα.

Βαθμίς A'. α) Ἐν πρώτοις κατασκευάσατε ἔτι ἀπαξ ὅλους τοὺς ἀριθμοὺς ἀπὸ 1 — 10 καὶ λέγετε: Τοῦτο εἶναι τὸ ἔν, τοῦτο εἶναι τὸ δύο, τοῦτο εἶναι τὸ τρία, μέχρι τοῦ: τοῦτο εἶναι τὸ δέκα.

Αντιστρόφως, δεικνύουσι καὶ λέγουσι: Τοῦτο εἶναι τὸ δέκα, τοῦτο εἶναι τὸ ἑννέα, μέχρι τοῦ: τοῦτο εἶναι τὸ ἔν.

β) Τώρα θέσατε εἰς ἔκαστον ἀριθμὸν ἐν καὶ λέγετε: Ἐγ καὶ ἐν εἶναι δύο, $2+1=3$, $3+1=4$, μέχρι τοῦ $9+1=10$.

Αντιστρόφως, : $10-1=9$, $9-1=8$, μέχρι τοῦ $2-1=1$, $1-1=0$.

Βαθμίς B'. Προφορικῶς. α) Ο Διδάσκαλος σχηματίζει ἐξ ὅλων

τῶν ἀριθμῶν τῶν ἐν μορφῇ κλίμακος τεταγμένων ἀπὸ 1 — 10 δεκάδας καὶ ἑρωτῷ. Τί εἶναι τοῦτο; τοῦτο; τοῦτο; κτλ. καὶ τὰ παιδία ἀποκρίνονται: Τοῦτο εἶναι δέκα, καὶ τοῦτο εἶναι δέκα κτλ.

6) Τὰ δέκα λέγονται καὶ δεκάς. Ἐπαγαλάθετέ το! Τί εἶναι λοιπὸν τοῦτο; τοῦτο; τοῦτο; κτλ. Τοῦτο εἶναι μία δεκάς, καὶ τοῦτο εἶναι μία δεκάς κτλ.

γ) Ὁ διδάσκαλος κατασκευάζει βαθμηδὸν τὴν σειρὰν τῶν δεκάδων καὶ τὰ παιδία λέγουσι: τοῦτο εἶναι μία δεκάς, αὐτὰ εἶναι δύο δεκάδες, αὐτὰ εἶναι τρεῖς δεκάδες μέχρις: αὐτὰ εἶναι δέκα δεκάδες.

Οἱ μαθηταὶ ἀριθμοῦσι ταχέως καὶ συντόμως: Μία δεκάς, δύο δεκάδες, τρεῖς δεκάδες, μέχρι τοῦ δέκα δεκάδες. Τὸ αὐτὸν ἀντιστρόφως: 10 δεκάδες, 9 δεκάδες, 8 δεκάδες, ἔως τοῦ: μία δεκάς.

δ) Δείξατε τὴν πρώτην δεκάδα! τὴν δευτέραν δεκάδα, κτλ. τὴν δεκάτην δεκάδα! Ἀριθμήσατε ταχέως (δεικνύοντες συγχρόνως): ἡ πρώτη δεκάς, ἡ 2α δεκάς, μέχρι τῆς 10ης δεκάδος: Ἀντιστρόφως: ἡ 10η δεκάς, ἡ 9η δεκάς, μέχρι τῆς πρώτης δεκάδος. Δείξατε τὴν 3ην δεκάδα, τὴν 7ην δεκάδα, τὴν 2αν δεκάδα, τὴν 9ην δεκάδα.

Βαθμίς Γ'. Δέκα γραμματί (σημεῖα, σταυροί, μηδενικά) εἶναι μία δεκάς. Ζωγραφήσατε (μὲν γραμμάς, σημεῖα, σταυροὺς κτλ.) μίαν δεκάδα, δύο δεκάδες (τὴν μίαν ὑπὸ τὴν ἄλλην), τέσσαρας δεκάδας, ἐπτὰ δεκάδας! Εάν ἔχῃ ὁ διδάσκαλος πίνακα παριστάνοντα τὰς δεκάδας διὰ γραμμῶν, δεικνύει ἐν αὐτῷ τὰς δεκάδας λέγων: Ἐν τούτῳ τῷ πίνακι ὑπάρχουσιν ἐπίσης δεκάδες. Δείξατε μίαν δεκάδα! ἀκόμη μίαν, ἀκόμη μίαν! Ἀριθμήσατε πόσαι δεκάδες ὑπάρχουσιν ἐπὶ τοῦ πίνακος!

Δέκα παιδία τίθενται ἐμπρός. Σύ, δείξε μοι μίαν δεκάδα εἰς τοὺς δακτύλους σου! (Τὸ παιδίον κρατεῖ δόμου τοὺς δακτύλους ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν του). Δείξε καὶ σὺ μίαν τοιαύτην δεκάδα! Ἐκαστον νὰ δείξῃ μίαν δεκάδα!

‘Ο. Α. νὰ ἔλθῃ καὶ ν’ ἀριθμήσῃ τὰς (τῶν δακτύλων) δεκάδας.

Στάδιον Β' Ἐγγράφως. α) Ὁ διδάσκαλος γράψει 1 εἰς τὸν πίνακα καὶ ἑρωτᾷ: Πῶς λέγεται ὁ ἀριθμὸς οὗτος; Τώρα θέλω νὰ γράψω μίαν δεκάδα· πῶς νὰ τὴν γράψω; Παρατηρήσατε μία μονάς καὶ ἐν μηδενικὸν κατόπιν λέγεται 1 δεκάς (10). Ἐν 2 καὶ ἐν 0 κατόπιν λέγονται 2 δεκάδες (20). Τίς δύναται τώρα νὰ εἴπῃ πῶς γράφονται αἱ 3 δεκάδες, 4 δεκάδες κτλ.

6) Ἐξελθε καὶ γράψε πάσας τὰς δεκάδας ἀπὸ τῆς 1 δεκάδος μέχρι

τῆς 10 δεκάδος, λέγων συγχρόνως : Μία δεκάς, δύο δεκάδες κτλ.

10 20 30 40 50 60 70 80 90 100.

Τίς ημπορεῖ νὰ γράψῃ τὰς δεκάδας υποκάτω ἀντιστρόφως ;

100 90 80 70 60 50 40 30 20 10.

*Ανάγνωτε τοὺς γεγραμμένους ἀριθμούς !

Δείξατε ἐν τῇ 1ῃ σειρᾷ τὰ 40 ! τὰ 80 ! τὰ 90 ! τὰ 100 !

Δείξατε ἐν τῇ 2ᾳ σειρᾳ τὰ 70 ! τὰ 10 ! τὰ 50 ! κτλ.

Βαθμὶς Γ'. α) Ἰδετε εἰς τὸν πίνακα (ἐὰν υπάρχῃ πίναξ κατάλληλος) τοῦτον ! Τίς δύναται ν' ἀναγνώσῃ τοὺς ἀριθμούς, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐδῷ 10, 20, 30, 40, κτλ. Τίς βλέπει 6 δεκάδας ; 4 δεκάδας, 9 δεκάδας ;

β) Δύνασθε ν' ἀναγνώσητε ἥδη καὶ τοὺς ἀριθμούς, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐδῷ (εἰς ἄλλον πίνακα ἀριθμητικόν).

γ) Λάβετε τὸ ἀναγνωσματάριόν σας καὶ παρατηρήσατε, ἣν εὑρίσκητε τοιαύτας δεκάδας. Τίς εὑρε μίαν ; Ποιά εἶναι ;

Βαθμὶς Δ'. α) Ανευ ἐποπτείας (αἰσθητοποιήσεως). α) Ονομάσατε δλας τὰς δεκάδας ἀπὸ τῆς 1ης μέχρι τῆς 10ης ! 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100 !

β) Όνομάσατε τὰς δεκάδας ἀντιστρόφως ! 100, 90, 80, 70, 60, 50, 40, 30, 20, 10.

Σημ. Τὰ παιδία λέγουσι πάντοτε : μία δεκάς, δύο δεκάδες κτλ. καὶ 10 δεκάδες, 9 δεκάδες κτλ.

γ) Γράψατε πάσας τὰς δεκάδας ἀπὸ 1 καὶ ἕξῆς 10, 20, 30, 40, 50, 60 κτλ. Γράψατε τὰς δεκάδας ἀπὸ τὰς 10 δεκάδας ἀντιστρόφως ! 100, 90, 80, 70, 60. κτλ.

Βαθμὶς Ε'. α) Πόσαι δεκάδες εἶναι ἐδῷ ; ἐδῷ ; (ἐν τοῖς ξυλαρίοις ἐπὶ τῆς τραπέζης). Πόσαι δεκάδες εἶναι αὗται ; αὗται ; (ἐν γραμματίς ἐπὶ ἀριθμητικοῦ πίνακος) ;

β) Κάμετε 3, 4, 6 δεκάδας ! Γράψατε 2, 5, 6 δεκάδας μὲ γραμμὰς ἐπὶ τοῦ ἀβακίου !

γ) Γράψατε (μὲ ψηφία) 1 δεκάδα, 2 δεκάδας, 4 δεκάδας, 6 δεκάδας, 7 δεκάδας, κτλ. (10, 20, 30, 40, 50, 60, 70 κτλ.,)

δ) Ό διδάσκαλος κάμνει πολλάς δεκάδας, οι δὲ μαθηταὶ γράφουσιν αὐτὰς μὲ ψηφία.

ε) Εἰς μαθητὴς γράφει ἔνα ἀριθμὸν δεκάδων, ἄλλος τις κατασκευάζει τὸν ἀριθμὸν τοῦτο μὲ ξυλάρια!

ζ) Οἱ μαθηταὶ Α, Β καὶ Γ κρατοῦσι τοὺς δακτύλους αὐτῶν ὑψηλά. Γράψατε τὰς δεκάδας, τὰς ὁποίας ἀποτελοῦσιν οἱ δάκτυλοι! Ό διδάσκαλος γράφει 20, 30, 50, 80, οἱ μαθηταὶ δεικνύουσιν ἐπὶ τοῦ ἀριθμητικοῦ πίνακος τὰς δεκάδας, τὰς ὁποίας δηλοῖ ὁ ἀριθμός.

---

2. Ἀφαίρεσις μικτῶν δεκάδων καὶ μονάδων ἀπὸ μικτῶν δεκάδων καὶ μονάδων.

(Ἴδ. ἀριθ. 13 τῆς συνθέσεως).

Σκοπός. Θὰ λογαριάσωμεν τὸ πρόβλημα 42—28! Ἐχομεν ν' ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ ἀριθμὸν μὲ δεκάδας καὶ μονάδας (42), δεκάδας καὶ μονάδας (28). Τοῦτο δὲν ἐπράξαμεν ἔως τώρα. Ἔως τώρα ἀφηρέσαμεν μονάδας ἀπὸ μονάδας (ώς 8—5), μονάδας ἀπὸ δεκάδας (ώς 30—5), δεκάδας ἀπὸ δεκάδας καὶ μονάδας (ώς 25—10). Ας ἐπαναλάβωμεν αὐτὰ ἀκόμη μίαν φοράν.

Βαθμὸς Α'. Ἐπαναλαμβάνεται λοιπὸν α) ἀφαίρεσις καθαρῶν μονάδων ἀπὸ καθαρὰς μονάδας, π. χ. 7—4, 9—5 κτλ.

β) Ἀφαίρεσις καθαρῶν μονάδων ἀπὸ καθαρὰς δεκάδας, λ. χ. 20—5, 30—3, 50—6, 88—8 κτλ.

γ) Ἀφαίρεσις καθαρῶν μονάδων ἀπὸ μικτὰς δεκάδας καὶ μονάδας, λ. χ. 26—10, 32—20, 45—30 κτλ.

Βαθμὸς Β'. Τώρα ἀς λύσωμεν τὸ πρόβλημά μας: 42—28! Τίς ήμπορεῖ νὰ εἴπῃ, πᾶς θὰ κάμωμεν τὴν ἀφαίρεσιν; Ἀφαιροῦμεν ἀπὸ 42 πρῶτον 20, μένουσιν 22. Ἀπὸ 22 ἀφαιροῦμεν 2, μένουσιν 20· καὶ ἀκόμη 6, μένουσι 14. Λοιπὸν 42—28=14.

Ἄς μοὶ εἴπῃ εἰς ἀκόμη μίαν φοράν, πῶς ἐλογαριάσαμεν τὸ πρόβλημα;

Τίς θέλει γὰ λογαριάση τὸ πρόβλημα ἀκόμη μίαν φοράν; 42—20 =22· 22—2=20· 20—6=14. Λοιπὸν 42—28=14.

V. ΤΟ ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΕΙΝ

1. Η ἐκλογὴ τῆς ὑλης.

Κατὰ τὸ ἐν Ὀδηγῷ τοῦ Α' σχολικοῦ ἔτους ἐν πλάτει ἐκτεθειμένον σύστημα ἡ γραφὴ συνδιδάσκεται μετὰ τῆς ἀναγνώσεως, ἵτοι διδάσκομεν συγχρόνως τοὺς ἀρχαρίους καὶ νὰ ἀναγνώσκωσι καὶ νὰ γράφωσιν. Ο τρόπος οὗτος διευκολύνει μεγάλως τὴν ἐκμάθησιν τῆς πρώτης ἀναγνώσεως, διότι πλείονες αἰσθήσεις ἐργάζονται συγχρόνως, γεννᾷ δὲ τὸ διαφέρον τῶν παιδῶν, διότι, συνδένεται ἡ φυσικὴ προφορὰ τῶν στοιχίων τοῦ ἀλφαρίτου μετὰ κινήσεων τῆς χειρός, εἴτε ἐν τῷ κενῷ, εἴτε ἐν τῷ ἀβακίῳ, εἴτε ἐν τῷ μελανοπίνακι, καὶ ῥυθμίζεται αὕτη κατὰ μηκόν. Η γραφὴ εἶναι δεξιότης ἀποκτωμένη πρὸ πάντων διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς χειρὸς καὶ τοῦ δρθαλμοῦ.

Καθὼς δὲ ἡ ἀνάγνωσις, οὕτω καὶ ἡ γραφὴ εἶναι λίαν ἀναγκαῖον μάθημα, συντελοῦν πρὸς μείζονα μόρφωσιν τοῦ πνεύματος, καὶ χρήσιμον εἰς τὰς βιωτικὰς ἀνάγκας καὶ χρείας. Διὰ τοῦ μέσου τῆς γραφῆς δύναται τις νὰ ἀγαποιῶσῃ εἰς ἄλλους τὰς ἴδιας αὐτοῦ σκέψεις καὶ θελήσεις, καὶ νὰ διαφυλάξῃ ὅσα θεωρεῖ πρόσφορα, χρήσιμα καὶ συντελεστικὰ εἰς τὴν πνευματικήν του πρόοδον. Η γραφὴ εἶναι τὸ μέγιστον τῆς μνήμης βοήθημα.

Ἐν τῇ δέ τάξει ἡ γραφὴ, ὡς εἰδομεν ἀνωτέρῳ προβιβάζεται· δὲν περιορίζεται εἰς τὴν γραφὴν μόνον τῶν στοιχίων τοῦ ἀλφαρίτου, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς λέξεις καὶ εἰς προτάσεις. Η γραφὴ ὅμως εἶναι λέξις γενική, περιεκτικὴ πολλῶν ἴδιατέρων ἐργασιῶν. Εν τῷ δημοτικῷ ὅμως σχολείῳ κατὰ τρεῖς τρόπους ἐκδηλοῦται 1) ὡς καταγραφὴ ἵτοι γραφὴ ἀπὸ μνήμης ἐκ τοῦ πνευματικοῦ πυρῆνος τοῦ μαθητοῦ, ἢ ἐκ προηγθείσης διηγήσεως τοῦ διδασκάλου. 2) Ως δρθογραφία γινομένη ἐξ ἀντιγραφῆς ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ διδασκάλου καὶ ἡτις συντελεῖ σπουδαίως εἰς μείζονα καταγόσιν τῆς γραφομένης γλώσσης καὶ 3) Ως καλλιγραφία περὶ ἦς ἐν τῷ παρόντι θέλομεν διαλάβει.

Η καλλιγραφία, ὡς καὶ ἡ ὁρθογραφία, πρέπει νὰ διδάσκωνται ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ· ἐν αὐτῷ πρέπει νὰ καταβάλλωνται αἱ βάσεις τῶν δύο τούτων κλάδων τῆς καθόλου γραφῆς. Καὶ διὰ μὲν τῆς δρθογρα-

φίας ἐπιτυγχάνεται κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ ὄρθη κατάληψις τῆς γραφομένης γλώσσης, διὰ δὲ τῆς καλλιγραφίας ἔξυπηρετεῖται σπουδαίως οὐ μόνον τὸ ιλικὸν τοῦ ἀνθρώπου συμφέρον, ἀλλὰ καὶ ἡ φιλοκαλία αὐτοῦ διαμορφοῦται καὶ ἀγαπτύσσεται. Καὶ δὲν προτίθεται βεβαίως τὸ δημοτικὸν σχολεῖον νὰ καταπτήσῃ τοὺς μαθητὰς ἐξ ἐπαγγέλματος καλλιγράφους, σκοπεῖ δῆμος νὰ παράσχῃ τὸ μέσον τῆς καθηρᾶς καὶ εὐαναγνώστου γραφῆς. Ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ πρέπει νὰ καταβληθῶσιν αἱ καλλιγραφικαὶ βάσεις καὶ συγχθίσῃ ὁ παῖς νὰ διευθύνῃ δεξιῶς τὴν χεῖρα καὶ τὸν ὀφθαλμὸν εἰς τὴν ἀκριβῆ παράστασιν τῶν στοιχίων τῆς γραφομένης γλώσσης.

Δὲν πρέπει δῆμος νὰ συγχέωμεν ἐνταῦθα τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων πρὸς τὴν ὕλην τοῦ γραπτοῦ λόγου. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκάτερον εἰναι διάφορον. Πολλοὶ σπουδαῖοι ἀνθρώποι καὶ συγγραφεῖς ἔχουσι πολὺ ἀσχημον γράψιμον· τὸ σεφῶς γεγραμμένον καὶ τὸ δυσανάγνωστον θεωροῦνται πολλάκις ὡς ἀντίστοιχα, ἀλλὰ δῆμος καὶ τὰ προϊόντα τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος καλλιγράφων, τῶν λιθογράφων, καὶ τῶν ἐπιγραφοποιῶν καὶ λοιπῶν, θαυμάζονται συγχρόνως καὶ ἐπαινοῦνται.

Τὸ μάθημα τῆς καλλιγραφίας πρέπει νὰ ἔχῃ θέσιν ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, διότι εἴναι ὠφέλιμον εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Δὲν ἀρκεῖ νὰ δύνηται τις μόνον νὰ γράψῃ, ἀλλὰ πρέπει καὶ πᾶν τὸ γραφόμενον νὰ ἀναγινώσκηται εὐόλως. Ἀλλ' ἵνα τοῦτο ἀναγινώσκηται, πρέπει νὰ εἴναι γεγραμμένον καθαρῶς, δηλαδὴ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων νὰ εἴναι ὄρθον καὶ οὐχὶ ἀμφιβολον. "Οστις δὲ θέλει νὰ κάμη χρῆσιν τῆς γραφῆς τοικύτην, οὗτος πρέπει νὰ προσλάβῃ δεξιότητά τινα ἐν τῷ γράψειν. Ἀλλ' ἡ δεξιότης ἀπαιτεῖ πολλὰς ἀσκήσεις· αἱ ἀσκήσεις δ' αὗται τότε φέρουσι τὸ ποιούμενον ἀποτέλεσμα, οὗταν γίνονται εἰς ιδιαιτέρας ὥρας.

Τὸ καλλιγραφεῖν ἔχομός εἰς δικαίως ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, διότι ἔχει παιδευτική ἀξίαν. Περιποιεῖ τοῦτο εἰς τὸν μαθητὴν τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ καθιστᾷ τελεῖαν ὅσον τὸ δικατὸν τὴν ἐργασίαν του, νὰ ἐκτελῇ αὐτὴν μεταχειρίζομενος πάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις. Τὸ καλλιγραφεῖν ἔχει γείρει τέλος καὶ ἀγαπτύσσει τὴν ἔργοιαν τῆς καθαριότητος, τῆς τάξεως καὶ τοῦ καλοῦ.

Ταῦτα δὲ εἴναι σπουδαιότατα εἰς τὴν ἀγωγήν. Διότι «τὸ καλὸν ἔχει μεγάλην ἀριθμὸν πρὸς μύρφωσιν ἥθους, ἐπειδὴ τοῦτο κωλύει τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ὠφέλιμου, καὶ διδάσκει τὴν καταφρόνησιν τῆς παχυλῆς ὑλ-

κῆς ἀπολαύσεως ⁽¹⁾). Ὡς καλλαισθησία προσδιορίζει τρόπον τινὰ τὴν καθαριότητα καὶ ἡ ἔννοια τῆς καθαριότητος διαχωράττει σχεδὸν τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἡθικὴν ἐπίδρασιν τοῦ καλοῦ. Ὅσῳ μεῖζονα φροντίδα οἱ μαθηταὶ περὶ τῆς γραφῆς καταβάλλουσι, τόσῳ μεῖζων θὰ εἴναι ἡ προσοχὴ αὐτῶν νὰ μὴ ἀσχημίζωσιν αὐτὴν διὰ τῆς ὁυπαρότητος. "Οταν τις ἀναλογίζεται, ποσάκις τὸ μεμονωμένον τοῦτο ἐλάττωμα εἶναι ίκανὸν γὰρ ὑπὸ σκάψη τὴν εὐτυχίαν τοῦ ὅλου βίου, πῶς αὐτὸς καθ' ἐαυτὸς μεταφυτεύεται εἰς τὰς μελλουσας γενεας, καὶ ἐκδηλοῦ συγχρόνιας τὰς δλεθρίας αὐτοῦ ἐπιδράσεις, τότε βεβαίως διδάσκαλος δὲν θὰ θεωρῇ ἀσήμαντον ὅτι περὶ τούτου δύναται γὰρ πράξη". (Hesse).

Ἐν τῷ καλλιγραφεῖν διάκειται ὡς πρὸς τὸ καλὸν οὐ μόνον παρατηρῶν καὶ αἰσθανόμενος, ἀλλὰ καὶ ἐνεργῶν. Τὸ καλλιγραφεῖν εἶναι μία τῶν πρώτων ἐργασιῶν, εἰς ἣν διαθήτης εὐχαριστεῖται: ἐν τούτῳ τίθεται ἡ βάσις τοῦ γὰρ συνεθίσης διατάξεως εἰς τὴν προσοχὴν καὶ ἀκρίβειαν, εἰς τὴν ἀδιάκοπον ἐπιμέλειαν, καὶ εἰς τὴν κατανίκην τῶν ἀντιτασσομένων ἐλαττωμάτων, τὰ δόποια καθιστᾶσι τοὺς ἀνθρώπους ἀνεπαρκεῖς καὶ ἀχρήστους. Ἡ πεῖρα διδάσκει, δτι ὠραῖον γράψιμον ἐπιβάλλει καὶ συγίστησι οὕτως, ὡς ἀρεστὸν ἔξωτερικόν: δι' αὐτοῦ ἀγθρωποὶ τινες ἐπέτυχον.

Ἐάν ἐνυπήρχεν εἰς τὸ μάθημα τῆς γραφῆς ἡθικὴ ἐπίδρασις, ὡς ἐνισχύον τὴν πρὸς τὸ καλὸν ἴδεαν, τότε ἐπρεπε γὰρ ὑποτεθῆ, δτι δύναται τις νὰ ἀποδίδῃ, καθόλου εἰπεῖν, κάλλος εἰς τὸ σχῆμα τῆς γραφῆς. Εἰς τὸ ὅμως συνίσταται τὸ κάλλος τοῦτο; ὜πο τὴν ἔννοιαν βεβαίως, ὥρ' ἣν ὄμιλοῦμεν περὶ τοῦ κάλλους ἀγάλματός τινος ἢ εἰκόνος, δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαριθμοῦ ωραῖα. Διότι κατ' οὓς ιανούδεμια ἴδεα ὑπάρχει εἰς αὐτά, ἵτις νὰ εὑρίσκῃ τὴν ἐκφρασίν της διὰ τῆς μορφῆς ἐνὸς γράμματος. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ γράμματα δὲν εἶναι μεμονωμένα στοιχεῖα (π. χ. στιγμαί), ἀλλ' ὄμοι συναρμογαὶ καὶ συνδέσεις (ἐκ γραμμῶν εὐθεῖῶν καὶ καμπύλων), διὰ τοῦτο αἱ ὑποθέσεις τῆς αἰσθητικῆς εὐαρεστείας καὶ δυσαρεστείας ἐπαρκῶς παρέχονται. ("Οσῳ μᾶλλον ἐπικρατεῖ ἐν τινι στοιχείῳ τοῦ ἀλφαριθμοῦ ἡ καμπύλη γραμμή, τόσῳ ωραῖότερον δυναμέθει νὰ ὀνομάσωμεν αὐτό. Τούτου ἔνεκα τὰ κεφαλαῖα γράμματα, εἰς δὲ ἡ ἀνάτασις καὶ ἡ καμπατοειδῆς γραμμὴ ἐν μείζονι ἀγαλογίᾳ ἐγυπάρχει, θεωροῦνται γενικῶς ὡς τὰ ωραιότατα, καὶ με-

(1) Περὶ τούτου πληρέστερον ἀνάγνωθι S. Heese. Der Schreibunterricht. § 40
«Ἡ πρὸς τὴν διάπλασιν τοῦ ἥθους δύναμις τῆς γραφῆς.»

ταξὶ τῶν ποικίλων εἰδῶν τῆς γραφῆς ἀποδίδει τις τὰ πρωτεῖα γενικῶς εἰς τὰ λατινικὰ στοιχεῖα). Ἡ ὠραιότης τῆς γραφῆς κεῖται ἴδιως εἰς τὴν κανονικότητα, τὴν συμμετρίαν, εἰς τὸ κεκανονισμένον τοῦ μέτρου, καὶ τὴν τελεότητα τῆς ἐκτελέσεως.

Πρὸς κανονικότητα δὲ καὶ συμμετρίαν ἀπαιτοῦνται ἥδη πολλά. Ὁ Stockmayer (Schmids Ἐγκυλοπαιδεία VII, σ. 748) ἀπαριθμεῖ πρὸς τοῦτο τὰ ἕξης: α) Ἔκαστον γράμμα πρέπει νὰ γράφηται τελείως καὶ καθαρῶς· πρέπει νὰ μὴ ἐλλείπῃ κανένα μέρος, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν πρόσθεμα (ξόμπλιο), π. χ. τόξα καὶ πειρτὰ ποικίλματα, νὰ μὴ ἐπιτρέπωνται. β) Εὔθειαι καὶ λεπτόταται γραμμαὶ τῶν στοιχείων πρέπει νὰ διαχρίνωνται καλῶς ὡς πρὸς τὴν παχύτητα, γ) Τὸ ὑψός καὶ μῆκος τῶν στοιχείων πρέπει νὰ εἴναι εἰς ὄρθην σχέσιν, ἐν βραχὺν στοιχείον πανταχοῦ καὶ πάντοτε νὰ ἔχῃ τόσον ὄψις ὡς τὸ ἄλλο, ἐν ἐπίμηκες στοιχείον τόσον μῆκος, ὡς τὸ ἄλλο. δ) Ἡ διεύθυνσις τῶν εὐθειῶν γραμμῶν πρέπει νὰ εἴναι ὀλοτελῶς ἡ αὐτή, πρὸς δὲ τούτοις μῆτε ὄρθια, μῆτε κεκλιμένη. ε) Αἱ εὐθεῖαι γραμμαὶ τῶν χωριστῶν στοιχείων πρέπει νὰ ἔχωσι πάντοτε τὴν αὐτὴν ἀπόστασιν. σ') Τὰ ἐπισύρματα πρέπει νὰ γίνωνται καθαρῶς οὐτως, ὅστε αἱ γραμμαὶ νὰ μὴ συρρέωσι, τὸ πλάτος καὶ τὸ μῆκος τῶν πρὸς τὰ ἄγω ἐπισυρμάτων νὰ εἴναι τοσούτῳ μεγάλα, ὅσω καὶ τῶν πρὸς τὰ κάτω κτλ. ζ) Τὰ στοιχεῖα μιᾶς λέξεως δὲν πρέπει νὰ συνάπτωνται. — Πρέπει νὰ προσέχωμεν, ἵνα ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἐνὸς ἐκάστου γράμματος ἐπαισθητῶς δρίζωνται, ἀλλως ἐλλείπει ἡ ἐνάργεια. η) Αἱ διαστάσεις μεταξὺ μιᾶς ἐκάστης λέξεως ἀπὸ τῆς ἄλλης πρέπει νὰ εἴναι ισομεγέθεις (ἴσαι οὐλαδὸν πρὸς τὸ γράμμα η). θ) Τὰ γράμματα τῶν διαφόρων γραμμῶν πρέπει νὰ ἔχωσι τὴν προσήκουσαν ἀπόστασιν. (Τὰ ὑπόστιχα τῆς ἄνω καὶ τὰ ὑπέρστιχα τῆς κάτω γραμμῆς δὲν πρέπει νὰ ἔνωνται μετ' ἀλλήλων, ἀλλὰ νὰ ἴστανται ἐν διαστάσει ἀπ' ἀλλήλων. Μεταξὺ δύο διαστίχων πρέπει τις νὰ δύναται νὰ σύρῃ μίαν ἔτι γραμμήν, χωρὶς δι' αὐτῆς νὰ εἴναι δυνατὸν νὰ φαύηται τὸ μῆκος τῶν στοιχείων).

Ἡ κανονικότης μόνη τῆς γραφῆς δὲν κατεργάζεται ἀκόμη οὐδὲμίαν εὐχάριστον ἐντύπωσιν, πρέπει πρὸς τούτοις νὰ μὴ ἐλλείπῃ καὶ τὸ ἐπίχαρι. Τοῦτο ἀπαιτεῖ, ἵνα ἐκάστη σειρὰ διεκπεραίνηται ἐν πάσῃ δυνατῇ ἀτελείᾳ, ἵνα π. χ. φῶς καὶ σκιὰ ὄρθως διανέμωνται, αἱ μεταβάσεις ἐκ τοῦ εὐμεγέθους εἰς τὸ λεπτὸν βαθμιαίως γίνωνται, τὰ ἐπισύρματα οὐχὶ κοιλιώδη ἢ ισχυρά, αἱ τοξοειδεῖς γραμμαὶ ν' ἀρύωνται μᾶλλον τὸ ὀσειδές, ἢ τὸ κυκλικὸν καὶ ἐκάστη σειρὰ μετ' ἐλευθερίας καὶ ἀσφαλείας νὰ γράφηται..

Ἐν γένει πρέπει νὰ προσέχωμεν, ὅστε ἔκαστον γράμμα νὰ γράψηται τέλειον χωρὶς νὰ ἐλλείπῃ οὐδὲ στῆγμά τι ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτό· ἀλλ’ ἐπίσης πρέπει νὰ μὴ προστίθηται μηδὲν περιττὸν στήγμα, ὅπερ δὲν ἀνήκει εἰς τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος. Ἀπὸ τούτου τοῦ ἐλαττώματος ἀπαλλάττεται τις, ὅταν προσέχῃ νὰ μὴ συνάπτῃ τὰ γράμματα μιᾶς λέξεως μετ’ ἀλλήλων. Ἡ σύναψις τῶν γραμμάτων μετ’ ἀλλήλων ἀλλοιοῖ καὶ παραμορφώνει αὐτά. Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα δὲν παρέχει εὐτυχῶς τοιαῦτα προσάρμοματα οἰκοθεν, ὡς ἄλλαι ζένει γλῶσσαι, καὶ ίδιως ἡ γερμανική, καὶ δύναται δὲ γράφων, ἀν καταβάλλῃ δλίγην προσοχήν, νὰ μὴ ὑποπίπτῃ εἰς τὸ ἐλάττωμα τοῦτο, τὸ δόπιον καθιστᾷ δυσανάγνωστον τὴν γραφομένην λέξιν καὶ ἀσχημον. Ὁ λόγος, ὅτι ἡ σύναψις διευκολύνει τὴν ταχυγραφίαν, δὲν είναι ἀρκούντως ἴσχυρός, διέτι καὶ ζεῦ ταύτης δύναται τις νὰ ταχυγραφῇ.¹⁾

Ἐν τῷ ὀδηγῷ τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους ἔχομεν διαλάθει ἵκανὰ περὶ γραφῆς· ἐκεῖ εἰδόμεν, ὅτι, πρὶν ἡ ἀρχίσωμεν τὴν γραφὴν τῶν στοιχείων, συνηθίζομεν τοὺς ἀρχαρίους εἰς τὸ διαχωρίζειν καὶ σύρειν καθέτους, δριζοντίους καὶ πλαγίας γραμμάδες· τὸ τοιοῦτον εἴναι προάσκησις τοῦ γράφειν καὶ προδιατίθησι τὴν χειρα εἰς τὸ ἔργον τῆς γραφῆς. Ἐν ταῖς ἀρχαίαις καλλιγραφίαις προτάσσονται κι ἴσται, ἐξ ὧν πολλὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου σχηματίζονται. Τὰς τοιαύτας ἴσταις καὶ ἡμεῖς συμπλεύομεν εἰς τοὺς διδασκάλους πρὸ τῆς γραφῆς τῶν γραμμάτων. Τὸ μ., τὸ α., τὸ υ., καὶ ἄλλα σχηματίζονται ἐκ τοῦ τούτου. Ἐν τῇ Α' τάξει ἡ καλλιγραφία ἐμπεριέχεται εἰς τὴν γραφὴν. Ο μαθητὴς πρέπει νὰ μάθῃ κατὰ πρῶτον, πῶς νὰ γράψῃ τὰ στοιχεῖα, ἡ καλλιγραφία ἔπειται οἱ μαθηταὶ παρατηροῦντες τὰ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἐν τῷ μελανοπίνακι γεγραμμένα γράμματα, ἀπομιμοῦνται κύτα ἐν τοῖς ἀθακίοις των. (ἴδ. Ὁδηγὸν Α' ἔτους σ. 232).

Ἐν τῇ Β' τάξει ἡ καλλιγραφία λαμβάνει ίδιαιτέρας ὥρας ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ. Τετράκις τῆς ἑβδομάδος πρέπει νὰ γίνηται γραφή· δις δὲ καλλιγραφία. Ἡ καλλιγραφία πρέπει νὰ ἐκτελῆται ἐπὶ χάρτου. Πρέπει δὲ καὶ δὲ γάρτης νὰ είναι καλός, καὶ ἡ μελάνη καλή, καὶ ἡ γραφὴ ώσαύτως καλή. Ἔὰν ταῦτα είναι ἀθλια, ἀθλια θὰ γίνηται καὶ ἡ γραφή, ἔστω καὶ ἀν τελῆται ὑπὸ ἀρίστου καλλιγράφου. Ἐν τῇ τάξει ταύτη ἡ καλλιγραφία πρέπει νὰ γίνηται κατὰ τὴν γεννετικὴν μέθοδον, πρῶτον τὰ

1) Προβλ. Διδασκαλικὴν Μωραΐτου σ. 87.

ἀπλούστερα γράμματα, είτα τὰ σύνθετα. Καὶ πρῶτον μὲν τὰ μικρά, είτα δὲ τὰ κεφαλαῖα. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου δίδονται καὶ λέξεις. 'Αλλ' αἱ λέξεις αὗται πρέπει νὰ σύγχεινται ἐκ γραμμάτων, τὰ ὅποια ἔχει συνηθίσει ὁ παῖς νὰ καλλιγραφῇ. Κανέναν νέον γράμμα δὲν πρέπει νὰ παρεμβάλληται. Είναι δὲ ικανὴ τοιαύτη καλλιγραφική ἑργασία καθ' ὅλον τὸ ἔτος.

2. Ἡ ἐπεξεργασία τῆς ὥλης.

Καθὼς ἄλλα τινὰ μαθήματα, οὕτω καὶ ἡ καλλιγραφία διδάσκεται κατὰ διαφόρους μεθόδους. 'Ο C. Hey ἐν τῇ Ιστορίᾳ τῆς μεθοδολογίας τῆς ἐκδοθείσῃ ὑπὸ τοῦ C. Cehr, B. 2, καταγράφει πολλὰς μεθόδους, καθὼς τὴν μηχανικήν, τὴν γεννετικήν, τὴν γραμμικήν, τὴν στιγμογραφίκην καὶ ἄλλας ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν ἐφευρετῶν αὐτῶν. 'Εχει δ' ὅμως οὕτος διὰ τούτων ὀγομάσει τὰς μᾶλλον γνωστάς πολλοὶ δ' ὅμως ἄλλοι διδάσκαλοι τῆς καλλιγραφίας συμβουλεύουσιν ἄλλας μεθόδους, ἃς διὰ τῆς πολυχρονίου αὐτῶν πείρας εὑρούν. 'Ημεῖς ἐνταῦθα θέλομεν διαλάβει περὶ τῆς μηχανικῆς καὶ γεννετικῆς μεθόδου, διότι ἐκείνη μὲν χαρακτηρίζει τὸ μαθηματικὸν τῆς γραφῆς τῶν πρὸ ἡμῶν χρόνων, αὕτη δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς. 'Η μηχανικὴ μέθοδος συνίσταται εἰς μίαν ἄλλαν καὶ τυφλὴν εἰς τὸ γράφειν καθ' ὑπόδειγμα ἀπομίμησιν. 'Αφοῦ διενέμοντο τὰ τετράδια, οἱ μαθηταὶ ἀπειμοῦντο κατὰ τὰ ὑπόδειγματα, τὰ δόποια ἦσαν τυπωμένα ἐπὶ ταινιῶν χάρτου ἢ καὶ ἐπὶ τετραδίου, ἢ ἦσαν γεγραμμένα ἐπὶ τοῦ πίνακος, τὰ στοιχεῖα ἢ τὰς λέξεις, ὅσον ἡδύναντο καλῶς. Περὶ διαμελισμοῦ, περιγραφῆς καὶ ἀντιλήψεως τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων οὐδεὶς ἐγίνετο λόγος. 'Η πάσα σχεδὸν διδασκαλία ἦτο μεμονωμένη διδασκαλία. 'Ἐκ τῶν μαθητῶν ἄλλος μὲν ἔγραφε ταχέως, ἄλλος δὲ βραδέως, δὲν μακροτενῶς, δὲ στενῶς, δὲ εἰς τοῦτο, δὲ ἄλλος ἐκεῖνο. Τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου συνίστατο εἰς τὴν ἐπιτήρησιν τῆς διανομῆς τῶν τετραδίων καὶ ὑπόδειγμάτων, ἵσως εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν τελευταίων, εἰς γενικὴν παραίνεσιν καθὼς: καταβάλλετε περισσότερον κόπον! παρατηρήσατε ἀκριβῶς τὸ ὑπόδειγμα! γράφετε ὀλίγον βραδέως! κτλ. "Οταν μαθητὴς ἤθελε γεμίσει μίαν σελίδα, ἐδείκνυεν αὐτὴν εἰς τὸν διδάσκαλον, ὅστις ἔξεφερε τὴν γνώμην του, ἵσως δὲ καὶ διώρθου μερικὰ ἐσφαλμένως γεγραμμένα γράμματα. 'Επρεπε δὲ νὰ καθοδηγῇ καὶ τὴν χεῖρα τῶν ἀρχαρίων. Οἱ διδάσκαλοι πρὸς τούτους ἤσαν ηγαριστημένοι, ἐὰν ἐτηρεῖτο ὑπὸ τῶν μαθητῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἡττον εὐταξία, καὶ δὲν ἤναγκάζοντο νὰ κατα-

λείπωσι τὴν ἐπὶ τῆς ἔδρας τῶν ἀνάπτωσιν. Ὁ χρόνος τῆς γραφῆς ἐθεωρεῖτο ὡς χρόνος ἀναπτύξεως, καθὼς ἀκόμη καὶ σήμερον φρουροῦ τινες. Ὁ Κέλληνερ εἰς τὸν 62 ἀφορισμόν του λέγει» Δὲν ὑπάρχει οὐδενὸς ἄλλο μάθημα ὅγονον εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖά μας, ἢ τὸ τῆς καλλιγραφίας, κατὰ τὸν κοινὸν παραδεδεγμένον μηχανισμὸν διδασκόμενον.»

Ἡ τοιαύτη μηχανικὴ μέθοδος τοῦ μαθήματος τῆς γραφῆς ὑπεχώρησεν εἰς ἄλλην λογικωτέραν· οἱ διδασκαλοὶ τῆς γραφῆς σχεδὸν ἀπαντεῖς χρῶνται τῇ γεννετικῇ μεθόδῳ. Εἶναι δὲ ἡ μέθοδος αὕτη, καθόλου εἰπεῖν, οὐχὶ τῶν νεωτέρων χρόνων εὑρημα· διότι ὡς πατήρ ταύτης θεωρεῖται ὁ Albrecht Dürer (1538). Ἡ οὖσια αὕτης συνίσταται ἐν τοῖς ἔξι. «Πάντα τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαριθμοῦ ἀποσυντίθενται εἰς τὰ στοιχεῖα τῶν, ἤτοι εἰς τὰς θεμελιώδεις αὐτῶν γραμμάς· αὐτὸς δὲ ἐπιτυγχάνεται, εἴτε λαμβανομένου ἐνὸς ἑκάστου κεχωρισμένως, εἴτε καὶ ἐν τῇ συναρμογῇ αὐτῶν πρὸς ἀσκησιν καὶ μάλιστα ἐν διαδοχικῇ σειρᾷ· ἔξεταζονται δὲ πῶς τὰ σύνθετα σχήματα τῆς γραφῆς ἀπ' ἄλλήλων παράγονται.» «Ἡ σαφῆς γνῶσις τῶν στοιχειωδῶν γραμμῶν τῶν γραμμάτων προσφέρει εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γραφῆς τὰς βάσεις, τὰς συμφώνους εἰς τὴν φύσιν αὐτῶν. Πρὶν ἡ διδασκαλία γράψῃ γράμματα, πρέπει οὗτος νὰ ἔχῃ σαφή αὐτοῦ παράστασιν, τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται δι' ἀκριβοῦς ἐποπτείας καὶ δέξιας ἀντιλήψεως τῶν στοιχειωδῶν αὐτοῦ γραμμῶν.»

Ἐννοεῖται δὲ ἀφ' ἑσυτοῦ, ὅτι πλὴν τούτου καὶ ἄλλαι ἀπαιτήσεις εἰναι χρήσιμοι, ἤτοι ἡ ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλία τῆς γραφῆς δὲν πρέπει νὰ γίνηται κεχωρισμένως εἰς ἑκαστὸν μαθητήν, ἀλλ' εἰς ὅλην ὁμοῦ τὴν τάξιν.

Ἡ κύρια γνώμη τῆς γεννετικῆς μεθόδου εἶναι ὁρθοτάτη. Ἐπιστροφὴ εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐνταῦθα δὲ εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς γραφῆς, δὲν εἶναι περιττὴ εἰς οὐδεμίαν μεθοδικὴν διδασκαλίαν. Ὁ διδασκαλος τῆς καλλιγραφίας πρέπει φυσικῶς νὰ ἔχῃ πολλὴν πεποίθησιν εἰς αὐτὴν τὴν μεθοδικὴν διδασκαλίαν, ἵνα ἡμεῖς συνοπτικῶς ἔξεθέσαμεν.

A. Αἱ κύριαι βάσεις καὶ αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων.

Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γραφῇ ὑφίστανται δύο οὐσιώδεις καὶ ἀπ' ἄλλήλων διακρινόμεναι μορφαί· 1) ἡ μορφὴ ἡ τὸ σχῆμα μικρῶν καὶ κεφαλαίων τοῦ ἀλφαριθμοῦ γραμμάτων, καθὼς αὐτὰ διεμορφώθησαν παρ' ἡμῖν ἐν τῷ γράψειν καὶ 2) ἡ μορφὴ ἡ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοῦ τύπου, δην ἔρ-

ξαντο ἥδη πολλοὶ ἀπομιμούμενοι ἐν τῷ γράφειν. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων μορφῶν ἡ σχημάτων ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορά, διότι ἄλλως πως γράφονται κατὰ τὸν συγκῆτη τρόπον πολλὰ τῶν γραμμάτων, ἡ ὡς εἶναι τετυπωμένα ἐν τοῖς βιβλίοις. Τὸις, θ, π, τ, λ ζ, ξ, ψ καὶ ἄλλα διαφέρουσι μεγάλως κατὰ τὴν μορφὴν τῶν τοῦ πολλούν καὶ κιγδυνεύει νὰ εἴναι σπουδαῖα ἡ ἐν τούτοις παραλλαγή.

Σ. Ἐνταῦθα ὁ διδάσκαλος δύναται γὰρ ὑποδεῖξῃ εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ἀρχαίαν γραφὴν τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου.

Πῶς δὲ προύκυψεν ἡ τοιαύτη διαφορά; Ἡ διαφορὰ αὕτη βεβαίως εἶναι παραλλαγὴ ἀπὸ τῶν τοῦ πολλούν γραμμάτων προελθούσης πρωτίστως ἐκ τῆς ταχυγραφίας. Ἐνεκκα δὲ τῆς ταχυγραφίας προῆλθε καὶ ἡ ἀσχημία, ἣν τὰ χειρόγραφα ἔχουσιν. Οἱ κακοσχηματισμὸς οὗτος ὑπεστῆλθε καὶ εἰς τὰς διφθόργγους οὕτω αἱ οὐ καὶ εἰ τόσον πολὺ μετεμορφώθησαν, ὥστε κατήγετοσαν δυσδιάγνωστοι. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου αἱ τοιαύται συντομεύσεις καὶ ἀσχημίαι τῶν χειρογράφων ὑπεισῆλθον καὶ εἰς τὸν πόλον. Οἱ παιδεῖς δὲν πρέπει νὰ συγνοΐζωσιν εἰς τὴν τοιαύτην ἐκ τῆς ταχυγραφίας προελθούσαν γραφήν, καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διότι ἐν τῇ συνειδήσει του διάρχαριος θὰ ἔχῃ διπλᾶς παραστάσεις τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου, ὅπερ πολλὰ θὰ παρεμβάλλῃ προσκόμματα πρὸς ταχεῖαν ἐκμάθησιν αὐτῶν. Ἡ γραφὴ τῶν στοιχείων πρέπει νὰ εἴναι μία καὶ ἡ αὐτή ὡς πρότυπα δὲ καὶ ὑποδείγματα πρέπει νὰ ὕστε τὰ τοῦ πολλοῦ, ὡς οὗτος νῦν διεμορφώθη, γράμματα, διότι καὶ κομψότερα εἴναι καὶ εὐαναγγωστότερα τῶν διὰ τῆς χειρός γραφομένων. Τὰ τοῦ πολλού γράμματα ἔχουσι τὰς εὐθείας καὶ τοξοειδεῖς αὐτῶν γραμμὰς ισομέτρους καὶ κανονικὰς καὶ εἴναι ἀποτέλεσμα ἰχνογραφικῆς ἐργασίας. Καθ' ὃν τρόπον διάρχαιριος συνηθίζει ἀπ' ἀρχῆς νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ γράφῃ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου, κατὰ τὸν αὐτὸν πρέπει καὶ νὰ τὰ καλλιγραφῇ. Οὕτω θέλει κατ' ὅλιγον σχηματισθῆ ἐν εἰδος μόνον τοῦ γράφειν καὶ δὲν θὰ καλῶμεν τὸν γράψαντα τὴν ἐπιστολήν, ήνα καὶ τὴν ἀναγνώση!...

Περὶ τῶν κυρίων γραμμῶν καὶ τοῦ σχήματος τῶν στοιχείων.

Εἴπομεν ὅτι ἐν τῇ καλλιγραφίᾳ πρέπει νὰ ἀκολουθῶμεν τὴν γεννετικὴν μέθοδον. Δι' αὐτῆς εἴναι δύνατὸν νὰ τεθῶσιν αἱ πραγματικαὶ βάσεις τοῦ καλλιγραφεῖν καὶ λάθωσι τὴν φυσικὴν κατάταξιν ἐν τῇ συνε-

δήσει τοῦ παιδός τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου. Πλὴν δὲ τούτων δὲ παῖς διὰ τῆς μεθόδου ταύτης εἰσάγεται εἰς τὴν ἴχνογραφίαν, ἵτις εἶναι ἡ βάσις τῆς ζωγραφικῆς.

Ἐκ γεωμετρικῆς ἐπόψεως πάντα τὰ στοιχεῖα δύνανται γὰρ κατατάχθωσιν εἰς τὰ δύο ταῦτα ἀθροίσματα.

1. Εἰς στιγμὰς ἢ σημεῖα.

2. Εἰς γραμμάτια.

Εἰς τὴν πρώτην σειρὰν κατατάσσομεν τὴν τελείαν στιγμὴν (.), τὴν ἔνω στιγμὴν ἢ κῶλον (.), τὴν ὑποστιγμὴν ἢ τὸ κόρμα (,), τὸ διαλυτικόν (..), τὸ ἐπιφωνηματικόν (!), τὸ ἐρωτηματικόν (;)· Τὸ ἀποσιωπητικόν (...), τὴν ἀπόστροφον ('), τὴν κορωνίδα ('). Τὰ εἰσαγωγικὰ («—»), τὰ πνεύματα (‘’).

Εἰς τὴν δευτέραν σειρὰν κατατάσσομεν τὸ διαιρετικὸν (—), τὴν παῦλαν (—). κτλ.

Εἰς ταῦτα τὰ σημεῖα καὶ γραμμὰς πρέπει γὰρ ἀσκηθῶσιν οἱ μαθηταὶ ὄλιγον χρόνον, πρὶν ἢ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν γραφὴν τῶν γραμμάτων. Μετὰ δὲ ταῦτα γὰρ ἀσκηθῶσιν εἰς τὰς ιώτας καθέτους, κυρτάς, καὶ καθεξῆς, καὶ τελευταῖον εἰς τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου.

Τὰ γράμματα δὲ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου δυνάμεθα κατὰ τὴν γεννετικὴν ταύτην μέθοδον εἰς τέσσαρα γὰρ κατατάξωμεν ἀθροίσματα ἢ συγομοταξίας.

I. Εἰς τὴν συγομοταξίαν τῶν πρώτων καὶ ἀπλῶν γραμμῶν.

II. Εἰς τὴν συγομοταξίαν τῶν σφηνοειδῶν.

III. Εἰς τὴν συγομοταξίαν τῶν τοξοειδῶν. καὶ

IV. Εἰς τὴν συγομοταξίαν τῶν συγμέτων τοξοειδῶν.

Εἰς τὴν I. τάσσομεν τὰ ἔξης γράμματα.

ε ν μ η π τ ω

Εἰς τὴν II. τὰ ἔξης.

γ γ φ ρ λ ψ χ

Εἰς τὴν III. τὰ ἔξης.

ο σ α ε θ

Εἰς τὴν IV. τὰ ἔξης.

Θ Θ Σ Σ

‘Η γραφὴ τῶν μικρῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου πρέπει νὰ προηγήται· πολλὴν δὲ εὔκολίαν θὰ εὑρώσιν οἱ μαθηταὶ ἀκολουθοῦντες τὴν ἄνω καταγεγραμμένην τάξιν. Ἀφοῦ δὲ συνηθίσωσι νὰ καλλιγραφῶσι οἱ παιδεῖς καλῶς τὰ στοιχεῖα ταῦτα, τότε πρέπει νὰ ἀρχίζωσι τὰ κεφάλαια. Καὶ εἰς ταῦτα πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ὁ διδάσκαλος τὴν γεννητικὴν μέθοδον, προθαίνων ἐκ τοῦ ἀπλοῦ τούτων σχηματισμοῦ εἰς τὸν σύγχθετον κατὰ τὴν ἔξης τάξιν.

Ι Η Γ Ρ Τ Π Β Ν Μ Λ Α Δ Ε Κ
Ζ Υ Ο Θ Φ Ω Χ Ψ Σ Ξ

Μορφὴ τῆς διδασκαλίας.

‘Η διδασκαλία τῆς καλλιγραφίας πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς διδασκαλίας. Ἡ ἐράργεια ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς καθ' ὑπόδειγμα γραφῆς τῆς περιγραφῆς, καὶ τῆς παραβολῆς τῶν στοιχείων τοῦ ἀλφαβήτου· ἡ βαθύτης διὰ μακρᾶς ἐνασχολήσεως περὶ τὰς στοιχειώδεις γραμμάς τῶν γραμμάτων, δι' ὑπομονῆς, ἐπιμονῆς, καὶ τῆς ἀκολουθίας, τοῦ διδασκάλου τῆς γραφῆς, διὰ τῆς συνεχοῦς ἐξετάσεως, διὰ τῆς ἀδιαλείπτου παρορμήσεως, ἐπιμελοῦς προσοχῆς, ἀποφυγῆς τῶν σφαλμάτων, καὶ προσεκτικῆς ἐπανορθώσεως τῶν σφαλμάτων. Τὴν δὲ βαθμιαίαν ἀγαλογίαν διὰ τῆς γεγνητικῆς ἀναπτύξεως τῶν στοιχείων ἔξω τῆς ἀλφαβητικῆς σειρᾶς.

Διδακτικὴ ἐρέργεια. Ἀντικείμενον αὐτῆς εἶναι 1) Ἡ ἀντίληψις τοῦ σχήματος τῶν στοιχείων. Ἐκαστον στοιχείον γράφεται πρότερον διεῖ ἐν τῷ μαύρῳ πίνακι. Τὴν πρώτην φοράν ἵνα διαγράψῃ αὐτὸν ἐκ τῶν στοιχειώδῶν γραμμῶν, ἡ ἔξι ἀλλων στοιχείων, εἰς ἢ ἐγένετο ἥδη ἀσκησίες· τὴν δευτέραν φοράν, ἵνα οἱ μαθηταὶ μάθωσι τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ. Τὸ καθ' ὑπόδειγμα γράφειν προϋποτίθεται γινόμενον ἐκ τοῦ δι-

δασκάλου, ὡστε, αὐτὸς οὗτος κύριος ὁν τῆς γραφῆς, ἔχει πεποιθησιν μάλιστα εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ πίνακος ὑποδειγματικῶς γράφειν. Τούτῳ ἔπειται 2) ἡ περιγραφὴ τοῦ γράμματος. ‘Ως πρὸς τοῦτο δὲ διδάσκαλος προβάλλει τὰς ἔξης ἐρωτήσεις. ’Εκ τίνων γραμμῶν συνίσταται τὸ στοιχεῖον; (αἱ ἔξι ωοειδοῦς κύριοι οἱ καὶ τῆς γραμμῆς :: μορφαὶ τῶν στοιχείων τούτων καὶ ὑποδειγματικὴ διδάσκαλία τῆς κατασκευῆς αὐτῶν). Ποιῶν μέγεθος καὶ θέσιν ἔχει ἐκάστη γραμμή; Πῶς συγδέονται αὗται μετ’ ἀλλήλων; καὶ 3) ἡ ἀσκησις περὶ τὴν γραφὴν τοῦ στοιχείου. ’Ἐκ τὸ στοιχείου παρέχῃ δισκολίας, τότε ἀσκοῦνται οἱ μαθηταὶ εἰς μίαν πρὸς μίαν τῶν ἀρχικῶν μορφῶν, ἐκτὸς δὲ τούτου γράφουσιν οὗτοι πάραντα τὸ δλον γράμμα. Κατὰ τὴν ἀσκησιν μεταβαίνει ὁ διδάσκαλος ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μαθητοῦ εἰς τὸν ἄλλον, παρατηρεῖ, καθίστηκει αὐτοὺς προσεκτικοὺς καὶ γράφει ἑδὼ καὶ ἐκεὶ γράμμα τι ἐν τῷ τετραδίῳ τῶν ἀδεξίων μαθητῶν. Κατὰ τέλλα ἐκτελοῦνται αἱ διορθώσεις ἐπὶ τοῦ πίνακος.

Αἱ μεθοδικαὶ ἐνότητες

Τὴν ὥλην τῆς γραφῆς κατατάσσομεν ὡς καὶ τὴν ἄλλην διδακτικὴν ὥλην εἰς μεθοδικὰς ἐρότητας. Αὗται παρέχονται ἡμῖν ἐνταῦθα ἐν χωρίστοις τοῦ ἀλφαριθμοῦ γράμμασι. Διότι θέλει φανῆ, ὅτι εἰς βάσιμον διαπραγμάτευσιν γράμματος τινος παρουσιάζονται σύμπαντα τὰ πέντε στάδια ἢ αἱ βαθμίδες. Κυρίως καὶ πᾶσαι αἱ στοιχειώδεις γραμμαί, δι’ ὧν συνίστανται τὰ γράμματα, θεωροῦνται ως μεθοδικαὶ ἐνότητες. ’Αλλ’ ἡμεῖς ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα ἀπὸ τούτων αὐθαιρέτως νὰ συγκρίνωμεν τὰ γράμματα, πολὺ δὲ μᾶλλον νὰ ἔχαγγάωμεν τὰς στοιχειώδεις γραμμαὶ ἐκ τῶν γραμμάτων, διὰ τοῦτο κατατάσσομεν τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν στοιχειωδῶν γραμμῶν εἰς τὴν δευτέραν βαθμοῦ. ¹⁾ Η πλείονας τῶν ἐκατὸν μορφῶν περιέχουσα διδακτικὴ ὥλη ἀπαιτεῖ μίαν κατάταξιν πρὸς εὔκολον καὶ βεβαίαν κατάληψιν. Τούτου ἔγειρα ὄφειλομεν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νὰ παρεισάγωμεν μείζονας μεθοδικὰς ἐνότητας, τὰς ἀνωτέρω καταγραφέισας συνομοταξίας ἢ ἀθροίσματα. Τούτο ἔξαρτάται ἐκ τῆς τάξεως, εἰς ἣν διδάσκεται ἡ γραφή· ὅσῳ ἀνωτέρᾳ εἴναι μία τάξις, τόσῳ

(¹) Δὲν τάσσομεν λοιπὸν π. χ. σχοινόν: τὴν ὄρθην διαγραφὴν καμπύλης γραμμῆς, ἀλλὰ τὴν ὄρθην διαγραφὴν τοῦ ο. ’Ινα δὲ καταληπτὸν ποιήσωμεν τὸ κύριον μέρος τοῦ γράμματος τούτου, εἶναι ἀνάγκαια ἡ ἐπιστόπησις καὶ περιγραφὴ αὐτοῦ (2 βαθμοί), ἡ σύγκρισις αὐτοῦ μετὰ τῆς στοιχειώδους γραμμῆς (3 βαθμοίς) καὶ ἡ ἔξιψωσις τοῦ καρκητηρίσμου (4 βαθμοίς). Καὶ ἡ 5 βαθμοίς (ἐφαρμογὴ) τέλος πάντων δὲν ἐλλείπει.

μείζονες πρέπει νὰ είναι καὶ αἱ μεθοδικαὶ ἐνότητες. Ἐλλ' ἡ καθαρὰ γραφὴ μιᾶς τελείας προτάσεως δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν μορφὴν τῶν μεθοδικῶν ἐνοτήτων.

Ἡ διδακτικὴ διαπραγμάτευσις γράμματός τινος γίνεται ὡς ἐφεξῆς:

Ως σκοπὸς τίθεται εἴτε τὸ γράμμα τὸ ὑπὸ ἀσκησὶν, εἴτε ἐν ἄθροισμα λέξεων. (Ἡ γνῶσις τῶν στοιχείων τοῦ ἀλφαβήτου προϋποτίθεται).

Ἡ πρώτη βαθμὸς ἀναφέρει τὰ συγγενῆ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου, εἰς τὰ δοποῖα ἔχει γίνει πλέον ἀσκησὶς, καὶ ἐν οἷς καὶ ἡ νέα στοιχειώδης γραφὴ περιέχεται, ἡ ἀναφέρει γενικῶς τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων, καθόσον αὐτὸ τηρεῖται εἰς τὴν μνήμην τῶν μαθητῶν ἐκ τοῦ πρώτου τῆς γραφῆς μαθήματος.

Ἐπὶ τῆς δευτέρας βαθμίδος γράφεται τὸ γράμμα καὶ διαιρεῖται εἰς τὰ μέρη του. Ταῦτα περιγράφονται καὶ γίνεται ἀσκησὶς, καὶ πάλιν συντίθενται πρὸς σχηματισμὸν τοῦ γράμματος. Ἐπειτα ἀκολουθεῖ περιγραφὴ τοῦ στοιχείου, ἀσκησὶς πρὸς γραφὴν αὐτοῦ καὶ διόρθωσις.

Ἐπὶ τῆς τρίτης βαθμίδος παραβάλλεται τὸ γράμμα πρὸς ἄλλα γράμματα· τῆς εἰς τὴν αὐτὴν ἡ καὶ εἰς ἄλλην ἀνήκοντα διμοταξίαν. Ἐπειτα ἔπειται ὡς τετάρτη βαθμὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ στοιχείου (αἱ πραγματικαὶ στοιχειώδεις γραμματὶ καὶ ἡ ιδιάζουσα συναφὴ αὐτοῦ).

Ἐπὶ τῆς πέμπτης βαθμίδος γράφεται τὸ στοιχεῖον ἀπὸ μνήμης καὶ γίνεται ἐφαρμογὴ εἰς λέξεις καὶ προτάσεις.

Περὶ τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς γραφῆς.

Τὸ τεχνικὸν μέρος τοῦ μαθήματος τῆς γραφῆς περιέχει τὸ ὄλικὸν τοῦ γράφειν, τὴν στάσιν τοῦ σώματος, τὰς κινήσεις, ἐν τῷ γράφειν καὶ τὰ τοιαῦτα.

Καλὸν τοῦ γράφειν ὄλικὸν εἶναι τοσοῦτον ἀναγκαῖον εἰς τὸν διδάσκαλον τῆς γραφῆς, ὅσον καλὰ χειροτεχνικὰ ἐργαλεῖα εἰς τὸν τεχνίτην.

Οἱ χάρτης ἢδη παντάχοι εὑρίσκεται ἐν καλῇ ποιότητι πολὺ εὐθηνός. Οἱ διδάσκαλος πρέπει νὰ προσέχῃ γὰρ μὴ εἶναι κακῆς ποιότητος, ιδίως δὲ νὰ μὴ ἀπορροφῇ, καὶ ἵνα τὰ τετράδια ἔχωσιν διμοιδυρφού σχῆμα καὶ ἄλλας ἀναλόγους διευθετήσεις. Περὶ τοῦ χάρτου καλὸν εἶναι νὰ φροντίζῃ ὁ διδάσκαλος, διότι αὐτὸς δύναται νὰ γνωρίζῃ τὴν ποιότητα καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ κάλλιον τῶν μαθητῶν. Οἱ διδάσκαλος πρέπει ὥσαύ τως νὰ συγάπτῃ σχέσεις καὶ μετὰ τοῦ βιβλιοδέτου καὶ τοῦ πωλητοῦ

πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μαθητῶν. Δύναται οὖτος νὰ διακανονίζῃ μετ' ταῦτῶν τὴν τιμὴν τῆς πωλήσεως τῶν πρὸς τὴν γραφὴν ἀναγκαίων καὶ τὸ δέσμιμον τῶν βιβλίων πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μαθητῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως ὁ διδάσκαλος ἔχετω τὰς χεῖρας καθαρὰς ἐν ταῖς ἐμπορί- καῖς ταύταις ἐργασίαις.

Οὐ μόνον ὁ χάρτης πρέπει νὰ εἶναι καλῆς ποιότητος, ἀλλὰ καὶ αἱ γραφίδες. Ἡ ἐκλογὴ τούτων δὲν πρέπει νὰ ἀφίγηται εἰς τοὺς μαθητάς, διότι οὗτοι φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ πολὺ σκληράς, ἢ πολὺ σουβλεράς. Ἐν καὶ μόνον εἰδος γραφίδων δὲν ἀρμόζει εἰς πάντας τοὺς μαθητάς. Ἡ γραφὶς ἔστω ἀπλὴ τὸ σχῆμα, ἐλαστικὴ καὶ ἴσχυρά· ἔχέτω αὕτη τὴν ἀκμὴν εὐκόλως σύρουσαν καὶ τὴν σχισμάδα (τομὴν) καλῶς ἐφορμάζουσαν. Αἱ καινουργεῖς γραφίδες, ἵνα διατηρῶνται πρέπει πρὸ τῆς χρήσεως αὐτῶν νὰ ὑγραίνωνται κατὰ πρῶτον καὶ εἶτα μετὰ τὴν χρῆσιν νὰ σκουπίζωνται διὰ ἥσκους.

Τὸ ξύλον τῆς γραφίδος (ὁ κονδύλοιφόρος) ἔστω ἐκ ξύλου ἢ καλάμου, νὰ μὴ λήγῃ τὸ ἔνω αὐτῆς μέρος εἰς ὅξυν, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἀπεστομωμένον καὶ πάχους καλάμου πτεροῦ χηνός. Οἱ ἐκ καουτσού κονδύλοιφοροί γεννῶσιν ἐκ τῆς χρήσεως ἡλεκτρισμὸν καὶ προξενοῦσιν αἰσθημα πόνου εἰς τὴν χεῖρα, οἱ ἐξ ὅστοῦ εἶναι πολὺ λεῖοι, οἱ δὲ ἐξ ἀκανθοχοίρου ἐπικίνδυνοι εἰς τὴν υγείαν. Ἡ γραφὶς δὲν πρέπει νὰ εἰσέρχηται βαθέως ἐν τῷ κονδύλοιφόρῳ, διότι ἀπόλλυσι τὸ οὐαλᾶδες αὐτῆς.

Ἡ μελάνη πρέπει εὐκόλως νὰ τρέχῃ, νὰ στεγνώνῃ ταχέως καὶ εὐθὺς ἐκ τῆς γραφίδος ἐξερχομένη, νὰ φαίνηται μαύρη. Τὰ μελανοδοχεῖα πρέπει νὰ εἶναι στερεῶς ἐντεθειμένα ἐν τῷ θρανίῳ καὶ ἀνὰ δύο μαθηταῖς νὰ ἔχωσιν ἐν πρὸς χρῆσίν των. Ἔκαστον μελανοδοχεῖον πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ ἐπικάλυμμα του, ἵνα μὴ φθείρηται ἢ μελάνη ἐκ τοῦ κονιορτοῦ καὶ ἵνα μὴ μολύνωνται ἐκ τῆς μελάνης τὰ βιβλία καὶ τετράδια. Πρέπει αὐστηρῶς νὰ ἀπαγορεύηται πᾶσα διὰ μελάνης ἀταξία. Αἱ ἐλάχισται ἐκ μελάνης κηλίδες ἐν τοῖς τετραδίοις πρέπει νὰ ἐξαλείφωνται, ἵνα δὲ μὴ μολύνωνται τὰ τετράδια, πρέπει πρότερον νὰ καθαρίζωνται καλῶς τὰ θρανία, ὅταν εἶγαι λερωμένα. Τὰ τετράδια τῆς γραφῆς πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς καθαρά· αὐτὰ εἶναι ως τὸ πρόσωπο τοῦ Σχολείου.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καταβάλλεται πολλὴ προσοχή, ἵνα τὰ θρανία τῆς γραφῆς ὅσι καταλλήλως καὶ σκοπιμῶς κατεσκευασμένα. Πρέπει τὸ ὅν τὰ μὴ εἶναι πολὺ πλησίον τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ νὰ μέγη ἀρκετὸν διάστημα, ἵνα διέρχηται ὁ διδάσκαλος καὶ δὲν ἐνοχλῇ τοὺς ἄλλους

μαθητὰς ἡ ἐμποδίζῃ ἀπὸ τῆς ἑργασίας τῶν, ὅταν ἐπιφέρῃ διορθώσεις εἰς τὸ τετράδιον ἔκαστου.

Δὲν εἶναι δὲ μικροῦ λόγου ἀξία καὶ ἡ στάσις τοῦ σώματος ἐν καιρῷ τοῦ γράφειν. Διδάσκαλοί τινες δὲν προσέχουσι πολὺ εἰς τοῦτο· διὰ τοῦτο ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας δὲ μὲν εἰς τῶν μαθητῶν κάθηται εὐθυτεγῶς, δὲ δὲ ἐσκυψμένως, οὗτος μὲν κεῖται κεκλιμμένος εἰς τὸ πλευρόν, ἐκεῖνος δὲ ἐγγίζει μὲν τὴν δίνα του τὸ τετράδιον, ὅταν γράψῃ, ἄλλος μὲν κρατεῖ τὸν κονδύλοφόρον ἔχων τοὺς δικτύους ἐκτεταμένους, ἄλλος δὲ συγκεκριμένους. Τῶν τοιούτων ἐλλείψεων προέρχεται θεραπεία ἐκ τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ διδασκάλου καὶ τῆς δίλης τοῦ σχολείου πειθαρχίας. Ἡ στάσις τοῦ δίλου σώματος ἐν τῷ κάθησθαι πρέπει νὰ εἴναι φυσική· κύρτωσις τῆς σπονδυλικῆς στύλης μήτε ἔξωθεν, μήτε πρὸς τὸ πλάγιον δὲν πρέπει νὰ γίνηται. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος πρέπει δίλγον εἰς τὰ ἐμπρός νὰ κλίνῃ, καὶ οὐδέποτε νὰ ἐγγίζῃ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ θρανίου. Ὁ ἀριστερὸς βραχίων ἢς σχηματίζῃ τὸ στήθιγμα τοῦ σώματος καὶ ἢς κεῖται οὕτως ἐπὶ τῆς τραπέζης, ὥστε ἡ χειρὶς αὐτοῦ νὰ δύνηται νὰ κρατῇ στερεῶς τὸ τετράδιον. Ὁ δεξιὸς βραχίων ἢς κεῖται ἐλαφρῶς μεταξὺ τοῦ καρποῦ τῆς χειρὸς καὶ τοῦ ἀγκῶνος, ὥστε οὗτος κινούμενος πρὸς τὰ πρόσω πρέπει νὰ μὴ εἴναι ἀνάγκη νὰ ὑψηθεί. Τὸ τελευταῖον συμβαίνει μόνον ἐν τῇ γραφῇ μεγάλων μονοκονδύλων, εἰς δὲν τὴν ἐκτέλεσιν δὲν ἔξαρκει ἡ κίνησις τῆς χειρὸς. Οἱ ἄνω βραχίωνες κρέμασται ἐλευθέρως καὶ φυσικῶς κάτω τοῦ σώματος καὶ πρέπει νὰ ἔχῃ κατὰ τὴν ἀγκῶνα ἐλαφρῶν ψυχῆσιν μετὰ τοῦ σώματος. Ἡ θέσις τοῦ τετραδίου πρέπει πάντοτε νὰ διευθύνηται κατὰ τὸν δεξιὸν βραχίονα, οὐδέποτε δὲ ἀντιθέτως. (Οἱ μαθηταὶ εἴναι ἡναγκασμένοι εἰς ἔκαστον στίχον νὰ φέρωσιν δίλγον πρὸς τὰ ὅπίσω τὸν βραχίονα, ἀντὶ νὰ μετακινηθεῖ τὸν χάρτην πρὸς τὰ ἔνω). Τὰ σκέλη δὲ πρέπει νὰ ἐπαλλάσσονται (σταυροποδίζωνται)· οἱ πόδες πρέπει νὰ παρατάτωνται στερεῶς καὶ παραλλήλως δὲ μὲν τοῦ δέ, Ἐάν δὲ διδάσκαλος παρατηρῇ κάμψιν τῆς ράχεως, πρέπει νὰ σκεφθῇ, μήπως τοῦτο συμβαίνει ἔνεκα ἀμελείας εἴτε καμάτου τῶν μυῶν τῆς ράχεως. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει (ἥτις ίδιως εἰς τοὺς μικροὺς μαθητὰς συγχότερον συμβαίνει) πρέπει ἀρκοῦσσαι ἀνάπτωσιν νὰ παρέγωμεν εἰς αὐτούς.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

Μέα ύποδειγματική διδασκαλία.

Σκοπός. Σήμερον θὰ γράψωμεν λέξεις περιεχούσας α μικρόν.

1. Βαθμία. Εἴπατε τοιαύτας λέξεως.

Τίνας λέξεις ἔχετε γράψει κατὰ τὸ τελευταῖον μάθημα τῆς γραφῆς (ἢσαν λέξεις περιέχουσαι ο).

Διατί σᾶς ἡρώτησα περὶ τῶν λέξεων τῶν γραφομένων μὲν ο;

Εἴπατε, ἐκ τίνων μερῶν συγίσταται τὸ ο;

Δύνασθε σεῖς καὶ τὰ μέρη (στοιχειώδεις γραμμάτες) τοῦ α νὰ ὀνομάσητε;

Δύνασθε καὶ τῷρα νὰ εἰπῆτε, ποίαν ἑξωτερικὴν ὅψιν πρέπει νὰ ἔχῃ ἐν πραγματικὸν α;

Τοῦτο λοιπὸν πρέπει ἀκριβῶς νὰ μάθωμεν.

2. Βαθμία. Ὁ διδάσκαλος γράφει τὸ α ἐπὶ τοῦ μαύρου πίνακος.

Εἴπατε τὰ μέρη (τὰς στοιχειώδεις γραμμάτες) τοῦ α. (Ὁ διδάσκαλος γράφει αὐτά, καθὼς διγράφονται, μεταξὺ τῶν γραμμάτων). Εἶναι εἰς τοῦτο μέρος τι, περὶ τοῦ ὁποίου ἀκόμη δὲν ἔχεται ἀσκηθῆ;

Πρέπει νὰ πραγματευθῶμεν ἥδη κυρίως περὶ τῆς συνδέσεως τῶν μερῶν. Κάτι γνωρίζετε περὶ τούτων ἥδη. (ἡ σύνδεσις τῶν τόξων ἔχει ἀναλογίαν πρὸς τὸ ο.)

Τὸ στοιχεῖον γράφεται ἥδη ἐν τῷ χαρακωμένῳ πίνακι. (Ἐὰν δὲ ὑπάρχωσι δύο πίνακες, ἐν τῷ μὲν γράφονται αἱ στοιχειώδεις γραμματί, ἐν δὲ ἐν τῷ ἄλλῳ αὐτὸν γράμματα).

Πόσον ὑψοῦ ἔχει τὸ ο, πόσον τὸ ε;

Ποίαν θέσιν ἔκαστον κατέχει;

Πόσον ὑψηλὰ διευθύνεται ἡ καμπύλη γραμμῆς τοῦ ο; πόσον τοῦ ε;

Πόση συνδέεται τὸ ο μετὰ τοῦ ε; Εἰς τὸ ο;

Τῷρα εἰπᾶτε, πῶς προχωρεῖτε, διταν θέλητε γράψητε τὸ α. (Ἐὰν ἐγὼ θελήσω νὰ γράψω τὸ α, προχωρῶ ὡς καὶ εἰς τὴν γραφὴν τοῦ ο καὶ τοῦ ε· ἡ κατασκευὴ τοῦ ο εἶναι γνωστή· σχηματίζεται τοῦτο διὰ καμπύλης γραμμῆς ἀρχομένης ἐξ ἀριστερῶν ἀνωθεν πρὸς τὰ δεξιά καὶ ἐνουμένης ἐν τῷ σημείῳ τῆς ἀρχῆς εἶτα εἰς τὸ σχηματισθὲν ο ἐνοῦμεν τὴν γραμμῆν ε· ἦτοι ἐν ἵστα, ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ οὕτω ἐκ τῆς ἐνώσεως τὸ

ο καὶ οἱ γίνεται τὸ α) — Ἡ περιγραφὴ αὕτη ἐκτελεῖται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ικανωτέρων μαθητῶν, εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἀσθενεστέρων· ἐν πρώτοις διὰ τῆς ἐποπτείας τοῦ γράμματος τούτου, εἶτα δὲ καὶ ἀπὸ μνήμης).

Τόρα θὰ γράψωμεν τὸ α. (Ἐπὶ τοῦ μαύρου πίνακος γράφεται ὀλόχληρον τὸ α).

Λάθετε τὰς γραφίδας· (συγχρόνως ἐπιβάλλεται καὶ ὁρθὸν χάθισμα.)
Τὴν χεῖρα ἐπάνω!

Μετρῶ. Γράψατε μετ' ἔμοῦ α. (γραφὴ ἐν τῷ σέρι· διδάσκαλος διαγράφει μὲ τὸν δείκτην τὸ στοιχεῖον, οἱ μαθηταὶ διευθύνουσι τὸν ὀθελὸν τῆς γραφίδος των πρὸς τοῦτο). Πρὸς γραφὴν τοῦ α γίνεται ἀριθμητικὲς 1, 2, 3, τοῦ δὲ 1, 2.

Τὴν χεῖρα κάτω!

Αφήσατε τὴν γραφίδα!

Ποὺ πρέπει νὰ γραφῇ τὸ α ἐν τῷ τετραδίῳ; (Μεταξὺ τῶν δύο γραμμῶν.)

Πόσα α χωροῦσιν ἐν δλῃ ταύτῃ τῇ γραμμῇ;

Γράψατε τὸ α. (ἄνευ ἀριθμήσεως). (ὅστις τὸ ἔγραψε, κατατίθησι τὴν γραφίδα καὶ τὰς χεῖρας. Ὁ διδάσκαλος μεταβαίνει ταχέως εἰς τὰ θρανία καὶ ἐπιθεωρεῖ τὸ γραφέν. Ἐὰν ἐγένοντο σφάλματα, διορθοῦνται τὰ μεγαλείτερα).

Τί εἶναι ἐσφαλμένον;

Πῶς πρέπει νὰ εἴναι τοῦτο; (Τὸ ἐσφαλμένον σχῆμα διορθοῦται).

Ο διδάσκαλος πρὸς τὸν μαθητήν, ὅστις εἶχε κάμει τὸ σφάλμα λέγει· εἰπέ μοι καὶ πάλιν ἐκ πόσων μερῶν συγίσταται τὸ α! Τί ἐλλείπει ἐκ τοῦ α; (Τὸ διορθωθὲν στοιχεῖον ἀποσπογγίζεται).

Γράψατε καὶ πάλιν τὸ α. (διδάσκαλος διορθοῖ καὶ ἐκ δευτέρου τὰ λάθη· φυσικῶς παρατηρεῖ τοὺς ἐσφαλμένους γράψαντας, ἐὰν ἔγραψαν καλῶς).

"Αὔρα δὲ τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος γράφεται πλέον ὁρθῶς, τότε ἔπειται ἡ

3. Βαθμίς. Τίνα ἄλλα γράμματα συγίστανται ἐκ καμπύλων γραμμῶν; Παραβολὴ τῶν γραμμάτων τῶν ἔχόντων διμοιρίην πρὸς τὸ α.

4. Βαθμίς. Θέσατε ὅλα τὰ γράμματα τὰ γραφόμενα διὰ καμπύλων γραμμῶν ἐν σειρᾷ συνεχεῖ, ὅπως ἡσκήθητε εἰς αὐτά.

Εἴπατε τὰ κύρια μέρη τοῦ α.

5. Βαθμίς. (Τὸ γραφὲν α ἀποσπογγίζεται). Γράφομεν τὸ α ἐν ῥυθμῷ
(ἢ ἡντὶ τῆς διὰ λέξεων δηλώσεως μεταχειριζόμεθα ὠρισμένον σημεῖον.
Τοιαῦτα δὲ εἰναι πρόσφορα διὰ τὰς διαταγάς: καθίσατε καλῶς! λάβετε
τὰς γραφίδας! Πάρετε μελάνην κτλ.)

Καθίσατε καλῶς.

Λάβετε τὰς γραφίδας.

Πάρετε μελάνην.

Ἄριθμ. 1, 2, 3. κτλ.

Τινὲς τῶν μαθητῶν μετροῦσιν.

Οἱ μαθηταὶ ἐνδεὶ θρανίου μετροῦσιν.

Ἐν καιρῷ τῆς ἐν ῥυθμῷ γραφῆς ὁ διδάσκαλος λαμβάνει θέσιν παρὰ
τὴν ἔδρα (τραπέζη), ἵνα ὅλοι οἱ μαθηταὶ δύνωνται νά τὸν βλέπωσιν. Ἄμα
μαθηταὶ γράφωσιν ἔνευ ῥυθμοῦ, ἐπιβάλλεται διακοπή.—Ἄφοῦ γραφῶσιν
ὅλης τειραί, γίνεται διακοπή καὶ ὁ διδάσκαλος ταχέως διέρχεται τὰ
τετράδια τῶν μαθητῶν. Ἄμα δὲ οἱ μαθηταὶ προσλάβωσι τὴν δεξιότητα
τοῦ γράφειν τὸ α, τότε ἐνοῦται τοῦτο μετὰ ἄλλων γραμμάτων εἰς ὅ
προηστήθησαν π.χ. ς, ςμ., αι. κτλ.

ΤΕΛΟΣ

τοῦ δδηγοῦ τοῦ θ' σχολικοῦ ἔτους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Περὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὡς καθίδρυματος ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας.

Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εἶναι τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον καθίδρυμα χρήσιμον πρὸς ἀγωγὴν καὶ παίδευσιν. Καλεῖται δὲ δημοτικόν, διότι ὁ προορισμὸς αὐτοῦ εἶναι νὰ ἀναθρέψῃ καὶ παιδεύσῃ πάντας ἐν γένει τοὺς δημότας, ἄγει διαχρίσεως κοινωνικῆς τάξεως, ἢ ἐπαγγέλματος ἢ φύλου. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εἶναι ἡ γενικὴ στοιχειώδης σχολή.

Ἡ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ παρεχομένη ἀγωγὴ καὶ παίδευσις εἶναι διττὴ πολιτικὴ καὶ θρησκευτική. Ἐκπαιδεύει δὲ τοῦτο πολιτικῶς, ἀν παρέχῃ εἰς τοὺς παῖδας τοῦ λαοῦ πάσας τὰς γνώσεις, αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητῶς ἀναγκαῖαι εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων αὐτῶν, ὡς μελῶν τῆς πολιτείας· διὰ τῶν παρεχομένων τοῖς παισὶ γνώσεων διευκολύνεται οὐ μόνον ἡ ἐκπλήρωσις τῶν πολιτικῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, ἀλλὰ καταβάλλεται καὶ ἡ βάσις πρὸς περαιτέρω μόρφωσιν ἐν τοῖς διαφόροις ἐπαγγέλμασιν· δὲ ἐκπαιδεύσυμενος ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ παις καθίσταται ίκανός, ἵνα ἀσπασθῇ βιωτικὸν τὸ ἔργον καὶ εὑδοκίμησθῇ ἐν αὐτῷ. Ἐκπαιδεύει δὲ θρησκευτικῶς, διότι διδάσκει τοὺς παῖδας τοῦ λαοῦ, διότι ὁ ἀνθρώπος εἶναι οὐ μόνον μέλος τῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι διότι ἔχει καθήκοντα οὐ μόνον πρὸς ἑαυτὸν καὶ

πρὸς τὴν κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ διὸ ἐκεῖνο, δύπερ ἔπλασε τὸν κόσμον καὶ προνοεῖ καὶ φροντίζει περὶ αὐτοῦ. Τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, ὡς χριστιανοῦ, ἐν τῷ δημοτικῷ μάλιστα σχολείῳ διδάσκονται. Πρὸς δὲ τούτοις τὸ δημοτικὸν σχολεῖον κέκληται νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ συγχέσῃ τὴν ἀγωγὴν τὴν ἐν τῷ οἶκῳ παρεχομένην. (¹)

Τὴν πολιτικὴν δὲ καὶ θρησκευτικὴν μόρφωσιν τὸ δημοτικὸν σχολεῖον παρέχει διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀναγκαίων γράμματων καὶ δεξιοτήτων.

Πρὸς ἀπόκτησιν δὲ τούτων ὁ παῖς διδάσκεται ἀράγγωσιν, γραφήν, ἀριθμητικήν, θρησκευτικὰ μαθήματα καὶ τὰς ἀναγκαίας ἀρχὰς τῶν πραγματικῶν γράμματων. Οὐδὲν τούτων τῶν μαθημάτων ἐξ οὐδενὸς δημοτικοῦ σχολείου πρέπει νὰ ἔλλειπῃ. Τὰ μαθήματα ταῦτα εἰναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, διὸ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον προτίθεται. Εἰς τὰ μαθήματα ταῦτα δύναται γὰρ δοθῆ ἀνάλογος ἐπέκτασις, ἀλλὰ τοῦτο ἔχεται ἐκ τῆς βαθμίδος, εἰς τὴν ἴσταται τοῦτο, καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδασκάλων, τῶν διδασκόντων ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ τῶν τάξεων, ἐξ ὧν τοῦτο ἀποτελεῖται. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ὡς διεμορφώθη σήμερον, περιέχει ἐκτὸς τῆς ἀναγκαιοτάτης ἀνωτέρω μηνημονεύθείσης πεντάδος καὶ τὴν ἴστορίαν τῆς πατρίδος, τὴν πατριδογραφίαν, τὴν γεωμετρίαν τὴν φδικὴν καὶ τὰν γυμναστικὴν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ δημοτικὴ σχολὴ εἶναι γενικὸν τοῦ λαοῦ παιδευτήριον, ἀπαιτεῖται, ἵνα πάντες οἱ παῖδες αὐτοῦ ὅνει διακρίσεως διδαχθῶσιν ἐν αὐτῇ. Ὁ μὴ παιδευθεὶς ἐν δημοτικῷ σχολείῳ καὶ ἐπομένως μὴ κεκτημένος τὴν ἐν αὐτῷ παρεχομένην ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ καὶ μόρφωσιν τοῦ ἥθους ἀδικεῖ οὐ μόνον ἑαυτόν, ἀλλὰ καὶ τὴν πατρίδα. Τούτου ἔγενα ἐνομοθετήθη παρὰ πάντων τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν ἡ γενικὴ ὑποχρεωτικὴ φοίτησις εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον καὶ ποιγαὶ ὡρίσθησαν εἰς τοὺς παραβαίνοντας τὸ καθῆκον τοῦτο γογεῖς. (²).

(¹) Ἡ δημοτικὴ σχολὴ σκοπὸν ἔχει νὰ παιδαγωγήσῃ τοὺς παῖδες ἡθικῶς καὶ θρησκευτικῶς, ν' ἀναπτύξῃ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν, νὰ προικίσῃ αὐτοὺς διὰ τῶν πρὸς περαιτέρω μόρφωσιν διὰ τὸν ἀπαιτουμένων γνώμεων καὶ δεξιοτήτων καὶ νὰ καταβάλῃ τὸ θεμέλιον διὰ τὴν μόρφωσιν ἱκανῶν ἀνθρώπων καὶ μελῶν τῆς κοινωνίας. (Αὔστριακὸς νόμος τῆς 14 Μαΐου 1869). Ὁ ἔλληνικὸς νόμος τοῦ 1834 οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

(²) Τοῦτο καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ τοῦ 1834 ἐθεσπίσθη, ἀλλ᾽ οὐδὲποτε ἐφρεμόθη. Τὸ περὶ τούτου ἄρθρον ἔχει ὡς ἔξης. «Ἄρθρ. 6. "Ολοι οἱ εἰς δῆμον, ἔχοντα σχολεῖον δημοτικόν, ἀνήκοντες παῖδες ἀπὸ τοῦ 5 συμπεπληρωμένου μέχρι τοῦ 12 συμπεπληρωμένου ἔτους τῆς ἡλικίας των, χρεωστοῦν νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸ σχολεῖον.

Εἰς γονεῖς μὴ ὑποχρεοῦντας τὰ τοιαύτης ἡλικίας τέκνα των νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸ σχο-

Ἐν τοῖς καλῶς κατηρτισμένοις εὐρωπαϊκοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἡ φοίτησις εἶναι ὀκταετής (ἀπὸ τοῦ 6 μέχρι τέλους τοῦ 14 ἔτους τῆς ἡλικίας). Παρ’ ἡμῖν δὲ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εἶναι ἀτελές. Ἡ κυβέρνησις δὲν ἔχει διατάξει τὰ περὶ τούτου ὡρισμένως. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ὑπόστηται τὸ 5ον ἔτος ὡς χρόνον εἰσόδου εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ὡς χρόνον ἔξοδου τὸ 12, ἔπειται, ὅτι ὥρισεν ὡς χρόνον φοιτήσεως ἐπταετές διάστημα. Ἄλλος παῖς διανύσῃ ἐπταετές διάστημα ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, πρέπει ἀναγκαῖς τοῦτο νὰ σύγκειται ἐξ ἐπτὰ τάξεων· οὐδὲν ὅμως σχολεῖον ἔχει τοσαύτας τάξεις. Παρ’ ἡμῖν ὑπάρχουσιν ἐνεργοῦντες τρεῖς διάφοροι τύποι δημοτικοῦ σχολείου 1) Τρεῖς ἢ τέσσαρες τάξεις ὑπὸ ἑνὸς διδασκόμεναι διδασκάλου, ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ δωματίῳ. 2) Τέσσαρες τάξεις ὑπὸ δύο διδασκόμεναι διδασκάλων (ἐκαστος τούτων ἔχων δύο τάξεις ἡνωμένας ἐν ἑνὶ δωματίῳ). 3) Πέντε τάξεις ὑπὸ τριῶν ἢ πλειόνων διδασκάλων διδασκόμεναι ἐν διαφόροις δωματίοις. Τὸ πρῶτον εἶδος εἶναι τὸ ἀτελέστατον, ἀλλὰ καὶ τὸ μᾶλλον διαδεδομένον· ἐπικρατεῖ δὲ τοῦτο ἐν τοῖς χωρίοις μάλιστα καὶ ταῖς πρωτευούσαις μικρῶν δήμων. Ἔχει μὲν τὸ προτέρημα νὰ εἶναι ὀλιγοδάπανον, ἀλλ’ ἡ διδασκαλία δὲν δύναται νὰ εἴναι πλήρης. Πολλὰ μαθήματα ἢ ἐλλείπουσα τελείως ἢ διδάσκονται ἀτελῶς. Τὸ τοιοῦτον σχολεῖον εἶναι σχολεῖον τῆς ἀνάγκης. Ἐν τοῖς τοιούτοις σχολείοις ὁ μηχανισμὸς εἶναι τοιοῦτος· δὲν διδάσκαλος διδάσκει μίαν τάξιν, αἱ δὲ ἄλλαι ἐργάζονται ἰδιαιτέρως ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτοῦ. Τὸ τοιοῦτον εἶδος πλησιάζει πρὸς τὸν μέχρι πρό τινος χρόνου ἐν Ἰσχυρίᾳ ἀλληλοδιδακτικὸν τρόπον, διότι ὡς ἐκεῖ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα δὲρ ἀποκλείεται σκόπιμος χρῆσις μαθητῶν πρὸς ἐπαγγέλματα καὶ ἀσκησιν τῷτον ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἥδη διδαχθέντων, εἰαρ γίνηται ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ διδασκάλου οὗτως, ὥστε ợὰ εἴναι μόρος βοήθεια ἐν τῇ ἐμμέσω διδασκαλίᾳ. (’Ιδ. Διηγόντων παιδαγωγικὴν μετάφρ. Χ. Παπαδοπούλου σελ. 264).

Ἀγώτερον καὶ πληρέστερον εἶδος δημοτικοῦ σχολείου εἶναι ἡ λεγομένη ἀστικὴ σχολή (Bürgerschule). Ἡ τοιαύτη σχολὴ παρέχει πλήρη κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ αὐτοτελῆ κύκλον διδασκαλίας, καὶ εἶναι ἀναγκαία εἰς πάντα παιδία μὴ θέλοντα νὰ ἀκροασθῇ μαθημάτων ἐν ἀγωτέρᾳ μέσῃ σχολῆς. λεῖον, ἐπιβάλλεται δι’ ἑκάστην ὥραν ἀποσίας τοῦ παιδὸς ἀπὸ τὸ σχολεῖον πρόστιμον δχι· οὐλιγώτερον τῶν δέκα λεπτῶν, μὴ ὑπερβαῖνον δὲ τὰς πεντήκοντα δραχμάς. Διὰ τοὺς ἔθομάδας ἡ καὶ μῆνας λειψαντας παιδίας ἀπὸ τὸ σχολεῖον, ἐπαυξάνεται ἡ ποινὴ διὰ τῆς ἀναλόγως βραδυτέρας αὐτῶν ἀπολύσεως ἀπὸ τὸ σχολεῖον.»

Σημ. 1. Δημιουργὸς τῆς ιδέας τῆς σημερινῆς δημοτικῆς σχολῆς εἶναι δό Κομένιος, ἡ δὲ ἐκτέλεσις ταύτης τῆς ιδέας ἀνήκει εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχήν. Ἐν τῇ «Μεγάλῃ Διδακτικῇ» ἀναπτύσσει τὴν ἥδη ἐν τῇ προμετωπίδι ἐκφρασθεῖσαν ιδέαν, ὅτι «ἐν τῇ σχολῇ πρέπει νὰ διδαχθῶσι πάρτες τὰ πάντα.» Κατ’ αὐτὸν ὁφεῖλει ἡ σχολὴ νὰ εἶναι ἀληθὲς ἔγραστήριοι τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου», οὐχὶ δὲ «οἰκλα τρόμου», ἢ βασικυτήριοι τῶν πιευμάτων». Τις σχεγεῖται τοιαύτην διάταξιν τῆς σχολῆς, ὥστε δι’ αὐτῆς I. νὰ μορφώνηται σύμπασα ἡ γεολαία· II. καὶ δὴ ἐν παντὶ, ὅτι δύναται νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον σοφόν, χρηστὸν καὶ ἀγιον· III. αὕτη ἡ μόρφωσις ὡς προπαρασκευὴ πρὸς τὸν βίον νὰ συντελῆται πρὸ τῆς ὡρίμου ήλικίας· IV. νὰ κατορθώηται ἀρεν-π.ηγῶν, ἀρεν σκληρότητος ἀρεν οἷς δήποτε βίας, κατὰ τὸ δύνατὸν εὔκολως, εὐαρέστως καὶ οἰορεὶ αὐτομάτως· V. νὰ παιδαγωγῆται ὁ παῖς οὐχὶ εἰς μόρφωσιν ἐπιδεικτικὴν καὶ ἐπιπόλαιον, ἀλλ’ εἰς μόρφωσιν ἀληθῆ καὶ βάσιμον, δηλ. νὰ ἔθιζηται τὸ λογικὸν πλάσμα, ὁ ἄνθρωπος, νὰ καθοδηγῆται οὐχὶ ὑπὸ ζένου λογικοῦ, ἀλλ’ ὑπὸ τοῦ ιδίου, νὰ μὴ ἀναγινώσκῃ καὶ μανθάνῃ περὶ τῶν πραγμάτων ἐκ τῶν βιβλίων ἔνας δόξας ἡ καὶ νὰ διατηρῇ καὶ ἀπομνημονεύῃ αὐτάς, ἀλλὰ νὰ εἰσδύῃ αὐτοτελῶς εἰς τὰς βίζας τῶν πραγμάτων καὶ ν’ ἀποκτᾷ τὴν ἀληθῆ κατανόησιν, ὡς καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν.

Περὶ τῆς καθαρότητος τῶν ἡθῶν καὶ τῆς εὐσεβείας πρέπη νὰ συμβαίγη τὸ αὐτό. VI. αὕτη ἡ μόρφωσις νὰ συμβαίνῃ οὐχὶ μετὰ χόπου, ἀλλ’ ὅλως εὐκόλως.

Σημ. 2. Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς δημοτικῆς σχολῆς δὲ Δειστερέγγιος ἀποφαίνεται ὡς ἔζης. «Ἐὰν θέλῃ νὰ κατανοήσῃ τις τὴν ὅλην σπουδαιότητα τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος, ἀς φαντασθῇ πάσας τὰς σχολὰς χώρας τινὸς κλεισμένας καὶ τὴν γεολαίαν αὐξάνουσαν ἀνευ διδασκαλίας· πλήρης βαρβαρότης ἥθελεν ἐπέλθει ἀμέσως. Εἴναι μὲν αἱ ἀνώτεραι σχολαὶ καὶ τὰ πανεπιστήμια οἱ φορεῖς τῆς ψίστης μορφώσεως, ἀλλὰ τὰ θεμέλια αὐτῆς καταβάλλει ἡ δημοτικὴ σχολὴ. Ἡ δημοτικὴ σχολὴ εἶναι τὸ τὰ μάλιστα ἀναγκαῖον μέλος ἐν τῷ ὄργανισμῷ τῆς δημοσίου ἀγωγῆς, διότι εἶναι τὸ θεμέλιωδέστατον μέλος αὐτῆς. Αὕτη ἡ ιδέα πρέπει νὰ ἐπανέργη μόνον τὴν εύσυγειδησίαν τοῦ διδασκάλου»¹⁾.

¹⁾ Αντόθι παρὰ Λινόνερφ σελ. 265.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ σχολείου πρὸς τὸν οἶκον.

Οἱ ἀνθρώποις ἄμα ἐρχόμενοι εἰς τὸν κόσμον γεννᾶται τόσον ἐνδεής, ὥστε δὲν δύναται νὰ ζήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ. Τὰ ζῶα γεννῶνται πολὺ ὑπέρτερα τούτου, διότι ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν στιγμῆς, καθ' ἣν ἐμφανίζονται ἐπὶ τῆς γῆς, δύνανται διὰ τοῦ ἐνστίγματος νὰ ἔξικειωθῶσι πρὸς τὸν περικυκλοῦντα αὐτὰ κόσμον, ὥστε καὶ τὴν μητέρα των νὰ παρακολουθῶσι καὶ τὴν τροφὴν των νὰ ζητῶσι. Οἱ ἀνθρώποις μόνος δὲν δύναται νὰ ζήσῃ ἀνευ τῆς βοηθείας τῶν ἐγγόνικων.

Κατὰ τὸν Πεσταλότσην ἡ πρώτη ὥρα τῆς διδασκαλίας τοῦ παιδὸς εἶναι ἡ ὥρα τῆς γεννήσεως. Εὔθυς ἄμα τὰ αἰσθητήρια αὐτοῦ γένωνται δεκτικά νὰ δέχωνται ἐντυπώσεις ἐκ τῆς περικυκλούσης φύσεως, ἔκτοτε ἔρχεται διδασκόμενος ὑπ' αὐτῆς. Κατὰ τὸ πρῶτον ὅμως ἔτος τῆς γεννήσεώς του ἡ ἀγωγὴ παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς θεραπείας τοῦ σώματος· ἡ ἀγωγὴ εἶναι κυρίως τροφή.

Οἱ παῖς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς νηπιακῆς ἡλικίας διέρχεται ἐν τῷ πατρικῷ αὐτοῦ οἴκῳ. Ἐκεῖ κατὰ τὰ πρῶτα 5 ἔτη μανθάνει νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ διακρίνῃ τὰ πέριξ αὐτοῦ πρόσωπα καὶ πράγματα· μανθάνει πρὸς τούτοις νὰ ὀνομάζῃ αὐτὰ καὶ ἐκφράζῃ διὰ λέξεων τὰς ἐπιθυμίας του, τὰς χρείας του, τὰ αἰσθήματά του. Πάντα δὲ ταῦτα μανθάνει ὑπὸ τὴν χειραρχίαν τῆς φύσεως καὶ ὑπὸ τὴν καθοδηγίαν τῶν γονέων του. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ πρωτίστως καλούμενοι πρὸς ἀγωγὴν τῶν τέκνων των. Οἱ οἰκοις κατὰ τὰ πρῶτα πέντε ἔτη μετασχηματίζεται εἰς σχολήν, ἐν ᾧ οἱ πρῶτοι αὐτοῦ διδάσκαλοι καὶ παιδαγωγοὶ εἶναι οἱ γονεῖς καὶ ιδίᾳ ἡ μήτηρ. Τούτου δ' ἔνεκα ὁ οἰκος κατὰ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν μετωνομάσθη ὑπὸ τοῦ Κομενίου μητρικὴ σχολή.

Ἄλλ' οἱ γονεῖς δὲν δύνανται καὶ πέραν τῆς νηπιακῆς ἡλικίας τῶν τέκνων των νὰ ἔξακολουθῶσι μόνοι ὅντες παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι· Οἱ γονεῖς ἔχουσι χρείαν βοηθῶν πρὸς τοῦτο. Δύο τινὰ ἐμποδίζουσιν αὐτοὺς εἰς τὸ παιδαγωγικὸν τοῦτο ἔργον 1) ἡ ἔλλειψις τοῦ ἀναγκαίου χρόνου, καὶ 2) ἡ ἔλλειψις ἴκανότητος.

Ως πρὸς τὸ πρῶτον λέγομεν τὰ ἔξης· ὁ παῖς μέχρι τοῦ ἔκτου ἔτους τῆς ἡλικίας του διέρχεται τὸν βίον του μανθάνων ἀνευ τάξεως καὶ

σχεδίου· ὁ παῖς παιᾶει· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἔκτου ἔτους ἡ παιδιὰ πρέπει νὰ ἀντικατασταθῇ διὰ καγονικῆς διδασκαλίας. Τὸ παιᾶει πρέπει κατὰ τὸ πλεῖστον νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ διαδεχθῇ αὐτὸ τὸ μανθάνειν πρέπει νὰ εἴναι ἡ ἀποκλειστικὴ ἐργασία τοῦ παιδός. Ἐάλλ' ἡ ἐργασία αὕτη ἵνα γένηται ἀποτελεσματικὴ ἀπαιτεῖ πολὺν χρόνον. Ποῦ δημος δύναται οὗτος νὰ εὑρεθῇ, ἀφοῦ ἡ μήτηρ εἴναι ἀπησχολημένη εἰς τὰ τοῦ οἴκου, ὁ δὲ πατὴρ ἔξω τοῦ οἴκου πρὸς πορισμὸν τοῦ καθημερινοῦ ἅρτου;

‘Ως πρὸς τὸ δεύτερον δὲ λέγομεν τὰ ἔξης· ὁ παῖς ἵνα μορφωθῇ καὶ παιδαγωγθῇ, ἔχει χρείαν τῆς προσκτήσεως γνώσεων καὶ δεξιοτήτων· ἀλλ' αὗται ἵνα προσκτηθῶσιν, ἀπαιτοῦσιν ὄγκον ἔργον αὐτὸ τοῦτο ἔχοντα τὸ παιδεύειν καὶ παιδαγωγεῖν. Αἱ ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας ὡς πρὸς τὴν παιδεύσιν τῶν τέκνων εἴναι πολλαὶ καὶ ποικίλαι, αὐξάνουσι δὲ δσημέραι καὶ πολλαπλασιάζονται. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἀλλοτε δλίγα τινὰ προσέφερε πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ μορφωτικοῦ καὶ παιδευτικοῦ σκοποῦ του, ὃν προτίθεται, σήμερον δημος προσφέρει σύστημα γνώσεων ὑπὸ μεθοδικὴν καὶ βαθμιαίαν παρεχομένην διδασκαλίαν. Ἔνεκα λοιπὸν τούτων ἀπαιτεῖται εἰδικότητος γνώσεων, ἃς ὁ διδάσκαλος μόνος δύναται νὰ ἔχῃ.

‘Αποδειχθείσης δὲ ἀναγκαίας ἴδιας τάξεως ἀνθρώπων, ἔργον ἔχόντων τὸ διδάσκειν, ἔπειται, ὅτι ἔκαστη οἰκογένεια ἔχει χρείαν ἐνὸς τοιούτου οἴκοδιδασκάλου. Ἐπειδὴ δημος δὲν εἴναι δυνατὸν δι' ἔκαστον παιδὰ ἔχοντα ἀνάγκην διδασκαλίας νὰ εὑρεθῇ καὶ ἴδιος διδάσκαλος, διὰ τοῦτο ἡ οἰκογένεια ἔχει ἀνάγκην δημοτικῶν σχολείων. Καθὼς δὲ ὁ οἶκος ἔχει χρείαν τοῦ σχολείου, οὕτω καὶ τὸ σχολεῖον δεῖται τῆς συγδρομῆς τοῦ οἴκου. Οἶκος καὶ σχολεῖον εἴναι στεγῶς πρὸς ἀλληλα συνδεδεμένα καὶ τὸ ἐν συμπληροῖ τὸ ἄλλο πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ γενικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

‘Ο οἶκος εἴναι ὁ τόπος ὁ προπαρασκευάζων τὴν ἔκπαλιδεύσιν τοῦ σχολείου· ἐν τῷ οἴκῳ ὁ παῖς καθίσταται ίκανὸς πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἐν τῷ σχολείῳ φοίτησιν. Ταῦτα δὲ κατορθοῦνται, ὅταν οἱ γονεῖς φροντίζωσι περὶ τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ὑγείας τοῦ παιδός· ὅταν παρέχωσι τὴν εὔκαιρίαν εἰς τὸν παιδὰ οὐ μόνον νὰ παίζῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀσκῆται διανοητικῶς· ὅσαν καθιστῶσι προσεκτικὸν εἰς ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα κατάλληλα νὰ τὸν ἀναπτύξωσι πνευματικῶς. Ὅταν συγεθίζωσιν αὐτὸν ἀμέσως νὰ ἀποκρίνηται εἰς τὰ ἐρωτώμενα. Ὅταν διηγῶνται εἰς αὐτὸν ιστορίας, αἵτινες ἀρμόζουσιν εἰς τὴν πνευματικὴν τῶν κατάληψιν καὶ εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς.

Οι γονεῖς διφείλουσι πρὸς τούτοις νὰ ὑποθοιθῶσι τὸ ἔργον τοῦ σχολείου.

Τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν ἀποστέλλωσιν οὗτοι τὰ τέκνα τῶν τακτικῶν εἰς τὸ σχολεῖον· ὅταν παρέχωσιν αὐτοῖς τὰ μέσα πρὸς ἐκπαιδευσιν· ὅταν ἐπιτηρῶσι τὴν ἐν τῷ οἴκῳ μελέτην· ὅταν καταβάλλωσι, προκειμένου λόγου περὶ σχολείου καὶ διδασκάλων, τὴν δέουσαν προσοχήν.

Τὸ σχολεῖον πάλιν ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν γονέων ἀναφορικῶν πρὸς τὴν πνευματικήν, θρησκευτικήν, ἡθικὴν καὶ καλλασθητικὴν μόρφωσιν τῶν τέκνων τῶν· ἐὰν ἀναγνωρίζῃ ὅτι δι πατρικὸς οἶκος πράττει ὑπὲρ τοῦ σχολείου. Σχολεῖον καὶ οἶκος διφείλουσι νὰ συνεργάζωνται καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ διατελῶσιν ἐν φιλικῇ πρὸς ἄλληλα σχέσει. "Οπου δὲ ἡ τοιαύτη σχέσις δὲν ὑπάρχει, ἀποκειται πρωτίστως τῷ σχολείῳ νὰ κατορθώσῃ τοῦτο διὰ πάσης θυσίας καὶ διὰ πάντων τῶν θεμιτῶν μέσων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Περὶ διευθύνσεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

"Η ὑπερτάτη διεύθυνσις καὶ ἐποπτεία τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀνήκει εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ὑπουργεῖον. (ἴδ. ἄρθρ. 53. τοῦ νόμου περὶ δημοτικῶν σχολείων).

"Η κυβέρνησις ἔχει τὸ δικαίωμα ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πολιτείας νὰ ἀπαιτῇ, ἵνα πάντες οἱ πολίται προσλαμβάνωσι τὴν ἀναγκαίαν μόρφωσιν. "Η ἐκπλήρωσις τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν καθηκόντων τῶν πολιτῶν ἀσκεῖται καλλιον ὑπὸ πολιτῶν μεμορφωμένων, ἢ ἀμόρφωτον τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν ἔχόντων. "Η πολιτεία λοιπὸν πρὸς τοῦτον ἀποδέποντα τὸν κοινωδελῆ σκοπὸν ἴδρυε σχολεῖα, ἐποπτεύει ταῦτα καὶ ἐπιθεωρεῖ διὰ καταλλήλων καὶ εἰδικῶν ἀνθρώπων· ἔξαναγκάζει δὲ τοὺς δυστροποῦντας γονεῖς νὰ πέμψωσιν εἰς τὰ σχολεῖα τοὺς παιδάς των καὶ ἐπιβάλλει εἰς αὐτοὺς δυστροποῦντας ποινὰς καὶ χρηματικὴν ζημίαν· παρὰ δὲ τῶν εὐπόρων, τῶν μὴ θελόντων νὰ πέμψωσι τὰ τέκνα τῶν εἰς τὰ κοινὰ τῆς πόλεως σχολεῖα, ἐπιβάλλει νὰ ἐκπαιδεύωσιν αὐτὰ ἢ κατ' οἶκον ἢ ἐν ἰδιωτικοῖς καθιδρύμασι καὶ ζητεῖ ἐγγυήσεις περὶ τούτων. "Ἐκ τοῦ δικαιώματος τοῦ

του ἔπειται καὶ τὸ καθῆκον νὰ φροντίζῃ αὕτη περὶ μορφώσεως διδασκάλων ίκανῶν καὶ περὶ τελείου τῶν σχολείων διοργανισμοῦ. Διὰ τοιαύτης δὲ καὶ μόνης διοργανώσεως καὶ ἐπιτηρήσεως τῆς πολιτείας ἐπιτυγχάνεται ὁ ἐπιδιωκόμενος τῆς γενικῆς τοῦ λαοῦ μορφώσεως σκοπός, καθίστανται δὲ οἱ παῖδες πηγὴ εὐλογίας.

’Αλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία δυνάμει τῆς θείας αὐτῆς ἀποστολῆς καὶ τοῦ ιστορικοῦ δικαίου κέκληται νὰ συντρέξῃ τὴν πολιτείαν ἐν τῇ ἀνατροφῇ τῆς νεότητος. Ἡ Ἐκκλησία δυνάμει τῆς θείας αὐτῆς ἀποστολῆς ὁδηγεῖ τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τῆς κοιτίδος μέχρι τοῦ τάφου· αὕτη δὲ παρ’ ἡμῖν συνέστησε σχολεῖα κατὰ τὴν διάρκειαν ἀποφράδων ἡμερῶν, διετήρησε τὴν λαμπράδα τῆς παιδείας καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς ἑλληνικῆς ταύτης χώρας. Τὰ πατριαρχεῖα ἡμῶν καὶ τὰ μοναστήρια ἐγένοντο οἱ φορεῖς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης. Ἐπὶ τούτων στηρίζεται τὸ ιστορικὸν δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοὺς ίκανῶς σπουδαίους τούτους λόγους τὸ σχολεῖον ὁφείλει νὰ τηρῇ ἀγαθὴν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας σχέσιν καὶ νὰ ἐπιωφελήται ἐκ τῆς μορφωτικῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὡς τόπου διδασκαλίας.

Περὶ τοῦ κτιρίου καὶ τῆς διασκευῆς τοῦ δημοτικοῦ
σχολείου.

Περὶ τῆς θέσεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

‘Υψιστης καὶ σπουδαιοτάτης σημασίας εἶναι τὸ οἰκοδόμημα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἡ οἰκοδομὴ αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐφελκύῃ σπουδαίως τὴν προσοχὴν τῆς κυβερνήσεως διὰ τὰς καλὰς ἡ κακὰς συνεπείας, οὓς ἐπιφέρει εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν. Ἐὰν φροντίζῃ ἔκαστος περὶ τῆς ίδιαιτέρας αὐτοῦ κατοικίας, ἵνα αὕτη ἔχῃ πάντα τὰ συντελοῦντα πρὸς διατήρησιν τῆς ὑγείας, πολλῷ μᾶλλον ὁφείλει νὰ φροντίζῃ ἡ κυβέρνησις καὶ ἡ κοινωνία περὶ τοῦ σχολικοῦ οἰκοδομήματος, ἔνθα ἐκπαιδεύεται ἡ νεολαία σύμπασα. Οἱ παῖδες ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ πατρίζουσι τὸν πλει-

στον χρόνον τῆς παιδικῆς αὐτῶν ἡλικίας· ἐν αὐτῷ αὔξάνουσι καὶ ἀναπτύσσονται ταχέως καὶ εἶναι ἀνάγκη οὐδὲν νὰ ἐμποδίζῃ τὴν πρὸς αὔξησιν δρμὴν τῶν τοῦ συστήματος λειτουργιῶν. Λέγομεν δὲ ταῦτα, διότι διστυχῶς παρ' ἡμῖν τοῦτο λίαν παραμελεῖται· ἀκριβά δὲ στοιχίζει εἰς τὸν λαὸν ἡ παραμέλησις αὕτη. Εὐάριθμα ἢ σπανιώτατα εἶναι παρ' ἡμῖν τὰ οἰκοδομήματα, τὰ χρησιμεύοντα ως δημοτικὰ σχολεῖα, ὅσα εἶναι ἐκτισμένα κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ὑγειεινῆς. Τὰ πλεῖστα τούτων εἶναι ιδρυμένα ἐν τόποις νοσώδεσι καὶ ἀκαθάρτοις, γίγονται δὲ ἐστία μολυσματικῶν νόσων εἰς τοὺς φοιτᾶντας παιδας. Πόσοι παῖδες τοῦ λαοῦ τὰς αἰτίας τοῦ θανάτου των δὲν εὗρον εἰς τὰς ἑλλείψεις τοῦ οἰκοδομήματος, ἐν ᾧ ἔξεπαιδεύοντο! Πόσοι πάλιν κατωρθώσαντες νὰ ἔξέλθωσι σῶις ἐκ τοιούτων ιδρυμάτων, δὲν φέρουσι μεθ' ἔχυτῶν τὰ σπέρματα νόσου φθορορροποιίας ἐν τοῖς σώμασιν αὐτῶν καθ' ἀπαντα τὸν μετέπειτα βίον;

"Ινα λοιπὸν τὸ οἰκοδόμημα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἐκπληροὶ καλῶς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ ἔχῃ τοποθεσίαν κατάλληλον πρὸς ὑγείαν τῶν μαθητῶν καὶ πρὸς διδασκαλίαν. Πρὸς τούτῳ δ' ἀπαιτοῦνται καὶ τὰ ἔξης.

1) Τὸ διδακτήριον πρέπει νὰ κεῖται ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως ἢ τῆς χωμοπόλεως, ἢ τοῦ χωρίου. Ἐὰν δὲ ἡ πόλις εἶναι μεγάλη καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι πολλὰ δημοτικὰ σχολεῖα, πρέπει αὐτὰ νὰ ἀπέχωσιν ἀναλόγως ἀπ' ἄλλήλων. Αἱ ἀποστάσεις πρέπει νὰ εἶναι μικραὶ ἀπὸ τῶν τῶν οἰκιῶν τῶν κατοίκων μέχρι τοῦ σχολείου. Ἡ μακρὰ ὁδός, ἢν διαγνεῖ ὁ παῖς, ὅπως φθάσῃ εἰς τὸ σχολεῖον, ἐκτίθησι αὐτὸν ἐν κακοκαρίᾳ εἰς πολλὰ ἀτοπα. Ἡ μέριμνα ὅπως ὁ παῖς φθάσῃ τὴν ὥρισμένην ὥραν εἰς τὸ σχολεῖον, ὁ δρόμος καὶ ἡ βία τοῦ ἐπιστρέψαι εἰς αὐτὸν μετὰ τὸ φαγητὸν τῆς μεσημβρίας, πάντα ταῦτα ἐπιθέρωσιν ὀλεθρίως εἰς τὸν δραγνυσμὸν αὐτοῦ. Πλὴν δὲ τούτων ὅταν τὸ σχολεῖον ἀπέχῃ πολὺ τῆς οἰκίας τοῦ μαθητοῦ, καθίσταται δύσκολον ἢ κάλλιον εἰπεῖν ἀδύνατον νὰ συμμετέχῃ οὗτος τοῦ κοινοῦ ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ γεύματος. Εἴναι δὲ λίγη ωφέλιμην εἰς τὸν μαθητὴν νὰ δύναται νὰ προσέρχηται εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ μετέχῃ τοῦ γεύματος, διότι ἐκεῖ θὰ εὔρῃ θερμὴν τροφήν, λίαν συντελεστικήν, ἐν καιρῷ μάλιστα χειμῶνος, πρὸς διατήρησιν τῆς ὑγείας· ἀλλὰ καὶ λόγοι ἡθικοὶ ἐπιτάττουσι τὴν κοινὴν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ ἐστίασιν· ἡ οἰκογένειακὴ ἐν τῇ τραπέζῃ ἐστίασις ἐνισχύει τὴν πρὸς τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας ἀμοιβαίαν ἀγάπην, πολλοὶ δὲ μάλιστα πατέρες δὲν ἔχουσιν ἄλλον καιρὸν νὰ ἴδωσι τὰ τέκνα των, ἢ τὸν τοῦ γεύματος. Τὸ

σπουδαιότατον δὲ πάντων εῖναι ὅτι ἡ μακρὰ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ σχολείου γίνεται πρόξενος ἀτακτημάτων εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ αἰτίᾳ ἀτάκτου φοιτήσεως.

Σ. 'Ο διδάσκαλος, πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου τεταγμένων καθηκόντων, ἔχει καὶ τὰς ἔξης λιδιαιτέρας ὑποχρεώσεις· α) Νὰ φροντίζῃ, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἀντικαθιστῶσι τὰ βεβρεγμένα ἐνδύματα δι' ἄλλων στεγνῶν. Τούτου μὴ γινομένου, ἡ παρουσία τοῦ μαθητοῦ εἰς τὸ σχολεῖον εἶναι ἀνωρελής, διότι ὁ μαθητὴς ἐν τοιαύτῃ ὥν θέσει, προσέχει μᾶλλον εἰς τὴν κατάστασιν του ἢ εἰς τὴν διδασκαλίαν· ἐπιθλαβής δέ, διότι ἡ ὑγεία τοῦ παιδὸς διαμένοντος βεβρεγμένου διατελεῖ ἐν κινδύνῳ. β) Δὲν πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ ἐπιπλήττῃ τοὺς μαθητὰς, διτανὲν καὶ ϕραγμοὶ τοῦ γεύματος θερμὸν ζωμόν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθῆς δτι ὡς πρὸς α' καὶ γ' ὁ διδάσκαλος θὰ ἀπαντήσῃ πολλὰς δυσκολίας ἐκ τῶν γονέων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιμονῆς του θὰ κατορθώσῃ τέλος δ, τι κατ' ἀρχὰς ἐφαλγετο ἀδύνατον.

2) Τὸ διδακτήριον πρέπει νὰ κεῖται ἐπὶ ξηροῦ ἐδάφους. Δὲν πρέπει δηλαδὴ αὐτὸν νὰ κεῖται ἐπὶ τόπου βαλτώδους, ἢ συγκειμένου ἐκ χωματωδῶν ἀπορριμάτων, ἢ ἐπὶ τόπου υποκειμένου εἰς πλημμύρας. Πρὸς τούτοις δὲ νὰ μὴ εἶναι πλησίον βράχων, βουνῶν ἢ συνεσφιγμένου ὑπὸ ἄλλων ὑψηλῶν οἰκοδομῶν ἀποκλεισμῶν τὸν ἀέρα· δὲν πρέπει νὰ σκιάζηται ὑπὸ ὑψηλῶν καὶ μεγάλων δένδρων ἀποκρυπτόντων τὸν ἥλιον ἐν καὶ ϕραγμῶν, καὶ βραδυνόντων τὴν ἔξατμησιν καὶ βλαπτόντων τὸν φωτισμόν. Νεόδμητα διδακτήρια πρέπει καλῶς νὰ ξηρανθῶσι, πρὶν ἢ χρησιμεύσωσιν εἰς διδασκαλίαν. Πρέπει τέλος νὰ εἶναι ἀθόρυβον, ἵτοι μακρὰν ὁδοῦ ὑπὸ πολλῶν συχναζομένης ἀγύρωπων· ἐν ἣ ἢ ἀγορὰ νὰ παράκειται, ἢ δημόσια καταστήματα· μακρὰν πρὸς τούτοις ἐργαστηρίων, ἐν οἷς ἀποτελεῖται θέρυθος, ἵτοι χαλκείων, μύλων, ἀμαξοστασίων, καφενείων καὶ τῶν τοιούτων.

3) Ο περὶ τὸ διδακτήριον ἀνὴρ πρέπει νὰ ἔναι καθαρός· εἶναι δὲ ὁ ἀὴρ καθαρός, δταν τὸ διδακτήριον κεῖται ἐπὶ υψηλοῦ μέρους, καὶ ἀπηλαγμένον πάσης οἰκοδομῆς, στενοχωρούσης αὐτό· μακρὰν ὁδῶν πλήρων κονιορτοῦ ἢ καπνοῦ προερχομένου· ἢ ἐκ σιδηροδρομικῶν σταθμῶν, ἢ κλιβάνων, ἢ ἀτμομύλων, ἢ ἐργαστασίων δερμάτων, ἢ σαπωνοποιείων ἢ νεκροταφείων ἢ σταύλων καὶ ὑδάτων λιμναζόντων. Οι κίνδυνοι οἱ προερχόμενοι εἰς τὴν ὑγείαν ἐκ τῆς γειτονίας τῶν τοιούτων εἶναι λίαν γνωστοί καὶ οὐδένα ποιοῦμεν περὶ τούτων ἴδιον λόγον. Αἱ ἀναθυμιάσεις ἐκ

τῶν τοιούτων εἰσπνεόμεναι ὑπὸ τῶν τρυφερῶν παῖδων προξενοῦσιν ἀσθενείας ἐπικινδύνους.

4) Ἡ θέσις τοῦ σχολείου πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε τὸ φῶς ἔχθιον πανταχόθεν νὰ εἰσέρχηται εἰς αὐτό, ὥστε αἱ αἴθουσαι ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας νὰ φωτίζωνται ἀρκούντως, τακτικῶς καὶ καταλλήλως. Πρὸς τοῦτο δὲ πρέπει τὸ οἰκοδόμημα νὰ ἔχῃ διεύθυνσιν κατάλληλον. Ἡ γενικὴ καὶ κυρία πρόσοψις τοῦ κτιρίου πρέπει νὰ ἀποδέπη πρὸς μεσημέριαν ἡ μεσημβρινοανατολικῶς. Ἡ τοιαύτη θέσις ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ δέχηται ὅλον τὸ φῶς καὶ τὴν θερμότητα τοῦ ἡλίου καὶ νὰ μὴ εἶναι πολὺ ἐκτεθειμένη εἰς τοὺς μεσημβρινοδυτικοὺς καὶ βορειοδυτικοὺς ἀνέμους, οἵτινες εἶναι ἐπιβλαβεῖς ἡμῖν διὰ τὴν σφοδρότητα καὶ ψυχρότητά των εἰς τὰ κλίματα ἡμῶν. Διδούντες τοιαύτην διεύθυνσιν εἰς τὰ διδακτήρια, κατορθοῦμεν, ὥστε κατὰ τὴν πρωΐαν αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, βλασφεραὶ οὖσαι εἰς τὴν ὄψιν, νὰ μὴ προσβάλλωσι πλαγίως τὰ παράθυρα καὶ ἔνοχλῶσι τοὺς μαθητάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Περὶ κατασκευῆς τοῦ διδακτηρίου καὶ τοῦ ὑλικοῦ.

Τὸ δάπεδον τοῦ διδακτηρίου πρέπει νὰ κεῖται τρεῖς τούλαχιστον πόδας ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς. Κάτωθεν τοῦ δαπέδου ἡ γῆ πρέπει νὰ εἶναι ἐσκαμψμένη τόσον, ὥστε αἱ δοκοὶ αἱ ἀποτελοῦσαι αὐτὸν νὰ μὴ ψάμωσι τοῦ χώματος· δι' αὐτοῦ ἀποφεύγεται ἡ ὑγρασία τῆς γῆς, ἣτις οὐ μόνον ποτίζει τὰς σαγιδὰς καὶ σαπίζει αὐτάς, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑγείαν τῶν μαθητῶν προσβάλλει. Ἡ ὑγρασία εἶναι πολὺ χείρων τοῦ ψύχους, διότι ποτίζει τὸ σῶμα λεληθότως καὶ φθείρει αὐτὸν μέχρι καὶ τῶν δστέων. Ἐν γένει εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ διδακτηρίου πρέπει νὰ καταβληθῇ μεγάλη προσοχή· ἔνεκα ἀφροντισίας καὶ ἀγνοίας πολλὰ διδακτήρια ἔχουσι πόλλας ἀτελείας οὐ μόνον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ὑγείας, ἀλλὰ καὶ τῆς διανομῆς τοῦ φωτισμοῦ. Ἐκ τούτων πρέπει νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένον πᾶν ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἀνεγειρόμενον κτίριον δημοτικοῦ σχολείου.

Ωσαύτως καὶ ἡ χρῆσις τοῦ πρὸς κατασκευὴν ὑλικοῦ χρήζει τῆς σπουδαιοτάτης προσοχῆς. Πρέπει αἱ ὕλαι νὰ εἶναι στερεαὶ ἐν γένει καὶ

διαρκεῖς, νὰ εἴναι δὲ κακοὶ ἀγωγοὶ τῆς θερμότητος, ὥστε νὰ διατηρῆται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ κτιρίου θερμοκρασία οὕτε πολὺ φυχρὰ τὸν χειμῶνα, οὕτε πολὺ θερμὴ τὸ θέρος· δύσον τὸ δυνατόν πρέπει τὸ ἐσωτερικὸν νὰ διατηρῆται δροσερὸν καὶ υγιεινόν. Πρέπει πρὸς τούτοις τὰ υλικὰ τῶν θερμελίων καὶ τῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα βυθίζονται εἰς τὸ ἔδαφος, νὰ δύνανται ν' ἀνθίστανται κατὰ τῆς υγρασίας τοῦ ἔδαφους καὶ τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος. Οἱ καθηγηταὶ τῆς υγιεινῆς συνιστῶσι τὸν γρανίτην καὶ τοὺς τιτανώδεις λίθους ἀπαγορεύουσι δὲ τοὺς ἀμμολίθους ἔνεκα τῶν ύγροσκοπικῶν αὐτῶν ἴδιοτήτων. Ἐν τούτοις τοὺς τιτανώδεις λίθους πρέπει γὰ μεταχειρίζονται εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἀπηλλαγμένους πάσης υγρασίας.

Τὰ ξύλα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζονται εἰς τὴν οἰκοδομὴν, πρέπει νὰ εἴναι ἐντελῶς ξηρά, διότι καὶ περισσότερον αὐτὰ διατηροῦνται καὶ προλαμβάνεται ὁ σχηματισμὸς ζωοφύτων, τὰ ὁποῖα φθείροντα αὐτά, δύνανται νὰ βλάψωσι καὶ τὴν υγείαν τῶν παιδῶν. Τὸν σχηματισμὸν δὲ τῶν ζωοφύτων πλὴν τῆς υγρασίας καὶ ἄλλαι αἰτίαι προκαλοῦσι· πρέπει τὰ θύματα τῆς κρήνης νὰ εἴναι μακρὰν τῶν τοίχων, διότι αὐτὰ γεννῶσι ίλυν παχείαν καὶ δλισθηράν, ἡτις γεννᾶ παρασιτικήν τινα βλάστησιν εἰσχωροῦσαν εἰς τὰ ξύλα τῆς οἰκίας. Πολλοὶ ἵστροι συμβουλεύουσι πρὸς ἔξαφανισμὸν τοῦ κυριπτογάμου τούτου, ἀλλὰ τὸ κυριώτερον εἴναι ἡ τελεία ἀποξήραγσις τοῦ ἔδαφους καὶ ἡ διοχέτευσις τῶν θύματων μακρὰν τῆς οἰκοδομῆς. Ο σχηματισμὸς δὲ τῶν παρασίτων τούτων, εἴπομεν, οὐ μόνον φθείρει τὸ δάπεδον, ἀλλὰ καὶ τὴν υγείαν βλάπτει τῶν παιδῶν. Παρεπήρησαν ἔντισι σχολείοις, ὅτι οἱ μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι μετά τινων ὥρων διαμονὴν ἐν τῇ αἰθούσῃ ἔπασχον συμπτώματα ἀληθῆ δηλητηριάσεως, καὶ ἰσχυροὺς πόνους τῆς κεφαλῆς· καὶ τοῦτο ἔξηγεται ἀρκούντως ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ ἀγθρακικοῦ δέσμου καὶ τῆς ἀποφορᾶς τῆς μούχλας, ἡτις διασκορπίζεται εἰς τὰς αἰθούσας.

Ἡ δροφὴ τῆς αἰθούσης πρέπει νὰ εἴναι ἐντελῶς δριζόντειος καὶ ἐπίπεδος, δὲ δὲ οὐρανὸς αὐτῆς ἔστω χρώματος λευκοῦ ή πολὺ ἀνοικτοῦ. Ἡ στέγη δὲ νὰ μὴ εἴναι ἐπίπεδος, διότι μεταδίδει μεγάλην θερμότητα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αἰθούσης καὶ ἐν καπιρῷ χειμῶνος ἔνεκα τῆς χόνος καὶ τῶν βροχῶν διατηρεῖ πολὺν χρόνον μεγάλην υγρασίαν. Διὸ τοῦτο ἡ στέγη πρέπει νὰ εἴναι ἐπικλινής, ἀλλ' ἡ κλίσις αὐτῆς γὰ μὴ εἴναι μεγάλη, διότι τότε τὸ θύμα τῆς βροχῆς καταπίπτει μεθ' ὅρμης, πληροῖ τοὺς θύροχός, ἐκχειλίζει καὶ μεταδίδει τὴν υγρασίαν εἰς ὅλον τὸ οἰκοδομηματα. Τὰ πρὸς σκεπασμὸν τῆς στέγης υλικὰ πρέπει νὰ εἴναι ἀδιάβροχα

καὶ μὴ ἀπορροφητικὰ τῆς ὑγρασίας καὶ κακοὶ ἀγωγοὶ τῆς θερμότητος.
Ἡ κέραμος καὶ ἡ σχιστόλιθος προτιμῶνται τῶν φύλλων χαλκοῦ, μολύ-
βδου ἢ ὄρειχάλκου καὶ διὰ τὸ εὔωνον αὐτῶν καὶ διότι ἐν καιρῷ βροχῆς
δὲν συμβαίνει πολὺς χρότος καὶ ταραχὴ διασαλεύουσα τὴν τάξιν καὶ
ἥσυχίαν τῆς παραδόσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Περὶ τῆς εἰσόδου, κλιμάκων, διαδρόμων, θυρῶν τῶν
αἰθουσῶν, αὐλῶν, κρήνης καὶ ἀφοδευτηρίων.

Ἡ εἰσοδος τοῦ διδακτηρίου πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι πολὺ εὐρύχω-
ρος, ὅπως δύνωνται ἔκαστοτε νὰ εἰσέρχωνται καὶ ἔξερχωνται πολλοὶ ὁμοί-
μαθηταί. Ἐν αὐτῇ πρέπει νὰ ὑπάρχωσι τὰ πρὸς καθαρισμὸν τῶν ὑπο-
δημάτων ξιστρα καὶ φίλοι. Αἱ κλίμακες πρέπει νὰ εἶναι πλατεῖαι καὶ
λήγουσαι εἰς γωνίας ὅρθας· ἐάν δὲ τὸ διδακτήριον εἶναι διώροφον καὶ γί-
νεται διδασκαλία καὶ εἰς τὰς τοῦ ἀγωτέρου ὄρόφου αἰθουσας, τότε τὰ
δρύφρακτα πρέπει νὰ εἶναι στερεὰ καὶ ίκανῶς ὑψηλὰ πρὸς ἀπορυγήν δυ-
στυχημάτων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ μαθηταὶ ἔξορμῶσι τῶν αἰθουσῶν, διὰ τοῦτο
πρέπει αἱ κλίμακες νὰ μὴ εἶναι πολὺ ἐπικλινεῖς καὶ κατὰ διαστήματα νὰ
χωρίζωνται ἀπὸ εὐρέα ἐπίπεδα, αἱ δὲ βαθμίδες μετρίους ὑψους καὶ δχι
πολὺ πλατεῖαι, διὰ νὰ δύνωνται καὶ οἱ μικρότεροι τῶν μαθητῶν εὐκόλως
νὰ ἀγαθαίνωσι καὶ καταβαίνωσιν.

Αἱ θύραι τῶν αἰθουσῶν δὲν πρέπει νὰ εἶναι διπλαῖ, διότι ἐμποδί-
ζουσι τὴν ἀγακαίνισιν τοῦ ἀέρος, εἶναι δὲ καὶ ὅλως περιτταὶ εἰς τὰ κυ-
ριώτερα οἰκοδομήματα, τὰ δποῖα ἔχουσι συνήθως τὴν ἔξοδόν των εἰς
διάδρομον κεκλεισμένον καὶ κεχωρισμένον τῆς κυρίας εἰσόδου.

Οἱ διάδρομοι τέλος πρέπει νὰ εἶναι πολὺ φωτεινοί, ἀερικοὶ καὶ ἀρ-
κούντως εὐρύχωροι, ὅπως ἐπιτρέπεται εὐκόλως ἡ κίνησις τῶν παιδῶν ἐν
ἡμέραις ἀθλίου καιροῦ, καθ' ἃς εἶναι περιωρισμένοι ἐν τοῖς διαλέμμασιν
εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ διδακτηρίου.

Ἡ αὐλὴ τοῦ διδακτηρίου πρέπει νὰ εἶναι εὐρύχωρος, ὥστε νὰ δύνων-
ται οἱ μαθηταὶ οὐ μόνον εὐκόλως νὰ περιπατῶσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ παιζωσι
καὶ νὰ γυμνάζωνται. Ἐάν τὸ οἰκόπεδον παράκειται εἰς τὴν ὁδόν, τότε

εἰς μὲν τὸ βάθος αὐτοῦ πρέπει νὰ είναι ἔκτισμένον τὸ διδακτήριον, ἢ δὲ αὐλὴ νὰ κεῖται παρὰ τὴν ὁδόν, χάριν μεζονος ἡσυχίας. Συνιστῶμεν πρὸς τούτους χάριν τῆς πειθαρχείας, ἵνα ἡ αὐλὴ κεῖται οὕτως ὡς πρὸς τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, ὥστε νὰ ἐπισκοπῆται ἐκ τῶν παραθύρων.

Ἡ κρήνη πρέπει νὰ είναι εἴς τὴν μίαν ἄκραν τῆς αὐλῆς καὶ εἰς τὴν ἄλλην τὰ ἀφοδευτήρια. Πρέπει δὲ γὰ ἔχῃ ἔφθιον ὕδωρ τρέχον διὰ πολλῶν κρουγῶν· ἐξ ἑκάστου κρουγοῦ πρέπει νὰ κρέμαται χαλκοῦ κασσιτερωμένον δοχεῖον, ἵνα οἱ μαθηταὶ πίωσιν ὕδωρ ἐξ αὐτῶν. Οἱ κρουγοὶ δὲ πρέπει νὰ ῥέωσιν ἐντὸς δεξαμενῆς εὐρείας καὶ μαρμαρίνου, δι' ἣς τὸ ὕδωρ νὰ δισχετεύηται ἔξω τῆς αὐλῆς.

Περὶ ἀφοδευτηρίων. Μεγάλη ὡσαύτως πρέπει νὰ καταβάλληται προσοχὴ εἰς τὴν τοποθέτησιν καὶ τακτοποίησιν τῶν ἀφοδευτηρίων. Τὰ ὑμέτερα σχολεῖα ἐν τοῖς σχολείοις ἢ στεροῦνται παντάπασιν ἀφοδευτηρίων, καὶ οἱ μαθηταὶ ἀναγκάζονται νὰ πορεύωνται μακρὰν εἰς τὰ χωράφια πρὸς πλήρωσιν τῆς ἀνάγκης των, ἢ ἀποτελοῦνται ἐκ λάκκων ἀνοικτῶν ἀποζόντων καὶ εἰς μεγάλην ἀπόστασιν· καὶ τὰ ἐν ταῖς πόλεσιν σχολεῖα ἔχουσι ταῦτα οὐχὶ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατεσκευασμένα, διὸ καὶ ἡ ὑγεία τῶν μαθητῶν φθείρεται, καὶ ἡ αξία αὐτῶν καὶ αἰδώς προσβάλλεται. Τὰ πλεῖστα τούτων κείνται ἐντὸς αὐτῶν τῶν κυρίων διδακτηρίων, στενὰ καὶ δύσκολα νὰ διατηρηθῶσι καθαρά. Ἀπόζουσι καὶ ἡ κακὴ αὐτῶν ὀσμὴ φθάνει πολλάκις ἐντὸς τῶν αἰθουσῶν.

Εἰς τοὺς ἀρχιτέκτονας τοὺς ἐπιφορτίζομένους τὴν οἰκοδομὴν δημοτικοῦ σχολείου, ὡς καὶ εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους, οἵτινες πρέπει ἐν τοῖς τοιούτοις νὰ ἔχωσι συμβουλευτικὴν ψῆφον, δίδομεν τὰς ἐπομένας ὁδηγίας. Τὰ ἀφοδευτήρια πρέπει νὰ είναι ἀναπαυτικά, νὰ παρέχωσιν εὔκολιάν εἰς τὸν καθαρισμόν, νὰ είναι εύρυχωρα, καὶ κατεσκευασμένα οὕτως, ὅστε νὰ μὴ ἔκπειπωσιν οὐδεμίαν ἀποφοράν. Ἐάν είναι ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ διδακτηρίου, πρέπει νὰ τοποθετῶνται εἰς θέσιν προπεφυλαγμένην ὑπὸ τοῦ διαδρόμου διὰ τοίχου καὶ νὰ ἔχωσι διπλᾶς θύρας, καλῶς καὶ ταχέως διὰ μηχανισμοῦ κλειομένας. Ἐάν δὲ κατασκευάζωσιν αὐτὰ κεχωρισμένα τοῦ κυρίου οἰκοδομήματος τοῦ σχολείου, πρέπει νὰ συγκοινωνῶσι μετ' αὐτοῦ διὰ διαδρόμου ἐστεγασμένου καὶ κεκλεισμένου, ἵνα μὴ οἱ μαθηταὶ ὑπομένωσι τὰς αἰφνιδίας μεταβολὰς τῆς θερμοκρασίας. Πρέπει δὲ νὰ ἀερίζωνται διὰ τελείου συστήματος ἀερισμοῦ καὶ τὰ παράθυρα νὰ βλέψωσι πρὸς τὴν ὁδόν. Τὸ δάπεδον τῶν ἀφοδευτηρίων πρέπει νὰ κατασκευάζηται διὰ σχιστολίθου καὶ ἀσφάλτου, καὶ οὐχὶ ἐκ ξύλων, τὰ δποῖα

εὐκόλως ἀπορροφῶσιν. Ἡ ἐκροή τῶν ὑγρῶν νὰ διευκολύνηται διὰ κλίσεως τοῦ ἐδάφους ληγούσης εἰς αὐλάκιον. Τὸ ἄνοιγμα τῆς ἔδρας πρέπει νὰ κλείῃ ἐρυητικῶς· ἐν τοῖς σχολείοις τῆς Βοστώνης αἱ κλειδώσεις τοῦ πώματος εἶναι κατεσκευασμέναι ὑπὸ καυστοσούν, ἵνα κλείῃ αὐτὸ ἀφ' ἔαυτοῦ καὶ διότι αἱ ἐκ μετάλλου κλειδώσεις δέξειδοῦνται καὶ φθείρονται. Συσκευὴ τοιαύτη κλείσουσα ἀφ' ἔαυτῆς, ὅταν ἡ ἔδρα τοῦ πώματος μείνῃ ἐλευθέρα, πρέπει πανταχοῦ νὰ εἰσαχθῇ.

Οἱ σωλὴν τῶν ἀφοδευτηρίων πρέπει νὰ μὴ εἴναι πολὺ στενός, νὰ ἔχῃ δὲ λείαν τὴν περιφέρειαν, ἵνα μὴ αἱ ὕλαι προσκολλῶνται ἐν αὐτῷ καὶ ἐμποδίζηται ἡ ἐκροή. Τὸ ὑδωρ τῆς βροχῆς πρέπει νὰ συναθρίζηται ἐν δέξαμενῃ καὶ χρησιμοποιηται πρὸν τὸν καθ' ἡμέραν καθαρισμὸν τῶν χανδάκων. Πρὸς τούτοις δύνανται νὰ μεταχειρίζωνται πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν καὶ τὸ περισσεῦον ὑδωρ τῆς κρήνης. Τῶν κακῶς δὲ κατεσκευασμένων ἀφοδευτηρίων τὴν ἀποφορὰν δύναται τις νὰ μετριάζῃ ῥίπτων ἐπὶ τῆς διπῆς Ικανὴν ποσότητα κόνεως ἀγθράκων ἢ ἀσβέστου. Τὰ ἀφοδευτήρια πρέπει νὰ εἴναι πολλά, ἵνα δύνανται νὰ ἐπαρκῶσιν εἰς τὰς χρείας τῶν μαθητῶν. Ἡ θελεγένεια καλὸν ἔκάστη τάξις νὰ ἔχῃ τὸ ἴδιον ἀφοδευτήριον· διὰ τοῦτο τοῦ τρόπου οἱ μαθηταὶ δὲν θὰ συγαντῶνται μετὰ τῶν ἡλικιωμένων, οἵτινες ἔχουσι πλείονας κακάς ἔξεις.

Τὰ οὐρητήρια πρέπει νὰ εἴναι κεχωρισμένα τῶν ἀφοδευτηρίων· οἱ ἀγωγοὶ τῶν οὐρητηρίων δὲν πρέπει νὰ κατασκευάζωνται ἐκ ξύλου, διότι αὐτὸ ἀπορροφοῦν ἐκπέμπει ὀσμὴν ἀμμωνίας, βλαβερᾶς εἰς τὴν ὑγείαν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ κατασκευάζωνται οὕτοι ἐκ μετάλλου ἢ ἐκ σχιστολίθου ἐπικεχρισμένου διὰ πίστης καὶ νὰ ῥέῃ διὰ σωλήνος πάντοτε ὑδωρ πρὸς καθαρισμόν. Οἱ ἀγωγοὶ δὲ πρέπει νὰ ἔχωσι κατωφέρειάν, ἵνα εὐκόλως φεύγωσι τὰ οὖρα. Τὸ δάπεδον τῶν οὐρητηρίων πρέπει νὰ κατασκευάζηται ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ τὰ ἀφοδευτήρια ὕλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῶν χωρισμάτων τοῦ σχολείου καὶ τῆς αἰθούσης
τῶν παραδόσεων

Μέγεθος, καὶ σχῆμα αὐτῆς.

Τὸ μέγεθος τῆς αἰθούσης τοῦ δημοτικοῦ σχολείου κανονίζεται 1) ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, οἵτινες θὰ διδάσκωνται ἐν αὐτῷ, λαμ-

Εανομένης υπ' οψει και τῆς ἀναλόγου αὐξήσως. Εἰς διδάσκαλος ἡγωμένου δημοτικοῦ σχολείου ἐκ τεσσάρων τάξεων δὲν δύναται νὰ διδάσκῃ ἐν μιᾷ και τῇ αὐτῇ αἰθούσῃ πλείους τῶν 80 μαθητῶν. Διὰ τοῦτο ἡ αἰθούσα τῆς παραδόσεως πρέπει νὰ ἔχῃ τὰς ὡρισμένας διαστάσεις πρὸς διδασκαλίαν τοσούτων μαθητῶν.

Ἡ χωρητικότης τῆς αἰθούσης κανονίζεται 2) καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ ὄφθαλμοῦ, τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων καὶ τῆς ἀκοῆς. Οἱ μαθηταὶ οἱ καθήμενοι ἐπὶ τῶν τελευταίων θρανίων πρέπει νὰ δύνωνται νὰ ἀναγνώσκωσι τὰ ἐπὶ τοῦ μαύρου πίνακος γραφόμενα, δὲ διδάσκαλος νὰ ἐποπτεύῃ καὶ ἐπιτηρῇ πάντας τοὺς μαθητάς. Ἡ μεγίστη ἀπόστασις, ἀφ' ἣς οἱ μαθηταὶ διακρίνουσι τὰ ἐπὶ τοῦ μαύρου πίνακος γραφόμενα εἶναι 8 μέτρων. Ἰνα δὲ ἡ φωνὴ τοῦ διδασκάλου ἀκούηται καλῶς, πρέπει τὸ μῆκος τῆς αἰθούσης νὰ μὴ εἴναι μεγαλείτερον τῶν 12 μέτρων. Ἡ φωνὴ τοῦ διδασκάλου πρέπει νὰ ἔχῃ μέσην δύναμιν, δηλαδὴ οὔτε μεγάλην ἔντασιν νὰ ἔχῃ, διότι κουράζει, οὔτε πάλιν πολὺ χαμηλὴ νὰ εἴναι, διότι δὲν γίνεται ἀκουστὴ καὶ ἀποναρκόνει τοὺς μαθητάς.

Τὸ μέγεθος τῆς αἰθούσης τῶν παραδόσεων ἔξαρταται· 3) ἐκ τοῦ χώρου, δὴ κατέχουσι τὰ θρανία, ἡ ἔδρα, ἡ βιβλιοθήκη, ἡ θερμάστρα (ἐν τοῖς ψυχροῖς κλίμασι), δὲ μαῦρος πίνακος, αἱ πάροδοι, καὶ δίοδοι. Πρὸς καὶ μεταξὺ τῶν θρανίων πρέπει νὰ μένῃ ικανὸς χῶρος, δπως μὴ βραδύνηται ἡ ἐλευθέρα διάβασις τοῦ διδασκάλου, δστις ἄγει ἀπωλείας χρόνου νὰ δύνηται νὰ ἔρχηται εἰς πάντα μαθητήν. Ἡ ἀπόστασις τοῦ μαυροπίνακος ἀπὸ τοῦ πρώτου θρανίου πρέπει νὰ εἴναι τούλαχιστον 1 μέτρον καὶ 5 δέκατα αὐτοῦ.

Τὸ καταλληλότατον σχῆμα αἰθούσης δημοτικοῦ σχολείου πρὸς διδασκαλίαν εἴναι τὸ τοῦ ὄφθαλμον παραλληλογράμμου. Τὸ πλάτος δ' αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ μῆκος πρέπει νὰ ἔχῃ ἀναλογίαν $2/3$ πρὸς $3/4$. Κατὰ πλάτος πρέπει νὰ ἔχῃ τοσαύτην χωρικότητα, ὥστε νὰ εἴναι δύνατὸν νὰ τοποθετῶνται δύο παράλληλοι στοῖχοι βόθρων, ἐκάστου χωρητικοῦ 4 μαθητῶν· ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν βάθρων τούτων κατὰ μῆκος ἀφίνεται μία πάροδος, καὶ παρὰ τοὺς τοίχους δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἄλλαι δύο. Ἐπειδὴ δὲ δι' ἔκαστον μαθητὴν δρίζεται χῶρος 1 μέτρου μέχρι 1 καὶ $25/100$, ἔπειται ὅτι ὅλος ὁ χῶρος τῆς αἰθούσης πρέπει νὰ εἴναι 70—90 μέτρων. Ἀνωτέρω δὲ εἰπομένη ὅτι ὅταν τὸ σχολεῖον εἴγαι ἡγωμένον, ὡς ἐν τοῖς χωρίοις, τὸ δάπεδον τῆς αἰθούσης πρέπει νὰ εἴναι περίπου ἵσογειον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Περὶ τοῦ φωτισμοῦ τῆς αἰθούσης τῶν παραδόσεων.

Πρὸς ὑγιεινὸν φωτισμὸν πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπὲρ ὅψει τὰ ἔξτις.
1) Ἡ διεύθυνσις τοῦ ὁρίζοντος. 2) Ἡ θέσις, ἡ διανομὴ καὶ ἡ κατασκευὴ
τῶν παραθύρων. 3) Σώματα τοιαῦτα, ἃτινα ἐμποδίζουσι τὸ φῶς, ἢ τὸ
ἀπορροφῶσιν, ἢ ἀκαταλλήλως τὸ ἀντανακλῶσιν.

Ως πρὸς τὸ 1 ἔχομεν εἰπεῖ ἀνωτέρω, ὅτι ἀριθμοδιωτάτη πρὸς φωτι-
σμὸν τοῦ ὁρίζοντος εἶναι ἡ πρὸς μεσημβρίαν ἡ μεσημβρινοανατολική, διότι
λίαν πρωτὶ καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὁ ἥλιος μένει ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν παρα-
δόσεων. Ως πρὸς τὸ 2) Ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ μέγεθος τῶν παραθύρων ἔξαρ-
ταται ἐκ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ὅλου σχολείου. Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἴ-
πωμεν, ὅτι ἡ αἰθουσα τῶν παραδόσεων πρέπει νὰ ἔχῃ ὅσον τὸ δυνατὸν
πολλὰ, υψηλὰ καὶ πλατέα παράθυρα καὶ τὸ χαμηλότερον τούτων νὰ ἔχῃ
ὕψος οὐχὶ μικρότερον τοῦ 1,16·τοῦ μέτρου ὑπεράνω τοῦ ἑδάφους. Τὸ
φῶς πρέπει νὰ προσπίπτῃ ἐπὶ τῶν θρανίων ἀριστερόθεν, ἵνα μὴ ἐμποδίζῃ
τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ γράφειν. Ὅταν αἱ παραδόσεις εἶναι πολὺ μεγάλαι,
ἐπιτρέπεται δὲ φωτισμὸς δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν. Ὁ κάκιστος φωτισμὸς
εἶναι δὲ ἐκ τῶν ἐμπροσθεν, διότι τὸ κατ' εὐθεῖαν προσπίπτον εἰς τοὺς
διφθαλμοὺς φῶς ἀμαρύνει τὴν δρασιν καὶ βλάπτει αὐτήν. Ὁ φωτισμὸς
ἐκ τῶν ὅπισθεν δὲν ἔξαρκει καὶ βλάπτει τὸν διδάσκαλον. Τὰ παράθυρα
τὰ κείμενα ἀπέναντι τῶν διφθαλμῶν τῶν παίδων καὶ βίτοντα τὸ φῶς
ἐπὶ λείων τοίχων πρέπει νὰ ἔχωσιν οὐλοπίνακας θαμβούς ἢ παραπετά-
σματα. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ ἐμποδίζωμεν τὸν ἥλιον νὰ πίπτῃ ἐπὶ
τοῦ ἄγνω μέρους τῶν θρανίων, διότι ἐμποδίζει τοὺς παῖδας νὰ ἀναγινώ-
σχωσι καὶ γράφωσι καὶ βλάπτει τὴν δρασιν. Προτιμητέα εἶναι ἡ ἀνάλο-
γος διανομὴ τῶν παραθύρων, ἢ ἡ συσώρευσις αὐτῶν. Βαρέα παραθυρό-
φυλλα ἐμποδίζοντα τὸ φῶς εἶναι ἀκαταλλήλα. Ὅταν τὸ φῶς τῆς παρα-
δόσεως δὲν εἶναι ἀρκετόν, πρέπει νὰ τὸ ἐπαυξάνωμεν διὰ μέσων τεχνι-
κῶν· ἐν τούτων εἶναι δὲ ἀνοικτὸς χρωματισμὸς τῶν τοίχων τῆς αἰθούσης
καὶ τῶν σκευῶν αὐτῆς. Ως πρὸς τὸ 3) υψηλὰ καὶ πλησίον τοῦ σχολείου
κείμενα οἰκοδομήματα, ἢ καταστήματα, ἐμποδίζουσι τὸν φωτισμὸν.
Ωλσαύτως καὶ δένδρα σκιάζοντα διὰ τοῦ φυλλώματός των τὸ μέρος, διὺ
οῦ ἡ αἰθουσα φωτίζεται· αἱ ἐπὶ τῶν τοίχων σκιάδες ἐκ κισσῶν ἢ ἀμπέ-
λων ἀπορροφῶσιν ώσαύτως τὸ φῶς ἢ ἀκαταλλήλως ἀντανακλῶσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Περὶ τοῦ ἀέρος ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν παραδόσεων
καὶ τῆς ἀναγεώσεως αὐτοῦ.

Περὶ τῶν αἰτιῶν τῆς διαφθορᾶς τοῦ ἀέρος.

Αἵτια τῆς διαφθορᾶς τοῦ ἀέρος ἐν τῷ σχολείῳ εἰσὶ 1) ἡ ἀναπνοή· 2) ἡ ἀδηλος διαπνοή· 3) ὁ κονιορτός· 4) ἡ θέρμανσις, καθ' ὃσον παράγονται δι' αὐτῆς καπνός, ἀνθρακικὸν δέξιν ἐν ταῖς αἰθούσαις· 5) ἡ θεραπεία τῶν τοίχων· καὶ 6) ἡ ἔξατμισις ύγρων ἐνδυμάτων.

Οἱ καθαρὸς ἀὴρ εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς διατήρησιν τῆς θεραπείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν λοιπὸν αἴθουσα τοῦ σχολείου εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ ἀνεπαρκής ἡ ἀναγέωσις τοῦ ἀέρος, οὕτως θὰ κατασταθῇ μετά τινα χρόνου ἀκατάλληλος πρὸς ἀναπνοὴν καὶ βλαβερὸς τῇ θεραπείᾳ τῶν μαθητῶν καὶ διδασκάλων. Ἐν ἑκάστῃ ἀναπνοῇ καταναλίσκομεν τὸ ἐν τῷ ἀέρι δέξιγρόν τοις καὶ ἐκπνέομεν ἐκ τῶν πνευμόνων ἀνθρακικὸν δέξιν καὶ θεραπεύον. Ἐν κεκλεισμέναις αἰθούσαις, ὅπου δὲ ἀερισμὸς γίνεται ἀτελῶς, δὲ ἀὴρ μεταβάλλει τὰ συστατικὰ αὐτοῦ, ἥτοι τὸ μὲν δέξιγρόν τοις ἐλαττοῦται, αὐξάνει δὲ τὸ ἀνθρακικόν δέξιν.

Τοπολογίζουσι γενικῶς εἰς ἕξ τετραγωνικούς πόδας τὸν χῶρον, ὅστις πρέπει νὰ ἀναλογῇ εἰς ἔκαστον μαθητὴν ἐν αἰθούσῃ 10—12 ποδῶν ύψους. Κατὰ ταύτην δὲ τὴν ἀναλογίαν αἴθουσα διὰ 50 μαθητὰς πρέπει νὰ περιέχῃ ἀέρα 300 ποδῶν κυβικῶν. Αἴθουσα δὲ τοιαύτας ἔχουσα διαστάσεις ἔχει πρὸς τούτοις χρείαν καλοῦ συστήματος ἀερισμοῦ, ἵνα δὲ ἀὴρ ἀγανεῶται ἀκαταπαύστως. Κατώρθωσαν δὲ νὰ προσδιορίσωσι μαθηματικῶς τὴν φθορὰν τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος αἰθούσης σχολείου. Οἱ ιατρὸς Behrend¹ λέγει. «Κατὰ τὸν Lavoisier, δὲ ἄγνωστος καταναλίσκει ἐν διαστήματι 24 ὥρων 24,04 πόδας κυβικούς δέξιγροντος ἀποκοπτομέγνων δὲ τῶν δεκαδικῶν καὶ ὑποτιθεμένου, δτὶ αἴθουσα σχολείου σχήματος τετραγωνικοῦ 20 ποδῶν μήκους καὶ 20 ποδῶν πλάτους, φωτίζεται διὰ δύο παραθύρων καὶ κατέχεται ὑπὸ 50 παίδων, ἐν διαστήματι τεσσάρων ὥρων θὰ ἔχωμεν τὰ ἐπόμενα ἀποτελέσματα. Στήλη ἀέρος 4 ποδῶν ύψους ἐπὶ 20 ποδῶν πλάτους καὶ ἵσου μήκους περιέχει 1600 πόδας κυβικούς ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος· ἐν τούτῳ δὲ τῷ ποσῷ τῶν

¹⁾ Behrend Journal für Kinder-Krankheiten, tom. IV.

1600 κυνικῶν ποδῶν εὑρίσκονται 336 πόδες κυνικοὶ ὁξυγόνου· 50 λοιπὸν παιδία ἐν διαστήματι εἴκοσι τεσσάρων ὥρῶν καταναλίσκουσι $50 \times 26 = 1300$ πόδας κυνικοὺς ὁξυγόνου, ἐπομένως 216 πόδας κυνικοὺς ἐν διαστήματι τεσσάρων ὥρῶν. Δὲν θὰ ἔμενον λοιπὸν ἐν τῇ αἰθούσῃ μετὰ παρέλευσιν τῶν τεσσάρων τούτων ὥρῶν, εἰμὴ 120 μόνον πόδες κυνικοὶ ὁξυγόνου. Ἐν ἄλλαις λέξειν, συνάγει οὗτος ἐκ τοῦ ὑπολογισμοῦ τούτου, ὅτι ἐν αἰθούσῃ σχολείου τῶν ἀγωτέρων διαστάσεων καὶ περιεχούσῃ 50 παιδας, ἡ στήλη τοῦ ἀέρος, ἐν ᾧ οὗτοι διατρίβουσι, μόλις περιέχει μετὰ παρέλευσιν τεσσάρων ὥρῶν 8 ἐπὶ τοῖς 100 ὁξυγόνον. Ἀηρὸς δὲ ἔχων τοσαύτην ἐλλειψιν ὁξυγόνου εἴναι κατὰ τοσοῦτον ἐπιβλαβῆς, καθόσον περιλαμβάνει ἀνθρακικὸν ὁξύ, τὸ διοτίον ἀντεκατέστησε τὸ ὁξυγόνον.

Κατὰ τὸν Oertel εὑρίσκονται ἐπὶ 10,000 μερῶν ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος ἐν μὲν τοῖς ἴδιωτικοῖς οἰκήμασι, τοῖς ἔχουσι καλὸν ἀερισμόν, 8—10 μέρη ἀνθρακικοῦ ὁξέος, ἐν δὲ τοῖς νοσοκομείοις 14—30, ἐν δὲ ταῖς φυλακαῖς 13—33, ἐν δὲ τοῖς στρατῶσιν 27—53, καὶ ἐν τοῖς σχολείοις 16—94.

Δὲν πρέπει λοιπὸν γὰρ ἐκπλήττηται τις, ὅτι εἰσερχόμενος εἰς αἴθουσαν σχολείου, ὅπου διατρίβουσι 50 ἢ πλείονες μαθηταὶ ἀπαντῷ ἀέρα βαρύν, πεπληρωμένον δυσαρέστου καὶ νοσηρᾶς ὁσμῆς· ὁ τοιοῦτος δὲ ἀκάθαρτος ἀήρος εἴναι γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα σχολικὸν μίασμα.

Πρὸς ἀπόκτησιν καθαροῦ ἀέρος, εἴναι ἀναγκαῖα τὰ ἔξης· 1) Τὸ σχολεῖον καὶ τὰ πέρι αὐτοῦ γὰρ διατηρῶνται καθαρά. Ἰδίως πρέπει νὰ ἐνεργῆται ταχικῶς ἡ μεταφορὰ τῶν περιττωμάτων καὶ ἡ ἀπολύμανσις τῶν ἀφοδευτηρίων. 2) Η πρὸ τοῦ σχολείου αὐλή, ἢ πλατεῖα, πρέπει τὸ θέρος νὰ καταβρέχηται ίνα ἐμποδίζηται ἡ γένεσις τοῦ κονιορτοῦ.

Ο κονιορτὸς μάλιστα, ὅστις περιτίπταται ἀκαταπαύστως εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ σχολείου, φθείρει μεγάλως τὴν ποιότητα τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος. Ἡ δσφροησις δεικνύει τὴν ὑπαρξίην ἀεριοειδῶν ὑλῶν, καὶ ἀρκεῖ μία ἡλιακὴ ἀκτίς, εἰσδύουσα εἰς τὸ οἰκημα, νὰ καταδείξῃ τὴν παρουσίαν καταπληκτικῆς ποσότητος κονιορτοῦ, διαδεδομένου ἐν τῷ ἀέρι, ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ μίαν ὥραν διατηρῶνται ὅλως διόλου ἀκίνητοι εἰς τὰς θέσεις τῶν.

Ο κονιορτὸς τῶν παραδόσεων τοῦ σχολείου εἴναι εξίσου ἐπιβλαβῆς τῇ ὑγείᾳ, ὡς καὶ ὁ παραγόμενος ἐν τοῖς ἐργοστασίοις οὗτος ἐπιφέρει κατὰ μικρὸν βαρείας προσβολὰς εἰς τὰ ὅργανα τῆς ἀναπνοῆς. Καὶ ναὶ μὲν ὁ κονιορτὸς δὲν παράγει τὴν πνευματικὴν φθίσιν, εἴναι δημος βέβαιον, ὅτι

τὰ παιδία τὰ ἔχοντα τὸ σπέρμα τῆς νόσου ταύτης χειροτερεύουσι διὰ τῆς ἀναπνοῆς ἀέρος πλήρους κόνεως.

Ἐκπλήττεται τις ἀληθῶς, δταν εἰσέρχηται εἰς τὰς αἰθούσας τῶν σχολείων, βλέπων τὸν τοσοῦτον κονιορτόν, καλύπτοντα τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πατώματος. Καὶ εἰναι φυσικὸν τοῦτο, ἀφοῦ δὲν σκουπίζωσι καθ' ἑκάστην τὰς παραδότεις. Εἰς πολλὰ μάλιστα σχολεῖα τὸ σκουπίσμα γίνεται καθ' ἑκάστην δύγδην ἡμέραν! . . .

Τὰ πατώματα τῶν αἰθουσῶν καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς νεοδμήτοις καθιδρύμασιν εἰναι εἰς χειρίστην κατάστασιν. Ἐχουσι τὰς σανίδας διίσταμένας ἀπ' ἄλλήλων καὶ δικονιορτός κατατίθεται ἐν μέσῳ αὐτῶν ἐν ίκανῃ ποστήτῃ, ἔπειτα γίνεται συγκοινωνία μεταξὺ τῆς αἰθούσης καὶ τῶν δοκῶν τοῦ πατώματος, ὡς οὖ τὸ βάθος ὑπάρχουσι ἀποτεθειμένα ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς οἰκοδομῆς παντὸς εἰδούς λείψανα ξυλικῆς, ἐφ' ὧν γεννῶνται καὶ ἀναπτύσσονται μετὰ μεγάλης εὐκολίας φυτικὰ κρυπτόγαμα. Τὰ σπέρματα τῶν ζωοφύτων τούτων φθάνουσιν εἰς τὰς αἰθούσας καὶ ἀναμιγνύονται μετὰ τοῦ εὑρισκομένου ἐν αὐταῖς κονιορτοῦ.

Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τούτου πρέπει, ὡς εἴπομεν, τὸ πάτωμα νὰ κατασκευάζηται ἐκ καλῶν ἐξηραμένων σανίδων, διότι ἡ κατόπιν ἀποξήρανσις αὐτῶν παράγει κενά, ἀτινα πληροῦνται κονιορτοῦ, δστις ἐξέρχεται, ἀματις βηματίζῃ ἐπ' αὐτῶν. Σανίδες βεβαμμέναι διὰ λινελαίου εύκόλως καθαρίζονται καὶ τοῦτο συγίσταμεν εἰς τοὺς ἐπιτετραμμένους τὴν οἰκοδομὴν σχολείων· αἱ τοιαῦται σανίδες διατηροῦσι καὶ ὑγρασίαν τινὰ καὶ διὰ τοῦτο εἰναι διαρκέστεραι. Ἡ δαπάνη δὲν εἰναι πολλοῦ λόγου ἀξία.

Οἱ παιδεῖς πρέπει ἐν τοῖς διαλείμμασι νὰ ἐξέρχωνται τῆς αἰθούσης τῶν παραδόσεων, ίνα δὲ ἀκριβῶς ἀνακαίνιζηται· τότε δὲ πρέπει εὐθὺς μετὰ τὴν ἔξοδον τῶν μαθητῶν νὰ ἀγοίγωνται αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα. Τὰ παιδία τὰ διαμένοντα τὴν μεσημβρίαν ἐν τῷ σχολείῳ πρέπει νὰ ἐπιτηρῶνται ὑπὸ τοῦ ἐπιστάτου ἢ τοῦ ὑπηρέτου, ὥστε νὰ συμπεριφέρωνται κοσμίως καὶ νὰ μὴ τρέχωσιν ἐντὸς τῆς αἰθούσης, ἀνέρχωνται καὶ πηδῶσιν ἐπὶ τῶν θρανίων ἢ ἄλλας ἀσχημίας διαπράττωσιν.

Οἱ μαθηταὶ πρέπει νὰ καθαρίζωσι καλῶς τὰ ὑποδήματα, πρὶν ἡ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ σχολεῖον. Δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπηται ἡ διασπορὰ ἐν τῇ αἰθούσῃ φυγίων, χαρτίων, λειψάνων ὅπωρικῶν καὶ λοιπῶν ὅργανων οὐσιῶν. Ἀπαξ δὲ τῆς ἐδομάδος τούλαχιστον πρέπει νὰ πλύνηται ἡ αἰθούσα. Τούτου δὲ μὴ γινομένου, οὐδὲν ὠφελεῖ καὶ δικάλιστος ἀερισμός, διότι ἐκ τοῦ ἀκαθάρτου πατώματος ἐξατμίζονται φθοροποιαὶ ἀγαθυμιά-

σεις. Ή δαπάνη πρὸς καθαριότητα τοῦ σχολείου συντελεῖ μεγάλως πρὸς
ὑγείαν τῶν μαθητῶν. Τὰ ἔξοδα τῆς καθαριότητος εἶναι πολὺ μικρότερα
τῶν πρὸς νοσηλείαν ἀπαιτουμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ ἀερισμοῦ τῶν παραδόσεων.

Τὰ δωμάτια καὶ αἱ αἴθουσαι τῶν παραδόσεων δὲν εἶναι ἐρμητικῶς
κεκλεισμένοι χῶροι. Διὰ τῶν σχισμάδων καὶ διακένων τῶν παραθύρων καὶ
τῶν θυρῶν, ίδιᾳ δὲ διὰ τῶν τοίχων συντελεῖται ἀνακαίνισις τοῦ ἀέρος.
εἶναι δὲ ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ἔξω καὶ τοῦ ἔσω ἀέρος τόσῳ μείζων, δισ
ζών εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς θερμοκρασίας τοῦ ὑπαίθρου καὶ τοῦ δωματίου.
Η διὰ τῶν τοίχων συντελουμένη ἀλλαγὴ τοῦ ἀέρος προέρχεται ἐκ τοῦ
πορώδους αὐτῶν καὶ τῶν καλυπτόντων αὐτοὺς κονιαμάτων. Οἱ ἀμμόλιθοι,
οἱ ἀσβεστόλιθοι, καὶ αἱ πλίνθοι ἔχουσιν ὡς πρὸς τὴν ἐπιδεκτικότητα
τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἀέρος τὴν ἔξτης ἀναλογίαν 17 : 23 : 28. ὥστε αἱ πλίν
θοι εἶναι τὸ πορώδεστερον ὑλικόν. Οἱ δὲ ἀσβέστου χρωματισμοὶ καὶ αἱ
διὰ χάρτου ἐπικολλήσεις πρέπει νὰ προτιμῶνται πρὸς ἀλλαγὴν τοῦ ἀέρος
τοῦ δι’ ἑλαίου χρωματισμοῦ. Ἐν χώροις, ἔνθα πολλοὶ ἐπὶ πολὺν διαμέ
νουσι χρόνον, ὁ φυσικὸς ἀερισμὸς εἶναι ἀνεπαρκής. Διὰ διαφόρων τρόπων
πρέπει νὰ κατορθῶται ὁ ἀνακαίνισμὸς τοῦ ἀέρος. Εἶναι δὲ κατεπείγουσα
ἡ εἰσαγωγὴ ἐν ἐκάστη αἰθουσῇ σχολείου τεχνικοῦ συστήματος ἀερισμοῦ,
διότι εἶναι λίαν ἀναγκαῖον, ἵνα ῥεῦμα ἀέρος καθαροῦ, ἀκαταπαύστου καὶ
οὕτως εἰπεῖν ἀγεπαιθήτως εἰσαγομένου, ἀντικαθίστῃ ἀδιαλείπτως τὸν
φθειρόμενον ἀέρα. Ο εἰσαγόμενος δ’ ἀήρ πρέπει νὰ εἴναι πεπληρωμένος
ὑγρασίας ἐπαρκοῦς ποσότητος, καὶ νὰ ἔχῃ πρόσφορον θερμοκρασίαν.

Ο συνήθης ἀερισμὸς συνίσταται εἰς τὸ ἄνοιγμα ἀπὸ καιροῦ εἰς και
ρὸν τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων. Ἀλλ’ οὗτος, εἰ καὶ ἀπλούστερος, δὲν πρέ
πει νὰ γίνηται ἐν καιρῷ τῶν μαθημάτων, διότι θόρυβος καὶ κονιορτὸς
καὶ ῥεύματα ἀέρος ταράττουσι τὴν παράδοσιν. Κατὰ τὸ θέρος ίδιας, δὲ
ἡ διαφορὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀέρος πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν εἶναι μικρά, συμ
βαίνει σχετικὴ μόνον βελτίωσις· τοῦτο δμοιδέζει πρὸς ὅδωρ καθαρὸν συγ
κερανγόμενον μετὰ θολοῦ. Ἀπ’ ἐγαντίου τὸν χειμῶνα διὰ τοῦ ἀγοίγμα

τοις τῶν παραθύρων ἀντικαθίσταται ἐπαρκῶς ὁ διεφθαρμένος ἀήρ τῆς παραδόσεως.

‘Απλούστατος δὲ τεχνικὸς ἀερισμὸς εἶναι ἡ μικρῶν τροχῶν ἐκ λευκο-σιδήρου προσκόλλησις ἐν τῷ ἄκρῳ τῶν υελόπινάκων. Τοῦτο τὸ εἰδός τοῦ ἀερισμοῦ εἶναι καὶ παρ’ ἡμῖν εἰσηγμένον, ἀλλ’ εἰς τὰ σχολεῖα πρέπει νὰ ἀποφεύγηται ἔνεκα τοῦ κρότου, ὅστις προξενεῖται, ὅταν οἱ τροχοὶ οὗτοι στρέφονται ὑπὸ τοῦ ἔξωθεν ἀνέμου. Ὁ κρότος οὗτος διασκεδάζει τὴν προσοχὴν τῶν παιδίων ἀπὸ τῆν κυρίας αὐτῶν ἐνασχολήσεως.

‘Αλλος καλλίτερος τούτου ἀερισμός, ἐν χρήσει. Ὡν εἰς τὰ σχολεῖα, εἶναι τὸ διὰ σχοινίων ἄνοιγμα τοῦ ἀγωτέρου μέρους παραθύρου τινός. Τοῦτο γίνεται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εὐκόλως καὶ δύναται νὰ μένῃ ἀνοικτὸν τὸ μέρος τούτο καθ’ ὅλον τὸ διάστημα τῆς παραδόσεως, ὅταν δὲ ἔξωτερικὸς ἄνεμος δὲν εἶναι πολὺ ψυχρός.

‘Αλλαι δὲ κατὰ προτίμησιν συσκευαῖ εἶναι ἡ διὰ σωλήνων ἐντετοιχισμένων εἰσαγωγὴ ἀέρος εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς παραδόσεως οἱ σωλήνες οὗτοι, οἵτινες ἔχουσιν ἀνάλογον περιφέρειαν καὶ πάχος πρὸς τὸ μέγεθος τῆς αἰθουσῆς καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, ἐπικοινωνοῦσι κατὰ τὸ ἐν αὐτῶν ἄκρον πρὸς τὸ δάπεδον τῆς αἰθουσῆς, κατὰ δὲ τὸ ἄλλο πρὸς τὴν στέγην, ὅπου καθαρὸς πνέει ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ. Οἱ σωλήνες οὗτοι ἔχουσιν ἀρκοῦσαν δύναμιν, ἵνα ἔξωθεν τὸν διεφθαρμένον ἀέρα καὶ εἰσάγωσι τὸν καθαρὸν ἐκ τοῦ ὅγω μέρους τῆς στέγης. Τοποθετοῦσι δὲ τὰ ἄκρα αὐτῶν πλησίον τοῦ πατώματος, διότι τὸ ἀγθρακικὸν ὅξιν κατέχει μάλιστα τὰ κατώτερα στρώματα, καὶ δύναται εὐκόλως νὰ ἔξωθῇται πρὸς ἔξοδον. ‘Εκαστον ἄνοιγμα εἶναι πεφραγμένον δι’ ἐπιπωμάτων, τὰ ὅποια κανονίζουσι τὸ ποσό τοῦ ἀέρος, τὸ ὅποιον πρέπει νὰ διέλθῃ. Εκάστη εὑρύχωρος αἴθουσα δύγαται νὰ ἔχῃ τοιούτους σωλήνας τέσσαρας εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

Περὶ θερμάνσεως τῆς αἰθουσῆς τῶν παραδόσεων.

‘Η θέρμανσις τοῦ σχολείου ἐν Ἑλλάδι ἐν καιρῷ χειμῶνος δὲν εἶναι ἀναγκαία πανταχοῦ. ‘Η χώρα ἡμῶν δὲν εἶναι δυσχείμερος, ἢ ἐν τισι μεσογείοις βορείοις διαμερίσμασι. ‘Ἐν τοῖς παραλίοις καὶ ταῖς νή-

τοις τὸ κλίμα εἶναι συγκεκρασμένον καὶ γλυκύ, δλίγαι δὲ πράγματι ἡμέραι εἶναι ἀληθῶς εἰς τοσοῦτον βαθμὸν ψυχραί, ὅστε γὰ εἶναι ἀνάγκη τεχνικῆς θερμάσεως τοῦ σχολείου. Ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Πελοποννήσου καὶ εἰς τὰ βόρεια μέρη τῆς Στερεᾶς Ἐλλάδος καὶ τῶν νέων ἐπαρχιῶν δὲ χειμῶν εἶναι ικανᾶς δριμύς, καὶ τὸ σχολεῖον κατὰ τοὺς μῆνας Δεκέμβριον, Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον ἔχει ἀνάγκην θερμάσεως. Διὰ τοῦτο παρέχομεν πληροφορίας τινὰς περὶ αὐτῆς πρὸς γνῶσιν τῶν διδασκάλων.

Τὸ καλλίτερον σύστημα τῆς θερμάσεως εἶναι ἑκεῖνο, τὸ ὄποιον, ἐπιχέον εὐχάριστον θερμότητα εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ σχολείου, συντελεῖ ὥσαύτως συνεχῶς εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ ἀέρος. Ἀλλαχοῦ, πλὴν τῶν διαφόρων τῆς θερμάσεως συστημάτων, εἰσήγαγον καὶ τὴν διὰ θερμοῦ ἀέρος, βοηθείᾳ τοῦ ἀτμοῦ. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς θερμάσεως, ἐὰν δὲν εἶναι συνδυασμένος μετὰ ἐπαρκοῦς ἀερισμοῦ, δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν φυσικὴν ὑγρότητα τοῦ ἀέρος καὶ καταστήσῃ αὐτὸν ἔηρον, πρὸς βλάβην τῶν ἀναπνευστικῶν ὄργάνων καὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου βλέπει τις μαθητάς τινας προσβάλλομένους ὑπὸ ἀσθενειῶν τοῦ λάρυγγος, καὶ ἄλλους πάσχοντας ἐκ σφοδρᾶς κεφαλαλγίας πολλοὶ μαθηταὶ ἔνεκα τῆς τοιαύτης θερμάσεως ἀσθενοῦσι καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀπουσιάζουσιν ἐκ τοῦ σχολείου. Τινὲς θέτουσιν ἀγγεῖα πλήρην ὕδατος ἐντὸς τῆς αἱθούσης, ἵνα καταστήσωσιν ὑγρὸν τὸν ἀέρα, ἄλλα καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου δὲν κατορθοῦσι νὰ παράσχωσιν εἰς τὴν ἀτμοσφαίραν τοῦ σχολείου τὴν ἀναγκαίαν πρὸς ἀγαπνοήν ποσότητα ὑγροῦ ἀέρος. Διὰ τοῦτο τὸ σύστημα τοῦτο τῆς θερμάσεως, ἄγει συνδυασμοῦ καταλλήλου ἀερισμοῦ, δὲν συνίσταται εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα.

Ἐν Ἑλλάδι γίνεται χρῆσις θερμάσεως διὰ ἔιλων ἀναπτομένων ἐπὶ ἐστιῶν. Τὸ τοιοῦτον μέσον, συντελεστικὸν πρὸς θέρμανσιν μικρῶν αἱθουσῶν, δὲν συνίσταται δι' αἱθούσας σχολείων, εἰ καὶ ἔχει τὸ πλεονέκτημα τῆς ἀνανέωσεως τοῦ ἀέρος. Ἀλλως τε καὶ τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς θερμάσεως δὲν εἶναι πληρεῖ θερμαίνει μόνον πολὺ τοὺς πλησίους τῆς ἐστίας ισταμένους, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς μακράν.

Ἡ πρὸς παραγωγὴν θερμότητος συσκευὴ πρέπει 1) νὰ παρέχῃ θερμότητα οὐχὶ ἐλάσσονα τῶν 12 βαθμῶν Ρεωμήρου. 2) νὰ διανέμῃ ἐξ ἕσσου καθ' ὅλα τὰ μέρη τῆς αἱθούσης τὴν θερμότητα καὶ διατηρῇ τὴν αὐτὴν θερμοχρασίαν. 3) νὰ μὴ ἀποξηραίνῃ τὸν ἀέρα καὶ πληροῖ αὐτὸν καυσίμων ὑλῶν.

Ἐνταῦθα δὲ θέλομεν πραγματευθῆ περὶ τῆς διὰ θερμαστρῶν θερμά-

σιως, ως τοῦ κοινοτέρου θερμαντικοῦ μέσου τῶν αἰθουσῶν. Καὶ πρῶτον ἔξεταστέον τὸ ὑλικόν, ἐξ οὗ αἱ θερμάστραι κατασκευάζονται: 1) Ὁ σιδηρος εἶναι καλὸς ἀγωγὸς τῆς θερμότητος· ἐκ θερμάστρας σιδηρᾶς δύναται ἐν βραχεῖ διαστήματι νὰ παραχθῇ μεγάλη ποσότης θερμότητος· ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ σιδηραὶ πλάκες εὐκόλως πυροῦνται, διὰ τοῦτο ἡ παραγομένη ἐξ αὐτῶν θερμότης εἶναι ἀνθυγειενή. 2) Ἡ ισχυρὰ θερμαντικὴ ἀκτινοβολία τῶν σιδηρῶν θερμαστρῶν προσβάλλει πρὸ πάντων τοὺς παρὰ τὴν θερμάστραν καθημένους μαθητάς: 3) ἡ ξηρὰ θερμότης τῶν σιδηρῶν θερμαστρῶν ἔξανταχάζει τὸ σῶμα εἰς ζωηρὰν ἐνέργειαν τῆς ἀδήλου διαπνοῆς. 4) ὁ σιδηρος ἀποψύχεται ταχέως καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι πηγὴ διαρκοῦς θερμότητος: 5) ἡ θερμότης τοῦ σιδήρου θερμαίνει τὰ ψηλὰ στρώματα τοῦ ἀέρος μᾶλλον, ἢ τὰ κατώτερα· τούτου δὲ ἔνεκα θερμαίνεται ἡ κεφαλή, ἀποψύχονται δὲ οἱ πόδες.

2) Ἡ ἀργιλλος διατηρεῖ τὴν θερμότητα μικρότερον χρόνον, ἀλλὰ τὴν παράγει καὶ βραδύτερον τοῦ σιδήρου. Ἡ θέρμανσις ἄρα τοῦ διωμάτου διὰ θερμάστρας ἐξ ἀργίλου γίνεται μὲν βραδύτερον τῆς σιδηρᾶς, ἀλλ' ἡ παραγομένη ἐν ταύτῃ θερμότης εἶναι διαρκής, ἥρεμος καὶ δυοῖσα.

Ἔνα λοιπὸν συγδυάσωσι τὰ προτερήματα τῶν σιδηρῶν θερμαστρῶν καὶ τῶν διὰ τῆς ἀργίλου, καὶ ἐκδιώξωσι τὸ βλαβερόν, πράττουσιν ὡς ἔξης. Ταξιδηροὶ θερμάστραι περιβάλλουσι διὰ περικάλυμματος ἐκ πλιγῶν ἢ ἀργίλου, ἀπέχοντος 7 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου τῆς θερμάστρας. Τὸ τοιοῦτον περικάλυμμα ἐμποδίζει τὴν ισχυρὰν ἀκτινοβολίαν καὶ ἔξασφαλίζει τὴν τακτικὴν θέρμανσιν. Ἡ ἀπόστασις τῆς θερμάστρας ἀπὸ τῶν βάθρων δὲν πρέπει νὰ εἶναι μείζων τοῦ ἑνὸς μέτρου. Ἡ παραγομένη δὲ θερμοκρασία νὰ μὴ εἶναι κατωτέρα τῶν 12 βαθμῶν τοῦ 'Ρεωμήρου οὐδὲ ἀνωτέρα τῶν 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

Περὶ τῆς διακοσμήσεως τῆς αἰθουσῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Περὶ τοῦ βάθρου τῶν μαθητῶν.

I. Περὶ πῶν μερῶν, τοῦ μήκους καὶ τῶν ἀποστάσεων τούτου.

Τὰ κύρια μέρη, ἐξ ὧν τὸ βάθρον σύγκειται, εἶναι 1) τὸ κάθισμα·

- 2) τὸ ἀναλογεῖον· 3) τὸ πρόσοχλιτρον (ἀκκούμπισμα)· 4) τὸ ὑποπόδιον⁴⁾
5) ἡ βιβλιοδόχος σαρίς καὶ 6) Ἡ θέσις τοῦ μελαροχείου.

1. Τὸ καθίσμα. Τὸ ὑψος τοῦ καθίσματος ποικίλλει κατὰ τὸ ἀνάστημα ἐκάστου μαθητοῦ. Καθόλου δὲ εἰπεῖν πρέπει τὸ ὑψος τούτου νὰ μὴ ὑπερβαίνῃ τὸ ὑψος τῆς κνήμης. Τὸ μέτρον τοῦτο εἶναι τὰ $\frac{2}{7}$ τοῦ μήκους τοῦ ὅλου σώματος, ωρίσθη δὲ τοῦτο, ὅπως παρέχῃ στερεὰν βάσιν εἰς τοὺς πόδας. "Οταν οἱ πόδες δὲν στηρίζωνται, ὅπως συμβαίνει ἐν τοῖς ὑψηλοῖς καθίσμασι, τότε ἐκ τοῦ βάρους τῶν χρεματένων ποδῶν πιέζονται τὰ γεύρα καὶ τὰ ἀγγεῖα τοῦ σώματος καὶ παράγεται ὁ αἰμωδιασμὸς καὶ ἡ κόπωσις τῶν μυῶν τῶν ποδῶν. Πρὸς δὲ τούτοις οἱ πατέρες ἀνησυχοῦσιν ἀσυνειδήτως, κινοῦντες τοὺς πόδας διεγείροντες τὸν κονιορτὸν καὶ ταράττοντες τοὺς συμμαθητάς των. Τὸ πλάτος τοῦ καθίσματος πρέπει νὰ εἴναι ἵσον τῷ μήκει τοῦ μηροῦ, ὅστις διαφέρει κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀπὸ 0,20—0,24 τοῦ μέτρου.

2. Τὸ ἀναλογεῖον. Τὸ πλάτος τοῦ ἀναλογείου εἶναι κατὰ κανόνα 0,39—0,40 τοῦ μέτρου. Καὶ ὡς πρὸς τὴν διακανόνισιν τούτου λαμβάνονται ύπ' ὅψει αἱ ὑπὸ τῆς ὑγειεινῆς ωρισμέναι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀπατήσεις. Πρέπει δηλαδὴ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀναλογείου νὰ εἴναι τοσαύτη, ὥστε ὀλόκληρον τὸ τετράδιον νὰ κεῖται ἐπ' αὐτῆς, καὶ ὅταν ὁ μαθητὴς γράφῃ τὴν τελευταίαν γραμμήν, τὸ ἀναλογεῖον πρέπει νὰ βάπτηται διὰ χρώματος μέλανος, ἡ σκοτεινοῦ βαθέος πρασίνου.

"Η διάστασις τοῦ ἀναλογείου ἀπὸ τοῦ καθίσματος εἶναι δριζόντειος καὶ κάθετος· ἡ πρώτη τούτων καλεῖται διαφορά, ἡ δὲ ἄλλη ἀπόστασις. Η διαφορὰ εἰς μὲν τὰ ἄρρενα εἶναι τὸ $\frac{1}{6}$ τοῦ μήκους τοῦ σώματος, εἰς δὲ τὰ θήλεα τὸ $\frac{1}{5}$. Η ἔμπροσθεν γωνία κεῖται ἀπέναντι τοῦ λάκκου τοῦ στομάχου, ὁ πηχυς τῆς χειρὸς δύναται ἀνευ ἀνυψώσεως τῶν ὅμων ἐλευθερώως ἐπὶ τοῦ ἀναλογείου νὰ τίθηται καὶ ἡ αἰχμὴ τῆς γραφίδος νὰ εὑρίσκηται ἐν τῇ ὀπτικῇ ἀποστάσει τοῦ ὀφθαλμοῦ. Η ἀπόστασις αὕτη ἐν τῇ γραφῇ φθάνει εἰς 0,26—0,32 τοῦ μέτρου. Οὐχ ἡττον σπουδαία εἶναι καὶ ἡ ἀπόστασις, ἥτοι ἡ κατὰ κάθετον διάστασις τοῦ καθίσματος ἀπὸ τοῦ ἀναλογείου. Η ἀπόστασις ποικίλλει κατὰ τὸ διάφορον ἀνάστημα τῶν μαθητῶν. Πρακτικῶς δὲ οὕτω πως δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν αὐτήν· ἀς καθίσῃ ὁ μαθητὴς ἔχων τοὺς βραχίονας καθέτους· ἔπειτα ἀς μετρηθῇ ἡ ἀπὸ τοῦ καθίσματος μέχρι τοῦ ἀγκῶνος ἀπόστασις, καὶ εἰς τὸ μήκος τοῦτο ἀς προστεθῶσιν ἔτι 8—9 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου· οὕτω εὐρίσκεται ἡ κάθετος ἀπόστασις τοῦ καθίσματος ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἄκρου τοῦ ἀνα-

λογείου. Παϊδες μὲ διαφορὰν ὕψους μέχρι 12 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου ἐπιτρέπεται νὰ κάθηνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βάθρου.

3. Τὸ πρόσκλιντρον. Ἡ πρὸς γράφὴν ὑγιεινὴ τοποθέτησις τοῦ σώματος συνετέλεσεν εἰς τὴν εὑρεσιν τοῦ προσκλιντρου ἡ ἀραχλισμοῦ. Ἔνεκα τῆς κάμψεως τοῦ σώματος οἱ μῆς καταπονοῦνται καὶ χρήζουσι ἀναπαύσεις. Τοιαύτη δὲ ἀνάπαυσις τῶν μυῶν γίνεται διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς ὁσφύος ἐπὶ τοῦ προσκλιντρου. Ὅταν τις γράφῃ καθήμενος, μεταξὺ τοῦ ἄξεων τοῦ σώματος καὶ τῆς γραμμῆς τοῦ μηροῦ σχηματίζεται γωνία 95 — 100 μοιρῶν. Τὸ σῶμα, ὡς εἴπομεν, δὲν δύναται ὑπὸ τοιαύτην κλίσιν νὰ μένῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον· ἵνα μὴ ἀποκάμνη, πρέπει ἡ ὁσφὺς νὰ στηρίζηται ἐπὶ στηρίγματος ἀκινήτου καὶ στερεοῦ. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὡς τοιοῦτον στήριγμα μεταχειρίζονται ἀπὸ οἰκονομίαν τὸ ἔμπροσθεν μέρος τῶν βάθρων ἀλλ’ ἐπειδὴ, ὡς εἴπομεν ἀγωτέρω, πρέπει μεταξὺ τῶν βάθρων νὰ μένῃ ἀρκετὸν διάστημα, ὅπως ὁ διδάσκαλος δύνηται νὰ διέρχηται εὐκόλως πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν τετραδίων τῶν μαθητῶν, διὰ τοῦτο εἰς ἔκαστον βάθρουν εἶναι προσκεκολλημένον τὸ πρὸς τοῦτο χρήσιμον μέρος, ὅπερ ὀνομάσαμεν πρόσκλιντρον ἡ ἀνακλισμόν. Εἶναι δὲ τὸ πρόσκλιντρον σανὶς προστηλωμένη ὅπισθεν ἐπὶ τοῦ πάχους τοῦ καθίσματος. Τὸ πλάτος αὐτοῦ ἔστω 0,22 τοῦ μέτρου καὶ ισοϋψες πρὸς τὸ ἀγαλογεῖον. Οὕτως, ὥστε τὸ ἄνω μέρος ἀμφοτέρων τούτων νὰ κεῖται ἐπὶ τῆς αὐτῆς δρίζοντείου εὐθείας. Ἡ στέρεα δὲ σύγδεσις τοῦ ἀναλογείου μετὰ τοῦ καθίσματος γίνεται διὰ σανίδος ἔχουσης πλάτος 0,7 — 0,10 τοῦ μέτρου.

4. Τὸ ὑποπόδιον. Τὸ ὑποπόδιον εἶναι μέρος ἀναπόσπαστον καλοῦ βάθρου. Χρησιμεύει δὲ τοῦτο, ὅπις οἱ παιδες καθήμενοι μὴ πατῶσι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὅπερ δύναται νὰ εἴναι ὑγρὸν καὶ ψυχρόν, καὶ ἵνα ἔμποδίζῃ τὴν ἔνεκα τῆς τριβῆς τῶν ποδῶν ἀνύψωσιν τοῦ κονιορτοῦ, ὅστις ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ πατώματος. Εἶναι δὲ τοῦτο σανὶς ἱκανῶς παχεῖα, πλάτους 0,12 — 0,15 τοῦ μέτρου καὶ ἐκτεινομένη ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου τοῦ βάθρου. Τὸ ξύλον, δι’ οὗ πρέπει τοῦτο νὰ κατασκευάζηται, ἔστω παχὺ καὶ σκληρόν, ἢς προσαριζότας δὲ οὕτως, ὥστε νὰ μὴ κάμπηται, μηδὲ νὰ τρίζῃ. Ἡ ἀπόστασις τοῦ ὑποπόδιου ἀπὸ τοῦ καθίσματος εἶναι διάφορος κατὰ τὴν διάροφον ἡλικίαν τῶν παιδῶν. Εἶναι δὲ ἡ μὲν κάθετος ἀπόστασις τούτου ἀπὸ τοῦ καθίσματος τοιαύτη, ὥστε ὁ μηρὸς τοῦ παιδίσ, ὅταν κάθηται, νὰ ἐκτείνηται ὀριζόντειος· εἶναι λοιπὸν αὐτη· ἵστη πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ποδὸς ἀπὸ τῆς πτέρνης μέχρι τῆς ἴγνος. Ἡ δὲ ὀριζόντειος τοῦ ὑποπόδιου ἀπὸ τοῦ καθίσματος ἀπόστασις λαμβάνεται

τοιαύτη, ώστε, σταγό παῖς κάθηται καὶ ἔχει ὅλον τὸ πέλμα τοῦ ποδὸς ἐπὶ τοῦ ὑποποδίου, η κνήμη νὰ εἶναι κάθητος. Διὰ μαθητὰς 8—10 ἑτῶν η κάθητος ἀπόστασις τοῦ ἀναλογείου ἀπὸ τοῦ καθίσματος πρέπει νὰ εἶναι 0,37—0,40 τοῦ μέτρου.

5. Ἡ βιβλιοδόχος σανίς. Κατὰ γενικὸν κανόνα ὑπὸ τὸ ἀναλογεῖον εἶναι συνίς, ἐφ' ἣς οἱ μαθηταὶ τοποθετοῦσι τὰ βιβλία των. Ἡ σανίς αὗτη κεῖται κάτωθεν τοῦ ἀναλογείου ὁρίζοντείως εἰς βάθος 0,12—0,10 τοῦ μέτρου· τὸ πλάτος τῆς βιβλιοδόχου σανίδος πρέπει νὰ εἶναι κατά τι μικρότερον τοῦ πλάτους τοῦ ἀναλογείου, οὕτως ὥστε τὸ γόνυ τοῦ μαθητοῦ καθημένου νὰ μὴ ἐφάπτηται αὐτῆς. Τὸ ἔμπροσθεν τοῦ βάθρου κεγὸν μέρος, τὸ μεταξὺ τῆς βιβλιοδόχου σανίδος καὶ τοῦ ἀναλογείου, περικαλύπτεται διὰ σανίδος καθέτου, ἥτις καὶ στερεώτερον καθιστᾷ τὸ ὅλον βάθρον.

6. Τὸ μελανοδοχεῖον. Ἐκ τοῦ πλάτους τοῦ ἀναλογείου, τὸ ὅποιον ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, πρέπει νὰ εἴναι 0,40 τοῦ μέτρου, χωρίζεται μέρος κύτου 0,8—0,10 τοῦ μέτρου, καὶ ἀνοίγονται ἐπ' αὐτοῦ στρογγύλαι ὅπαὶ πρὸς ἔνθεσιν τῶν μελανοδοχείων. Τὰ μελανοδοχεῖα ἔστωσαν ἢ πήλινα ἢ κάλλιον ἐκ φευδαργύρου, ἵνα προσηλάνται στερεῶς διὰ λεπτῶν καρφοθελονῶν ἐπὶ τῆς περιφερίας τῆς ὁπῆς καὶ μὴ εἴναι δυνατὴ ἡ ἔξοδος αὐτῶν. Ἀς ἐπικαλύπτωνται δὲ ὑπὸ παχέος σιδηροῦ ἑλάσματος τετραπλεύρου προσηρμοσμένου οὕτως ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ βάθρου, ὥστε νὰ ἀνοίγηται ἀνελκύσμενον καὶ νὰ κλείη εὐκόλως, ὅταν καταπίπτῃ. Τὸ κάλυμμα τῶν μελανοδοχείων συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς καθαριότητος καὶ προφυλάττει τὴν μελάνην ἀπὸ τοῦ κονιορτοῦ καὶ τῆς ταχείας ἀποξηράνσεως. Οἱ ἀριθμὸς τῶν μελανοδοχείων ἔξαρταται ἐκ τῆς πληθύος τῶν μαθητῶν. Εἰς ἓνα ἔκαστον μαθητὴν ἢ τίθεται ἐν μελανοδοχείον, ἢ ἀνὴ δύο μαθητὰς ἐν. Ἄν δ' ἔκαστος μαθητὴς ἔχῃ τὸ μελανοδοχεῖόν του, τότε τοῦτο τοποθετεῖται οὐχὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς περιοχῆς τοῦ πρὸς τὰ δεξιά καθημένου, κατὰ τὰ $\frac{3}{4}$ αὐτῆς ἀπ' ἀριστερῶν, ἢ τὸ $\frac{1}{4}$ ἀπὸ ἀριστερῶν αὐτοῦ. Πρέπει δὲ τὸ πρὸ τοῦ μελανοδοχείου μέρος νὰ βαθύνηται ὀλίγον, ἵνα ἐν αὐτῷ τοποθετῶνται ἡ γραφὴ καὶ ὁ μόλυβδος.

Καθόλου δ' εἰπεῖν πρὸς κατασκευὴν καλῶν βάθρων πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψει καὶ ταῦτα, τὰ ὅποια συνοψίζομεν χάριν τῶν ἐπιτε-

τραμμένων τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ τῶν δημοδιδασκάλων, οἵτινες πρέπει νὰ ἐρωτῶνται περὶ τῶν τοιούτων.

1. Εἰς κατασκευὴν τῶν ἀναλογείων καὶ τῶν βάθρων πρέπει νὰ λαμβάνηται υπὲρ ὅψει τὸ ἀνάστημα ἑκάστου μαθητοῦ.

2. Τὰ βάθρα ἔστωσαν τόσον ύψηλά, ὥστε ὁ διδάσκαλος νὰ ἔκτελῃ τὴν ἐπιθεώρησιν τῆς γραμμῆς τῶν μαθητῶν, χωρὶς νὰ ἀναγκάζηται νὰ κύπτῃ.

3. Τὸ δεύτερον βάθρον πρέπει νὰ εἶγαι ύψηλότερον κατά τι τοῦ πρώτου καὶ οὕτω καθεξῆσθαι, ἵνα πάντες οἱ μαθηταὶ δύνωνται νὰ βλέπωσι καλῶς τὸν πίνακα, καὶ ὁ διδάσκαλος νὰ ἐπιβλέπῃ αὐτούς.

4. Εἶναι ἀναγκαῖον τὰ βάθρα νὰ ὦσιν οὕτω κατεσκευασμένα, ὥστε διὰ μαθητῆς νὰ δύνηται εὐκόλως νὰ εἰσέρχηται καὶ ἐξέρχηται αὐτῶν, χωρὶς νὰ προξενῇ τὸν ἐλάχιστον θόρυβον καὶ νὰ μὴ ταράττῃ τοὺς συμμαθητάς του.

5. Πρέπει νὰ εἶναι οὕτω πως κατεσκευασμένα τὰ βάθρα, ὥστε ὁ διδάσκαλος νὰ δύνηται νὰ ἐπιτηρῇ εὐκόλως ὅλην τὴν τάξιν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἂς ἀφίεται ἐλευθέρα διάβασις μεταξὺ τῶν βάθρων, ἵνα οὕτος δύνηται νὰ ἔρχηται πλησίον ἑκάστου μαθητοῦ.

6. Τὰ βάθρα καὶ λοιπὰ σκεύη πρέπει νὰ ὦσιν οὕτω πως τοποθετημένα, ὥστε νὰ εἶναι εὔκολος ὁ καθαρισμὸς καὶ τὸ σκούπισμα καὶ πλύσιμον τῆς αἰθουσῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ τὰ βάθρα δέν πρέπει νὰ εἶναι προστηλωμένα στερεῶς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους.

7. Πάντα τὰ ἐξέχοντα μέρη τῶν βάθρων πρέπει νὰ ἀμβλύνωνται, ἵνα μὴ προξεγῶσι βλάβην εἰς τοὺς μαθητάς.

8. Ἡ κατασκευὴ βάθρων χωρητικότητος δύο μόνον μαθητῶν διευκολύνει πολὺ καὶ τὴν τοποθέτησιν αὐτῶν κατὰ τὸ ἀνάστημα, καὶ τὸν καθαρισμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

Περὶ τῆς καθέδρας τοῦ διδασκάλου.

Ἡ καθέδρα τοῦ διδασκάλου εἶναι λίαν ἀναγκαῖον σκεῦος τοῦ σχολείου χρησιμεύει αὕτη, ἵνα ὁ διδάσκαλος κάθηται ἐν αὐτῇ, διδάσκῃ καὶ ἐπιτηρῇ. Πρέπει δὲ αὕτη νὰ κείται ὅληγον ύψηλότερον τοῦ ἐδάφους, ἵνα

διευκολύνηται διδάσκαλος ἐν τῇ ἐπιτηρήσει. Οἱ ὄφθαλμοὶ τοῦ διδάσκαλου ἔχει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς πειθαρχείας τοῦ σχολείου· οὗτος δύναται δὲ μὲν νὰ ἐπιβάλλῃ σιωπὴν καὶ ἡσυχίαν, δὲ δὲ νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ ἐπαινέσῃ καλὸς διδάσκαλος πολλὰ δύναται νὰ κατορθώσῃ διὰ τοῦ ὄφθαλμοῦ.

Πολλοὶ τῶν γεωτέρων παιδαργῶν φρονοῦντες δτι διδάσκαλος πρέπει νὰ εὐρίσκηται εἰς ἀένναον κίνησιν καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμη τῇ διδάσκαλίᾳ, ἥπλοποιήσαν πολὺ τὴν καθεδράν τοῦ σχολείου· εἶναι αὕτη ἐν πολλοῖς σχολείοις εὐτελής τράπεζα μετάξιον καθίσματος. Οἱ τοιοῦτοι ὅμως δὲν ἔχουσι δίκαιον οὕτω πως σκεπτόμενοι. Τὰ σκεύη τοῦ σχολείου πάντα πρέπει νὰ εἶναι οὕτω πως κατεσκευασμένα, ὥστε νὰ ἐπιδρῶσιν εἰς τὴν καλλαισθητικὴν μόρφωσιν τῶν μαθητῶν· η τάξις, η καθαριότης καὶ η εὐπρέπεια τοῦ σχολείου συντελοῦσι πολὺ εἰς τὴν καλλαισθητικὴν μόρφωσιν τῶν παιδῶν. Τὸ σχολεῖον δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ ἐλλείψεις· η ἐποπτεία τούτου θὰ διαμένῃ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν μαθητῶν πάντοτε ἐφ' ὅλον τὸν βίον· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι πρότυπον καλοῦ. Η καθέδρα τοῦ διδάσκαλου δὲν πρέπει νὰ εἶναι πολυτελής, οὔτε βωμοειδής, ως θρόνος ἐπισκοπικός, ἀλλ' ὅμως πρέπει νὰ εἶναι εὐπρεπής καὶ ὠραία, ἀνάλογος τῆς ἀξίας τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου, καὶ τῆς ὑψηλῆς ιδέας, θν οἱ μαθηταὶ ἔχουσι περὶ αὐτοῦ. Ἀν δὲ ἔξωτερικὸς τρόπος, η ἐνδυμασία, ο λόγος, καὶ πᾶσαι αἱ ἔξωτερικαὶ σωματικαὶ ἐκφάνσεις συνιστῶσι πολὺ τὸν ἀνθρώπον, βεβαίως καὶ καλὴ καθέδρα, ἐφ' ἣς ὁ διδάσκαλος κάθηται η διδάσκει, προξενεῖ ἐντύπωσιν καλὴν εἰς τοὺς μαθητάς. Διὰ ταῦτα ἔχομεν γνώμην, εὐπρεπής καὶ ὠραία μεθ' ἀπλότητος καὶ χάριτος νὰ εἶναι κατεσκευασμένη η διδασκαλικὴ καθέδρα.

Η καθέδρα τοῦ διδασκάλου πρέπει νὰ τοποθετηται ἐν τῷ μέσῳ ἐκείνης ἐκ τῶν δύο στεγωτέρων πλευρῶν τῆς αίθουσας, πρὸς θν οἱ μαθηταὶ ἀφορῶντες θέλουσιν ἔχει τὴν πλευρὰν τῶν παραθύρων πρὸς ἀριστερά των. Ἐάν δὲ ὑπάρχωσι παραθύρα ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τῆς καθέδρας, αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι κεκλεισμένα, η διὰ πρασίνων παραπετασμάτων κεκλημένα, ήνα μὴ βλάπτωνται οἱ ὄφθαλμοὶ τῶν μαθητῶν.

Περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς καθέδρας λέγομεν τὰ ἔξης. Κατὰ πρῶτον κατασκευάζεται σανίδωμα κινητὸν ὕψους 0,40 — 0,45, μήκους 4 μέτρων καὶ πλάτους 1 καὶ $\frac{1}{2}$. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σανιδώματος τούτου κατὰ μῆκος καὶ πρὸς τὰ ἔξω ἐπιτίθεται τὸ ἀναλογεῖον. Τούτου δὲ τὸ μὲν ἔξωθεν ὕψος, τὸ πρὸς τὰ βάθρα τῶν μαθητῶν, εἶναι 0,87 τοῦ μέτρου, τὸ

δε ἔσωθεν 0,80 αὐτοῦ. Μῆκος δὲ τοῦ ἀναλογείου ἔστω 1,20 — 1,25 τοῦ μέτρου καὶ πλάτος 0,55. Μεταξὺ δὲ τοῦ ἀναλογείου καὶ τοῦ ἀντικρὺ τούχου πρέπει νὰ ὑπάρχῃ διάστημα 0,85 τοῦ μέτρου τούλαχιστον. Εἰς τὸ σανίδωμα δὲ τοῦτο ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐπὶ τῶν δύο κύτου στεγῶν πλευρῶν εἶναι κατεσκευασμέναι δύο βαθμῖδες, εὔκολύνουσαι τὴν ἀγάθασιν τοῦ διδασκάλου.

Περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀναλογείου εἴναι ίκανά, ὅσα ἐν τῇ διδασκαλικῇ αὐτοῦ ἐκτίθησιν ὁ κ. Μωραΐτης. «Τὸ ἔγω, γράφει, μέρος τοῦ ἀναλογείου ἔχει πρὸς τὰ ἔξω μὲν μέρος τι τοῦ πλάτους του 0,20 μετρ. ὅριζόντειον, τὸ δὲ λοιπὸν κεκλιμένον. Τὸ ὅριζόντειον μέρος ἔχει πέριξ ἔξεχοντα χείλη κατὰ 0,01, οὐαὶ τὰ ἐναποτίθεμενα κονδύλια καὶ ἄλλα κυλινδρικὰ ὅργανα μὴ καταπίπτωσι. Τοῦ κεκλιμένου μέρους ἡ κλίσις πρέπει νὰ εἴναι ἐν γένει $16/100$, ἢ τὸ ἐκτὸν περίπου τοῦ πλάτους τοῦ κεκλιμένου ἐπιπέδου· ἐνταῦθα λοιπὸν 0,47. Ἡ κεκλιμένη αὕτη σανὶς ἔστω συγχρόνως ἐπικάλυψμα θήκης ὑπ' αὐτὴν κατεσκευασμένης, ἔχούσης βάθος πρὸς τὰ ἔσω 0,15 ἀνευ τοῦ πάχους τοῦ ἐπικαλύψματος, καὶ χρησιμευούσης εἰς ἐγαπόθεσιν διδακτικῶν ὅργάνων, βιβλίων, καταλόγων, κτλ.: Πλὴν τῆς μεγάλης ταύτης θήκης δύναται νὰ ἔχῃ τὸ ἀναλογεῖον τοῦ διδασκάλου ἔνθεν καὶ ἔνθεν καὶ ἄλλα 2 ἢ 3 ζεύγη συρταρίων, ὧσαύτως πρὸς ἐναπόθεσιν διδακτικῶν ὅργάνων. Ταῦτα λαμβάνουσι τοσοῦτον πλάτος, ὥστε μεταξὺ νὰ μένῃ κενὸς χῶρος πλάτους τούλαχιστον 0,50 μετρ. οὐαὶ δύναται δὲ διδασκαλος νὰ κάθηται ἐπὶ τῆς ἔδρας του ἀνέτως.»

Ἐγταῦθα τέλος πρέπει νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἐν τῷ τοίχῳ, παρ' ὁ ὑπάρχει καὶ ἡ καθέδρα τοῦ διδασκάλου, ἐν θέσει ἐπιφανεῖ, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θείου φίλου τῶν παιδίων, τοῦ πρώτου καὶ σπουδαιοτάτου παιδαγωγοῦ, τοῦ Σωτῆρος τοῦ ἀγθυρωπίγου γένους, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πρὸς αὐτὴν ἐστραμμένοι πρέπει νὰ προσεύχωνται οἱ μαθηταὶ καὶ δέονται ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς ὑγείας αὐτῶν καὶ τῶν γονέων.

II. Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου ἐν σχέσει ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν βάθρων

Τὰ πλεονεκτήματα τῶν καλῶν βάθρων ἀπόλλυνται, ἐάν δὲ μαθητὴς μὴ κάθηται ὁρθῶς καὶ κατὰ τὸν πρέποντα τρόπον. Διὰ τοῦτο δὲ διδασκαλος πρέπει 1) νὰ ἔχαναγκαζη τοὺς μαθητὰς νὰ κάθηνται καλῶς, ὥστε

δι καλὸς τρόπος τοῦ κάθησθαι νὰ γένηται αὐτοῖς συνήθης, στενοχυρῶνται δὲ ὅταν κάθηται κατ' ἄλλον τρόπον πλημμελῆ. Ἡ στάσις πρὸς γραφὴν τότε εἶναι καλή, ὅταν ὁ κορμὸς ίσταται δρίώς καὶ ἐρείδηται ἐπὶ τοῦ ὅπισθεν στηρίγματος· ὅταν οἱ ὅμοι ἐν τῷ αὐτῷ υψει εὑρίσκωνται, ή δὲ κεφαλὴ ὀλίγον μόνον κεκλιμένη, τὸ δὲ στῆθος ἐλεύθερον· ὅταν τέλος ὁ πῆχυς τῆς χειρὸς, πλὴν τοῦ ἀγκῶνος, κεῖται ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ οἱ πόδες ἐπὶ τοῦ ὑποποδίου παραλλήλως. 2) Ὁ διδάσκαλος πρέπει ἐκάστοτε νὰ μετρῇ τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν παιδῶν καὶ νὰ δρίζῃ ἐκ τούτου τὴν μεταβολὴν τῶν θέσεων. 3) Πρέπει πρὸς τούτοις ὁ διδάσκαλος νὰ διδάσκῃ τὰς κακὰς συνεπείας, ἃς συνεπιφέρει ἡ μὴ δρήθη στάσις τοῦ σώματος, καὶ νὰ πείθῃ αὐτοὺς ὅπως καὶ οἴκοι δρῶσι κάθητυται, ὅταν μελετῶσι· καὶ ὅταν γράφωσι, νὰ στηρίζωσι τὴν μὲν ἀριστερὰν χειρα ἐπὶ τῆς τραπέζης, τὴν δὲ κεφαλὴν νὰ ἀφίνωσιν ἐλευθέραν (καὶ μὴ κλίνουσαν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς) καὶ τὸ στῆθος ὅσου τὸ δυνατὸν μακρὰν τῆς τραπέζης νὰ ἔχωσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

Περὶ τῶν σχολικῶν ἀσθενειῶν.

Αἱ σχολικαὶ ἀσθένειαι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συγέπεια τῶν κακῶν βάθητωρ, τοῦ διερθαρμένου ἀέρος, τοῦ ἐλλιποῦ φωτισμοῦ, καὶ τῆς μεταβολῆς τῆς διατῆς, ἥτις προέρχεται ἀναγκαίως ἐκ τῆς προσελεύσεως τῶν παιδῶν εἰς τὸ σχολεῖον. Τοιαῦται δὲ ἀσθένειαι εἶναι:

- 1) Παρεγκλίσεις τοῦ κορμοῦ.
- 2) Ἀσθένειαι τῶν ὀφθαλμῶν καὶ μάλιστα ἡ μυωπία.
- 3) Ὑπεραίμωσις.
- 4) Ἀσθένειαι τῶν ἀναπνευστικῶν ὄργανων.
- 5) Ἀτονία καὶ ωχρότης· καὶ
- 6) Μολυσματικαὶ ἀσθένειαι, εἰς ὧν τὴν διάδοσιν συντελεῖ ἡ ἐν τῷ σχολείῳ φοίτησις καὶ σχέσις τῶν μαθητῶν πρὸς ἄλλήλους.
  1. Παρεγκλίσεις τοῦ κορμοῦ. Ἡ πεῖρα διδάσκει, ὅτι μέλη τινὰ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀναπτύσσονται ἢ παραμορφοῦνται ἔνεκα τοῦ ἐπαγγέλματος. Οὕτω οἱ ἔυλουργοὶ ἔχουσι νῶτα εὐρέα, οἱ ῥάπται καὶ ὑποδηματοποιοὶ κυρτωμένον στέρον, οἱ τελευταῖοι μάλιστα καὶ ἔξωγγυμένοι

άγκανα, οι γραφεῖς ἔξεχοντας ὡμους, οι σιδηρουργοὶ βραχίονας στιβαροὺς καὶ οἱ ἀρτοποιοὶ δυσανάλογα πρὸς τὰ ἄλλα μέλη τὰ δυτικὰ τῶν ποδῶν. Ἐν γένει πᾶν μέλος τοῦ σώματος καὶ αὐτὸς τὸ ἴσχυρότατον θσοῦ ἀσκεύται, τόσον αὐξάνει καὶ παραμορφοῦται. Ἐκ τούτου λοιπὸν ἀναμφισβήτητως ἔπειται, ὅτι ἡ διαρκῶς μὴ ὑγιεινὴ στάσις τοῦ σώματος τοῦ παιδός, οὗτινος τὰ δυτικὰ εἶναι ἔτι ἀπαλὰ καὶ εὐπλαστα καὶ οἱ μῆς στεροῦνται τῆς συνεκτικότητος, ἵνα οἱ τῶν ἡλικιωμένων ἔχουσιν ἐπιφέρει βλάβας εἰς τὸ σῶμα. Ἡ παρέγκλισις καὶ κύρτωσις τῆς σπονδυλικῆς στήλης προέρχεται ἐκ τοῦ καθίσματος τοῦ βάθρου, ὅταν τοῦτο εἴησε πολὺ χαμηλόν, ἢ ἐκ τοῦ ἀναλογείου, ὅταν τοῦτο εἴησε πολὺ υψηλὸν ἐν συγκρίσει πρὸ τὸ ἀνάστημα τοῦ μαθητοῦ. Ὅταν τὸ ἀναλογεῖον εἴησε υψηλὸν ὁ δεξιὸς ὥμος τοῦ μαθητοῦ ὠθεῖται πρὸς τὰ ἄνω, διότι ὁ μαθητής, ἵνα γράψῃ, εἴησε ἡναγκασμένος νὰ στηρίζῃ τὸν πῆχυν τῆς χειρὸς ἐπὶ τοῦ ἀναλογείου. Ἐννοεῖ τις εὔκόλως, ὅτι ἡ κόπωσις τοῦ σώματος αὐξάνει ἔτι μᾶλλον τὸ πρᾶγμα, διότι τὸ σῶμα ζητοῦν ὑποστήριγμα, τὸ εὐρίσκει εἰς τὸν δεξιὸν βραχίονα, διόπερ δύμως ἕτι μᾶλλον τὸν δεξιὸν ὅμον. Ἡ δεξιὰ τότε ὡμοπλάτη μεταβάλλει θέσιν. Αὕτη στηρίζεται υψηλά, ἀλλ᾽ ἐπειδὴ τὸ δυστοῦν αὐτὸς εἴησε προσκεκολλημένον εἰς τὸ σῶμα, μάλιστα διὰ τῶν μυῶν, οἵτινες συνέχουσι τὸ μῆκος τῆς σπονδυλικῆς στήλης, συμβαίνει ἵνα τὸ σημεῖον τῆς συνοχῆς πλησιάζῃ τὴν ἐκτετοπισμένην δεξιὰν ὡμοπλάτην. Ἡ προσέγγισις αὕτη εἴησε ἡ ἀρχὴ τῆς παρεγκλίσεως. Ὅταν λοιπὸν τὸ ἀναλογεῖον εἴησε πολὺ υψηλόν, ὁ πάτερ εἴησε ἡναγκασμένος νὰ κυρτώνῃ τὴν σπονδυλικὴν στήλην, ἵνα ὁ δεξιὸς βραχίων ἀναπαυθῇ ἐπὶ τοῦ ἀναλογείου. Ἡ κάμψις αὕτη τοῦ κορμοῦ καταλήγει ἥδη εἰς τὴν παρέγκλισιν τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Σχηματίζεται κατωτέρω εἰς τὸν περὶ τὰς ψύχες χῶρον παρέγκλισις κατ' ἀντίστροφον ἔνγοιαν, ἥτις διατηρεῖ τὴν ισορροπίαν τοῦ κορμοῦ. Ἄλλη αιτία παρεγκλίσεως τῆς σπονδυλικῆς στήλης εἴησε ἡ συνήθεια, ἵνα ἔχουσιν αἱ μαθήτριαι νὰ φέρωσιν εἰς τὴν χειρά των τοὺς σάκκους των πλήρεις βιβλίων καὶ τετραδίων. Οἱ σάκκοι οὗτοι εἴησαν συνήθως ἀληθὲς φορτίον, καὶ ὅταν ἡ ἀπὸ τοῦ οἴκου μέχρι τοῦ σχολείου δόδες εἴησε μακρά, ὁ βραχίων τοῦ παιδός υφίσταται ἔντασιν, ἥτις ἐπιφέρει ἀναγκαῖως ποιῶν τινα παρέγκλισιν τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Θά ἥτο λοιπὸν ὡφέλιμον καὶ ἀναγκαῖον εἰς τὰς μαθητρίας νὰ εἰσαχθῇ τὸ ἔθιμον τοῦ φέρειν τὸν σάκκον τῶν βιβλίων καὶ τετραδίων ἐπὶ τῶν γνώτων, ώς τοῦτο γίνεται ἥδη ἐν πολλοῖς σχολείοις τῆς Ἐλλεστίας. Ὡσαύτως κύρτωσις τοῦ στέργου δύναται νὰ συμβῇ εἰς τὸν μαθητήν, ὅταν τὸ κάθισμα

τοῦ βάθρου ἀπέχει τοῦ ἀναλογίου ἵκανῶς· καὶ ἡ πίσις τοῦ στέρνου ἐπὶ τοῦ ἀναλογίου βλάβην. προξενεῖ εἰς τὰ ὅργανα τοῦ στήθους. Εὔτυχῶς δῆμως εἰς τὴν ἀνωτέρω διαγραφεῖσαν κυρτωσιν ἀντιτίθεται ἡ φυσικὴ τοῦ παιδὸς εὐκινησία, ἥτις ἐπαναφέρει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν θέσιν τοὺς γινομένους τούτους στραβισμοὺς καὶ κυρτώσεις, ἃλλως εἴχομεν ἀν γενεὰν ἀναπήρων. Αἱ βαρεῖαι μαθητικαὶ ἀσθενεῖαι, τῶν διασταλεύσεων τῶν ὁστῶν προέρχονται κυρίως ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως, ἐκ χοιραδικῆς ἀσθενείας καὶ ἐξ ἔλλιπον τροφῆς κτλ., οὐχ ἥττον δῆμως πρέπει νὰ καταβάλληται μεγάλη προσοχὴ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν βάθρων καὶ εἰς τὴν στάσιν τῶν παιδῶν ἐν τῷ γράφειν, ἵνα γίνηται ὄρθως.

Ἡ μυωπία. Κατεδείχθη ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων παρατηρήσεων, ὅτι τὸ σχολεῖον φέρει συχνάκις τὴν εὐθύνην τῆς μυωπίας τῶν μαθητῶν, καὶ ὅτι ἡ ποσότης καὶ ὁ βαθμὸς τῶν μυωπῶν βαίνει αὐξάνων ἐκ τῶν κατωτέρων πρὸς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα, ἐκ τῶν κατωτέρων εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις, ἐν ἐκείνοις τοῖς διδακτηρίοις, ἐν οἷς ὁ φωτισμὸς εἶναι ἔλλιπής. Καὶ τῷοντι ὡς πρώτη αἰτία ἐξασθενίσεως τῆς ὀράσεως δύναται νὰ εἰναι ἡ ἐκ τοῦ πλησίον παρατήρησις, ἥτις ἐντείνουσα τοὺς μῆν τῶν ὄφθαλμῶν ἐπιφέρει, διαρκῶς γινομένη, κόπωσιν. Μόνον ἐν ὀρισμένῃ ἀποστάσει δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν τὰ ἀντικείμενα ἐπὶ πολὺν χρόνον χωρὶς νὰ κουράζωμεν τὴν ὅρασιν. Οἱ μαθηταὶ ἔχουσι τὴν τάσιν νὰ θέτωσι τὸ βιβλίον πολὺ πλησίον τῶν ὄφθαλμῶν των, ἢ νὰ κύπτωσι πολὺ, δταν γράφωσι· διὰ τοῦτο δὲ καταστρέφουσι κατὰ μικρὸν τὴν ἵκανότητα, ἣν φύσει ἔχουσιν οἱ ὄφθαλμοι εἰς τὸ δράζην διακεκριμένως ἐκ τοῦ πλησίον καὶ μακρόθεν τὰ πράγματα. "Οταν τὸ ἀναλογεῖον εἴγαι πολὺ ύψηλόν, τότε τὸ βιβλίον εἴναι πολὺ πλησίον τῶν ὄφθαλμῶν, καὶ οἱ μῆν ἐντεινόμενοι ἐξασθενοῦσι τὴν ὅρασιν καὶ μάλιστα ἐκείνων, οἵτινες ἔχουσι προδιαθέσιν εἰς τὴν μυωπίαν. Ἡ μυωπία δύναται νὰ ἐπιταχυνθῇ καὶ δταν ὁ παῖς ἀναγινώσκῃ βιβλία τετυπωμένα διὰ πολὺ λεπτῶν χαρακτήρων. Ὡσαύτως μύωπες ἐπόμενον εἴγαι ὅτι δύναγται νὰ κατασταθῶσι καὶ οἱ γράφοντες μικροσκοπικῶς. Ἡ μυωπία εἴναι σπουδαῖον ἐλάττωμα, διότι βλάπτει τὴν ἵκανότητα τοῦ ὄφθαλμοῦ, ἀμβλύνει τὴν ὀξεῖδροις καὶ προξενεῖ φλόγωσιν εἰς τὰ ὅργανα τῆς δράσεως· ἐνίστε δὲ ἐπιφέρει καὶ τελείαν τύφλωσιν.

3. Ὑπεραίμωσις. Εἴναι γόσος, ἥτις σπανίως παρατηρεῖται ἐν τοῖς σχολείοις. Συμπτώματα αὐτῆς εἴναι ἐρυθρὸν πρόσωπον, κεφαλαλγία, αἰμορραγίαι τῆς ρινός, φωνὴ θρηνώδης, ισχυρὸς φόβος διὰ μηδαμιγάς αἰτίας, ἔμετος, σπασμοί, ζωηρὴ ὄντειρατα, ιδίως ἐκ τῶν συμβάντων τῆς

ἥμέρας. Άλτια δὲ τῆς ὑπεραιμώσεως ἡ ὑπεραιμίας εἶναι ἡ κύρτωσις τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ κάτω, διακόλουσις τῆς ἀναπυοῆς ἔνεκα τῆς συσπειρώσεως τοῦ σώματος ἐν τῷ καθησθαι, καὶ μεγάλη πνευματικὴ ἐνασχόλησις.

4. *'Ασθενεῖαι τῶν ἀναπτυντικῶν ὄργάνων.* Ἡ ἐκ νέου ἀναπνοὴ τοῦ ἐκπνεομένου ἀέρος, ἡ ταχεῖα ἀλλαγὴ τῆς διαμονῆς ἐν ἀτμοσφαίραις δικφόρου θερμοκρασίᾳ, τὰ ῥεύματα τοῦ ἀέρος, ὁ κονιορτός, ἡ κακὴ στάσις τοῦ σώματος, πάντα ταῦτα δύνανται νὰ εἴναι τὰ αἴτια ἀσθενειῶν τῶν πγευμόνων. Ἀλλὰ πολλάκις τὰ αἴτια τῶν ἀσθενειῶν τούτων πρέπει νὰ ἀναζητηθῶσιν οὐχὶ ἐν τῷ σχολείῳ, ἀλλ' εἰς αἱηρογομικὸν νόσημα καὶ εἰς τὴν πενίαν.

5. *'Ατορία καὶ ὠχρότης.* Παιδίων τινῶν ἀλλοιοῦται τὸ ἀνθρόδην χρῶμα τοῦ προσώπου συνεπείᾳ τῆς ἐν τῷ σχολείῳ φοιτήσεως, γίνονται δηλαδὴ αὐτὰ ὠχρὰ καὶ ἔξασθενίζουσιν. Ἡ ὠχρότης προέρχεται ἐκ τῆς μεταβολῆς τοῦ αἷματος, ἡ ἀτονία ἔνεκα τῆς ἀνωμαλίας μεταξὺ τῆς προσλήψεως καὶ τῆς ἔξοδου τῶν τροφῶν ἐν τῷ σώματι. Ἔνεκα τῆς πιέσεις τῶν φευδῶν πλευρῶν ἐπὶ τοῦ στομαχικοῦ χώρου ἐπέρχονται ἀνωμαλίαι τῆς πέψεως καὶ ἀνορεξία. Οἱ διδάσκαλοι πρέπει πολὺ νὰ προσέχωσι τοὺς μαθητὰς τούτους. Πρέπει νὰ συμπεριφέρωνται πρὸς αὐτοὺς μετ' ἐπιεικίας, νὰ μὴ ἀνακαλῶσιν αὐτοὺς συχνάκις εἰς τὴν τάξιν, νὰ μὴ τοὺς τιμωρῶσιν ἐπ' οὐδεμιᾷ περιστάσει πρέπει οὗτοι νὰ ἀποκλείωνται τῆς γυμναστικῆς.

6. *Mολυσματικαὶ ἀσθέτειαι.* Αἱ ἀσθέτειαι, αἴτινες φόβος πολὺς, μὴ μεταβολῆσιν εἰς τοὺς παιδεῖς, εἶναι ἡ ὀρθαλμία, κουκκίτης (πνιγώδης βῆξ), διφθερίτις, ὁ πορφυροῦς πυρετός (σκαρλατίνα), ἡ ἐρυθρίτις (ἰλερη) καὶ ἡ εὐφλογία. Ἡ ὀρθαλμία, ὅταν εἶναι κακοήθης, εἶναι κολλητικὴ καὶ οἱ πάσχοντες τῶν μαθητῶν πρέπει νὰ ἀπομακρύνωνται τοῦ σχολείου μέχρι θεραπείας, ἡ οὐσιώδους βελτιώσεως αὐτῶν. Ὁ κουκκίτης δὲν συνοδεύεται ὑπὸ πυρετοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτρέπεται ἡ φοίτησις τοῦ παιδὸς εἰς τὸ σχολεῖον. Δὲν εἶναι οὔτος σπουδαία ἀσθέτεια· ἄλλως τε διαρκεῖ πολλάκις μέχρις 6 μηνῶν. Εἶναι λοιπὸν ἀδικον νὰ βλάπτηται ὁ παῖς μένων τόσον χρόνον μακράν τοῦ σχολείου. Ἐπειτα ἡ ἀσθέτεια αὕτη εἰς μικρὸν μόγον ἡλικίαν εἶναι θανατηφόρος.

Εἰς τοὺς πάσχοντας ἐκ διφθερίτιδος, σκαρλατίνας, ἐρυθρίτιδος, καὶ εὐφλογίῶν ἀπαγορεύεται ἡ εἰς τὸ σχολεῖον φοίτησις, καὶ οὐ μόνον εἰς αὐτούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, διότι ἐνδέχεται νὰ φέρωσι λανθάνοντα τὰ σπέρματα τῶν κολλητικῶν τούτων νοσημάτων. Ἐὰν δὲ ἔγ τῇ οἰκίᾳ τοῦ διδασκάλου ὑπάρχει τις ἀσθενῶν ἐκ τούτων τῶν ἀσθε-

νειῶν, τότε, μέχρις οὗ ἔκτελεσθῶσιν αἱ παραγγελίαι τοῦ ἰατροῦ, πρέπει οὔτος νὰ ἀλλάσσῃ τὰ ἐνδύματα, τὰ δποῖα ἐφόρει εἰς τὴν οἰκίαν του δι’ ἄλλων καθαρῶν καὶ ἀμολύντων, νὰ μὴ πλησιάζῃ κατὰ τὰ διαλείμματα τὸν ἀσθενῆ καὶ τὴν αἴθουσαν τῶν παραδόσεων νὰ ἀπολυμαίνῃ μὲ χλωροῦ-χρον ἄσθετον καὶ ἄλλων ἀπολυμαντικῶν ὁξέων. Μαθητής ἐκ τοιαύτης μιασματικῆς παθῶν νόσου πρέπει νὰ φέρῃ πιστοποιητικὸν τοῦ ἰατροῦ, βεβαιοῦν, ὅτι ἡ εἰς τὸ σχολεῖον φοίτησις αὐτοῦ εἰς οὐδένα κίγδυνον ἐμβάλλει τοὺς ἄλλους μαθητάς· τότε μόνον πρέπει νὰ ἐπιτρέπηται αὐτῷ ἡ εἶσοδος εἰς αὐτό.

Ο διδάσκαλος πρέπει νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ὑγείας τῶν μαθητῶν μετὰ τῆς στοργῆς, ἵνα οἱ γονεῖς ἔχουσιν. "Αμα παρατηρήσῃ, ὅτι ἡ ὑγεία μαθητοῦ τινος εἶναι ὑποπτος, πρέπει νὰ ἐφιστᾶ τὴν περὶ τούτου προσοχὴν τῶν γονέων, ἵνα εἰδοποιῇ τὴν ἐφορείαν τοῦ σχολείου καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀρκῆται εἰς τὴν τυπικὴν μόνον ἐπιθεώρησιν τῶν μαθητῶν. Τὰ μέτρα δέ, τὰ δποῖα περὶ τούτου πρέπει νὰ λαμβάνη, νὰ μὴ προέρχωνται ἐξ ιδίας αὐτοῦ πρωτοβουλίας, ἀλλὰ νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὰς διαταγὰς τῆς ἐφορείας ἢ τοῦ ἰατροῦ.

III. Περὶ τοῦ δωματίου τοῦ χρησιμεύοντος εἰς ἐναπόθεσιν
τῶν ἐπανωφορίων.

Εὐχῆς ἕργον εἶναι, ἵνα ἐν παντὶ δημοτικῷ σχολείῳ ὑπάρχει χωρίστὸν δωμάτιον, ἐνῷ οἱ μαθηταὶ νὰ κρεμῶσι τὰ ἐπανωφόριά των καὶ τοὺς πίλους των κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μαθημάτων. Τὰ κρεμαστήρια πρέπει νὰ φέρωσιν τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὴν τάξιν ἄγωθεν γεγραμμένην, ἵνα γινώσκῃ ἔκαστος μαθητῆς τὴν θέσιν του. Τὸ τοιοῦτον πολὺ συντελεῖ εἰς τὴν ὑγείαν τῶν μαθητῶν· τὰ ἐνδύματα τῶν μαθητῶν αὐτὰ καθ’ ἔκυτα ἐκβάλλουσιν δσμὴν διαφθείρουσαν τὸν ἀέρα τῆς παραδόσεως· πολὺ δὲ περισσοτέραν βλάβην ἐπιφέρουσιν, ἐὰν μάλιστα εἶναι βεβρεγμένα. Ἐκεὶ δὲ πρέπει νὰ καταλείπωσι καὶ τοὺς καλαθίσκους των μὲ τὰς τροφάς, ὅσοι ἔνεκα τῆς μακρᾶς ἀποστάσεως τῶν οἰκισμῶν των ἀπὸ τοῦ σχολείου εἶναι ἡναγκασμένοι νὰ γευματίζωσιν ἐν τῷ σχολείῳ. Καὶ αἱ δσμαὶ τῶν φαγητῶν μολύνουσι τὸν ἀέρα τῆς παραδόσεως.

ΠΗΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΤΟΥ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΟΔΗΓΟΥ

ΤΗΣ ΕΝ ΤΟΙ ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΑΡΧΑΣ

ΤΟΥ ΕΡΒΑΡΤΟΥ

ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΤΟΥΣ

Σελίς

1) Μέρος Θεωρητικός. Κεφάλαιον Α'. Περὶ ἀγαγνώσεως.	
Διατί συλλογὴ μύθων προσήκει ὡς ἀνάγνωσις ἐν τῇ Α'.	
τάξει τοῦ δημοτικοῦ σχολείου;	1 — 7
2) Κεφάλαιον Β'. Περὶ τῆς ὅλης καὶ τοῦ εἰδοῦς τῶν παραμυθίων	7 — 9
3) Κεφάλαιον Γ'. Διατί προετιμήθησαν τὰ παραμύθια τοῦ Γρίμου ὡς ἀνάγνωσμα καὶ διδασκαλία τῆς Α' τάξεως τοῦ σχολείου;	9 — 11
4) Κεφάλαιον Δ'. Περὶ τῶν παραμυθίων γνώμη τῆς σχολῆς τοῦ Ἑρβάρτου	11 — 16
5) Κεφάλαιον Ε'. Τί ἐφέροντο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι περὶ μύθων.	16 — 19
6) Κεφάλαιον ΣΤ'. Περὶ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου ἐν τῇ Ε' τάξει τοῦ δημοτικοῦ σχολείου	19 — 24
7) Κεφάλαιον Ζ'. Ἑρβαρτιαναὶ γνῶμαι περὶ Ῥοδινσῶνος.	24 — 25
8) Κεφάλαιον Η'. Διατί μετὰ τὰ παραμύθια ὁ Ῥοδινσών;	25 — 27
9) Κεφάλαιον Θ'. Περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ φρονήματος.—	27 — 46

I. ΕΚΛΟΓΗ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

10) Κεφάλαιον Ι'. Περὶ Ἀποστόλη τοῦ Θαλασσινοῦ ἢ νέου Ῥοδινσῶνος	46 — 50
11) Ἀποστόλης ὁ Θαλασσινός. Μέρος πρῶτον. Κεφ. Α'.	50 — 51
— — — — —	Κεφ. Β'.
— — — — —	Κεφ. Γ'.
— — — — —	Κεφ. Δ'.
— — — — —	Κεφ. Ε'.
	51 — 55
	55 — 56
	56 — 59
	59 — 60

	Σελίς
Διαπραγμάτευσις τῆς ὅλης—Εἰσαγωγ. παρατηρήσεις.	60—61
12) <i>Κεφάλαιον ΙΑ'</i> . Περίληψις τῆς ὅλης.	61—69

Τέλος τοῦ θεωρητικοῦ μέρους περὶ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου τῆς 6'. τάξεως.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

Ὑποδειγματικαὶ διδασκαλίαι ἀναγνώσεως ἐν τῇ 6' τάξει
τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Διδασκαλία πρώτη. 1. Ἐνότης.	69—71
Διδασκαλία δευτέρα.	71—73
Διδασκαλία τρίτη.	73—75
Διδασκαλία τετάρτη	75—76
Διδασκαλία πέμπτη	76—77
Διδασκαλία ἔκτη	77
Συλλογὴ τῶν ἐν τῷ Ἀποστόλῃ τῷ Θαλασσινῷ ἀπαντωσάν ἡθικῶν καὶ θρησκευτικῶν γνωμῶν.	77—84

II. ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑ ΉΤΟΙ ΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

1. Περὶ ἔχλογῆς τῆς ὅλης.	84—89
2. Διαπραγμάτευσις τῆς ὅλης—1. Προεισαγωγικαὶ πα- ρατηρήσεις.	89—91
2. Ἐπισχόπησις τῆς ὅλης.	91—96
Παράθεσις τῆς ὅλης κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτῶν συ- νάφειαν.	96—97

ΜΕΡΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

Ὑποδειγματικαὶ διδασκαλίαι τῆς πραγματογραφίας.

1. Ἡ στέγη	97—99
2. Τὰ χρήματα.	99—102
3. Οἱ δημητριαχοὶ καρποί.	102—104

III. ΠΕΡΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗΣ

1. Ἐχλογὴ τῆς ὅλης.	104—107
2. Ἡ ἐπεξεργασία τῆς ὅλης.	107—124

ΜΕΡΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

1. Παῖς καὶ γονεῖς.	124—125
-----------------------------	---------

α) Ἡ ἀνάγνωσις	Σελις
β) Ἡ γραφή	125—126
	126—128

IV. ΤΟ ΑΡΙΘΜΕΙΝ ΕΝ ΤΗ^τ Β'^η ΤΑΞΕΙ

1. Προεισαγωγικαὶ παρατηρήσεις	128—130
2. Σύνοψις τῶν μεθοδικῶν ἔνοτητῶν.	
Α' ἐντὸς τῶν ἀριθμῶν τῶν καθαρῶν δεκάδων	130
Β' ἐντὸς τῆς ὅλης σειρᾶς ἀπὸ 1—100	130—132
3. Παραδείγματα διδασκαλίας.	
1. Ἀνάπτυξις τῆς σειρᾶς τῶν καθαρῶν δεκάδων ἀπὸ τῶν 10—100 καὶ διαδρομὴ αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους	132—135
2. Ἀφίρεσις μικτῶν δεκάδων καὶ μονάδων ἀπὸ μικτῶν δεκάδων καὶ μονάδων	135—136

V. ΤΟ ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΕΙΝ

1. Ἡ ἐκλογὴ τῆς ὅλης	136—141
2. Ἡ ἐπεξεργασία τῆς ὅλης	141—142
Αἱ κύριαι βάσεις καὶ αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων.	142—143
Περὶ τῶν κυρίων γραμμῶν καὶ τοῦ σχήματος τῶν στοιχείων	143—145
Μορφὴ τῆς διδασκαλίας	145—146
Αἱ μεθοδικαὶ ἔνότητες	146—147
Περὶ τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς γραφῆς.	147—150

ΜΕΡΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

Μία ὑποδειγματικὴ διδασκαλία	150—152
--	---------

Τέλος τοῦ διδηγοῦ τοῦ 6'. σχολικοῦ ἔτους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1) Περὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.—Κεφάλαιον Α'.—Περὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὡς καθιδρύματος ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας	152
--	-----

- Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. . . . . 152—157
- 2) *Κεφάλαιον Β'*. — Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ σχολείου πρὸς τὸν οἶκον . . . . . 157—159
- 3) *Κεφάλαιον Γ'*. — Περὶ διευθύνσεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου . . . . . 159—160
- 4) *Κεφάλαιον Δ'*. — Περὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὡς τόπου διδασκαλίας. — Περὶ τοῦ κτιρίου καὶ τῆς διασκευῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου . . . . . 160—163
- 5) *Κεφάλαιον Ε'*. — Περὶ κατασκευῆς τοῦ διδακτηρίου καὶ τοῦ ὄλικοῦ. . . . . 163—165
- 6) *Κεφάλαιον ΣΤ'*. — Περὶ τῆς εἰσόδου, κλιμάκων, διαδρόμων, θυρῶν τῶν αἰθουσῶν, αὐλῶν, κρήνης καὶ ἀφοδευτηρίων . . . . . 165—167
- 7) *Κεφάλαιον Ζ'*. — Περὶ τῶν χωρισμάτων τοῦ σχολείου καὶ τῆς αἰθουσῆς τῶν παραδόσεων. — Μέγεθος καὶ σχῆμα αὐτῆς . . . . . 167—169
- 8) *Κεφάλαιον Η'*. — Περὶ τοῦ φωτισμοῦ τῆς αἰθουσῆς τῶν παραδόσεων . . . . . 161—162
- 9) *Κεφάλαιον Θ'*. — Περὶ τοῦ ἀέρος ἐν τῇ αἰθουσῇ τῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἀγανεώσεως αὐτοῦ — Περὶ τῶν αἰτίων τῆς διαφθορᾶς τοῦ ἀέρος . . . . . 162—165
- 10) *Κεφάλαιον Ι'*. — Περὶ ἀερισμοῦ τῶν παραδόσεων. . . . . 165—166
- 11) *Κεφάλαιον ΙΑ'*. — Περὶ θερμάσεως τῆς αἰθουσῆς. . . . . 166—178
- 12) *Κεφάλαιον ΙΒ'*. — Περὶ τῆς διακοσμήσεως τῆς αἰθουσῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. — Περὶ τοῦ βάθρου τῶν μαθητῶν . . . . . 168—172
- I. Περὶ τῶν μερῶν, τοῦ μήκους καὶ τῶν ἀποστάσεων τούτου. . . . . 172—174
- 13) *Κεφάλαιον ΙΓ'*. — Περὶ τῆς καθέδρας τοῦ διδασκάλου.
- II. Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου ἐν σχέσει ὡς πρὸς τὴν χορηγίαν τῶν βάθρων. . . . . 174—175
- 14) *Κεφάλαιον ΙΔ'*. — Περὶ τῶν σχολικῶν ἀσθενειῶν.
- III. Περὶ τοῦ δωματίου τοῦ χρησιμεύοντος εἰς ἐναπόθεσιν τῶν ἐπαγγεφόρων . . . . . 175—179

Τέλος τοῦ Παραρτήματος.

Ψηφιοποιήθηκε από τό Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

8000/9

